

Yeni İnsan Yayınevi
Yeşil Politika Serisi

Sherry F. Colb

Sherry F. Colb Cornell Hukuk Fakültesi'nde "Law and Charles Evans Hughes Scholar" profesörüdür. Bu kürsüde hayvan hakları, kanıt ve ceza muhakeme usulü üzerine ders vermektedir. Columbia Üniversitesi ve Harvard Hukuk Fakültesi mezunudur. Daha öncesinde Yüksek Mahkeme'de hakim olan Harry A. Blackmun'ın hukuk sekreterliğini yapmıştır. Colb Ithaca, New York'ta eşi, iki kızı ve iki köpeği ile birlikte yaşamaktadır.

Çevirmen Hakkında

Nilgün Engin 1961 Ankara doğumlu, orta ve lise öğretimini TED Ankara Koleji'nde bitirdikten sonra çalışma hayatına bankacılık sektöründe atıldı. Emeklilik sonrası serbest çevirmenlik yapmaya başlayan Engin'in yayımlanmış dört çeviri kitabı var. Çeviri çalışmalarının yanı sıra Animal Save Movement Orta Doğu ve Afrika bölge koordinatörü olarak vegan aktivizmin içinde yer almaktadır.

Vegan Olmak için Bahaneler

Sherry F. Colb

Türkçesi

Nilgün Engin

Yeni İnsan Yayınevi -260

Yeşil Politika Serisi -21

Vegan Olmak için Bahaneler

© Sherry F. Colb, 2013

Orijinal Adı: Mind If I Order the Cheeseburger

Kitabın Türkçe telif hakları Lantern Books'tan alınmıştır.

Türkçede I. Baskı, İstanbul, Kasım 2020

ISBN: 978-605-7764-25-6

Genel Yayın Yönetmeni: Aytaç Timur

Türkçesi: Nilgun Engin

Editör: Gonca Başel Yalçın

Son Okuma: Marin Hurioglu

⤴ Kapak Tasarım: Duygu Tikveşli

Dizgi: İrem Derya

Sertifika No: 12186

©Tohum Yayıncılık Turizm Reklam ve Sağlık Hizm. San. Tic. Ltd. Şti. 2020

İçerenköy Mah. Değirmenyolu Sokak Kutay İş Merkezi B Blok

No:18 Kat:2 Buro:6 Ataşehir / İstanbul

Tel: (0 216) 489 84 08

Tüm hakları saklıdır. Yayıncının yazılı izni olmaksızın, tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir yolla çoğaltılamaz.

www.yeniinsanyayinevi.com

yeniinsanyayinevi@gmail.com

newhumanpublisher@yahoo.com

[facebook / yeniinsanyayinevi](https://facebook.com/yeniinsanyayinevi)

[instagram / yeniinsanyayinevi](https://instagram.com/yeniinsanyayinevi)

[twitter.com / yeniinsanyayin](https://twitter.com/yeniinsanyayin)

Baskı: Asya Basım Yayın San. Tic. Ltd. Şti.

15 Temmuz Mah, Gülbahar Cd. No: 62 / B Güneşli-Bağcılar-İSTANBUL

Matbaa Sertifika No: 36150

Vegan Olmak için Bahaneler

Sherry F. Colb

Türkçesi

Nilgün Engin

YENİİNSAN

“Sherry F. Colb sevgi, mizah ve zarafetle veganların yeme alışkanlıkları ve yaşam şekillerini neyin güdülediğine dair net ve hoş bir açıklama sunuyor. “Veganlar neden bitkileri öldürmenin kabul edilebilir olduğunu düşünürlerken hayvanları öldürmeye karşı çıkarlar?” ya da “Neden süt ürünleri ve yumurtadan uzak durmalı?” gibi sorular hakkında kafa yoran (ya da bu sorular kendisine yöneltilen) kişiler için okunması gereken bir kitap.”

Rory Freedman,
Skinny Bitch adlı çok satan eserin eşyazarı

“Sherry F. Colb, billur gibi net bir mantık ve empatik bir söylemle meraklı, şüpheli ya da düpedüz muhalif olan herkes tarafından okunması gereken bir kaynak hazırlamış. Bu kitabın kaderinde, yeni yeni gelişmekte olan vegan külliyyatın bir klasığı olmak var.”

Jonathan Balcombe, Ph.D.,
The Exultant Ark adlı eserin yazarı

“Müthiş bir hukuk bilgininden güçlü, zorlayıcı ve kapsamlı bir veganlık savunması.”

Gary Francione,
Rutgers Üniversitesi'nden Tanınmış Hukuk ve Felsefe Profesörü,
Introduction to Animal Rights: Your Child or the Dog? adlı eserin yazarı

“*Vegan Olmak için Bahaneler*, veganlara ve veganlığa karşı en yaygın, kafa karıştırıcı ve genellikle meydan okuyucu tepkilerin bazılarının dikkatli analizleriyle dolu. İdeolojileriyle ilgili bir soruya ya da meydan okumaya daha kapsamlı bir cevap verebilmiş olmayı dileyen her vegan ya da vejetaryen ve veganlığın esas kavramlarını anlamak isteyen herhangi biri Sherry F. Colb'un sorunları derinlemesine incelediği eserinden fayda sağlayacaktır.”

Melanie Joy, Ph.D.,
Why We Love Dogs, Eat Pigs, and Wear Cows adlı eserin yazarı

“Sherry F. Colb’un *Vegan Olmak için Bahaneler* adlı eseri tutku ile mantık, idealizm ile faydacılığın nadir rastlanan bir füzyonu ve ağıdalı söz sanatı yerine gerçek diyalog yoluyla hayvanları yemenin etiğine değinmeyi hedefleyen savunucular için devrimci bir rehber. Colb’un yazınsal dokunuşu dikkate alınmayı gerektiriyor. Kullandığı dil hem naveganları hem de veganları cezbedecek nitelikte.”

James McWilliams,
Texas State Üniversitesi, San Marcos’da Tarih Profesörü ve
Just Food ile *The Politics of the Pasture* adlı kitapların yazarı

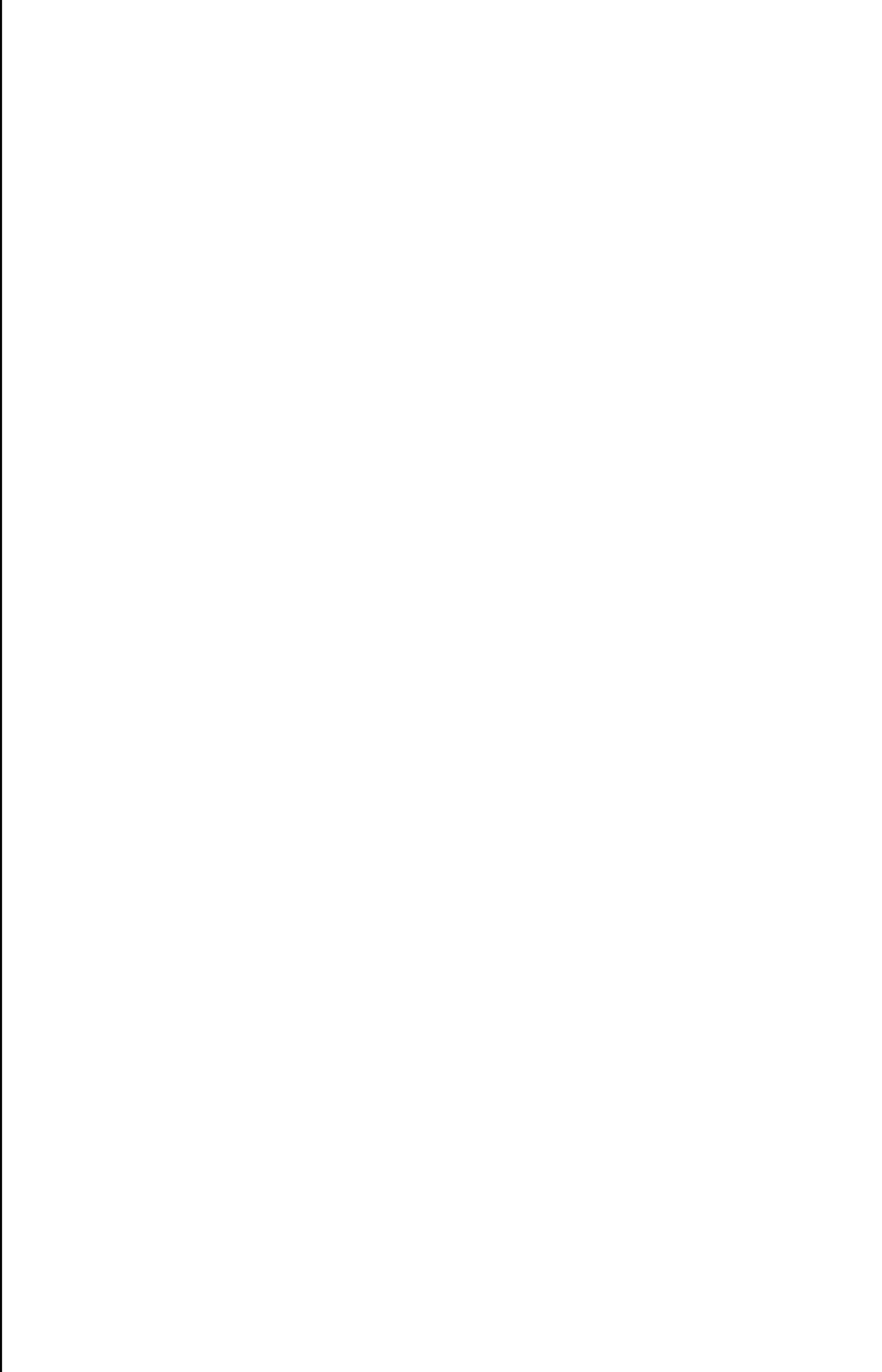
“Sherry F. Colb her veganın karşılaştığı sıkça sorulan sorulara düşünceli, ifade gücü yüksek ve zeki cevaplar veriyor. Colb, bilgi, gerekçe ve kendi kişisel deneyimini birbirine bağlayarak hem soruları soranlara hem de onları cevaplayanlara değeri ölçülemez bir yardım sağlıyor. Mükemmel bir el kitabı!”

Colleen Patrick-Goudreau
The 30-Day Vegan Challenge adlı çok satan eserin yaratıcısı ve yazarı

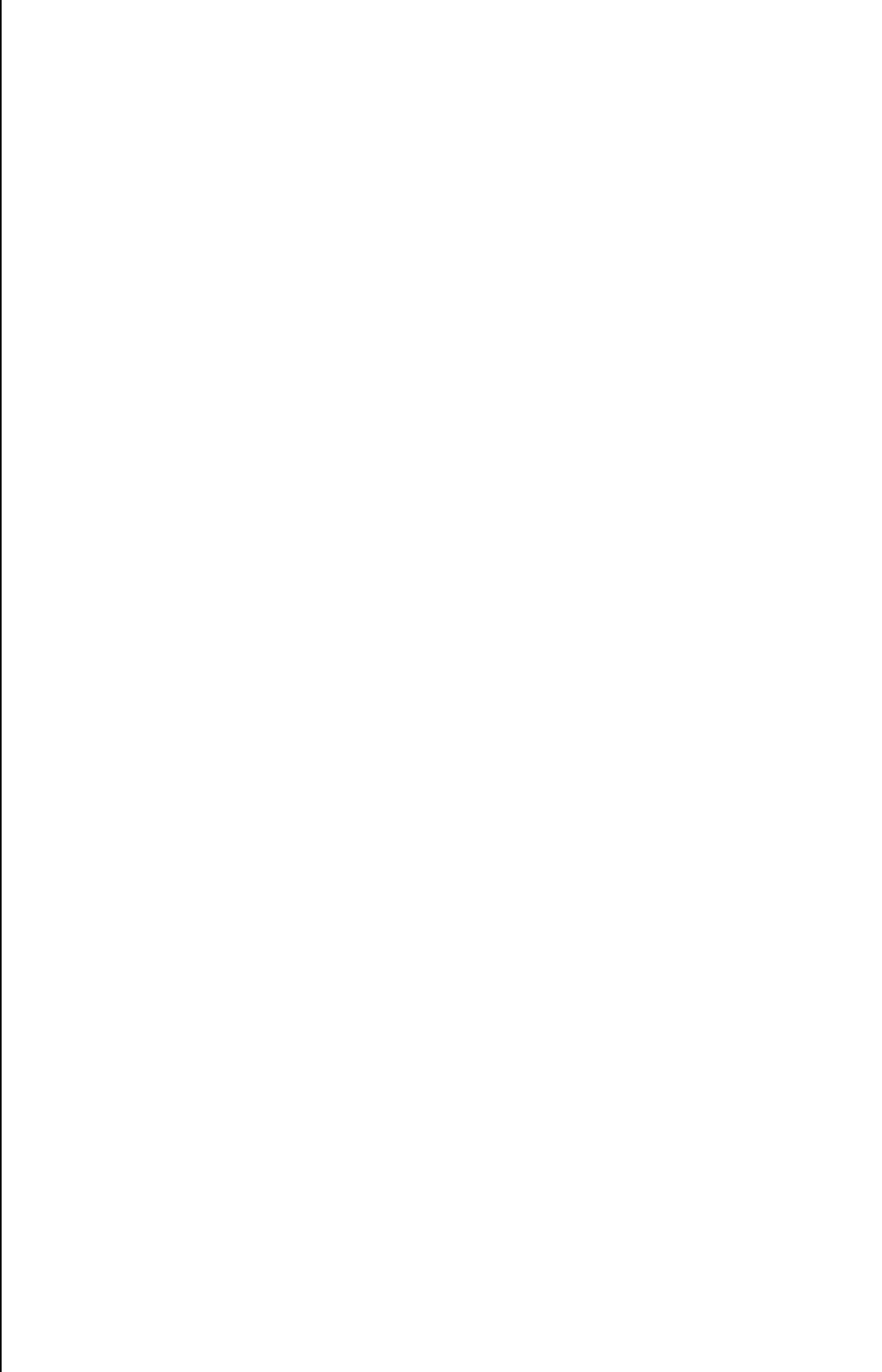
İÇİNDEKİLER

Önsöz	15
Giriş	19
Peki Ya Bitkiler?	27
Peki Ya Yemenin Verdiği Haz?	43
Peki Ya İnsan Sağlığı?	54
Sadece Vejetaryen Olsam Yetmez mi?	68
Ben Çizburger Söylesem?	84
Hayvanlar Zaten Ölü Değiller mi?	99
Kürtaja Karşı mısınız?	115
Hayvanlar da Diğer Hayvanları Yemiyorlar mı?	132
Tanrı'nın Gözünde Diğer Hayvanlardan	
Daha Değerli Değil miyiz?	151
Fakat Yerliler de Hayvanları Yemiyorlar mı?	171
Peki Ya "İnsanca Yetiştirilmiş"	
Hayvanlardan Elde Edilen Ürünler?	183
Eğer Hepimiz Vegan Olursak Çiftlik Hayvanları	
Yok Olmaz mı?	199
Mükemmel Vegan Diye Bir Şey Yok,	
Neden Canımı Sıkayım ki?	217
Sonuç	234
Teşekkür	245
Dipnotlar	246

Bu kitap bir rehber olarak düşünölmüştür; tıbbi bir eser değildir. Burada verilen bilgiler sağlığınız ve hayatınızla ilgili kararları alırken bilgili olmanız için tasarlanmıştır. Sağlık danışmanınız tarafından tavsiye ya da reçete edilebilecek herhangi bir tedavinin yerini almaya niyeti yoktur. Bir sağlık sorununuz olduğunu düşünüyorsanız bir uzmandan tıbbi yardım almanız gerektiğini size hatırlatırız.

*Bu kitap dünyayı değişik açılardan görmemde ilham kaynağı olan
insan ve insan dışı hayvanlardan oluşan aileme -Michael,
Meena, Amelia, Sheyna ve Cody'e- ve annemi
Clara Colb'a (1920-2009) adanmıőtır.*

ÖNSÖZ

Jeffrey Moussaieff Masson

Bu harika kitabı okumak için pek çok iyi neden var. Öncelikle hem güzel hem de açık bir biçimde yazılmış ve kolayca anlaşılabilir. Kitap, vegan olmayı düşündüğünüzde karşınıza çıkan önemli sorunlarla uğraşırken yanınızda yakın ve akıllı bir arkadaşın bulunmasına benzer bir his veriyor. Giderek daha fazla insan da tam bunu yapıyor. Kitabı okumak için başka bir nedense, bir hukuk hocası ve öncesinde de Yüksek Mahkeme'nin efsanevi yargıcı olan Harry Blackmun'ın kâtibi Sherry Colb'un hem mantık yürütmede hem de anlayışlı olma konusunda çok başarılı olması. Bu kitap hiçbir açıdan fanatik değil. Bu da, kendisi vegan olmamızı önerdiğinde, gerekçeleriyle yakından ilgilenmeye başlamaktan kaçınmanın güç olduğu anlamına geliyor. Olaya onun gözüyle baktığınızda aynı fikirde olmamak zor. "Evet," diyeceksiniz, "o haklı!" Öyleyse neden duraksadığınızı merak edebilirsiniz. Kendisi size anlatacak.

Halihazırda vejetaryenseniz ve bir sonraki mantıklı adımı atarak vegan olmak istiyorsanız, bunu yapmak için pek çok iyi nedeniniz var ve Colb bunların tamamını gözden geçiriyor. Sıklıkla insanların şu cümle benzeri şeyler söylediğini duyuyorum: "Peynirin etten çok farklı bir ahlâki kategoriye dâhil olduğunu görmiyor musun?" Kırmızı ete baktığımızda gördüğümüz doğrudan vahşetin yanında süt ve yumurtanın çok ama çok farklı olduğunu düşündüğümüz doğrudur. Fakat gizlenmiş şiddet sırf görünür

olmadığı için vahşetinden bir şey kaybeder mi? Colb'a göre kaybetmez. Savları ikna edicidir.

Bununla birlikte sıkıcı da değildir. Bilmemiz gereken şeylerden bahsederken bile çok eğlendirici olabilir. İnsanlar "Ama hayvanlar bizim gibi komplike değiller," diyebilirler. Bu, pek çok açıdan yanlıştır ve kendisi bunu şöyle açıklar:

İnsanlardan farklı olarak diğer hayvanlar hesap kitap işlerinden anlamaz, karmaşık bir ceza hukuku sistemi organize edemez, emeklilik için plan yapamaz veya bir roman yazamaz ya da okuyamazlar (bildiğimiz kadıyla). Bu farklılıklar bizim bir insan toplumu organize ettiğimiz ve insan olmayan hayvanlara önemli sorumluluklar vermek istemediğimiz anlamına gelir. Hastalığımızı iyileştirsin diye tavuklara müracaat etmeyiz ya da İngilizce öğretmesi için koyuna; eyalet mahkemesinde ya da federal mahkemede hâkim kürsüsüne bir balığı atamayız.

Güzel açıklamış.

Ayrıca konu acı, ıstırap ve üzüntü olduğunda tüm bu becerilerin hiçbir anlamı olmadığını da anlamamızı sağlıyor. Her şeyi öylesine açık ve kolayca anlaşılır kılıyor. Argümanlarını okuduğum süre boyunca kendimi defalarca "Elbette!" derken buldum.

Kendisi herkese ahlâk hocalığı yapan birisi değil; diğer tarafta et yiyen ve hayvan hakları aktivisti olmayan herhangi bir kişinin aptal, cahil ya da inatçı olduğunu da düşünmüyor. Kendisi çok daha ince bir zekânın geçerli olduğu bir şey öneriyor ve bu da hayli aydınlatıcı. "Tartışmanın taraflarından birinin diğerinin erdemlerini duymaya direnmesindeki güdü (kişinin yaşam tarzını tümünden değiştirme zorunluluğundan, belki de bilinçaltında korkması nedeniyle) onun tartışmaya tam katılımını kolayca engelleyebilir. Bu tür müzakerelerin ortasına dikilmiş kazıklar hayli yüksek olabilir." Doğru, bugün hangi renk elbise giyeceğimize karar vermek hakkında konuşmuyoruz; hayatlarımızı nasıl yaşamamız gerektiği, dünyayı bizimle paylaşan diğer hayvanlara ne kadar değer vermemiz gerektiği ya da buna mecbur olduğumuz üzerine konuşuyoruz.

Colb bir yandan da insanları diğer tarafla uzlaştırır ve ben kimsenin böyle bir noktaya bu kadar güzel bir şekilde değindiği-

ne rastlamadım: “Veganlar olarak, insan olmayan hayvanların yaşamları ve deneyimlerine ne kadar değer veriyorsak, aynı şekilde vegan olmayan insanların -hayatları bizimkinden ne kadar farklı olursa olsun- duyguları, birliktelikleri ve endişelerine de anlayışla yaklaşmalı ve onları anlamalıyız.”

Diğer yandan da kimseyi içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmaz. “Étik uyuklama hâli” şeklinde bir tanım kullanır ve insan vicdanına anestezi uygulanmasından bahseder. Bundan sıyrılmak için boşu boşuna uğraşabilirsiniz. Kendisinin daha önceden sezip yanıtlamadığı bir iddia bulmakta hayli zorlanırsınız. Veganların neden hayvanları incitmekten kaçındığı fakat bitkilerin acısına ilgisiz kaldığı gibi soruları ustalıkla bir biçimde ele alır. Arada bir fark var mıdır? Yazar, sezgisel olarak zaten bildiğimiz bir şeyi görmemizi sağlamakta çok başarılıdır. Birinci bölümü okurken, evimizdeki dost hayvanlarımızla yaşayan bizler, onların canı yandığında ne büyük dehşete kapıldıklarını biliriz diye düşünmekten kendimi alamadım. Örneğin, kazara köpeğinizin kuyruğuna bassanız size nasıl korku içinde bakar ve bunu kasten yapmadığınızı anladığında sizi affeder (Kedi pek affetmez.). Mezbahaya gönderilen hayvanların yaşadığı korkuyu düşünün o zaman. İnsan olsun hayvan olsun bireyin fiziksel bütünlüğüne yönelik şiddetten daha büyüğü yoktur.

Tabii yumurtada nasıl bir zulüm olabilir ki diye düşünüyor olabilirsiniz. İşte o zaman Colb’u dinlemeniz gerekiyor. Bir düzine yumurta almakla bir günlük civcivin boğularak öldürülmesi arasındaki bağlantıyı duygusal olarak deneyimlemediğinizi bilmektedir. Diğer yandan bu iki eylemin birbiriyle ne kadar yakından bağlantılı olduğunu ve çok kapsamlı bir katliama doğrudan katılmaksızın yumurta yiyemeyeceğinizi de bilmektedir. Üzgünüm, onun işi sizin inkâr ettiklerinizle yüzleşmenizi sağlamaktır.

Dördüncü bölümü okuyup da değişmeyeninin alnını karışlarım. (Her cümle alıntı yapmaya değer.) Örneğin ben, sürüdeki ineklerin -şayet izin verilirse- bebeğini yeni kaybetmiş ineği teselli etmek için yanında vakit geçirdiklerini bilmiyordum. Kaybedilmiş bebek! Görüyor musunuz olaylara nasıl yaklaşıyor? Bu olay onun için soyut değil; ister bizim dünyamız isterse de kaybettiği çocuğu için yas tutan anne ineğin dünyası olsun, gerçek dünyadan bahsediyor.

Düşünün ki, süt çiftlikleri insanlar ineklerin sütlerini alabilsinler diye mevcutlar. O sütü alabilmek için hamile ineklere gerek var. Hamile inekler doğum yaparlar ve buzağılarını emzirmek için süt üretirler. Annenin doğurduğu dişiler de annenin içinde bulunduğu sisteme dâhil edilir. Yaşamlarının geri kalanını süt vererek geçirirler. Ancak erkeklere ne yapılır? Sonuçta bebeklerin yarısı erkek doğar. Bir süt çiftliğinde onlara ne olur? Öldürülürler. Bize masum bebeklerin bir resmini çizer: Henüz göbek bağları bile düşmemiş birkaç günlük buzağılar, çalışanların parmaklarını emmeye çalışırken kesilerek öldürülmek üzere hazırlanırlar. Kendilerini bekleyen ihanetten haberleri yoktur.

Ya da yetişkin gibi görünen tavuklarla ilgili neler söylediğine bakalım: Öldürmeden önce fazla para harcamayalım diye çabuk büyümek üzere tasarlanmış olduklarından, masamıza geldiklerinde henüz birkaç haftalıklardır. Bebek civcivler gibi "ciklerler", çünkü aslında hâlâ bebektirler. Bunu bilmiyordum ve öğrenmek kalbimi acıttı. Fakat öğrenmeliydim.

Cümlelerinde saklı olan imalar bazen son derece çarpıcıdır. Daha önce de kendi kendimize itiraf etmiş olabiliriz fakat konuya dikkatimizi çektiğinde yan çizme ihtimalimiz kalmamıştır. İşte size bir örnek: "Bir hayvanı tüketerek onun en değerli varlığını elinden aldığımızı ve onu kendi kullanımımıza ayırdığımızı kabul ediyoruz." Elbette, hayvanın canını almış oluyoruz. Hayattan daha değerli ne var ve başka bir canlının hayatını basit bir yemeğe dönüştürmekten daha zalim ne olabilir? Bu mantıktan nasıl kaçınabiliriz? Bu mantığın zayıf bir noktası olduğunu düşünmüyorum. Bir çiftlikteki hayvanları gözlemlediğimizde gördüğümüz tutsaklarımızdır; her ne kadar zararsız göstermek amaçlı süslemeye çalışsak da onlar aslında hapsedilmiş bir halktır. Ölüm sırasının şirin hiçbir yanı yoktur. Colb'un kitabındaki dili kullanım biçimi, iki yüzlü bir cehalet algısı içinde kaybolup gitmemize izin vermiyor.

Bu kitabı okuyup da bir değişim geçirmeyecek bir insan olabileceğini hayal edemiyorum. Yazarın hayli önemli bir şey başardığını düşünüyorum.

✦ GİRİŞ ✦

Barişçıl bir devrim başladı ve ilk ne yediğimiz konusunda yola koyuluyoruz.

Bu devrim hepimize bir an durup kalbimizin derinliklerinde bildiğimiz şey hakkında düşünmemiz için çağrı yapıyor: Hayvanların neyi hak ettiklerine dair inancımız ile yaşamlarımızı yönetme şeklimiz arasında derin bir uçurum var. Hayvanlar için aktif biçimde açık fikirli bir değişim -şefkat ve tutkudan doğan bir değişim- talep eden kadınlar ve erkeklere vegan deniyor.

Vegan? O da ne? Bazıları için bu kelime, mutfakla ilgili dinsel engellemeler benzeri kasvetli ve açıklaması güç, çileli bir şeyler çağrıştırıyor. Diğerleri için veganlar, pek çok insanın hayatını anlamlı ve kutsal kılan gelenekleri ve alışkanlıkları hor gören kişiler. Yine de bazıları "veganlığı" genç insanların kim olduklarını buldukları bir trend ya da gençlik evresi olarak görüyorlar. Ancak kendilerini "vegan" olarak nitelendiren insanların bakış açısından bu kelime onlara ne ifade ediyor, hangi değerleri el üstünde tutuyor?

Veganlar hayvanlara karşı uygulanan şiddette pay sahibi olmaktan kaçınırlar. Bu da et, süt ürünleri, yumurta; ayrıca yün, deri ve kürk gibi hayvan katliamı ve sömürüsü içeren diğer ürünleri satın almayı ve tüketmeyi reddettikleri anlamına gelir. Bir vegan günlük yaşamı sırasında verdiği özgür kararlarda hayvanları üretmek ve katletmekle ilgili kıyım ve eziyette pay sahibi olmayı tercih eder. Günlük hayatı merhamet ve şiddetsizliğe olan bağlılığını yansıtır ve dünyayla sevecen bir ilişkisi vardır.

Günümüzde veganlık yükselişte. Aralık 2011 itibarıyla Ame-

rikalıların tahminen %5'i vejetaryen ve bunların yarısı da süt ürünleri ve yumurta tüketmiyorlar.¹ Bu ülkedeki milyonlarca insan kendilerini tanımlamak için vegan kelimesini kullanmasa bile, çoktan vegan bir diyetin kurallarına harfiyen uymaya başlamış durumda. Ayrıca halkın da dikkati çekilmiş durumda. Vegan yemek kitaplarının sayıları artıyor. Aralarında Rory Freedman ve Kim Barnoui'in yazdığı *Skinny Bitch in the Kitch*, Isa Chandra Moskowitz ve Terry Hope Romero'nun yazdığı *Veganomicon*, Joy Pierson ve Bart Potenza'nın yazdığı *The Candle Cafe Cookbook* ve Alicia Silverstone'un yazdığı *The Kind Diet* gibi popüler başlıkları da içeren kitaplar var. Veganların artan sayılarının da ötesinde daha da geniş insan toplulukları hayvansal ürünlerin bir ya da birden fazla kategorisini tüketmeyi sınırlamaya çalışıyorlar. Vejetaryenler herhangi bir hayvanın etini yemekten uzak duruyorlar. Bu hayvanların arasında domuzlar ve inekler gibi memeliler, tavuklar ve hindiler gibi kuşlar ve somon ve tuna balığı gibi balıklar var. Pesketaryenler memeliler ve kuşların etinden uzak duruyorlar. Bunun yanı sıra kendilerine "fleksitaryen" diyenler de muhtelif hayvansal gıdaların alımını azaltmaya gayret ediyorlar. İsimlerine ne dersek diyelim, giderek daha fazla sayıda Amerikalının midelerini ve alışveriş arabalarını nasıl dolduracakları ile ilgili tercihlerini tekrar gözden geçirdikleri gerçeği bir kenarda duruyor.

Neden? Et yiyen pek çok kişi hayvanları tüketmeyi bırakma kararını sorguluyor. Bunun da ötesinde, insanlar vejetaryenlere öyle böyle aşına olduklarından veganların süt ürünleri ve yumurtadan neden uzak durmayı tercih ettiklerini merak ediyorlar. Bu ürünler besin olarak hayati değiller mi? Ayrıca bu ürünlerin ne zararı var? Son olarak da modern hayatın stres ve zorluklarıyla zaten yüz yüze bir de insanın kendini yemek yeme mutluluğundan mahrum bırakmak için yollar araması gerekli mi?

İnsanlar bu ve benzeri sorular hakkında giderek daha meraklı hale geldiler ve "etten kemikten" bir veganla karşılaştıklarında kendilerini şunu sorarken buluyorlar: "Sana bir şey sorabilir miyim?" Ya da bazıları daha meydan okuyan bir biçimde "Gerçekten de bu konuda ciddi misin?" şeklinde bir soru yöneltebiliyorlar. Bir vegan için bir bayram sofrasında ya da arkadaşlarıyla çıktığı bir akşam yemeğinde yaşam şeklini anlatmak ülkütücü olabilir. Et, süt ürünleri ve yumurtanın kültürün bir parçası olduğu devirde,

veganlık yabancı ve şüpheli bir söylem olarak algılanabilir.

Veganlarla naveganlar arasında geçen konuşmalar bazen hiç de amaca hizmet etmeyen bir biçimde isim takmalara yol açabilir (veganları “kafadan kontak” veya “havari”, naveganları da “ceset yiyici” ya da “katil” olarak tanımlamak gibi) ve karşılıklı anlayışı zehirleyen zararlı bir biçime dönüşebilir.

Veganlığın Ne Olduğuna Dair Basit Tanım

Vegan olmanın olumlu etkisi üç başlıkta incelenebilir:

- Sağlık
- Çevre
- Hayvanlar

Sağlık: Hayvansal gıdalar ABD’de ve diğer gelişmiş ülkelerde muazzam oranlarda kalp krizi, kanser ve diyabete sebep olmaktadır. Örneğin kalp krizi bu ülkede en başta gelen ölüm nedeni olup aynı zamanda engellilik halinin de temel kaynağıdır. Her ne kadar önceden bilim insanları hayvan yağının baş suçlu olduğuna inanmış olsalar da, epidemiyolojik deneyler ve laboratuvar deneyleri hayvansal proteinin halkımızın kardiyovasküler hastalıklara yakalanmasında önemli bir etken olduğunu belirledi.²

Her ne kadar süt ürünleri endüstrisinin başarılı reklam kampanyaları sonucunda toplum bu ürünlerin “sağlıklı” olduklarını düşünse de, süt ürünleri (hayvansal proteinin yoğun olduğu peynir gibi) sağlığa özellikle daha zararlıdır. Cornell Üniversitesi Beslenme Biyokimyası Bölümü Onursal Profesörü T. Colin Campbell’in Çin Mucizesi adlı kitabında ve farklı yerlerde fazlasıyla belgelediği üzere, süt ürünlerinin içindeki başlıca protein olan kazein insanlarda kansere neden olduğu bilinen maddelerin en başında gelmektedir. Hem hepçillerin (et, süt ürünleri ve yumurta tüketenler) hem de vejetaryenlerin tükettiği yiyecekler onları Batıda hüküm süren kalp hastalıkları, kanser ve şeker hastalığına karşı savunmasız bırakır. Ayrıca Batı tipi beslenmeye öykünen halkların arasında da bu hastalıklara her geçen gün daha sık rastlanmaya başlamıştır. Bu, şu anlama geliyor: Hayvansal ürün tüketmek (etsiz yağ ve süt gibi düşük yağ oranına sahip olanlar

da dâhil) hayatımızı tehlike altına sokar ve takatten düşüren hastalıklara yakalanma riskimizi artırır.

Çevre: Hayvancılık endüstrisinin çevreye olan etkisi yavaşça fakat kesin bir biçimde toplum bilincine ulaşmıştır. 2006'da Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü "Hayvancılığın Uzun Gölgesi" adlı bir rapor yayımladı. Bu raporda hayvancılık endüstrisinin hava ve su kirlenmesinde olduğu kadar küresel ısınmada da önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir.³ Raporun sonunda konu şöyle bağlanmaktadır: "Hayvancılık endüstrisi sera gazı salımı kaynaklarının arasında en büyüğüdür ve biyo-çeşitlilik kaybının ana nedenleri arasındadır. Diğer yandan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde muhtemelen su kirliliğinin önde gelen nedenlerindedir." 2009'da World Watch Institute; Dünya Bankası Grubu'ndan emekli çevre danışmanlarından Robert Goodland'ın ve Dünya Bankası Grubu Uluslararası Finans Kurumu'nda araştırma görevlisi ve çevre uzmanı olarak çalışmış Jeff Anhang'ın birlikte yazdığı bir makaleyi yayımladı.⁴ Yazarlar çiftlik hayvanları ve bunlardan elde edilen yan ürünlerin dünya sera gazı salımında %51 gibi büyük bir paya sahip oldukları sonucuna vardılar. Makale; et ve süt ürünleriyle yapılmış yiyeceklerin yerine bitkisel temelli alternatiflerin tercih edilmesinin karşı karşıya olduğumuz ve tırmanışta olan çevresel krizi azaltmanın önemli bir parçası olduğunu öne sürmekteydi.

Daha sonra 2010'da Birleşmiş Milletler Çevre Programı, Uluslararası Sürdürülebilir Kaynak Yönetimi Paneli, dünyayı açlık, enerji mahrumiyeti ve iklim değişikliğinin en kötü etkilerinden kurtarmak için küresel olarak hayvansal ürünlerin (et ve süt ürünlerine vurgu yaparak) tüketiminden uzaklaşılmasının hayati olduğu sonucuna vardı.⁵ Bu, şu anlama geliyor: Et ve süt ürünleri çevreye açık bir tehdit oluşturmaktadır.

Hayvanlar: Çoğu insan, kesilmek üzere üretilen ve yetiştirilen hayvanların büyük eziyetler çektiği gerçeğinin hiç değilse teorik seviyede farkındadır. "Meet Your Meat" (Alec Baldwin'ın seslendirdiği ve Bruce Friedrich'in yönettiği) video ve kolayca bulunabilen diğer benzeri videolar, mezbaha ürünlerini tükettiğimizde, etleri için yetiştirilen hayvanların acı ve ölümlerini nasıl desteklediğimizi ortaya koyuyorlar. Bu nedenle, bir insan "Ben hayvanlar için vejetaryenim," dediğinde, et yiyen kişilerin bu konuda çok

az açıklamaya ihtiyacı olmaktadır. Şaşırtıcı olmayan bir biçimde Amerikalıların sorunun giderek daha fazla farkında olmaları nedeniyle, daha fazla sayıda insan et yemeyi terk etmektedir; bunun nedeni kısmen de olsa hayvanlara çektirilen muazzam acı ve ölümüne bir katkıda bulunmama isteğidir.

İnsanların pek çoğunun bilmediği şey ise, süt ürünleri ve yumurta için "yetiştirilen" hayvanların "et" için yetiştirilenlerle eşit, hattâ daha fazla eziyet çektikleri ve sonunda her zaman için mezbahanın dehşetine katlanmak zorunda olduklarıdır. Süt inekleri, diğer tüm memeliler gibi -insanlar dâhil- sadece hamile oldukları ve doğum yaptıkları zaman süt salgırlarlar. Bir inek her yavru olduğunda çiftçi buzağısını ondan alır (böylece salgıladığı süt insan tüketimi için konteynerlere pompalanabilir).⁵ Hem inekler hem de buzağıları, çiftçiler onları ayırdığında çıkardıkları sesler ve başka yollarla yaşadıkları yüksek stresi ifade ederler.⁷ Süt üreticileri daha sonra erkek buzağıları (hiçbir zaman süt veremeyecek olan buzağıları) ve pek çok dişi buzağıyı henüz bir bebekken katledilecekleri et üretim merkezlerine gönderirler.⁶ Çiftçiler bu buzağıları etlerinden yararlanmak için yetişkinlik çağına kadar büyütmezler; çünkü süt ineklerinde et için yetiştirilen ineklerde mevcut olan ve "arzu edilen" genetik özellikler bulunmaz ve bu nedenle beslenip büyütülmek için harcanacak paraya değmezler.⁸ Bir ineği defalarca tohumlama, hamile bırakma, doğum yaptıрма ve bebeklerini kendisinden alma işlemlerine maruz bırakan çiftçi, ineğin süt üretimi düştüğünde onu da mezbahaya gönderir; orada bir hamburger etinin katkısı ya da köpek mamasına dönüşür.¹⁰

İnekler gibi tavuklar da doğaları itibarıyla civcivlerine yönelik son derece ilgili ve korumacı annelerdir.¹¹ Çocuklarına karşı çok korumacı olan insan anneleri tanımlamak için kullandığımız "anaç tavuk" deyimini de bu bilgiyi teyit eder niteliktedir. Bebeklerini büyütmeğe izin verildiğinde tavuk ve civcivleri birbirlerine yakın dururlar ve en ufak bir tehlike sinyali aldıklarında civcivler annelerinin kanatları altına koşarlar.¹² Yine dilimizde bunun için bir benzetme vardır: deneyimli profesyonellerin acemi çaylakları "kanatları altına almaları".

Bir civciv yumurtadan çıkmadan önce bile o ve annesi çıkardıkları seslerle birbirleriyle anlaşırılar.¹³ Bununla birlikte modern tarımda pek az tavuk bebeklerini yetiştirme şansına sahip olur

hatta pek azı kuluçka aşamasında yumurtaların üstüne oturabilecek şansı bulur. Tavuklar yumurtladıklarında yumurtalar alınarak çatlama aşamasına gelene kadar yapay bir kuluçka makinesine yerleştirilirler.¹⁴

Yumurta tavukları eşit sayıda erkek ve dişi civciv üretirler.¹⁵ Erkek civcivler hiçbir zaman yumurta veremeyecekleri için çiftçi onları bir günlükken dişilerden ayırır ve öldürür.¹⁶

Erkek buzağuların et için kullanılması ve erkek civcivlerin “yok edilmeleri”; süt ürünleri ve yumurta endüstrilerinin kâr getirmeyen fakat kaçınılması da mümkün olmayan yan ürünlerinin yok edilmeleri için yapılan düzenli, rutin endüstriyel uygulamalardır.¹⁷

Bununla birlikte ineklerin ve tavukların davranışlarına yakından baktığımızda bu canlıların çiftliklerden kurtulan az sayıdaki şanslı hayvan- diğer hayvanlara, hattâ onları kurtaran insanlara karşı güçlü duygusal bağlar geliştirdiklerini görürüz.¹⁸ Ayrıca hem hayvan davranışlarını inceleyen etologlar hem de evini bir köpekle ya da kediyle paylaşan çoğu insan sevmek, düşünmek, acı çekmek, yas tutmak fiillerinin türümüze mahsus olmadığını, hattâ insanların tükettiği yemekleri üreten çiftliklerde yaşayan ve ölen sayısız bireyde de rastlanan duygular olduğunu teyit edebilirler.¹⁹ Bizi diğer hayvanlardan ayıran, sadece “kahvaltı”, “öğle yemeği” ve “akşam yemeği” gibi terimlerin tanımını değiştirerek onların acı çekmelerinin ve ölümlerinin önüne geçme gücümüzün olmasıdır.

Garip biçimde, veganlığın en çok tartışılan argümanı, aynı zamanda en aşikâr olanıdır: hayvanlara zarar vermekten ve onları öldürmekten kaçınma arzusu. Etik vegan hayvansal ürünler tüketmemeyi seçer; çünkü hayvancılık endüstrisini vahşetin kaynağı olarak nitелеmekte ve parasıyla buna destek vermek istememektedir. Kendisinin hayvansal ürünlere olan iştahını tatmin etmek için, hayvanları çoğaltıp onları tutsak etmenin ve tasavvur edilemez boyutta eziyet ve katliama maruz bırakmanın adil olmadığını düşünmektedir.

Bizimki gibi bir arz ve talep sistemi dâhilinde tüketici, satın aldığı şeylerin üretimini desteklemektedir. Hayvanları ve onlardan elde edilen ürünleri tüketmek gereksiz olduğundan ve aslında hem insan sağlığını hem de küresel var oluşu tehdit ettiğinden,

etik vegan bunun için bir mazeret olamayacağı sonucuna varır. Kısacası, veganlar bilincimizi, kültürümüzü ve tüketim yöntemlerimizi değiştirmeyi istemektedirler.

Takip eden Sorular

Şu konuda tereddüt yoktur: Veganlar bazen insanları rahatsız hissettirirler. Naveganlar bir veganı kendi kültürel yöntemlerini reddeden bir yabancı ya da mantıksız ve tuhaf bir inanç sisteminin takipçisi olarak görür. Etik veganların ortaya çıkmalarına karşılık olarak, hayvan tüketen ve çoğunluğu oluşturan toplumun parçası olan bireyler karşılaştıkları veganlara sıkça meraklı ve bazen de savunmacı biçimde çeşitli sorular yöneltme eğiliminde olmuşlardır. Bu soruların çoğu, etik veganların duruşunu kabul etmenin ahlâksız, mantıksız ve hattâ çılgın sonuçları onaylamayı gerektireceğini ima etmektedir.

Bu kitap naveganlar tarafından yöneltilen soruları ciddî biçimde ele almanın ve hepsini güzelce yanıtlamanın faydalı olduğu ön kabulüne dayanarak hazırlanmıştır. Çünkü bu sorular naveganların veganlarla bir diyaloga girme çabalarını yansıtmaktadır.

Hayvan hakları fikrini desteklemenin de, buna direnç göstermenin de duygusal bir yönü olduğunu herkesin kabul etmesi önemlidir. Bu nedenle kitap, okuyuculara hem kendilerinin hem de diğerlerinin güdülerini irdeleme fırsatı sunar. Böyle bir irdeleme, veganlara sorulan sorulardan bazılarının navegan yaşam tarzının etik anlamda nötr olduğu (böylece irdelenip değiştirilmeye gerek olmadığı) varsayımına dayandığını görmemize izin verir. Buna bağlı olarak kısmen bile olsa bu sorular, vegan düşüncelerle karşılaşmadan önce derinde bir yerde kemikleşmiş olan mevcut uygulamaları anlamlandırmak arzusunu yansıtmaktadırlar.

Aynı zamanda çoğu etik vegan bir dönem hayvan hakları ve hayvansal ürünlerin tüketimi ile ilgili ana akım varsayımları paylaşmış olabilir ve bu nedenle zaman zaman benzer biçimdeki düşüncelere sahip başka kişilerin fikirleriyle karşılaştıklarında kolayca bunalabilir ve savunmacı olabilirler. Yeni bir ülkeye gelen "fazla vatansever" göçmenler gibi veganlar da bu yeni ülkeyi gayrimeşru, hattâ tehdit edici bulan kişilerle medeni bir konuşma

yapmayı zorlayıcı bulabilirler.

Çoğu navegan ve vejetaryen (ve de vegan) hayvancılık endüstrisinin ürünlerini yiyerek büyüdüğü için, bu türden tüketimin ahlâkî sorunlar doğurduğu görüşü haliyle tehdit edici gelebilir. Bu nedenle kitabın her bölümünde sorulan sorular, sadece entelektüel sorgulamaları değil, aynı zamanda hepçillerin kendilerini savunurlarken ara sıra kuşandıkları psikolojik silahları da yansıtır. Bu nedenle sorular, entelektüel netlikle psikolojik sezginin bir birleşimine gereksinim duyarlar. Yansıttıkları duygusal çatışmaların net bir şekilde anlaşılmasını ve açık, dürüst ve şefkatli bir iletişimi talep ederler.

Etik veganın bakış açısından temel, ancak ifade edilmemiş bir varsayım sıklıkla bu soruların üzerinde atmaca gibi dolanır: Naveganlar gerçekliğin bağımsız yargıçlarıdır, diğer yanda veganlar "gündemi" olan kişilerdir. Etik veganların elbette bir gündemi vardır: Çoğumuzun, günümüzde baskın olan uygulamalara kıyasla çok daha fazla değer verdiği şefkati daha iyi yansıtabilecek alternatif bir yaşam biçimi sunmak. Bununla birlikte gerçekte naveganlar veganlarla tartışırken ortamda başka bir gündem (tamamen bilinçli olmasa da) vardır. "Hepçilin Gündemi" olarak adlandırmanın da mümkün olduğu bu gündem, her gün çoğu insanın kendisini ve ailesini beslediği yiyeceklerin yanlış bir yanı olmadığına dair rahatlatıcı düşünceyi sürekli kılmayı amaçlar. Bu gözlemlerin suçlama değil, anlamlı bir tartışma ihtimalini düşünmeden önce göz önünde bulundurmamız gereken gerçeklerin ifadesi olduğunu kabul etmemiz gerekir.

"Hepçilin Gündemi"nin gücünü anlamak için çiftlikteki (gerçekte hayvanların katledilmek için dünyaya getirildiği bir yer) mutlu hayvanlardan bahseden çocuk öykülerinden fazlasını aramamız gerekmez. Yetişkin hepçil, hayatının önemli bir kısmını tarif eden beslenme ve diğer uygulamalara ek olarak mutlu inekler ve insancıl, gerekli ölümleriyle ilgili çocuk masallarını benimseyebilir. Etik vegan sadece değerlerine uygun biçimde yaşayarak kendisini çevreleyen toplum tarafından da açık bir şekilde hemfikir olunan şiddetsizlik- çocuk öykülerini çürütür.

Birbirimizi ve dünyamızı daha iyi anlayabilmek için bırakın sağlam ve bilgi temelli bir diyalog başlasın.

PEKİ YA BİTKİLER?

Bir navegan bir veganla karşılaşp diyalog kurmaya kalkıştığında soracağı en alışıldık sorulardan biri, veganların bitkileri yemeyi ve başka şekillerde kullanmayı neden tercih ettikleri üzerine olacaktır. Bitkiler üzerine yapılan fikir alışverişi şu şekilde gelişebilir:

Navegan: Lazanyayı denedin mi? Çok lezzetli!

Vegan: Ben veganım; bu nedenle et, yumurta ya da süt ürünleri gibi hayvansal gıdalar yemiyorum.

Navegan: Sahi mi! Neden?

Vegan: Çünkü hayvansal gıdalar üretilirken insanların hayvanlara acı vermesi ve onları öldürmesi gerekiyor. Ben buna katkıda bulunmak istemiyorum. Bu nedenle vegan oldum.

Navegan: İlginç, ama bitkileri yiyorsun?

Vegan: Evet. Kesinlikle, bitkileri yiyorum! Bitkisel gıdalar bana pek çok seçenek sunuyor ve yemekler olağanüstü oluyor. Harika vegan lazanya yapıyorum.

Navegan: İlmmmm. Biliyorsun değil mi, sen yiyesin diye bitkilerin de ölmesi gerekiyor? Bitkilerin de bir yaşam hakkı olduğunu düşünmüyor musun?

Bu nokta, bir veganla navegan arasındaki diyalogun sona erdiği nokta olabilir. Etik veganların pek çoğunun bakış açısına göre, "Peki ya bitkiler?" sorusu kulağa saçma gelmektedir. Hepçil gerçekten de bitki haklarına mı inanmaktadır? Vegan, daha çok,

hepçilin hayvan haklarına önem vermenin bitki haklarına önem vermekle aynı derecede gülünç olduğunu önerdiğini varsaymaktadır. Fakat belki de navegan samimi duygularla veganın, terminolojiyle ilgiliymiş gibi görünen bu sorusuna bir yanıt vermesini beklemektedir.

Bir navegana (bir zamanlar henüz vegan olma kararını almadan önce, çoğu vegana olduğu gibi) hayvansal ürünler olmadan yaşama fikri çok yabancıdır. Veganlığa nispeten yabancı bir kişinin, hayvansal ürünleri yemek ve diğer şekillerde tüketme konusunda bir veganın neyi reddettiğini anlamaya çalışması doğaldır. Akla gelen bir olasılık, insanların yemesi, giymesi ya da başka şekillerde kullanması için hayvanların ölmesinin gerekmesidir. Eğer sorun öldürmek ise, navegan bitkilerin de insanların yemesi, giymesi ya da başka şekillerde kullanabilmesi için öldükleri gerçeğini veganın nasıl olup da göz ardı ettiğini haklı olarak merak eder.

Yaşama bir bütün olarak özveriyle bağlanma taahhüdü insanın açlıktan ölmesine yol açabilir. Dolayısıyla vegan tutarsız ve savunulamaz bir şekilde davranıyor olabilir. Navegan bu potansiyel tutarsızlığı gözlemlediğinde bunu veganın dikkatine sunar ve aslında yaşamı bir bütün olarak korumanın yanı sıra geçerli bir prensip olup olmadığını öğrenmek ister. Bu haklı bir sorudur.

Bu tür bir sorgu bir başka nedenle de uygundur: Geçmişte (büyük bir ölçekte bugün dahi) hayvan aktivistleri kınama faaliyetlerini bazı tür hayvanların sömürülmesi konusuna yoğunlaştırırken diğer türleri görmezden gelmiş, hatta onlara yapılan zulmü hoş görmüşlerdir. Örneğin bazı hayvan aktivistleri kürkün ne kadar korkunç bir sömürü olduğunu vurgulamış, kürk satan mağazaları boykot etmiş ve hatta kürk giyen kadınları taciz etmişlerdir. Genç bir insan olarak ben de kürke karşıydım ve hayvanları umursayan insanlar için bu karşı duruşun uygun bir tutum olduğu inancındaydım. Kürk giyen insanlara bu konudaki görüşümü ilettiğimde bana neden et yediğimi sordular. Aynı biçimde, bu da haklı bir soruydu ve benim bu soruya verilebilecek ikna edici bir cevabım yoktu. Sonrasında bu kişiler benim sadece sevimli hayvanları sevdiğimi ve ahlaki hakların sınırını bu tercihim temel alarak belirlediğimi iddia ettiler. Bunun etik saygınlık açısından alkışlanacak cinsten bir temel oluşturmadığını ileri sürdüler. Haklıydılar.

İnsanlar çok güzel ve sevimli hayvanların canını bağışlayıp

“daha az sevimli” olanları sömürme kararını almakta elbette serbestler. Eğer çizmeyi uygun gördükleri sınır buysa bu durumda diğerlerinin onları taklit etmeye çalışmaları için pek bir neden kalmamaktadır; çünkü kararları etik anlamda keyfî bir karar. Hayvan hakları hareketlerinin tarihi göz önüne alındığında, etik veganla karşılaşan bir hepçilin, “Bu hayvan avukatı nasıl da keyfî bir çizgi çekmeye çalışıyor,” diye düşünmesi şaşırtıcı değildir. Canlı/cansız arasındaki sınır kendisini tek bir olasılık olarak sunmaktadır. Geçerli olan ayırım gerçekten bu olsaydı, bir vegan *kendi* değerleri kapsamında bitkileri yemesini haklı çıkaramazdı ve bunun devamında onun değerlerini benimsemek, vegan ya da değil, etik bir yaşamı sürdürmeyi olanaksız kılarmış gibi görünüyor. Pek çok insan açısından bu tek başına, etik veganlığı reddetmek için güzel bir sebepmiş gibi bir izlenim bırakabilir. Bazıları “Hah!” diyebilir, “Vegan tezinin saçma sonuçlarını gösterdik ve böylece onu yadsıyabiliriz.”

Hayvanlar Hisseden Canlılardır

Bu durumda bir vegan, bitkiler hakkındaki sorulara saygıyla cevap vermeye ve navegana hayvan/bitki ayrımının anlamlı bir ayırım olduğunu açıklamaya hazır olmalıdır. Peki, o zaman bitkileri hayvanlardan ayıran özellik nedir? Önemli yanıtlardan biri duyarlılık; organizmanın etrafındaki dünyayı değerlendirebilme kapasitesidir. Eğer bir hayvanın algısı ve deneyimleri varsa, o hayvan duyarlıdır.

Genel olarak duyarlılık canlı bir varlığın acı ve haz duygularına sahip olması anlamına gelmektedir. Örneğin bir köpeğin bu tanımlama kapsamında duyarlı olduğu hususunda fazlaca bilimsel araştırmaya gerek sinim duymayız.²¹ Bir köpekle bir arada yaşama tecrübesi olan herkes (Rene Descartes’ın kötü şöhretiyle ün salmış örneği dışında)²¹ köpeklerin acı, korku, şefkat, kızgınlık gibi hislerinin ve dünyayı algılayıp deneyimleme kabiliyetine işaret eden diğer hislerinin olduğunu tasdik edebilecektir. Hayvan davranışlarını daha kapsamlı bir biçimde inceleyen kişiler, sadece köpeklerin değil tüm omurgalıların -memeliler, kuşlar, sürüngenler, balıklar ve pek çok omurgasızlar; ahtapot ve mürekkep balığı dâhil- acı

çekme kapasiteleri olduğuna dair çok kuvvetli deliller bulurlar.²²

Diğer canlıların da duyarlı olduğunu kabul edişimiz, yolda ölü ya da acı çeken bir hayvan gördüğümüzde neden gözlerimizi kaçırığımızı açıklamaya yeter. Aynı kabul ediş, neden pek çok na-veganın, bir tavuğun yemek tabağıımıza getirilme sürecinde yaşadığı zulme tanıklık etme davetini reddetme eğiliminde olduğunu da açıklar. Bu tür eylemler insanlarda övgüye değer bir merhamet ve duygudaşlık yeteneğini yansıtır. Bitkilerin dünyamıza bahşettiği güzellik ve faydayı ne kadar takdir edersek edelim, bir bitkiyi kökünden sökmek ya da bir meyveyi ağaçtan koparmak genellikle bilincimizde benzer bir acı etkisi yaratmaz.

Bir beyni ve sinir sistemi (bizim gibi) olan, bazı şeyleri hoş, bazıları da nahoş buldukları belli olan, acı ve endişenin etkilerini engellemek için (bizim gibi) kimyasallar üreten ve meraklı, kafası karışık veya yaralı olduğunda, kendisine kötü davranıldığında, sınırları bozulduğunda bizim gibi farklı şekillerde davranan hayvanlar, tıpkı bizim gibi duyarlı canlılar oldukları sonucuna varmamız için her türlü nedeni bize sunarlar.²³ Bazı neo-kartezyenler' bir canlıda konuşma yeteneği ya da başka bir insani yetenek bulunmadıkça acının olanaksız olduğunu iddia etmiş olsalar da, çoğu insanın faydalandığımız hayvanların duyarlı olduğu hakkında tereddütü bulunmadığını sanıyorum.²⁴

Çoğumuz hayvanların acı çektiğini biliriz fakat bazı düşünürler acı, haz ya da korkunun içsel bir deneyim olarak yaşanmasını sağlayan acı çekme kapasitesinin, o bireyin hak sahibi olması (yaralanmamak, öldürülmemek ve yenilmemek hakları da dâhil) için yeterli olmadığını iddia ederler.²⁵ Bazılarına göre, birinin acı çekmeme, eziyet ya da ölümün öznesi olmama hakkına sahip olması için öncelikle konuşma yetisinin olması ya da araç-gereç kullanması veya gelecek için plan yapmak gibi insana özgü bilişsel özelliklere sahip olması gerekmektedir. Fakat buna benzer özelliklerin etik olarak konuyla ilgisi var mıdır?

İnsanlardan farklı olarak diğer hayvanlar hesap kitap işlerinden anlamaz, karmaşık bir ceza hukuku sistemi organize edemez, emeklilik için plan yapamaz veya bir roman yazamaz ya da oku-

---

* Ç.N. Hayvanlara uygulanan zulmün gerçek ve kötü olduğunu kabul eden ateist görüş

yamazlar (bildiğimiz kadarıyla). Bu farklılıklar bizim bir insan toplumu organize ettiğimiz ve insan olmayan hayvanlara önemli sorumluluklar vermek istemediğimiz anlamına gelir. Hastalığımızı iyileştirsin diye tavuklara müracaat etmeyiz ya da İngilizce öğretmesi için koyuna; eyalet mahkemesinde ya da federal mahkemede hâkim kürsüsüne bir balığı atamayız. İ layvan haklarını savunan hiç kimse insan olmayan hayvanları okula göndermemiz veya seçimlerde oy kullanmalarına izin vermemiz gerektiğine inanmaz ya da işverenlerden hayvanların iş başvurularını değerlendirmelerini talep etmez. Bu fırsatlara -eğitim alma, oy verme ve işe alınabilir olma- sahip olma hakkı doğası itibarıyla göze çarpan bir biçimde insana aittir ve gezegeni insanlar işgal ettiği süre boyunca da böyle kalacağına benzemektedir.

Buna karşın çoğumuz bu özel insanî becerileri, diğer insanları öldürmek ya da onlara işkence etmekten kaçınmakla ilgili ahlaki zorunluluğu tetiklemek için gerekli görmeyiz. Eğer size "Neden komşunu öldürmüyorsun?" diye sorsaydım, vereceğiniz cevaplar muhtemelen komşunuzun konuşma yetisini kullanma, geleceği planlama ya da zor denklemleri çözme becerisi ile ilgili olmayacaktı. Onun yerine cevabınız muhtemelen şöyle olacaktı:

"Öncelikle yan komşum bana zarar verecek hiçbir şey yapmadı ya da hayatım veya varlığım için bir tehdit oluşturmuyor. Bana ya da başkalarına karşı bir tehdit oluşturmayan masum birini öldürmemem gerekir. İkinci olarak komşum yaşamını ve o yaşamın bir parçası olan fiziksel acıyı, hazzı, sevgiyi ve kaybı deneyimleme kabiliyetine sahip. Onu öldürerek mutluluk ve duygusal deneyimlerinden mahrum bırakmak istemem."

Yan komşunuz henüz konuşmaya başlamamış bir çocuk olabilir fakat bu sizin onu öldürmekten sakınmanız gerekliliğini ortadan kaldırmaz. Bir çocuğu öldürmemelisiniz, çünkü çocuk size bir tehdit oluşturmamakta ve mutlulukla üzüntüyü, acı ile hazzı deneyimleme yeteneği var. Çocuğun etik faaliyetleri ya da davranışlarını etik normlara uygun biçimde sürdürme yeteneği yok. Bunun da ötesinde çocuk, hayatına bir kasıt olduğu takdirde ilkel dürtülerle fakat beceriksizce kavga etmeye hazır olmak dışında ölüm fikrini anlamaz. Çocuk ebeveynleri tarafından kucaklandı-

ğında, iyi beslendiğinde, sıcak ya da rahat hissettiğindeki mutluluk üzerine dil bilimsel terimlerle düşünemez.

Yine de tüm bu yalınlığı, çocuğun zulümden uzak yaşama hakkını ve hayatını sürdürme özgürlüğünü yok etmez. Çocuğun yalınlığı, onun öldürülmeme ve işkence edilmeme konusundaki çıkarlarını olumsuz yönde etkilemez. Aslında çocuğun bilişsel yetersizlikleri onun öldürüldüğünü ya da işkenceye maruz kaldığını öğrendiğimizde duyduğumuz öfkeyi artırmaktadır.²⁶ Ahlakî öfkeyi tetikleyen onun entelektüel kapasitesi değil, ızdırap karşısındaki kırılganlığı; onun duyarlılığıdır.

Bir çocuğa zarar vermeme konusundaki reddedilemez sezgiye bir yanıt olarak bazı insanlar, çocukları ahlakî anlamda göz önüne almamızın nedeninin, onların gelecekte bir gün konuşma yetisini kullanabilen, zor denklemleri çözebilen ve gelecek için planlar yapabilen bireylere dönüşeceği gerçeği olduğunu ileri sürebilirler. Bir başka deyişle, bir çocuğa zarar vermekten kaçınırken, onun bugün kim olduğuna değil, ileride yapabileceklerine duyduğumuz saygıdan dolayı böyle davranıyoruz.

Bununla birlikte bu iddia, önerilerini incelediğimizde biraz mantıksız görünüyor. Çocuklara yönelik ahlakî yükümlülüklerimizi onların bir gün olacağı bireyler üzerine kurarsak, insanların zulmünden azade olmaları için onların bireysel bir hakları olmadığını, sorumluluğumuzun sadece bir gün olacakları bilişsel olarak gelişmiş bireylere yönelik olduğunu söylemiş oluruz. Eğer bunu söylersek o vakit şöyle bir çıkarım da yapabiliriz: Sözelimi konuşacak (ya da ahlakî tercihler yapacak veya bir insanın haklarını kazanması için ne yapması gerekiyorsa onu yapacak) yaşa gelmeden kendisini öldürecek bir hastalığa yakalanmış bir çocuk tanısaydık ya da o çocuğu bir başkasının çok küçük bir yaşta öldüreceğini bilseydik, bu süre zarfında ona işkence yapmaktan veya onu acı verici deneylerde kullanmaktan sakınmak için bir zorunluluk görmezdik. Çünkü o çocuk potansiyel bir hak sahibi olamayacaktır.

Gerçi bunun saçmalık olduğunu biliyoruz. Eğer bir insan bebeğinin tüm yaşamı, normal yetişkin insanları insan olmayan hayvanlardan ayıran özel yeteneklere sahip olmadan geçecek olsa bile, belki de erişkinliğe kadar hayatta kalabilecek sağlıklı bir bebekle kıyasladığımızda o bebeğe çok daha büyük bir incelikle

davranmamız, onu acı ve sıkıntıdan korumamız gerekmektedir. Benzer biçimde, bünyelerinde yetişkinlikleri boyunca hiçbir biçimde ahlakî öznelere olma potansiyeli barındırmıyor olsalar da, zihinsel olarak zayıf düşmüş insanları istismar etme düşüncesinden de irkiliriz.

Bir insanın ızdırap çekme kabiliyeti olduğu gerçeği, o insana ızdırap vermektan kaçınma hususunda kişiye bir yükümlülük hissettirir. Normal insanlarda acı çeken birini izleme deneyimi, hatta kendimizi bir başka insana acı verirken hayal etmek etik dürtülerimizi harekete geçirir. Aslında bu tür dürtüleri deneyimlemekteki başarısızlığı patolojik olarak nitelendiriyoruz. Acı çekmekte olan hayvanları gözlemlediğimizde de benzer bir süreç yaşanır. Örneğin pek çoğumuz ana yolda ilerlemekte olan bir ördeğe, bir kaplumbağaya ya da insan olmayan bir hayvana çarpmamak için aniden direksiyonu çeviririz; diğer yandan hiçbirimiz bir salkım üzüm ya da laleye çarpmamak için direksiyonu aniden kırmayız.

Neden ikinci grup değil de birinci grup engele çarpmaktan sakınırız? Çünkü etik sezgilerimiz acı ve korkuyu deneyimleme yetisi olan bir kişiye bu duygulara neden olacak davranışlardan sakınmamız gerektiğini söyler. Aynı zamanda sezgilerimiz bize, bir meyvenin ya da sebzenin üzerinden arabayla geçmenin sebze de bir acı ya da acı benzeri bilinçli bir etki yaratmayacağından, duyarlı bir hayvanı incitmekten kaçınırken ortaya çıkana benzer bir yükümlülük doğurmayacağını söyler (Gerçi bir sebzenin üzerinden geçmek de savurganlık olacaktır, yani bir başkasının malını yok etmek savurganlıktır.).

Veganlar ve naveganlar canlı olan *bir şey* ile duyarlı olan *bir birey* arasındaki farkı kabul etmeye benzer biçimde hazır dırlar ve çoğumuz az çok buna göre hareket etmeye çalışırız. İşte bu nedenle pek çok insan bir kedi veya köpeğe zulmeden birini gördüğünde ya da bununla ilgili bir şey okuduğunda doğal olarak çok öfkelenir.²⁷ Ayrıca pek çok insan inek, manda, tavuk veya domuz gibi çiftlik hayvanlarına uygulanan zulmü gördüğünde ya da buna dair bir şey okuduğunda benzer şekilde dehşete düşer. Jeremy Bentham'ın neredeyse iki yüz yıl önce ileri sürdüğü gibi; "Yetişkin bir at veya bir köpek; bir günlük, bir haftalık, hatta bir aylık bir bebekle kıyaslanamayacak derecede aklı başında ve sosyal bir hayvandır. Soru, "Mantıklı düşünebiliyorlar mı?" veya

“Konuşabiliyorlar mı?” değil, “Acıyı hissedebiliyorlar mı?” olmalıdır.²⁸ Böylece, etik zorunluluk acıyı hissedebilenlere, bir başka deyişle duyarlılığı olanlara yönelmeye başlar.

Bazı yazarlar herhangi bir hayvanın ne dereceye kadar duyarlı olduğunu yani acı veya ölümden sakınma hususundaki duyarlılığının derecesini bilişsel yeteneklerinin belirlediğini ileri sürmüşlerdir.²⁹ Ancak bu varsayımı kayda değer bulmak için bir neden yoktur. Bu konudaki fikirlerini benden daha güçlü ve etkili bir biçimde dile getirmiş bazı yazarlardan alıntı yapacağım. İngiliz kilisesine mensup bir rahip, Humphrey Primatt iki yüz yıldan uzun bir süre önce yerinde bir görüş sunmuştur:

Makam ya da toplumsal konumun üst seviyelerde olması hiç bir canlıyı acı çekme duyarlılığından muaf tutmadığı gibi, konumun ya da makamın alt seviyelerde olması da bahsi geçen hisleri daha az şiddetli kılmaz. Acı acıdır. Bir insana da uygulansa, bir hayvana da; acıyı çeken adam ya da hayvan acı sürdüğü müddetçe, çektiği ızdırabın farkındadır; kötülüğe katlanmaktadır; haksız yere ve nedensiz biçimde *kötülüğe* katlanmak... onun içindeki *zulüm* ve adaletsizlik buna yol açmıştır.³⁰

Sonrasında Primatt şunları ekler:

Bir hayvan acı karşısında insana kıyasla daha az duyarlı değildir. Benzer sınırları ve duyu organları vardır ve vücuduna şiddetli bir baskı geldiğinde her ne kadar konuşarak şikâyetini insan gibi dile getiremese de çığlık ve inlemeleri acıya ne kadar duyarlı olduğunun güçlü belirtileridir, bunlar tıpkı dilini bilmediğimiz bir *insanın* çığlıkları ve inlemeleri gibidir.³¹

Benzer biçimde Hayvan Besiciliği Emekli Profesörü John Webster yakınlarda şöyle bir beyanda bulunmuştur: “İnsanlar zekânın acı çekme yetisiyle bağlantılı olduğunu varsaymışlardır ve bu nedenle daha küçük beyinlere sahip hayvanların insanlardan daha az acı çektiklerini düşünmüşlerdir. Bu acınası bir mantık yürütmedir.”³² *Animal Welfare: Limping Towards Eden* isimli kitabında Webster şuna vurgu yapar: “Hayvanların doğaları ve bilişsel yetenekleri çok ilginç bir araştırma konusudur... Fakat hay-

vanların acı çekme kapasitelerinin bilişsel yetenekleriyle (zekâ) doğru orantılı olduğu sonucunu çıkarmak bir hata olacaktır.”³³

Hayvanları Öldürmek Kabul Edilebilir mi?

Peki ya ölüm? Bir hayvanı öldürmek masumca olabilir mi? Jeremy Bentham ve Peter Singer’ın da aralarında olduğu bazı düşünürler hayvanlara acı vermenin etik sorunlara yol açarken onları acısız bir biçimde öldürmenin benzer bir soruna yol açmayacağını savunmuşlardır.³⁴ Singer insanların (ve belki de biraz diğer “ileri” hayvanların) uzak gelecek için tercihli planları olduğunu, fakat “geri” hayvanların böyle bir plana sahip olmadıklarını ileri sürmüştür. “İleri” hayvanların gelecek planlarını engellemenin (onları öldürerek planlarını yarıda kesmek) etik dışı olduğunu ileri sürerek bu tür uzun vadeli gelecek planı yapamayanları öldürmenin ahlaksızlık olmadığını savunmaktadır.

Sadece duyguları ile ilişkisini kesmiş bir düşünür, öldürülme hakkına sahip olabilmek için gelecek planı yapma yeteneğine sahip olma zorunluluğu fikrini kabul edebilir. Bu gibi düşünürlerin dünyasının dışında kaçımız planlanmış hayatlar yaşıyor? Uzun vadeli gelecek planına sahip olmayanlarımız ya da uzun vadeli planlama yapma hususunda kendini yetersiz hissedenerimiz, gelecek için önceden planlar yapanlardan daha az değerli, daha harcanabilir hayatlar mı yaşıyoruz?

Ve neden salt bir gelecek planı yapma *olasılığı* bu kadar değerli ve önemli? Bazı düşünürler böyle bir plan yaratma *kapasitesini* yüceltiyorlar fakat öyle görünüyor ki bireyin etik saygınlığa layık olabilmesi için bu kapasitesini *kullanmasına* gerek bile yok. Bir şekilde bu kapasitenin kendisi, hangi hayatın damak zevki ve moda için herharş bir ahlakî sonuç yaratmaksızın yok edileceğine, hangi hayatın ise değerli olduğuna ve öldürülmesinin yasak kılınmasına karar vermek için yeterlidir.

Plan yapma becerisinin etik sorunla herhangi bir ilgisi olsaydı, insan olmayan hayvanların da aslında geçici planları -bir eş bulmak, çocuklarını hayata hazırlamak, yemek ve su aramak, barınak bulmak ve kalıcı hale getirmek, ölümden ve acıdan kaçınmak- olduğunu ve insan olmayanları katlettiğimizde o planlara da engel

olduğumuzu dikkate almamız gerekirdi. Dahası, insan çocukları ve engelli insanlar -konuşma yetilerini kullanamamaları da cinayetten muaf olma hakkına sahip bireyler- benzer biçimde gelecek planları yapma yeteneğine sahip değildirler. Gerçi bu yeteneksizlikle hiçbir ahlaki sonuç ilişkilendirilemez, ilişkilendirilmemelidir.

Öyleyse, gelecek planları yapabiliyor olmak cinayet konusunda hak sahibi olmayı meşrulaştırmıyorsa, ne meşrulaştırır? Bizim ve diğer duyarlı hayvanların işkence görmeme konusunda hak sahibi olmalarının nedenini açıklamak kolaydır. Biz ve diğer duyarlı hayvanlar canımız yandığında acı çekeriz ve "Acı çekmekten nefret ediyorum, o nedenle bir başkasının aynı deneyimi yaşamasına sebep olmak istemem," demeye hazırızdır. Garip bir biçimde, öldürülmemek ile ilgili görüşümüzü açıklamak bazı açılardan daha zordur.

Biz, yaşayanlar daha önce ölümü tatmadık ve elimizde ölümün hoş (ya da nahos) bir durum olduğuyla ilgili hiçbir kanıtımız yok (ölümden sonraki yaşamla ilgili yapılan spekülasyonlar hariç). İnsan olsun, olmasın bir canlı öldüğünde onun acı ya da üzüntü çekeceğine inanmak için hiçbir sebep yok. Ayrıca şu da önemli: Singer'ın "geleceği planlamak" yaklaşımı hususunda, aniden ve acısız biçimde ölen birinin geleceği ile ilgili planları (kısa ya da uzun vadeli olması önemli değil) konusunda fiilen düş kırıklığı *yaşayacağı* sonucuna varmak için bir dayanak yok. Bir kez ölüm gerçekleştiğinde, bir diğer deyişle merhum -insan ya da hayvan- acı, üzüntü çekmez ve hayatının kesintiye uğraması veya gelecekle ilgili planının kesintiye uğramış olması hususunda ızdırap çekmez.

İşte bu nedenle -ölüm ölü bireyin acı çekmesine neden olmaz- düşünür Epikür ölümün ölen kişiye gerçek bir zarar vermediğini savunur: "Ne zaman ki ölüm yokken bizim var olduğumuzu ve ölüm kapımızı çaldığında ise yok olduğumuzu anlarız; o zaman ölüm, kötülüklerin en beteri, bizim için hiçbir şey ifade etmez. O zaman ölüm yaşayan ya da ölen kişi için bir anlam ifade etmez; çünkü yaşayan için yoktur ve ölümlerin varlığı da sona ermiştir."³⁸

Belki de Epikür haklıydı, belki ölüm bir felaket değildir. Bununla beraber insan bunun gerçek olduğuna inanırsa, o zaman bu sadece insan olmayan hayvanlar ("acısız" ölüm böylelikle etik olarak izin verilebilir diyenlere karşı) için değil, aynı zamanda in-

san hayvanlar (onlar da "acısız" ölüm karşısında hoş görülebilir biçimde kırılabilir olacaklardır) için de gerçek olacaktır; çünkü hiç-biri ölüm kapıyı çaldığında acı çekiyor olmayacaktır.

Yine de çoğumuz diğer bir insanı öldürmenin, fiili cinayetin içerdiği ızdıraptan ayrı olarak, o kişiye zarar *verdiğine* inanmaktadır. Gerçekten de kanunlarımız bir insanın diğer insana verebileceği en büyük zarar olarak cinayeti kabul etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde bir insanın diğer insana karşı işlediği ve ölüm cezasına konu olan tek suç cinayettir.³⁶ Bu nedenle, başkalarını öldürmenin zararsız olduğu fikri, bir kişi öldüğünde artık var olmadığı ve bu yüzden artık acı veya sıkıntı çekmeyeceği, kayıplar yaşamayacağı ya da planlarının amacına ulaşamamış olması gerçeğine rağmen, mantıksızdır.³⁷ Başkalarını öldürmenin zarar veren bir eylem olduğuna dair, içimizde derinlere sinmiş olan sezgiye benzer pek çok sebep vardır.

Öncelikle yaşayan bir bireyi öldürmek genellikle geride kalanların onun kaybindan dolayı acı çekmesine neden olur. Cinayetin bu "ikincil" etkisi iyi anlaşılmaktadır. İnsan olmayan hayvanlar için de bu etki dile getirilmektedir. Çiftliklerde yaşamını yitiren hayvanlar hayli sosyal varlıklar olup sevdiği kendilerinden sökülüp alınarak kesimhaneye götürülmek için yüklendiklerinde, duygusal sıkıntılarını belli eder ve seslerini yükseltirler.³⁸

Süt çiftliklerinde anne inekle buzağının birbirlerinden ayrıldıklarında çektikleri acı bunun için çok iyi bir örnek oluşturur.³⁹ Hayvanların çektiği ızdıraba ikinci bir örnek, babunların bir yakınlarını kaybettiklerinde tıpkı insanlardaki gibi hormonal değişiklikler yaşamalarıdır.⁴⁰ Cinayetin "ikincil" zararlarını sıralamaya devam edersek; ne insanlar ne de insan olmayan hayvanlar boşlukta, tek başlarına yaşamaktadırlar ve onların ölümü, ölen bireyden daha fazlasının fiilen etkilenmesi anlamına gelmektedir. Şimdi yok olmuş bireyi bir zamanlar sevmiş olanlar mevcuttur ve belki katilin kendisi bile bir can aldığı için derinden etkilenmiştir.

Cinayetin zarar veren bir eylem olduğuna dair sezgimizin ikinci dayanağı da, gerçek dünyada birini öldürmenin, katledilen bireylerin hemen hepsinin ölmeden hemen önce acı çekiyor oldukları gerçeğini de beraberinde getiriyor olmasıdır. "Katletme Fiilinin İnsani Yöntemleri"ne rağmen, mezbahalardaki insan olmayan hayvanlar için bu önerme kesinlikle doğrudur.⁴¹ Mezbaha-

lardaki hayvanlar normal olarak korku içinde ve mutsuzlardır ve ızdıraplarını dile getirmek için seslerini yükselttiklerinde çektikleri acı hususunda kuşkuya yer kalmaz. ⁴²

Evrimsel bakış açısından acı çekme yetisi, acıyı çeken bireyi kaçma ve daha sonra da onu yaralayan ya da hayatını zamanından önce sona erdirerek çoğalmasını tehdit eden koşullardan uzak durma dürtüsü ile harekete geçirir. Bir başka deyişle acı çekme yetisi, örneğin konjenital analjesiden* muztarip hastaların kaçırdığı hayatta kalma avantajını sunar.⁴³

Ölümden korunma aracı olarak algılama ve duygu -acı ve korku- fonksiyonları nedeniyle, eş zamanlı olarak korku ve ızdıraba sebep olmaksızın öldürme fiilini gerçekleştirmek hayli zorlayıcıdır. Başka bir biçimde ifade edersek, ne biz ne de insan olmayan kuzenlerimiz zamanından önce bir ölümü, acı ya da ızdırap çekmeksizin deneyimlemek için tasarlandık. Tüm bunlara bir de katledilen hayvanların etini ve yan ürünlerini tüketilebilir hale getirme gereksinimini (uyuşturucu bir iğneyle hayvanı basit bir biçimde uyutma seçeneğini devre dışı bırakan bir gereksinim) ekleyin; sonra bir de tüketici talebini karşılamak için çabucak öldürülmesi gereken muazzam sayıdaki hayvanları ekleyin; göreceksiniz ki, insanî kesim fikri pek de alkış almayacaktır.

Üçüncü olarak, diğerlerine (ölenleri özleyecek bireyler) verilen dolaylı zarar ve de ölenin fiilen çektiği acı ve korkuyu ayrı tutsak bile, birini öldürmenin başlı başına o kişiye yönelik zarar veren bir eylem olduğunu sezeriz. Örneğin ailesi ya da arkadaşı olmasa da bir insanın evine sessizce girip daha ne olduğunu anlamadan, onu acı vermeksizin öldürmenin zararsız olduğu fikrini kabul etmeyiz. O insanın yaşama hakkı vardı ve haksız biçimde o yaşamı elinden aldınız.

Pek çoğumuz bir insanı öldürdüğümüzde ona nasıl bir zarar verdiğimizizi net bir şekilde açıklamakta zorlansak da, artık aramızda olmadığından zarar görme fiilini deneyimlemeyeceğini dikkate alarak, insanları öldürmememiz gerektiğine sezgisel ve güçlü bir biçimde inanır.⁴⁴ Ve böyle yapmamamız gerektiğine dair inancımız (insanların kendilerine ait bir yaşamı olduğu ve yaşamı deneyimledikleri) sadece insanlara mahsus değildir. İnsan olma-

* Ç.N. acıyı hissedememe hastalığı

yan hayvanların da bir yaşamları vardır ve yaşamlarını deneyimlemektedirler ve onları kendi amaçlarımız için öldürdüğümüzde, onlara ait değerli bir şeyi, üzerinde hiç hakkımız olmadığı halde kendilerinden alıyor oluruz. Öldürülmeme hakkının işkence görmeme hakkıyla el ele yürüdüğünü ve hakların hiçbirinin konuşma yetisi, bir hayat planı yapma ya da sadece insanların (hatta tüm insanların bile değil) yapabileceği diğer şeyleri yapabilme yetisiyle bir ilgisi olmadığını içgüdüsel bir biçimde anlamaktayız.

Peki ya Bitkiler Duyarlı Olsalardı?

Etik veganların çizdikleri sınırı neden bulunduğumuz noktaya çizdikleri ile ilgili ikilem sunan "Peki ya Bitkiler?" sorusunun bir başka çeşidi olarak, bilimsel makale yazarı Natalie Angier 2009'da *New York Times*'da "Üzgünüm veganlar: Brüksel lahanaları da yaşamayı seviyor"⁶⁵ başlıklı bir makale yazmıştır. Makalede bitkilerin yırtıcılar ve hastalıklara direnmek için aktif ve karmaşık yöntemleri olduğunu ileri süren yeni bir araştırma tartışılmaktadır. Angier makalede, bitkilerin yırtıcılardan sofistike yöntemlerle kaçıklarına göre onların da hayvanlar gibi "yaşamak istiyor" olduklarını anlayabileceğimizi savunmaktadır.

Angier şunu demeye getirmiştir: "Konu hakkında akıl yürütmeye devam edecek olursak, eğer bitkiler yaşamak "isteselerdi" bir hayvanı öldürdüğümüzde ortaya çıkan etik konular bitkileri öldürüne hususunda da benzer biçimde ortaya çıkacaktı. Veganlar bitkilerin öldürülmesini doğrudan finanse etmekte, diğer yandan hepçiller (vejetaryenler da buna dâhil) hayvanların öldürülmesini doğrudan finanse etmekte. Bu demek oluyor ki, tüketim alışkanlıklarımızın hepsi de eşit şekilde etik dışı. Kimse ahlaki anlamda diğerine üstün olduğunu iddia edemez."

Bu kabul edilirse ulaştığı sonuç "değişik yemekler ve giyim eşyası arasında" tercih yapmayı keyfî gösterebilir. Bu bizi, hayvan savunucularının yaptığı kürk ve deri arasındaki veya bazı tür hayvanları (inek gibi) yemekle diğer türden hayvanları yemek (tavuklar veya balıklar gibi) arasındaki seçimle ilgili keyfî ayrımlara geri getirir: Veganlar gerçekten de bitkilere karşı ayrımcılık mı yapmaktadırlar?⁶⁶

Angier'ın kendisi domuzları yememeye karar verdiğini söylemektedir bize. Bu kararı bir bilim insanı kendisine insan dışlarına en çok benzeyen dışların domuzlarda bulunduğunu söyledikten sonra almıştır. Ancak belli ki Angier tavukları, ördekleri, balıkları ve diğer hayvan ürünlerini yemektedir. Tercihi keyfidir, kendisi de bunu inkâr etmemektedir, bu durumda bitki yiyenin tercihi de keyfidir diye iddia etmektedir.

Angier'ın savının ön kabulü önemlidir, çünkü etik veganlığın duyarlılık temelini doğru kabul etmekte ve paylaşmaktadır: Yaşayan bir şeyi öldürmenin etiği, ölen o şeyin dünyada bilfiil deneyimleri olup olmadığına bağlıdır. Diğer taraftan eğer bitkiler yaşamlarını deneyimlemek veya hissetmek yetisine sahip değillerse, o zaman etik açıdan bitkiyi öldürmek o bitkiye bir zarar vermez (Gerçi, bir arabayı çalmanın birini arabasından mahrum etmesi gibi, bitkiyi öldürmek de diğer insanları ve hayvanları etik dışı bir biçimde o bitkiden yoksun bırakabilir.).

Bu durumda Angier, kökünden sökülen bir havucu yemenin, boğazı kesilmiş ve kanı akıtılmış (ya da gazla veya elektrik verilerek öldürülmüş) bir horozu yemekten biraz farklı olduğunu kabul etmiş olur. Angier'ın savında bilinçlilik ve deneyim sahibi olma yetisi önem taşımaktadır. Fakat Angier, şayet bitkilerin de deneyimleri varsa, hayvanlarla bitkiler arasındaki bu belirgin etik farklılığın yanıltıcı olabileceğini söylemektedir. Elbette bir haklılık payı vardır. Bitkilerin deneyimleri olsaydı, bitkiyi yemek ona fiilen şiddet uygulamak anlamına gelebilirdi.

Angier, "Bitkiler yaşamak istiyorlar diye bir çıkarımda bulunabiliriz, çünkü hayatta kalmak için karmaşık kimyasal yöntemleri var," savıyla bitkilerin bilinç sahibi olduklarına atıf yapıyor. Sadece acı ve haz gibi öznel deneyimleri olan bir birey bir şey *isteyebilir*. Fakat karmaşık bir bağışıklık sistemi bilinçliliğin kanıtı mıdır?

Bitkilerin hayatta kalmak için çabuk adapte olmaları onların bilinçli bireyler -bir şey değil bir kişi- olduğuna işaret etmez. Angier, bir bitkinin hiçbir şey "hissetmeksizin" bir yırtıcının yumurtalarını başarılı bir biçimde tespit ederek o yumurtaları yok etmek için kimyasallar salgılayamayacağını veya bir süper yırtıcı çağırarak onları bir lokmada yiyip bitirmesini sağlayamayacağını zannediyor gibi görünüyor. Bu konuda haklı mı?

Kendi bağışıklık sistemlerimiz üzerinde düşünerek bir cevap

bulabiliriz. Zararlı bir mikro-organizma vücudumuza girdiğinde, eğer sağlıklıysak bağışıklık sistemimiz bir dizi çok gelişmiş tepki verecektir. İşgalci mikroorganizmaları hedefleyen son derece özel antikolar üreteceğiz ve eğer başarılı olursak tehdidi silip süpürecek ve eşzamanlı olarak gelecekte benzer tehditlerle mücadele etmek için hazırlık yapacağız.

Bu kaşık süreç gerçekleştiğinde, şayet etkili ise, genellikle bununla ilgili hiçbir duyusal deneyimimiz olmaz.⁴⁷ İşgalci ya da savunucuyu duymaz, görmez, onların kokusunu almaz, tadına bakmaz ya da onlara dokunmayız. Bütün bu süreç vücudumuzun içinde ve bilincimizin dışında gerçekleşir.⁴⁸ Nasıl ki bizim bağışıklık sistemimizin mikroplara karşı direncinin bizim bilincimizin dâhilinde gerçekleştiğini veya buna delalet ettiğini düşünmek için bir neden yoktur; bitkiler de benzer karmaşık bağışıklık reaksiyonları başlatabiliyorlarsa o zaman bitkilerin de bilinçli olduklarını düşünmek için bir neden kalmaz.

Pek çok hayvanın (memeliler, kuşlar ve balıklar dâhil) acı, haz ve sevgiyi deneyimlemesine araç olan beyin ve merkezî sinir sistemi bitkilerde bulunmaz. Dahası, bitkilerin öznel deneyimleri olduğunu iddia etmek için pek bir şey ileri sürülemez. Yine de bazı insanlar bitkilerin duyarlı olabileceğine inanırlar ve hiçbirimiz bu olasılığı göz ardı edemeyiz. Belki Angier bu grubun içindedir ve bir patatesi yediğinde ona acı verdiğine inanmaktadır. Bu görüşe sahip diğer bazı insanlar gibi onun görüşünün de iyi niyetli olduğunu varsayalım. Bu varsayımı ne takip eder?

Eğer Angier bitkilerin acı çektiğine inanıyorsa o zaman bitkilerin acı çekmesi ve ölmesine yaptığı katkıyı en aza indirmek onun yük ümlülüğü olacaktır. Şu var ki, hayvanları ve hayvanlardan elde edilen ürünleri yemek hayvanların doğrudan öldürülmesine neden olmanın yanı sıra bitkilere çektirildiği varsayılan acıyı da katlanarak artıracaktır.

Hayvancılık yapmak, o hayvanları beslemek için bitki yetiştirmenizi gerektirir. Aslına bakılırsa Amerika Birleşik Devletleri'nde yetiştirilen tahıl ve sebzelerin ezici çoğunluğu, insanların her gün tükettikleri milyonlarca hayvanı beslemek için kullanılır.⁴⁹ Bunun yerine sebze ve tahılları doğrudan tüketsek, hayvanları beslemek ve sonra da katletmekten vazgeçsek, hayvanlar için yetiştirmekte olduğumuz çoğu sebzenin hayatını kurtarmış oluruz (Hayvanla-

rın hayatını da kurtardığımızı söylemeye gerek yok.). Başka bir deyişle çiftlik hayvanlarını yemek doğrudan sebze yemekten daha fazla sayıda bitkinin canına mal olur ve muazzam bir verimsizlik -gezegenimiz ve insanların açlığı ile ilgili- yaratır. Bu verimsizliğin etkisi 8. Bölüm'de daha detaylı incelenecektir. Şayet bitkiler yaşamak istiyor olsalardı bile, yine de çiftlik hayvanlarını yemek yerine bitkileri doğrudan yemek, etik olarak daha anlamlı olacaktı. Eğer hayatta kalabilmek için mecbur kaldığımızda zarar vermek hususunda kendimize izin verirsek, o şartlarda vereceğimiz zarar en azına indirmek zorundayız. Bu kulağa çelişkili gelebilir, fakat bitkisel diyeti benimsemek, çiftlik hayvanlarına dayalı bir diyeti benimsemekten daha bitki dostu bir tutumdur.

Günümüzde, bitkilerin bilinci olmadığından tamamen emin olamasak da aynı şekilde bitkilerin acı çektiği veya başka biçimlerde çevrelerindeki dünyayı deneyimlediklerine de inanmak için pek az sebebimiz var. Bu yüzden bir elmayı, bir havucu ya da bir kâse pilav ve barbunyayı yemeyi bitkilerin acı çekmesiyle ilişkilendirmek pek de mümkün değilmiş gibi görünüyor. Elbette bu yiyeceklere dünyanın kıt kaynaklarından elde edildikleri bilinciyle davranıp diğer insanlara da yiyeceğe gereksinim duymaları hususunda saygı göstermemiz gerekir. Çiftlik hayvanlarını besleyen bitkilere duyulan ihtiyacı yok eden vegan bir diyet benimseyerek dostumuz olan diğer duyarlı dünyalılara saygımızı gösterebiliriz. Bundan başka, vegan olmak şiddetten uzak bir yaşamı kucaklamak anlamına gelir.³⁰ Bu, tıpkı insanlar gibi, çevrelerindeki dünyayı deneyimleyen, acıkan ve barınak arayan, acıdan korkanlara (Çünkü bizim gibi onlar da acı çeker.) acı ve ölüm vermekten sakınma tercihini temsil eder.³¹ Duyarlılıkları en iyi ihtimalle bir olasılık olarak kalan bitkilere benzemeyen biçimde ineklerin, tavukların, balıkların ve diğer hayvanların duyarlı olduklarını biliyoruz ve şiddet dışı tepkilerimiz ilk olarak onlara ulaşır.³²

PEKİ YA YEMENİN VERDİĞİ HAZ?

Hayvan hakları tartışmalarının kayda değer bir özelliği, birbirine zıt düşünceler savunan kişilerin genellikle birbirlerinden farklı şeyler yemeleridir. Bu önemsiz gibi görünebilir ama çok önemlidir.

Düşünün: Ekonomik anlamda rahat durumda olan iki kişi, örneğin asgari ücretin kayda değer bir şey olup olmadığıyla ilgili aralarında tartışıyor olsalar, tartışma kızışabilir. Öyle ki tartışma sonunda bir daha bu konuyla ilgili konuşmama kararı bile alabilirler. Bununla birlikte taraflardan hiçbiri diğer tarafın haklı olması ihtimalinde, günlük hayatının pratikleri ile ilgili kendini tehdit altında hissetmez.

Eğer hükümet asgari ücreti yükseltir, düşürür veya yürürlükten kaldırırorsa bunun insanlar üzerinde önemli etkileri olabilir; fakat hiçbir bireyin asgari ücretle ilgili fikri hükümet politikasını değiştirmeye yetmez. Asgari ücret (ya da insanların arkadaş ve aileleriyle hararetli tartışmalar yaptıkları bir dizi diğer mesele) hakkında yanılıyor olduğuna karar veren pek az insan günlük aktivitelerini hemen ertesi gün değiştirmek zorunluluğu hisseder. Pratik sonuçlara yol açmasa bile kişinin dünya görüşünü değiştirmesi başlı başına iddialı ve zor bir olaydır. Fakat hayvan hakları tartışması ek bir zorluk seviyesine taşır olayı: Tartışmadaki insanların hayatlarını nasıl sürdürmeyi seçtikleri meselesini de dâhil eder konuya.

Veganlık Üzerinde Düşünürken Yaşanılan Potansiyel Huzursuzluk

Eğer siz, insanların duyarlı hayvanları öldürmek veya onlara acı vermekten sakınması gerektiğine inanmışsanız, o zaman yiyeceğiniz bir sonraki yemeği; kahvaltı (yumurta, peynir, inek sütü artık yok), öğle yemeği (balık, tavuk, hindi artık yok) ya da akşam yemeği (dana eti, kuzu eti, tereyağı artık yok) de olsa gözden geçirmelisiniz. Bu manzara çok yoğun ve baskılı gelebilir. Bu nedenle tartışmanın taraflarından birinin diğerinin erdemlerini duymaya direnmesindeki güdü (kişinin yaşam tarzını tümden değiştirme zorunluluğundan, belki de bilinçaltında korkması nedeniyle) onun tartışmaya tam katılımını kolayca engelleyebilir. Bu tür müzakerelerin ortalarına dikilmiş kazıklar hayli yüksek olabilir.

Bu nedenle veganların, kendilerinden mahrumiyet türü bir şey istediği türündeki teziyle olaya karşı anlaşılabilir bir duygusal direnme yaşayan insanlara açıklayıcı biçimde yanıt vermeleri çok önemlidir. Örneğin, aşağıda sıralananlar gibi nakaratları duymak alışlagelmiş bir durumdur:

- “Yemek bana zevk veriyor, bu nedenle sevdiğim yemeyi terk etmeyi *ciddeten* düşünemem.”
- “Sizin yeme şekliniz yoksunluk çekmek demek ve diğerlerinin o şekil beslenmek istemesini *meşru* bir biçimde bekleyemezsiniz.”
- “Senin yaptığın büyük *fedakârlıkların* hiçbirini yapamazdım.”
- “Sahiden, *ne* yiyorsun sen?”
- “(Boşluğu doldurun)’u özlüyor *olmalısın*, değil mi?”
- “Hiç *hile* yaptığın oluyor mu?”

Bu sorulara ve cümlelere cevap vermeden önce altta yatan, konuşulmamış, duygusal mesajların ayrıntılarına inmek istiyorum. En önemlisi şu: “Lezzetli yemeklerden vazgeçmem gerektiğine dair ima ya da önerin bana tehditkâr geliyor. Senin beni bu pozisyonda bırakman adil değil.” Yoksun kalmak durumunda kendini tehdit altında gören bir insan genellikle yeniliklere pek açık olmayan bir dinleyicidir. Bu bilgi alışverişinde naveganın bakış

açısından, vegan naveganı keyif, haz ve doygunluktan vazgeçmeye davet etmektedir. Bu daveti duyan pek çok insan üzüntüsünü iletcek ve görünür bir şekilde tutucu olan veganla tekrar görüşmekten kaçınacaktır.

Bazı veganlar kimi zaman muhatabına belli bir grup yemekten zevk almasının ve yokluğunda o yiyecekleri çok özleyecek olmasının umurunda olmadığı şeklinde bir cevap vermek isteyebilirler. Veganlar belki biraz da öfkeyle burada daha önemli bir ilkenin -duyarlı bireylerin acı çekmeme ve öldürülmeme hakları- tehdit altında olduğunu savunabilirler. Bir kişi nasıl olur da kendi zevkine bundan daha yukarıda bir öncelik tanıyabilir?

Ben bu cevabı anlaşılabilir fakat talihsiz buluyorum. Anlaşılabilir, çünkü etik bir vegan için herhangi birinin sütlü dondurma ve bonfileden aldığı hazzı inek ve buzağuların çektiği acılardan daha önemli görmesi fikri rahatsız edici olabilir. Yine de yanıt iki nedenle talihsiz:

Birincisi, bu iş insan doğası ile mücadele halinde değildir; biz sadece ahlaklı ya da ahlaksız bireyler değiliz; biz aynı zamanda haz peşinde koşan ve acıdan kaçınan bireyleriz. Eğer belirli bir yaşam şekline uygun yaşamaya kalkışmamızın sonucunda açlık ve yoksunluk çekeceğimize inanırsak, bu yaşamdan kaçınmaya sürükleniriz. Gerçekten de, bu şartlar altında hareketlerimizi değiştirmeyi gözden bile geçirmeyip muhtemelen hâlihazırda benimsediğimiz belli başlı tutumları etik anlamda masum ve meşru hale getirmek için mücadele edeceğiz.

Dahası, naveganlık yanlısı tartışmacı, naveganın tüketimi ile ilgili kendine pek çok müttefik bulabilir; çünkü toplumun en az %97'si kendisi gibi beslenmektedir⁵⁵ ve pek çoğu temiz bir vicdanla o güne dek yaptıklarını yapmaya devam etmelerine izin verecek, akla yakın gibi görünen her argümanı öne sürmek ya da kabul etmek için hevesli olabilirler. Veganlar olarak, insan olmayan hayvanların yaşamları ve deneyimlerine ne kadar değer veriyorsak, aynı şekilde vegan olmayan insanların -hayatları bizimkinden ne kadar farklı olursa olsun- duyguları, birliktelikleri ve endişelerine de anlayışla yaklaşmalı ve onları anlamalıyız.

Bazı veganların, naveganların mahrumiyet kaygılarıyla ilgili "Neden hayatlar tehlike altındayken zevke odaklanıyorsunuz?" şeklindeki tepkisini talihsiz kılan ikinci şey; naveganların hayatta-

ki zevkleri kaçıracakları ile ilgili endişelerine verilecek daha doğru ve tatminkâr bir *yanıt* olmasıdır: Kaygıların dayanağı yoktur. Bir insanın vegan olması için zevkten “vazgeçmesi” gerekmemektedir. Vegan beslenmek hiç zor değildir ve önemli bir fedakârlık gerektirmez. Beni de çok şaşırtan bir biçimde vegan olmakla ilgili en zor konu, hayvan bedeninin parçalarının ve hayvansal gıdaların sinir bozucu bir biçimde aynı anda pek çok yerde olmasıydı. Artık bu tür besinleri canım çekmiyor ve görüntüleriyle kokularını rahatsız edici buluyorum; fakat aynı zamanda günümüz toplumunda onlardan kaçınmak da zor oluyor. Farklı bir biçimde söyleyecek olursak, bence vegan olmak kolay, fakat henüz vegan olmayan bir dünyada yaşamak zor.

Eğer siz navegansanız, ya kendimi kandırdığımı ya da etin, süt ürünlerinin ve yumurtanın ne kadar lezzetli olduğunu unuttuğumu düşünüyor olabilirsiniz. Bana güvenin, ikisini de yapmıyorum. Navegan olanların çoğu hiçbir zaman vegan olmadığı (Ya da ilerlenen yolda amaca zararlı bir yol izleyip her zaman yedikleri yemekten ana yemeği çıkararak vegan olmaya çalışmıştır.) halde, neredeyse tüm veganlar geçmişte navegan olmuşlardır. Bu, çoğu naveganın vegan olmanın nasıl bir şey olabileceğini sadece hayal edebileceği anlamına gelirken, veganın navegan olmanın nasıl olduğunu bilfiil hatırlaması anlamına geliyor ve aynı kişi tüm toplumsal engellere rağmen yaşıyor, büyüyor ve yemekten zevk almaya devam ediyor.

Vegan bir yaşamı hayal etmekle o hayatı yaşamak arasındaki bu ayrım önemlidir; çünkü insanlar kendilerini hangi şartların mutluluğa götüreceğini ya da mutlu kalmalarını sağlayacağını düşünerek bulma konusunda şaşırtıcı derecede beceriksizdirler.⁵⁵ Düşünün ki, ne kadar çok insan evleriyle işyerleri arasındaki mesafenin uzunluğunun hayat kalitelerini etkilemeyeceğini ve hattâ dolgun bir maaşın bu kaliteyi artıracığını hayal ederek evlerinden çok uzak, geliri yüksek işleri tercih ediyorlar. Fakat görünen o ki tam aksi gerçekleşiyor ve ev ile işyerleri arasındaki mesafenin uzunluğu gelen ek paranın sağladığı iyileşmeye baskın çıkarak hayat kalitelerini düşürüyor.⁵⁶ Bir başka deyişle, aşikâr olanı görememek, çok az bir şey için ne kadar çok şey feda ettiğimizi anlamakta başarısız olmak çok kolay. Ve konu yemeğe geldiğinde, gerçekten de veganların değil, naveganların neleri kaçırdıkları

hakkında en ufak bir fikirleri yok.

Hiçbir zaman vegan olamayacağıma dair neler hissettiğimi çok iyi hatırlıyorum. Kendime ve etrafımdakilere vegan olmanın benim için yapılması gereken doğru bir şey olduğunu çoktan söylemiştim ve kendimi "veganlığı amaçlayan" bir kişi olarak tanımlıyordum. Yine de, hayatım boyunca alıştığım çeşitli türdeki yemekleri özleyeceğime ve sözde "alternatif" yiyeceklerin beklenen kriterlere sahip olmadığına inanmıştım. Veganlığı pek çok naveganın yaptığı biçimde, henüz yüklenme iradesine ya da dayanıklılığına sahip olmadığım bir mahrumiyet taahhüdü olarak değerlendiriyordum.

Sonra bir gün bu kararı verdim. Bir vegan arkadaşşıma e-posta göndererek vegan olmayı düşündüğümü belirtip, kolay ve lezzetli yemek tariflerinin paylaşıldığı favori internet adreslerini bana göndermesini istedim. Kısa bir süre sonra cevap verdi ve vegan olarak yeni bir hayata başladım. Ben zevklerinden kolayca vazgeçen bir kişi değilim. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki pek çok kadın gibi benim de genç bir yetişkinen payıma düşen "diyet yapma" girişimlerim olmuştu ve hiçbirinde başarılı olamamıştım. Her zaman için keyif aldığım yiyecekler -özellikle zengin, kremalı, doyurucu ve lezzetli olanlar- diyet yapmak için çok fazlaydı. Mahrum kalmak bana göre değildi.

Vegan olduğum gün zengin ve popüler olmayan (Aynı zamanda kolay, çünkü bir şef değilim.) vegan tarifler toplamaya başladım. Şimdi elimde çıktısı alınmış internet tarifleri ve yemek kitaplarından oluşan bir define var ve buradaki tarifleri uygulayarak eşimle birlikte yaptığımız yemekler vegan olmadan önce yediğim herhangi bir yemeğin verdiği hazdan çok daha fazlasını veriyor. Baklava, donut, hindistancevizli limonlu kek, çikolatalı-fıstık ezmeli kurabiyeler, çikolatalı şekerleme, çikolata parçacıklı kurabiyeler, çikolatalı vişneli ıslak kek, kremalı sütlü puding (Hindistancevizi sütü veya badem sütü kullanarak), rugelach* gibi tatlılar pişirdim ve mutlulukla yedim; hepsi de navegan olduğum sırada yediğim tatlılar kadar, hattâ onlardan daha lezzetliydi ve iştah açıcı başlangıç yemeklerine daha düşkün olmam nedeniyle, müthiş patates mücverleri (yumurta yerine çabuk pişen yulaf kullanmak

* Ç.N. bir tür hamur işi

suretiyle) kızarttım, fırında nefis ıspanak payları ve lazanyalar (harika bir tofu risotto tarifi uygulayarak) ve daha önce yediğim tüm inek sütüyle yapılmış kremalı mantar çorbalarından daha kremalı ve daha lezzetli mantar çorbaları (evde yapılmış dolmalık fıstık kreması ile) pişirdim.

Elbette akli başında bir beslenme tarzı herkes için önemlidir. Bu nedenle sağlık odaklı bir vegan, yukarıda tarif ettiklerimizden çok meyveleri, sebzeleri, yeşillikleri, pirinç, fasulye ve diğer tahılları da içeren, işlenmemiş gıdaları merkeze alan bir diyet benimsememiz gerektiğine mutlaka dikkat çekecektir. Katılıyorum. Fakat ben bir vegan olarak yediğim yağlı, tuzlu, tatlı yiyecekleri sıralarken sağlıklı beslenmeye (izleyen bölümün konusu) bir rol model olmak amacı gütmüyorum; sadece veganların yemeklerinin gösterişli olması konusunda "taviz vermeleri" gerekmediği hususuna açıklık getirmek istiyorum. Bir taraftan vegan olurken diğer taraftan lezzetli besinlerden ve abur cuburdan vazgeçmeniz gerekmemektedir. Veganlık yoksun kalmak demek değildir.

Aynı zamanda arkadaşım da olan vegan bir yazar, eğitimci ve aşçılık eğitmeni çok yerinde bir tespitle şunları söyledi: "Leziz yemekler ve abur cubur burnumuzda tüterken, aslında canımızın asıl çektiği yemeğin kendisinden çok yağı, tuzu, şekeri, dokusu ve kokusudur." Naveganlar bu türden doymak bilmez bir iştahı sadece hayvansal gıdaların tatmin edebileceğine inanabilirler fakat yanırlar. Tüm lezzetli yemek formlarını sadece bitkisel malzemeler kullanarak da oluşturabiliriz ve gerçekten de çoğu insanın hayvansal gıdalarla olan olumlu birlikteliğinin nedeni sadece pişirme (Çiğ etin doğal mukus dokusunun değişmesi gerekmede.) ve bitkisel baharatlardır.* Eğer zevk hayat prensibinizse yine de bir vegan olarak çok tatminkâr bir yaşam sürebilirsiniz.

Adsız Alkolikler Benzetmesi Neden İşe Yaramıyor?

Kamuoyunun veganlık anlayışını tarif etmek için iki yıl kadar önceki bir deneyimimi anlatmama izin verin. "Vejetaryen Yaz Festivali" adlı vegan yaşam ve hayvan hakları konulu yıllık bir toplantıdan işime yeni dönmüştüm. Konferans sırasında vegan bir

şef yüzlerce insan için yemek hazırlığını yönetmiş ve neredeyse bir hafta boyunca üç öğün pek çok çeşit tatlının da olduğu lezzetli yiyeceklerle bizi doyurmuştu. Festival sırasında yürüyüşler ve diğer aktiviteler yürütülürken sunulan yemeklere ek olarak beslenme, etik, yemek pişirme, tatlı yapımı konulu oturumlar düzenlenmişti.

Konferanstan eve döndüğümde kendimi bir miktar kederli hissetmiştim; birkaç gün süresince etrafımda hayvan ızdırabı ve katliamının ürünlerini görmek zorunda kalmadığım için çok özgür hissetmiştim. Geçici de olsa, yaşayan canlıları ve onlardan elde edilen ürünleri satın alınıp tüketilecek basit mallar gibi gören insanların konuşmalarını duymaktan kurtulmuşum. Navegan bir iş arkadaşım belki de kendimi, Adsız Alkolikler toplantısından geri dönüp herkesin alkol tükettiği bir gruba katılan bir kişi gibi hissettiğimi söyledi.

O sırada bu önerme bana yanlış geldi ama neden öyle geldiğini o an için anlayamadım. Geçmişe baktığımda, sanırım bu benim için naveganların hayallerinde bir vegan olmanın nasıl olabileceğine dair bir göstergeydi, diyorum.

Adsız Alkolikler toplantısı benzetmesi ile başlayalım. Adsız Alkolikler toplantısında ne olur? Alkol bağımlılığı olduğunu kabullenmiş insanlar alkol tüketme arzusuna karşı durmak konusunda birbirlerinin çabalarına destek olmak için buluşurlar. Ayık kalamayıp karşı konulamaz bir döngüye girmekten kaçınmak için birlikte çalışırlar. Adsız Alkolikler toplantısı ile vegan bir festival ya da konferansın tek bir ortak noktası vardır: Katılımcılar kendilerini bir projeye adanmışlardır ve diğer katılımcıların deneyimlerini her birinin hayatındaki diğer insanlara kıyasla daha iyi anlamaktadırlar. Bir başka deyişle, iki toplantının ortak noktası bir topluluğun parçası olma fırsatı vermesidir.

Bununla birlikte insanların Adsız Alkolikler toplantısına katılma nedenleri aynı zamanda özellikle stres altındayken canlarının alkol çekmesidir. Bu toplantılara gitmek insanları alkol tüketmekten alıkoyar; bunun kısmen nedeni bu tür toplantıların alkolün hayatlarına getirdiği yıkımdan bahseden ve alkole direnemezlerse hayatlarına ne getirebileceğini söyleyen insanları görmelerine ve duymalarına olanak vermesidir. Adsız Alkolikler toplantısı ile vegan bir festivali karşılaştırmak, veganların canının hayvansal

ürünler çektiğini ve onlara zarar verecek dürtülerden korunmalarını gerektiğini zannetmekten kaynaklanır.

Bu hespla veganlar da bazı alkoliklerin içki içen insanları seyretmesi gibi, et tüketmemek için toplum desteğine ihtiyaç duymaktadır, böylelikle iradesi güçlenecek ve "içkiye" yeniden başlamayacaktır. Naveganlar tıpkı kilolu bir insanın çörek ve pastanın hasretini çekerken iradesini kullanıp çay ısmarlaması gibi veganların da bonfile ya da yumurtalı salataya hasret olduğunu zannetmektedirler.

Oysaki vegan olmanın nasıl bir şey olduğu bu benzetmeyle açıklanmamaktadır. Hayvansal ürünler burnumda tütüyor. Tatlı menüsüne baktığımda, üzerinde Hindistan cevizli dondurmayla elmalı turta ya da vegan çikolatalı mus gibi vegan tatlılar aklıma geliyor. Vegan tatlılar, navegan tatlılar kadar lezzetli ve kremalılar.⁹⁹ Benim her zaman olduğu gibi, (Her ne kadar sonradan keşke çay ısmarlasaymışım desem de) kendimi sık sık tatlı sipariş ederken bulduğum bir gerçek ve bu değişmedi. Ayrıca bir restoranda vegan tatlı bulamazsam daha sonra alışveriş yapıp kendime bir kek ya da tatlı yapabilirim. Yoldan çıkıp navegan bir tatlı yemek gibi bir kaygım yok.

Adsız Alkolikler benzetmesinin yanlış olduğu şöyle kanıtlanmaktadır: Öncelikle veganlar sosyal bir gruba katıldıklarında hayvansal ürünler yeme isteğine yenik düşmemek gibi bir kaygıyla hareket etmezler; diğer yandan Adsız Alkolikler toplantılarına katılan insanlar ise içki burunlarında tüttüğü ve sürekli bunu düşündükleri için bu arzuya yenik düşmemek konusunda yardım almak amacıyla hareket ederler. Bu kesinlikle Adsız Alkolikleri küçümsemek anlamında değildir. Pek çok insan için bu grup ayık kalmak yolunda önemli bir araçtır. Veganlar yiyebilecekleri çok çeşitli ve lezzetli her türden yemekle tanıştıklarında, kendilerini hayvansal ürünlere düşkün olmaktan alıkoyma yönünde ihtiyaçları kalmaz; çünkü artık bu türden yiyeceklere alternatifsiz ve hatâ makbul bir haz kaynağı olarak bakmamaktadırlar.

Çoğu navegan için vegan yemek kültürü bir başka ülkenin mutfağı gibi gizemlidir. Dolayısıyla bu türden yemeklere popüler yanlış anlamalar ve kavram hataları yöneltilir.

Adsız Alkolikler benzetmesinin bir başka hatası, alkolizmden muztarip insanlar gibi, veganların da naveganlardan önemli bir

açından farklı olduklarını önermesidir. Örneğin, kendisini alkolik olarak tanımlayan birinin aksine alkolik olmayan birisi, aşırı dozda içki batağına düşme riski olmaksızın bir kadeh şarap ya da bir bardak bira içmeyi tercih edebilir. Bu, şu anlama gelmektedir: Alkolik olmayanların alkoliklerin eksikliğini çektiği biyolojik bir kapasiteleri (küçük miktarlarda içki içerken daha fazlasını içmek için zorunluluk hissetmemek) vardır. Bir alkolik için içki içen insanların yanında bulunmak haklı nedenlerle zor olabilir, çünkü muhtemelen kendisine bir içki teklif edilecektir ve devamında da durmak onun için çok zor olacaktır.

Bunun tersine veganlar biyolojik anlamda naveganlardan farklı değildir. Bir veganın bedeni hayvansal ürünlerden bir lokma yediğinde devamını getirmemek için zorlanacağı biçimde tasarlanmamıştır. Diğer taraftan da bir naveganın bedeni hayvansal ürünleri makul miktarlarda tüketmek üzere tasarlanmamıştır. Gerçekten de, sağlık istatistiklerine bakıldığında insanları daha fazla tüketmeye yönlendiren diyetlerin hayvansal ürünler tüketilenler olduğu (Her ne kadar veganlar daha fazla miktarda yemek yeseler de) görülebilir.⁶⁰ Kontrolsüz fazla yiyecek tüketimi sonucu ortaya çıkan obezite, tip 2 diyabet, kalp hastalıkları ve diğer hastalıklar naveganlar arasında daha yaygındır.⁶¹ Veganlar naveganların tükettiği ürünlere ya da onların biyolojik yapılarına kıskanarak bakmamaktadırlar; tam tersine bizler mutlu ve sağlıklı tüketicileriz.

Eğer Adsız Alkolikler benzetmesi yersizse navegan topluluğa geri dönmekle ilgili isteksizliğimi nasıl açıklayabilirim? Benim gerekçem şu: Hayvan sömürsünden elini çekmiş insanlarla çevrelenmiş olmak benim için büyük bir zevk. Lindili bir sandviç ya da inek sütünden yapılmış bir yoğurt yemenin zararlı ya da incitici olacağını düşünen insanlarla yemekleri ve düşünceleri paylaşmak bir keyif. Onlarla birlikteyken kendimi evimde hissediyorum.

Böyle bir yerden hayvanlara uygulanan zulmün normal kabul edildiği bir mekâna geri dönmek, açıkçası kalbimi kırıyor. Bir anlamda ırksal eşitliğin, uyum ve barışın hüküm sürdüğü bir çağı terk edip insanların siyah Amerikalıların köleliğini kabul edilebilir, normal, doğal ve adil bulduğu Amerikan İç Savaşı öncesi döneme geri dönmek gibi hissettiriyor. Vegan cennete geri dönmek için can atmak basit bir anlatımla, dünyayı paylaştığımız masum

ve hissedebilen arkadaşlarımızı büyük acılar ve ölümlere maruz bırakmadığımız bir barış dönemini hayal etme şekli.

İnsanlar veganlarla sigarayı, alkolü ya da kalorisi yüksek yiyecekleri tüketmeyi bırakan kişileri karşılaştırdıklarında, zihinlerindeki “Özlediği bir zevkten feragat etmek zorunda olan vegan” imajını ele verirler. Pek çok vegan arkadaşım bana bir arkadaşının ya da iş arkadaşının geçenlerde yediği bir yemeği tarif ederken aniden durup izleyen cümleye benzer bir şeyler söylediğini ilettiği: “Ayy! Bu türden bir yemekten bahsettiğim için özür dilerim. Biliyorum, sen yiyemiyorsun.”

Elbette gerçek olan şudur: Vegan istediği her şeyi “yiyebilir”. Bir bardak şarabı reddeden bir alkoliğin aksine bir vegan hayvan etine ya da hayvansal ürünlere psikolojik anlamda bağımlı değildir ya da bir alkoliğin bir bardak şarap içtiğinde “yeniden eski haline dönmek” riski bir vegan için geçerli değildir. Birisi hayvansal ürünler içeren bir yemek yediğini ve çok beğendiğini söylediğinde bir vegan bu ifadeyi rahatsız edici bulabilir; bu benim biftek ya da yumurta salatası yiyen bir insanı izlerken hissettiğimle aynıdır. Bu türden bir reaksiyonu, yemek yemekten hoşlandığınız bir restoranın çalışanlarının tabakları tuvalet fırçasıyla yıkadıklarını öğrendiğinizde vereceğiniz tepkiye benzetebiliriz. Reaksiyon tiksindirici, can çekmesi değil.

Vegan buna alternatif olarak yiyeceği yemekleri hayal edebilir; bu benim kimi zaman birisi yediği ve çok beğendiği elmalı kekten bahsederken yapmaya çalıştığım şeydir. Tarçının kokusunu, şekerin tadını, tatlının yumuşak dokusunu (Aslında kokusu, tadı ve dokusu vegan olmayan kekten hiç de farklı değildir.) hayal ederim. Veganların yapmayacağı tek şey, naveganların tahmin ettiği, “yasak meyve”yi kıskanmak ya da özlemek fiilleridir.

Hayvansal yiyecekler lüks ya da muhteşem değildir. Sadece herkesin yemeye alıştığı türden yiyeceklerdir ve bir kez bir şey yemeye alıştıysak bir başka yiyeceğin eksik veya yetersiz olduğunu düşünebiliriz. Bir zamanlar bir akrabam bana eğer vegan olursa o güne dek yediği hayvansal ürün içeren yiyecekleri özleyeceğini söylemişti. Kendisine benim hiç özlemediğimi ve onun da özlemeyeceğini garanti ettiğimi söylemiştim. O kendisinin benden farklı olduğunu, bu türden yemeklerden gerçekten zevk aldığını ve onları özleyeceğini söylemişti. Cevabım kendisine ve bu kitabı

okuyan insanlara şudur: Ben de navegan yaşamı deneyimledim ve süt ürünlerini, yumurtayı ve hayvan etini çok özleyeceğime inandım. Hayvanlar hakkında bilinçlenmeden önce ben de o ürünleri yemekten zevk alırdım. Onları tüketmemek için geçerli hiçbir sebebin farkında değildim, çünkü herkes onları tüketmeye devam ediyordu. Daha sonra vegan oldum ve hoş bir şekilde şaşırdım.

Akrabamın cevabı, o kadar uzun zamandır bunlardan mahrum olduğum için artık mahrumiyetimin “farkında” olmadığı oldu. Uzun yıllardır zevk almadan yaşamış biri gibi artık ne kaçırdığımı bile bilmediğimi zannediyordu. Ancak bu varsayım yanlıştır. Ben bir vegan adasında yaşamıyorum. Çevremdeki insanların çoğu navegan ve hattâ eklemeliyim ki, en yakın arkadaşlarımdan bazıları da navegan. Bu benim hayvansal ürünlerden izole yaşamadığım anlamına gelir. Onları her gün görüyorum, kokluyorum ve duyuyorum. Bu şekilde onlara maruz kalmak gördüğümü, kokladığımı veya duyduğumu yeme isteği uyandırmıyor bende. Bunun yerine sadece bir çeşit hasrete neden oluyor: Her insanın hayvanlara uygulanan sömürü, zulüm ve acıyı desteklemekten vazgeçme kararını nihayet aldığı bir zamana duyulan hasret. Böylelikle bu şiddet son bulabilir ve bu sırada herkes katliama son vermeye katılmamanın ne kadar kolay olduğunu anlayabilir. Erdemli bir fedakârlığa ihtiyaç yoktur ama derinlemesine düşünmeye ve kendimizi eğitmeye ihtiyaç vardır.

III.

PEKİ YA İNSAN SAĞLIĞI?

Yetişkin olana kadar pek çoğumuz beslenme ile ilgili halk arasındaki yaygın inanış formunda ve hudutsuz biçimde yanlış bilgiye maruz kaldık. Bir örneği, hayvansal ürünlerin sağlıklı bir diyetin çok önemli bir parçası olduğunu öneren eski yiyecek piramididir.⁶³ Yirmili yaşlardayken vejetaryenlerle karşılaştığımda (İlenüz bir veganla tanışmak nasip olmamıştı.) et olmaksızın büyüyüp gelişmeleri için gerekli olduğunu varsaydığım "protein bileşimini" temin etmelerinin güç olduğunu düşündüğümü hatırlıyorum. Diğer pek çok insan gibi ben de ihtiyacım olan besinleri almam için en kolay ve en iyi yolun hayvansal gıdalar tüketmek olduğu fikrini benimsemiştim, bu düşünceyi nereden duyduğumu ise artık hatırlamıyorum. Hayvansal gıdaları tüketmeksizin yaşamının riskli ve karmaşık olduğuna dair verilen mesajı kabullenmiştim.

Bu mesajın sahte olduğu ortaya çıktı. Yakın bir geçmişte yiyecek üçgeni yerini yiyecek tabağına terk ettiyse de, yanlış bilgi iyi eğitim almış insanlar arasında dahi aşırı boyutlara ulaşmış durumda.

Veganlar Yeterli Protein Alıyorlar mı?

Veganlık ve beslenme ile ilgili yanlış kanılar arasında en yaygın ve alışıldık olanı her veganın bir gün mutlaka muhatap olaca-

ği tek soruda saklı: “Proteini nereden alıyorsun?” Çoğu navegan kırmızı et, beyaz et, balık eti, süt ürünleri ve yumurtanın proteinin zorunlu kaynakları arasında olduğuna ve bu nedenle veganların protein eksikliği yaşamamak için çok fazla mücadele etmek zorunda kaldığına inanıyor. Bu fikir doğru olmadığı gibi potansiyel olarak da hayli tehlikeli.

Gerçekte, veganların yeterli protein almaları çok kolay. Proteinden yana zengin pek çok bitkisel kaynağın sadece birkaçını gözden geçirelim: ıspanak, brokoli, tofu, mercimek, bezelye, tam tahıllı ekmekek, patates, mısır, yulaf ve esmer şeker.⁶⁴ Muhtemelen pek çok insan, hiç protein içermediğini zannettikleri bir besin olan brokolideki kalori başına protein miktarının kalın bir dilim ettekinin yaklaşık iki katı olduğunu öğrendiğinde şaşıracaktır.⁶⁵ Bu kitabı yazmak için yaptığım araştırma sırasında bunu öğrendiğimde, yıllardır vegan olmama rağmen ben bile şaşırmıştım.

Doktor Joel Fuhrman kronik hastalıkların engellenmesinde ve tedavisinde beslenmenin önemine vurgu yaparak hastaların durumunda kayda değer iyileşmeler sağlayan ve sayısı pek fazla olmayan bir grup tıp doktoru arasında yer alıyor. Aynı gruptaki diğer doktorlar Neil Barnard, Caldwell Esselstyn, Michael Greger, John A. McDougall ve Dean Ornish. Bu doktorların bazıları eski ABD Başkanı Bill Clinton’a bitkisel gıda tüketmesini tavsiye ederek kalp hastalığının ilerlemesini durdurmuşlardır. Doktor Fuhrman hayvansal ürünler ve proteinle ilgili mitleri şu cümlelerle yok ediyor:

Bitkisel gıdalarda bolca protein vardır; protein gereksiniminizi karşılamak amacıyla ne yiyeceğinizi veya neyi karıştırmamanız ya da eklemeniz gerektiğini çözmek için beslenmeyle ilgilenen bir bilim insanı ya da diyetisyen olmanıza gerek yoktur... Bitkisel kaynaklı bir beslenmede kalori gereksiniminiz karşılandığında protein ihtiyacınız da otomatik olarak karşılanmaktadır.⁶⁶

Yeterli protein almamız için hayvansal gıdalar yememiz gerektiği varsayımı sadece hatalı olmakla kalmayıp aynı zamanda tehlikelidir de. “Yeterli” protein yemeye odaklandığımızda -veganların iştahlarını tatmin etmek için fazla çaba göstermeden ulaştıkları bir hedef- çok fazla protein almamızın hayli mümkün

olduğu gerçeğini gözden kaçıırız.

İhtiyacımızdan daha fazla protein tükettiğimizde, protein fazla karbonhidrat tüketiminde olduğu gibi yağa dönüşerek sonra kullanılmak üzere vücutta depolanmaz.⁶⁷ Onun yerine proteinde bulunan nitrojen ve hidrojen bileşimlerini idrar yoluyla vücuttan atarız. Bunu yaparken de karaciğer ve böbreklerimizi büyük miktarda azotlu atığa maruz bırakırız.

Doktor Fuhrman ikna edici bir biçimde şöyle açıklamaktadır konuyu: "Hayvansal protein karaciğerde toksinsizleştirme stresi yaratmaktadır ve üretilen azotlu atıklar zehirlidir. Hayvansal proteinden yana zengin bir yemekten sonra bu metabolik zehirlerin (on dört adet civarında) kandaki değerleri artmakta ve buna ürik asit yükselmesi eşlik etmektedir."⁶⁸ Günümüzün protein gerçeği şudur: Çoğu Amerikalı protein zehirlenmesi yaşamaktadır... Zehirlenmişlerdir; çünkü vücutlarındaki toksinsizleştirme sistemi (diğer sağlıklı gıdaların yarattığı yükün yanı sıra) haddinden fazla azot yükü ile mücadele içindedir."⁶⁹

Diğer bir deyişle, vegan bir diyet protein ihtiyacımızı kolaylıkla karşılar ve hayvansal protein açısından zengin bir diyet vücudumuzu zehirler.

Protein miti özellikle vücut geliştirenler arasında kalıcı olabilir. Başlangıç olarak, vücut geliştirmenin kendisinin insan vücuduna muazzam bir baskı uygulayan bir uğraş olduğunu dikkate almak önemlidir. Yarışmalara katılan vücut geliştiriciler "karbonhidratı düşük, kalori ve proteinden zengin bir diyeti, ağır idman programlarına özenle ayarlayarak" sürdürürler.⁷⁰ Amaç geniş kaslara sahip olurken vücuttaki yağı düşük seviyelerde tutmaktır; bu da "aşama aşama kilo almayı ve devamında vücuttaki yağı sıyrıp atmayı gerektirir, böylece He-Man'ın kasları gibi parlayan kaslara sahip olurlar."⁷¹

Fakat vücut geliştirmekte başarılı olmak ne et ne de hayvansal ürün tüketmeyi gerektirir. Gerçekten de sayıları artmakta olan bir grup vücut geliştirici, aynı sonuçlara vegan bir diyet benimseyerek de ulaşabileceğini kanıtlamaktadırlar. veganbodybuilding.com sitesinin 5.000'den fazla kayıtlı kullanıcısı mevcuttur.⁷² Yeni yayımlanan bir makalede "üst göğüs çalışması sırasında kendi vücudunun yaklaşık iki katı olan ağırlığı kaldıran" bir vegan vücut geliştiricisinden bahsedilmektedir.⁷³ Böylelikle

vegan vücut geliştiricilerin sadece yeterli protein alma kabiliyeti değil, vücut geliştirme yarışmalarını kazanma yetilerinin de olduğu görülmektedir.⁷⁴

Veganlar Yeterli Kalsiyum Alıyorlar mı?

Vegan beslenme ile ilgili yaygın yanlış kanıdan -protein miti-bahsettikten sonra ikinci bir yanlış fikre yönelelim. Vegan olduğumu, dolayısıyla süt ürünlerini yiyip içmediğimi öğrenen insanlar sıkça şu soruyu sorarlar: "Peki kalsiyumu nereden alıyorsun?" Proteinde olduğu gibi, cevap hem basit hem de şaşırtıcıdır. Kalsiyumla ilgili insanlar tipik olarak en çok kemik sağlığı konusunda ve özellikle kadınlar kemik dokusunu inceltip kemiğin mineral yoğunluğunu düşürerek kırıklara sebep olan kemik erimesi konusunda endişelidirler.

50 yaş üstü Amerikalı kadınlarının kayda değer bir kısmında⁷⁵ kalça, bilek ya da omurgada kırıklara yol açan kemik erimesi hastalığı mevcuttur.⁷⁶ Annemin yakınlarda yaşadığı deneyimden de bildiğim kadarıyla, bu hastalığın ileri safhaları elden ayaktan düşmeye neden oluyor ve çok korku verici sonuçları oluyor. Annemin kemik erimesi hastalığı vardı ve seksenlerine ulaştığında kemikleri o denli zayıflamıştı ki, kimi zaman "ani kırılmalar" yaşıyordu. Hiçbir tetikleyici travma olmaksızın kemiklerinden biri kırılıyordu.

Kemik erimesi nasıl önlenabilir ya da yavaşlatılabilir? Kemik dokusundaki önemli minerallerden biri olan kalsiyum, kemik erimesi hastalığı olan kişide azalır. Süt ürünlerinde kalsiyum bulunur. Her zaman her yerde karşınıza çıkan süt ürünleri reklamları⁷⁷ tarafından teşvik edilmiş pek çok Amerikalı anlaşılır bir biçimde, süt ürünlerinden zengin bir beslenmenin kemik erimesine karşı gerekli ve etkili bir koruma sağladığı sonucuna varırlar. Gel gör ki bu çıkarsamaların doğru olmadığı ortaya çıkmıştır.

Birinci olarak bitkilerde de büyük miktarlarda kalsiyum mevcuttur. Tam olmayan bir liste sunacak olursak, brokoli, lahana, karalahana, marul, fasulye, tofu, susam tohumu, karnabahar ve portakal gibi yiyecekler kullanılabilir durumda olan kalsiyumdan yana zengindirler.⁷⁸ Yeterli kalsiyum alarak kemik erimesini en-

gellemek için süt ürünleri tüketmek zorunlu değildir.

İşin aslı, büyük miktarlarda süt ürünleri tüketen toplumlarda görülen kemik erimesi oranı süt ürünlerini çok az miktarlarda tüketen toplumlara kıyasla çok daha *yüksektir*.⁷⁹ Maalesef benim aile deneyimim de genel dağılımın doğruluğunu teyit etmektedir. Annem kemik yoğunluğunu korumak için reçeteli ilaç kullanmaya ek olarak her gün en az bir, bazen daha fazla cins az yağlı peynir yedi ve düzenli olarak yağsız süt içti. Fakat kırıklar hızla artmaya devam etti.

Süt ürünleri tüketmenin insanları kemik erimesinden korumasının bir nedeni de muhtemelen, kalsiyum emiliminin tek başına kemik sağlığını garantiye almamasıdır. Sağlıklı kemikler aynı zamanda kalsiyumu bünyesinde *tutabilmelidir*. Şayet kemikler kalsiyum kaybederlerse en başta hiç kalsiyum almamış gibi kırılmalara karşı korumasız olurlar. Hayvansal proteinin (Süt ürünleri gibi diğer tür hayvansal besinlerde de bulunur) kemiklerdeki kalsiyumu boşalttığı ve daha sonra da bu proteinin idrar ile vücuttan atıldığı görülmüştür.⁸⁰

Hayvansal protein hangi nedenle kemiklerdeki kalsiyumun boşaltılmasına sebep olur? Bir teze göre, bitkisel değil hayvansal protein kanın asidik olmasına neden olunur; bu da kandaki asidi dengelemek için kalsiyumun kemiklerden boşaltılmasını tetikler.⁸¹ Örneğin 1992’de kalça kırıkları ve besin arasındaki ilişkiyle ilgili yapılan bir çalışma, hayvansal protein tüketmekle kalça kırığından muztarip olmak arasında dikkate değer bir ilişki olduğunu ortaya koydu.⁸² Bir kişinin beslenme listesinden hayvansal ürünlerin tamamını kaldırıp yerine bitkisel ürünler koyması vücuduna yetecek miktarda kalsiyum almasına izin verir, diğer yanda kemikleri de kalsiyumu tutmakta daha başarılı olur.

İnsanlar buzdolaplarından et, süt ürünleri ve yumurtayı kaldırdıklarında sağlıklarının tehlikeye düşeceği hususunda endişelenmemelidirler. The Academy of Nutrition and Dietetics’ (AND-da ha önceden American Dietetic Association) “vejetaryen beslenme” nin (vegan beslenmeyi de bütünüyle tanımın içine dâhil ederek)⁸³ “sağlıklı ve besin değerleri açısından yeterli olduğuna; ayrıca belli hastalıkların engellenmesiyle tedavisinde fayda sağlayabilece-

⁷⁹ Ç.N. Amerikan Beslenme ve Diyet Akademisi

ğine" dair bulgularını yayımladı. Yayında bu tür besinlerin "bireylerin yaşamlarının her evresinde -hamilelik, emzirme süreci, bebeklik, çocukluk, yaşlılık ve spor yapanlar dahil⁶⁴- tüketilmeye uygun olduğuna yer verildi. AND adlı kurum Amerika Birleşik Devletleri'nde besin ve beslenme ile ilgilenen profesyonellerin en geniş organizasyonu olma özelliğine sahip. Tutucu olarak nitelenen kurumun ortakları arasında hayvancılık endüstrisi⁶⁵ alanında faaliyet gösteren şirketler yer almakta. AND'ın bahsi geçen şirketlerle olan ilişkisi, hayvan ürünleri tüketimine karşı olabilecekleri yönündeki önyargıları gideriyor olmalıdır.

Hamile Kadınlar Vegan Olabilir mi?

AND'ın vegan beslenmenin "bireylerin yaşamlarının her evresi için -hamilelik, emzirme, bebeklik, çocukluk, yaşlılık-" uygun olduğuna dair bulgusunun altını çizmekte fayda var. Veganlık konusu büyüdükçe insanlar, en çok hayvansal gıda tüketimini sona erdiren hamile kadınlar ve bebekler hakkında endişeleniyor ve alarma geçiyorlar.⁶⁶ Hayvansal gıdaların vücuda gerekli besinleri sağladığına ve bitkisel gıdalarda bu besinlerin bulunmadığına inanan insanlar kimi zaman hamile ya da emziren bir kadına şöyle diyorlar: "Sağlığı söz konusu olan bir tek sensen, ne istersen onu yiyebilirsin; fakat bir bebeğin sağlığı ve hattâ hayatı tehlike altındaysa aynı şey geçerli olmaz."⁶⁷ Hamile bir kadın için (ya da onu sevenler için) böyle berbat uyarılar duymak çok korkutucu olabilir.

Beslenme⁶⁸ konusunda hiçbir özel eğitim almamış ya da bu konuda deneyimi olmayan tıp doktorları genellikle geri kalan hepimiz gibi, aynı beslenme mitlerini öğrenip özümsemiş durumdadır. Şunu da ekleyelim ki, doktorların hastalarının yeme alışkanlıkları üzerinde müthiş bir etkileri mevcuttur. Hastalarsa doktorlarının tavsiyelerine karşı çıkmakta çekimser davranırlar: çünkü çoğumuz bu türden tavsiyelerin doktorların tıbbî tecrübelerinin bir parçası olduğunu varsayarız. Bu durum yeterince kötü değilmiş gibi, bilgisiz yazarlar yanıltıcı makaleler kaleme alarak insanların bebeklerini ve çocuklarını besin değeri yüksek bitkisel gıdalarla beslemekten daha fazla korkmalarına neden olurlar.⁶⁹

Bilgisiz doktorların, aile üyelerinin ve arkadaşların yaptığı cahilce yorumlar üstüne bir de ilginç bir ek olgu hamilelik sırasında resme dâhil olabilir: Aşerme. Aşeren hamile vegan üzerine titreneyen aile bireyleri ve arkadaşlar, kadının kimi zaman biftek veya dondurma hasreti çekmesinin, bunları ya da benzeri hayvansal gıdaları yediği takdirde bebeğinin sağlığına faydası olacağına dair kanıt teşkil ettiğini düşünürler.⁹⁰

İşin aslına bakacak olursak aşerme üzerinden yapılacak tartışmalar aslında biraz garip kaçmaktadır; çünkü normalde bir yiyeceğe hasret çektiğimizde, bu hissimize sağlıklı bir dozda şüphecilikle yaklaşırız. Diyelim ki ben bir yemeğe duyduğum hasretin ne yemem gerektiği hakkında en iyi ipucunu verdiğini düşünüyorum. O zaman her sabah güne bol yağda kızartılmış ve şekere bulanmış bir veya iki tatlı çörek, devamında bir avuç çikolataya bulanmış fındık, ardından kurabiyeler ve vegan kremalı süt kokteyli ile başlayabilirim. Öğlen nefis iştah açıcılara doğru hamledip vegan soğan soslu patates kızartması, yanında çam fıstığı kreması ile yapılmış mantar çorbası ve çubuk kraker yiyebilirim. Akşam yemeği için canımın bir kalıp çikolata çektiğini söylesem size, cevabınız gerçekten “O zaman birkaç kalıp çikolata yemelisin. Çünkü vücudun bu tür can çekmeler sayesinde sana, o besinden yeterince almadığına dair kendince mesaj vermektedir,” mi olur?”

2009’da bu türden muhtelif “can çekişlerin” peşinden giden Amerika’daki yetişkinlerin çoğunluğu kendilerini bir gün ya şişman ya da obez olarak buldular; aşırı kilolu olmayan akranlarına kıyasla yüksek tansiyon, yüksek kolesterol, şeker hastalığı veya kalp rahatsızlıkları teşhisi konmaya da daha yatkın durumdaydılar.⁹¹ Douglas J. Lisle ve Alan Goldhamer’ın yazdığı *The Pleasure Trap* adlı kitapta, işlenmiş gıdaların (özellikle rafine edilmiş şeker ve yağın yoğun biçimde bulunduğu küçük boyutlu gıda ürünleri) sağlığı tehdit eden aşermeleri nasıl da tetikleyebileceği kibarca anlatılmaktadır.⁹² Sağlıklı gıdaların bulunduğu ve rafine gıdaların var olmadığı doğada yiyecek bol da olsa hayvanlarda pek obeziteye rastlanmaz.⁹³ Bunun yanında işlenmiş gıda verdiğimiz evcil hayvanlarımız obeziteden ve bununla ilgili hastalıklardan tıpkı bizim gibi paylarına düşeni alırlar.⁹⁴ İşlenmiş gıdaların ve hayvansal gıda içeren ürünlerin⁹⁵ her yerde hazır ve nazır olduğu bir dünyada “can çekişler” hastaneye giden yolda adım adım ilerle-

memize neden olabilir ve genellikle bu gerçeği de kavramış gibi görünüyoruz.⁹⁶

Gel gör ki bir kadın hamile olduğunda onun yaşadığı aşermelerin, kendinin ya da büyümekte olan fetüsün besin ihtiyacını yansıtan derin bir bedensel aklı yansıttığını inanmaya eğilimliyizdir. Eğer et yemek isterse o zaman ete ihtiyacı vardır diye bir sonuca varırız. Şu var ki hamile kadın da geri kalan hepimiz gibi yanılıcı can çekmelerin etkisi altında kalabilir. Hamile bir kadın da emziren bir kadın gibi, hamile olmayan benzerlerinden daha fazla kaloriye ihtiyaç duyar.⁹⁷ Hayvansal gıdalarda kalori bitkisel gıdalara kıyasla daha yoğun olduğundan, yüksek kaloriye duyulan gereksinimin hayvansal gıdaları aşerme sonucunu doğurması doğaldır ve bu atalarımız için geçerli bir önermedir.

Şu var ki, günümüzde kalori bitkiler krallığında bolca bulunabilmektedir. Kıtık zamanlarında hamile bir kadınının artan kalori ihtiyacını karşılaması için, et gibi kalori yoğun bir besini her fırsatta tüketmesi manalı olabilirdi. Bununla birlikte günümüzde "Batı diyeti"⁹⁸ olarak da adlandırılan et yoğun beslenme şeklini benimseyen kişilerin zaten aynı kalorilere bitkisel besinler yoluyla da erişimleri mümkündür. Gerçekten de yeterli kalori almaktan çok obezite, hamile kadınların giderek büyüyen bir sorunu haline gelmiştir⁹⁹ ve obez kadınlar hamilelikte daha fazla zorlukla (şeker hastalığı, hamileliklerinin ikinci yarısında yüksek tansiyon problemi, doğumun sezaryenle olması) karşılaşmaktadırlar.¹⁰⁰ Hatta bazı doktorlar hamile kalan obez hastalarına hamilelikte hiç kilo almamalarını tavsiye etmeye başlamışlardır.¹⁰¹

Hamile bir kadının aşermesiyle ilgili akla yakın gelen diğer bir önerme de kadının hamile olduğunda kendisi ve bebeği için demir gibi fazladan minerallere ihtiyaç duyduğu ve bu nedenle ete aşerdiği şeklindedir. Eğer hamile kadın demiri etten almaya alışkınsa doğal olarak ete aşerecektir (Aşermesiyle ilgili bir bilgelik olduğunu varsayarsak). Bununla birlikte aynı kişi ihtiyaç duyduğu demirin tamamını ıspanak, karalahana ve lahanaya gibi yeşil yapraklı bitkilerden de alabilir. İşin aslı, sadece 100 kalorilik ıspanaktan temin edebileceği demiri almak için 1700 kalorilik biftek yemek zorunda kalacaktır.¹⁰² Bu durumda hamile kadının demire olan ihtiyacıyla et aşermesinin bağlantısı yok gibi görünmektedir; bu vücudun derin bir bilgelik taşımasıyla değil, alışkanlıklarını

kovalamasıyla ilgilidir.

Hamile bir kadının aşermelerini beslenmeyle ilgili mantıklı biyolojik talimatlar olarak kabul etmediğimiz takdirde, bu aşermelerin nereden kaynaklandığını açıklamak yeteneğimizin ötesindedir. Bu noktada, bazı aşermelerin hormonal dalgalanmaları yansıttığını hatırlamamız faydalı olur. Hayvansal ürünlere aşeren hamile kadını değerlendirecek olursak, kadının canı ne isterse istesin, sağlıklı bir gebelik için vegan beslenmenin de yeterli olduğunu öğrenmek tereddütleri ortadan kaldırır. Bu durum etçillige kendine adanmış naveganları bile şaşırtmamalıdır; çünkü navegan hamile kadınların her türden sağlıksız gıdaya, hattâ tebeşir ve boya gibi yiyecek bile olmayan maddelere aşerdikleri malûmdur.¹⁰³

Yeterli B12 ve D Vitamini Almak

Vegan beslenmeye başladığınızda mutlaka almanız gereken bir ek besin vardır, o da B12'dir. Bu vitamin sağlıklı sinir hücreleri ve kırmızı kan hücrelerini beslemekte önemli bir görev üstlenir. Aynı zamanda bedenin DNA (tüm hücrelerin genetik maddesi) üretimini için de gerekli bir vitamindir.

Her ne kadar hayvansal ürünlerde bolca bulunsa da B12 vitamininin kendisi hayvansal değildir. Bu vitamin, sağlıklı toprakta ve hayvanların bağırsaklarında yaşayan bakteriyel organizmalar tarafından üretilir. T. Colin Campbell'ın açıkladığı gibi, "Tarihimizin bir bölümünde B12'yi iyice yıkanarak topraktan arındırılmamış sebzelerden almıştık."¹⁰⁴ Buna karşın Amerika Birleşik Devletleri'nde benimsenen pestisit, herbisit ve diğer doğal olmayan uygulamalar nedeniyle "tarımın büyük bölümü yaşam formu barındırmayan toprak üzerinde gerçekleşir."¹⁰⁵ Bunun bir sonucu olarak bitki sel besinlerden B12 vitamini almak artık mümkün değildir.

Vitamin tabletleri almayı tercih etmeyen insanlar için pek çok yiyecek B12 ile takviye edilmiştir. Bunların arasında soya sütü, pirinç sütü, badem sütü, kahvaltılık mısır gevrekleri ve makarnalarla domates çorbasının üstüne serpiştirilerek tüketilebilecek lezzetli bir ürün olan besin mayası (nutritional yeast) vardır.

Güneş altında az vakit geçiren insanlar (özellikle veganlar, ancak aynı zamanda naveganlar) için yararlı bir diğer ek besin D vitamini'dir. Bu vitamin de soya sütü, pirinç sütü ve margarin gibi birkaç takviye edilmiş gıdada bulunur. Benim gibi New York'un kuzeyinde yaşayan biri için D vitamini desteği almak şarttır; vegan olmasaydım da büyük ihtimalle gerekli olacaktı.

Vegan olarak sağlığınıza bir zarar vermiş olmuyorsunuz. Vegan beslenmenin insan sağlığı ile tutarlı olduğu konusuna yoğunlaşırken çok önemli bir hususu atlamak mümkün: Vegan beslenirken sağlık açısından büyük faydalar ediniyoruz. Tabii ki vegan abur cubur (çörek, pasta, dondurma, çikolata, patates kızartması) yerine meyve, sebze, salata, kuruyemiş ve tahıl gibi sağlıklı vegan gıdalar tüketildiği takdirde... Bir başka deyişle, dana, tavuk ve balık etinin yanında süt ürünleri ve yumurta gibi hayvansal ürünleri de diyetimizden çıkarmamız bizim için güvenli olmakla birlikte aynı zamanda sağlığınıza olumlu faydalar da sağlamaktadır.

Kanser, Kalp Hastalıkları ve Şeker Hastalığını Önlemek

Bazılarımız değiştiremez biçimde hastalanmaya (göğüs kanseri, yüksek tansiyon, kalp hastalığı gibi) mahkûm olduğumuza inanmaktadır. Gerekçe olarak da, bu tür hastalıkları yaygınlaştırma olasılığımızı artıran genlere sahip olduğumuzu ileri sürmektedirler. T. Colin Campbell'ın *The China Study* adlı kitabında belirttiği gibi; "Genler kendi başlarına hasta olmaya karar vermezler. Genler harekete geçirildiklerinde ya da açığa çıkartıldıklarında işlevsel olurlar ve iyi ya da kötü genlerin ortaya çıkmasında beslenmenin kritik bir rolü bulunmaktadır."¹⁰⁶

Campbell yaptığı araştırmada insanların gereksinim duydukları gıdayı bitkisel besinlerden karşılayabileceği sonucuna varmıştır.¹⁰⁷ Daha da şaşırtıcısı (takipçileri kadar kendisi için de), hayvansal besinlerin insan sağlığı için zorunlu olmadığını, tam tersine zararlı olduğunu ortaya koymuştur.

Kapsamlı, özenli, epidemiyolojik ve deneysel çalışmalardan sonra Campbell, hayvansal besin temelli beslenmenin kalp hasta-

lıkları, obezite, sık karşılanan birçok tür kanser ve şeker hastalığına sebep olduğunu; diğer yandan beslenirken hayvansal ürünleri listeden çıkarmanın sağlığınıza faydası olduğunu ve çocuklarla yaşlıları hastalıklara karşı koruduğunu keşfetti.¹⁰⁶ Yine de pek çok eğitilmiş ve zeki insan hâlâ bu buluşlardan habersiz yaşamaktadır ve Çatal Bıçaktan Güçlüdür adlı belgesel bu insanları konu almaktadır.

Campbell'in çalışması, ne yaparlarsa yapsınlar genlerinin gelecekteki sağlık durumlarını belirleyeceğine inanan ve her şeyi kadere terk eden teslimiyetçi yaklaşıma cevap vermekte ve benzer genetik profile sahip olan insanların aldıkları besin ve özellikle tükettikleri hayvansal ürün miktarına bağlı olarak farklı oranlarda hastalıklara yakalandıklarını ortaya koymaktadır. Batı dünyasında hüküm süren hastalıkların (kalp hastalığı, sık karşılaşılan birçok tür kanser ve şeker hastalığı) diğer ülkelerdeki yaygınlığını kıyaslayan Campbell, "Batı tipi hastalıkların en güçlü öngöstergelerinden birinin kandaki kolesterol olduğunu" keşfetti.¹⁰⁹ Çok kısa bir süre öncesine kadar insanların pek az hayvansal ürün tüketip daha çok bitkisel besinle beslendiği Çin'in kırsal bölgeleriyle standart beslenme şeklinin hayvansal protein ağırlıklı olduğu Amerika Birleşik Devletleri'ni kıyaslayan Campbell, kolesterol seviyelerinin azaltılmasının "karaciğer, rektum, kolon, akciğer, göğüs, beyin, mide ve yemek borusu kanseri, çocukluk çağı lösemisi ve yetişkinlik çağı lösemisinin" azalmasıyla ilişkili olduğunu gözlemledi.¹¹⁰ Campbell'in araştırmasını yaptığı tarihte "Amerikalı erkeklerin koroner kalp hastalığından ölme oranı Çinli erkeklerin ölüm oranından on yedi kat fazlaydı."¹¹¹ Kendisi aynı zamanda Amerika'daki göğüs kanserinden ölme oranının Çin'dekinden beş kat daha fazla olduğunu buldu.¹¹²

Bununla beraber, *The China Study* adlı kitap Çin'in kırsal bölgelerindeki toplumlarla Amerika'dakileri kıyaslamaya adanmamıştı. Onun yerine Çin'deki 880 milyon Çin vatandaşı arasından bir grubun otuz yıldan uzun bir süre boyunca beslenmelerini ve ölüm oranlarını incelenmişti.¹¹³ Derinine yapılan bölgesel çalışma, hayvansal protein tüketiminin oranındaki (Bölgedeki insanlar Amerika'da yaşayanlara kıyasla çok daha az tüketiyorlardı.¹¹⁴) az bir değişimin bile kanser oranlarında dikkat çeken ve kalıcı farklar doğması ile ilgili olduğunu ortaya çıkarmıştır.¹¹⁵ Çin'de

yaşayan insanların neredeyse aynı etnik kökenden olduğunu göz önüne alırsak, genetik farklılıklar ölüm oranlarındaki büyük çaplı değişimin sebebi olamazlar. Bazı tür kanserlere, hayvansal protein tüketiminin yüksek olduğu ülkelerde, hayvansal protein tüketiminin daha düşük olduğu¹¹⁶ ülkelere oranla 100 kat daha fazla rastlanmaktadır. Bunun tersine, değişik etnik grupların yaşadığı Amerika Birleşik Devletleri'nde bazı bölgelerdeki kanser oranları diğer bölgelere kıyasla en fazla üç katıdır.¹¹⁷

Kansere ek olarak kalp hastalığı oranları da hayvansal temelli gıdaların tüketilmesi sonucu değişiklik gösterir. Kardiyovasküler hastalıklar (kalbin ve kalp dolaşım sisteminin görevini yapamaması dâhil) Amerika Birleşik Devletleri'nde hastalık nedeniyle gerçekleşen ölümlerde bir numara olarak başı çekmektedirler.¹¹⁸ Yirmi ülkede 55 ile 59 yaş arasındaki erkekler üzerinde yapılan bir araştırmada sadece hayvansal yağ değil hayvansal yağ proteini tüketmekle kalp hastalığından ölmek arasında dikkate değer bir bağlantı olduğu ortaya çıkarıldı.¹¹⁹

*Is the Present Therapy for Coronary Artery Disease the Radical Mastectomy of the Twenty-First Century?*¹²⁰ isimli makalesinde Doktor Caldwell B. Esselstyn, Jr. Çin'in kırsal alanları da dâhil olmak üzere bitkisel beslenen kültürlerde koroner damar hastalıklarının fiilen mevcut olmadığını tespit etmiştir. Bunun yanı sıra, bitkisel beslenmeye alışkın kültürlerden gelen fakat Batı tarzı hayvansal beslenmeyi benimseyen bireylerin, hızla koroner damar hastalıkları geliştirdiğini de eklemiştir.¹²¹ İleri seviyedeki kalp hastalıklarından muztarip hastaları tedavi ettiği ve vegan, tam tahıllı, düşük yağ seviyeli beslenme tipi önerdiği 20 yıllık klinik deneyimleri sayesinde Esselstyn bu hastalıkları sadece durdurabilmenin ötesinde, bazı örneklerde hastalık sürecini geri çevirebildiğini de görmüştür. Bu, hiçbir tıbbî tedavinin -ne baypas ameliyatları, ne stent, ne de ilaç alımı- asla elde edemediği bir başarıdır.¹²² Esselstyn önerdiği program takip edildiği takdirde hastaların aynı zamanda kilo kaybettiği, tansiyonlarının normal seyrine döndüğü; tip2 diyabet, anjina, ereksiyon bozukluğu, periferik vasküler ve boyun arteri hastalıklarının da iyileştiğini veya ilerlemesinin

* Ç.N. Koroner Damar Tıkanıklığı Hastalığı İçin Günümüzde Uygulanan Tedavi Yirmi Birinci Yüzyılın Radikal Mastektomisi Mi?

durduğunu keşfetmiştir.¹²³

Dikkatli bir epidemiyolojik ve klinik çalışmaya ek olarak hayvansal protein ağırlıklı beslenmenin kalp hastalığı ile bağlantısını destekleyen ilginç bir “doğal deney” ortaya çıkmıştır. Doğal deney; araştırmacının doğal koşullara müdahale etmediği her şeyi doğal akışı içinde incelediği bir deney türüdür. 1951 yılında *Lancet* adlı bir tıp dergisinde yayımlanan makalelerinde Axel Strom ve R.Adelsten Jensen, 1939 ve 1945 yılları arasında Almanya ülkeyi işgal ettiği sırada Norveç’te kalp hastalıklarından kaynaklanan ölümlerin aniden düştüğüne ve sonrasında da tekrar yükselişe geçtiğine dair gözlemlerini anlatmaktadırlar.¹²⁴ Naziler Norveç’i işgal ettiklerinde çiftlik hayvanlarına el koymuşlar ve hepsini Almanlara göndermişlerdi.¹²⁵ Bununla beraber 1945’ten sonra savaş sona erdiğinde, olağan et ve süt ürünleri tüketimi eskisine dönmüş; bu da kalp krizi ve felçten kaynaklanan ölümlerin savaş öncesi seviyelere geri dönmesine neden olmuştu.¹²⁶

Hayvansal gıdaların tüketiminde sert bir düşüş yaşanmasaydı, Nazi işgalinin Norveç halkının kalp sağlığını nasıl olup da iyileştirdiğini ya da insanların kardiyovasküler sistemlerinde nasıl daha az baskı hissetmelerine yol açtığını hayal etmekte güçlük çekebilirdik. Yaşanılan dramatik değişiklik -iki yönden de- makul biçimde sadece bir tesadüf olarak açıklanamaz.¹²⁷

Bazı kanserler ve kardiyovasküler hastalıklardan sonra, hayvansal ürünlerle ilişkili olan üçüncü “zenginlik hastalığı” tip 2 diyabettir. Yakın bir geçmişe kadar bu hastalık “insüline bağlı olmayan diyabet” olarak adlandırılırdı; fakat çocuklar arasında en az yetişkinler kadar yaygın olmaya başladı, bu nedenle artık eski adı hastalığa uymuyor.¹²⁸ Diyabet kandaki işlevsiz şeker metabolizmasından oluşur. Diyabet hastaları hem yiyeceklerdeki şekeri kullanılabilir kan şekere çevirmekte hem de kandaki şekeri kısa ya da uzun süreli depolamakta güçlük çekerler. Bunun sonucunda diyabet hastası kişilerde kandaki şeker miktarı tehlikeli biçimde yükselir ve bu kişiler fonksiyonel bir yaşam sürdürebilmek için ilaca gereksinim duyarlar. Gel gör ki ilaç kullanılsa dahi yetişkinlerde körlüğün, ölümcül böbrek hastalıklarının başta gelen nedeni diyabettir; ayrıca diyabetin uzuv kaybı, sinir sistemi hastalıkları,

---

* Ç.N. adult-onset diabetes: erişkin dönem başlangıçlı diyabet

yüksek tansiyon, kalp hastalığı ve inme ile yakın ilişkisi vardır.¹²⁹ Diyabetli olarak yaşamını kolay ya da güvenli sürdürebilmek için ilaç kullanımının yeterli olduğunu söylemek zordur.

Fakat beslenme büyük bir fark yaratabilir. Güneydoğu Asya ve Güney Amerika'daki dört ülkeyi inceleyen araştırmacılar, en yüksek diyabet oranının bulunduğu ülkede "kalori, hayvansal protein, yağ ve hayvan yağından yana zengin" besinler tüketildiğini; diğer yandan diyabetin düşük oranda görüldüğü ülkelerde halkın "proteinden (özellikle hayvansal protein), yağdan ve hayvansal yağdan yana göreceli olarak fakir" yiyeceklerle beslendiğini görmüşlerdir.¹³⁰

Benzer sonuçlara ulaşılan pek çok klinik müdahaleden birinde bir grup bilim insanı, diyabet sahibi bir grup hastaya düşük yağlı bitkisel beslenme ve egzersiz önermiştir. Programın başında diyabet için ilaç kullanan kırk hastadan otuz dördü önerilen beslenmeyi ve egzersizleri uygulamaya başladıktan sonra geçen bir aydan kısa bir sürede tüm ilaçlarını bırakmışlardır.¹³¹

Kısacası tutucu, gelenekçi beslenme uzmanları dahi vegan beslenmenin insan sağlığı ve refahı ile bütünüyle uyumlu olduğunu kabul etmektedirler. Ayrıca klinik olduğu kadar epidemiyolojik ve deneysel pek çok araştırma, beslenmemizden hayvansal ürünleri çıkarmanın ABD'de bir numaralı katil olan kalp hastalığına, pek çok kanser türüne (göğüs, prostat ve kolon kanserleri dâhil) ve Amerikalıların yaşam kalitelerine ve tıbbi harcamalarına büyük etkide bulunan tip 2 diyabet hastalığına karşı hassasiyetimizi dramatik biçimde düşürdüğünü ortaya koymuştur.¹³²

Sağlıklı ve iyi olmak için hayvansal gıdalara ihtiyacımız yoktur; hattâ bu tür gıdalar sağlığınızı ciddi anlamda tehdit edebilirler. "Peki ya sağlık?" sorusuna verilecek cevap basittir: "Vegan olup sağlığınızı koruyun."

IV.

SADECE VEJETARYEN OLSAM YETMEZ Mİ?

Ben de dâhil pek çok insan yıllarını yiyecek, giyecek ve diğer tüketim maddeleri ile ilgili kararlarımızın insan olmayan hayvanlara nasıl da acı ve ölüm getirdiğini düşünmeden ya da pek az düşünerek geçirmiştir. Her gün katkıda bulunduğum zulmün “farkına” varmadan önce geçirdiğim zaman süresince kendimi hiçbir hayvana zarar vermeyecek bir insan olarak değerlendiriyordum. Diğerleri gibi, hayvan istismarına ilişkin haberler duyduğumda son derece öfkeleniyordum; fakat ilgi alanım tabağımda yerini bulan hayvanlar dışında kalan köpekler, kediler, balinalar ve bebek foklar gibi hayvanlardı. Kendi beslenme tercihlerimce teşvik edilen gülünç denecek kadar garip ve her yana yayılmış şiddete karşı son derece ilgisiz halimle toplumumun yarattığı bir üründen ibarettim.

Yine de etrafımda yedikleriyle hayvanlara karşı duydukları şefkatin arasındaki bağlantıyı sezgisel manada anlayan birkaç kişi mevcuttu. Onlar vejetaryendi. “Vejetaryen” ismi bir anlamda yanlış yönlendirici oluyor; çünkü bu kelime hayvanların ölü bedenlerini yemekten kaçınan fakat yumurta ve süt ürünlerini tüketmeye devam eden insanları tanımlamak için kullanılıyor. Yumurta ve süt ürünleri elbette “bitki” değiller. Öyleyse daha belirleyici olmak için ya ovo-lakto vejetaryen ya da lacto-ovo vejetaryen kelimelerini kullanmalıydık; fakat her ikisi de söylemesi zor olan sözcükler, bu nedenle kulağa daha tanıdık gelen “vejetaryen” kelimesini kullanacağım.

Karşılaştığım pek çok insan yıllardır vejetaryen; bu da benim beslenme tercihlerimin ahlâkî boyutları ile ilgili herhangi bir farkındalık geliştirmemden çok önceki bir zaman dilimine denk geliyor. Böyle bir insanla karşılaştığımda gerçeklere benden çok önce uyanmış bir insan karşısında olduğumu ve benim mutlu ve umarsız bir şekilde inekleri, tavukları ve balıkları (süt ve yumurtanın yanı sıra) yediğim ve hayvanlara karşı sürdürülen zulümde nasıl bir payım olduğunu anlamadığım sıralarda kendisinin hayvanlara karşı geliştirdiği empati nedeniyle hayatını buna uygun bir şekilde biçimlendirdiğini biliyorum.

Herkesin benim kadar olaylardan habersiz olmadığını idrak ettiğimde, uzun süredir vejetaryen yaşayan insanlar karşısında kendimi ezik hissettim. Aralarından pek çoğu benim farkına varmamdan çok daha önceki bir zaman diliminde hayvan yetiştiriciliğinin şiddet içeren bir eylem olduğunu idrak etmişlerdi. O zaman bazı vejetaryenler (ve pek çok hepçil) neden katledilmiş hayvanların kaslarını, organlarını ve derilerini yemek ve giymekten kaçınmanın ötesinde bir tavır aldığımızı merak ediyor. Neden aynı zamanda yumurta ve süt ürünlerinden de uzak duruyoruz?

Sonuçta insanlar bana bu ürünleri elde etmek için kimsenin zarar görmesi ya da ölmesi gerekmediğini söylediler. Ben bir tür kutsiyet, bir tür arınmışlık peşinde miydim? Peynirin etik anlamda etten çok farklı bir konumda olduğunu görmüyor muydum? Bazen hepçiller benim de bulunduğum yemekli bir ortamda bana saygı göstermek adına et yerine peynir ve yumurta tüketmeye gayret ettiler. Onların ve vejetaryenlerin sürdürdüğü, aşikâr biçimde mantıklı da olan ayırımı neden reddedeyim?

Hayvan Etine Karşı Hayvan Ürünleri

Öncelikle bir tarafta et diğer tarafta süt ürünleri ve yumurtanın (ve diğer benzer hayvansal gıdalar) arasındaki farkı belirleyen mantıksal yaklaşımı izah etmek istiyorum. Bizden bu ürünlerin kaynağını zihnimizde canlandırmamız istense, sırasıyla birbirinden çok farklı resimlere ulaşırız. Bir düşünce deneyi olarak, bir bifteğin, bir dilim domuz pastırmasının, tavuk göğsünün ya da balık filetosunun geldiği yeri düşünelim. Ben bir ineğin, bir do-

muzun ya da tavuğun mezbahada boynunun kesildiğini hayal ediyorum. Bir balığı düşündüğümde de onun oltanın ucunda nefes almak için çırpınışı, dövülerek öldürülüşü ya da canlı canlı derisinin yüzülüşü geliyor gözlerimin önüne. Hayvan eti hayvanların katlinden sonra geriye kalan cesetlerden elde edildiği için bu hikâyedeki vahşeti reddetmek zorlaşıyor.

Şimdi de peynir ve yumurtanın geldiği canlı hayvanları hayal edin. Pek çoğumuzun aklına hemen konforlu bir kümeste memnun mesut yumurtlayan bir tavuk ve uysalca duran bir ineğin memelerini nazikçe sıkarak süt sağan bir insan gelir. Mezbaha görüntülerinin tersine, tavukların yumurtlaması ve ineklerden süt sağılması hakkında düşünürken rahatsızlık hissetmeyiz. Çocukları mezbahaya götürmenin travmatik olacağını içgüdüsel olarak bildiğimiz halde, aynı çocukları tavukların yumurtladığını, ineklerin açık havada sütlerinin sağıldığını varsaydığımız bir aile çiftliğine götürme konusunda hiç böyle endişelerimiz olmaz.

İnekleri ve tavukları hiçbir direniş göstermeden ve şiddete maruz kalmaları gerekmeden yumurtlar ve süt verirken kolayca gözümüzün önünde canlandırabiliriz. Bu durum en "cici" mezbaha için bile geçerli değildir. Bu barışçıl ve zahmetsiz hayal yumurta ve sütün bulunduğu dünyanın etin bulunduğu dünyadan çok ayrı bir yermiş gibi görünmesine neden olabilir.

Bu durumda et tüketimiyle süt ürünleri ve yumurta tüketimini aynı kefeye koymak mantıksız gözükmektedir. Eğer bu ürünler arasındaki farkın sadece bir illüzyondan ibaret olduğunu iddia ediyorsam, ki ediyorum, o zaman bu iddiamı destekleyecek mantıklı bir argüman da sunmalıyım. Tıpkı et üretiminin doğası gereği şiddet içerdiği gibi, satış amacıyla süt ürünü ve yumurta üretiminin de doğası gereği neden şiddet içerdiğini anlatmalıyım. Bir başka deyişle, örneğin Jonathan Safran Foer'in *Eating Animals* adlı kitabında bahsettiği, "fabrika çiftlikleri" olarak da bilinen ve hayvanların konsantre biçimde beslendikleri işletmelerde yumurta ve süt ürünlerinin özellikle acımasız ve insanlık dışı bir şekilde elde edildiğine dikkati çekmek yetersizdir.

Ben özellikle, hemen hepimizin zihninde yer alan, bir tavuk ya da ineğin barış içindeki bir çiftlikte mutlu mesut yaşadığı şeklindeki görüntüye bir cevap vermeliyim. Bu pastoral dinginlik ve bahtiyarlığa tanık olsak bile geri planda, objektiflerden uzakta,

hayvanların yaralanması ve kesilmesinin zorunlu olduğunu ve bunların hepsinin gerçekleştiğini göstermeliyim. Yumurta tavuğu ve besi ineği için hüküm sürmekte olduğu düşünülen sükûnete dehşet ve katliamın eşlik etmemesi durumunda kural dışı bir çiftliğin bile neden varlığını sürdürmeyeceğini açıklamayı hedefliyorum.

İnsanların tüketimine sunulan yumurta ve sütün üretilme aşamasında var olan ve sürmesi gereken gizli şiddeti anlamak için gün gibi açık olduğu kadar bir şekilde de gizli kalmış bir gerçeği hatırlatmakta fayda vardır: Yumurta ve sütün elde edildiği hayvanların hepsi dişidir. Sadece tavuklar yumurtlar ve sadece inekler (ya da dişi keçiler ve koyunlar) süt üretir. Biz onların ürettiklerini besin maddesi olarak değerlendirsek de, yumurta ve süt sadece dişilerin ürettikleri üreme salgılarıdır.

Bu ürünlerin kaynağının sadece dişiler olmasının önemi nedir? Bir nedeni, tavuklar gibi kuşlar ve inekler gibi memeliler ürerken erkek ve dişi bebekler eşit sayılarda dünyaya gelir. Sadece dişi hayvanlar üzerinden para kazanmak isteyen bir çiftçi, yumurta- dan çıkan ya da doğan her yararlı dişi yavru yanında ortalama olarak üretken olmayan bir erkek yavruyu verecek bir süreç olan damızlık yöntemiyle, bu tür dişileri var etmektedir.

ABD’li tüketicilerin muazzam talebini karşılayan yumurta endüstrisinde bir yıl içinde 250 milyon yumurta veren tavuğa dönüşecek civcivin yanı sıra 250 milyon da horoza dönüşecek civciv kendi kabuklarını kırarak dünyaya gözlerini açıyor.¹³³ Ayrıca ABD’de her yıl 9 milyondan fazla inek süt üretimi için kullanıyor ve bu inekler 4-5 yaşına ulaşmış kesime gitmeden önce ortalama iki ya da üç kez doğum yapıyorlar.¹³⁴ Besi inekleri yıllık yaklaşık 4 milyon buzağı doğuruyor ve bunların yarısı erkek.¹³⁵

Yumurta veya süt ürünleri için bu hayvanları dünyaya getiren çiftçiler çoğalma amacıyla pek azının kullanılacağı erkekler ne yapacaklarına dair bir çözüm bulmalılar.¹³⁶ Bu erkekler doğal yaşam süreleri boyunca bakmak, onları doyurmak ve karşılığında değerli bir ürün alamamak ekonomik anlamda iflasa sürükleyen bir tutum olurdu. Özellikle dişiler yaşlandıklarında yeterince üretken olmadıkları için yerlerini daha genç olan ineklerin alması gerektiğinden, borçlarını ödemeye devam edebilmek isteyen bir çiftçinin bu süreçte doğan tüm erkek buzağuları barındırıp besle-

mesi sürdürülebilir bir yöntem değildir. Nihayetinde, aileleriyle birlikte çalışan çiftçiler bile hayvan barınakları işletmezler.

Çiftçiler bu erkekleri kullanacak ya da başından atacak bir yol bulmalıdırlar. Günümüzdeki modern hayvancılık metotlarının var olmadığı zamanlarda benzer "aile" ve "fabrika" çiftliklerinde bir tavuktan ya da inekten doğan erkek bir hayvan sırasıyla önce yetiştirilip sonra kesilirdi. Çiftçiler ağır yükleri taşımak için boğaları bir süre "yük hayvanı" olarak çalıştırdı; fakat nihayetinde güçleri azaldığında böyle bir görevi devam ettirecek halleri kalmazdı.¹³⁷

Bu noktada "kendi maliyetini" süt ya da yumurta cinsinden karşılayamayan diğer tüm erkek hayvanlar gibi onlar da etleriyle ve derileriyle bedel ödeyeceklerdir. Bu nedenle akıllarımızda kümeste yumurtlayan tavuklar ya da ahırda sağılan inekler resmiyle yer etmiş yumurta ve süt çiftlikleri hiçbir zaman "ölüm barındırmayan" kuruluşlar olmamışlardır.

Süt Ürünlerinin Doğasında Varolan Izdırıp

Birileri dikkatimi bu konuya çekene kadar, modern gelişmeler kaydedilmeden önce dahi süt ürünleri ticaretinin ekstra zulüm içerdiği konusuna kafa yormamıştım. Bu ülkedeki pek çok insan gibi, süt ürünleri tüketerek büyüdüm ve bu ürünlerin gerisinde ızdırıp ya da ölümün yer aldığı, bir an için bile aklıma gelmedi. Süt ürünleri ve yumurta yenilen vejetaryen restoranların eşiklerini aşındırıp oralarda yumurtalı salata ya da ızgara peynirli sandviç yediğimde kendimi erdemli hissettim.

Pek çoğumuz sütün bir elma veya bir avuç balkabağı çekirdeği kadar masum olduğunu varsayıyor; çünkü çok erken yaşlardan başlayarak bu mesajı defalarca sindirdik. Çocuk kitapları, insanların ter ürettiği gibi ineklerin de doğal olarak süt ürettiğini resmeder. Tıpkı bizim kalbimizin sürekli kanla dolu olması gibi, sütle dolu memeler inek için doğal ve sürekli bir durummuş gibi, çocukların "çiftlik hayvanları" oyunlarındaki ineklerin memeleri genellikle şişmiş durumdadır. Besi ineğinin bu görüntüsü pek çoğumuzun zihninde yetişkinliğe kadar yer eder ve yetişkin olduğumuzda da okuduğumuz standart kitaplar bunu düzeltmek için pek az şey yapar.

İnekler süt üretmek için doğmamışlardır. Aralarında insanın da olduğu diğer dişi memeliler gibi, dişi inek de hamilelik ve doğuma karmaşık bir hormonal tepki olarak süt üretir. Laktasyon olarak da adlandırılan süt üretme sürecinde bir memeli vücudunda, bebeği için doğrudan alınacak ve kolayca sindirilebilir bir besin temin eder. Anne olan hayvanın sütünde kendi türünden olan bebeği için yağ, şeker, protein ve mikro besinlerin mükemmel bir karışımının yanı sıra hem kendisinin hem de bebeğinin maruz kaldığı patojenlere karşı bağışıklık kazanması için özellikle üretilen maddeler bulunur. Örneğin insanlarla ilgili yapılan çalışmalar, anne sütü almış bebeklerin, ne denli güçlendirilmiş ve katkılı da olsa hazır mama ile beslenen bebeklere kıyasla çok daha sağlıklı olduğunu ortaya koymuştur.¹³⁸

Bununla birlikte memeli anne için emzirmek, bedelsiz bir iş teklifi değildir. Çocuk büyütmüş her kadın bilir ki emzirme sırasında, "enerji ağırlıklı bir firma" olan bedeninde bebeği için besine dönüşecek fazla kaloriyi alması için, iştahı artar. Bir anne süt verirken her zamankinden daha fazla kaloriye ihtiyaç duyar.

Doğada gebelik ve doğum olmadığı zamanlarda süt üretmek, dişi hayvanın ihtiyaç duyduğu büyük miktarlarda enerji ve diğer besin maddelerinin boş yere farklı yere yönlendirilmesine neden olurdu. Bu da herhangi bir hayvan türünün gelişiminin çok zahmetli ve masraflı türden bir süreç olması anlamına gelirdi. Görünen odur ki, çiftçilerin "düve" adını verdiği genç inekler, diğer hayvanlar gibi annelerinin sütünü içme hevesiyle ve kendisi de süt üretme kabiliyetinde olmadan dünyaya gelirler. Bir inekten (ya da bir koyun veya keçiden) süt almak isteyen bir çiftçi öncelikle hayvanı gebe bırakmalıdır ve çiftçilerin yaptığı da tam olarak budur. Süt çiftliklerindeki çiftçiler düzenli aralıklarla ve zorla her bir süt ineğini kimi zaman "tecavüz askısı" olarak da adlandırılan bir düzeneğe yerleştirir ve burada zapt edilen inek tohumlanır.

Buzağı ya da kuzu doğduğunda mutlu bir şekilde annesini emecektir ve anne de bebeği onu emerken onu koruyarak sakin sakin ayakta duracaktır. Diğer memeliler gibi (insanlar da buna dâhil) inekler de doğum yaparken yeni doğanla arasında son derece güçlü bağlar oluşturacak hormonlar salgırlar. İneklerdeki doğal doğum ilişkisi, diğer tüm memelilerde olduğu gibi, hem ineğin hem de buzağının diğerinin varlığından dolayı mutluluk

ve huzur hissetmesine yol açtığı gibi, ayrıldıklarında da panik ve üzüntü yaşamalarına neden olur.¹³⁹

Kendi hallerine bırakıldıkları takdirde anne inek, bebeğini 9-12 ay süresince emzirir.¹⁴⁰ Ayrıca süt çiftliklerinde çalışanların söylediklerine göre,¹⁴¹ çiftçiler buzağuları doğumdan hemen sonra annelerinden ayırdıklarında inekler çok büyük acı çekerler. İnekler bazen günlerce böğürürler ve umutsuzluklarıyla ızdıraplarını gayet açık biçimde belli edecek şekilde davranırlar; bu davranışların arasında yemek yemek istememek ve yavrularını son gördükleri yerde dolaşmak sayılabilir.¹⁴²

Ahırdaki diğer inekler eğer izin verilirse bebeğini yeni kaybetmiş ineğin yanında daha fazla zaman geçirir, onu rahatlatmaya çalışırlar.¹⁴³ Bunun da ötesinde genellikle sakin bir hayvan olan inek, buzağısından zorla ayrılmaya çalışıldığında son derece saldırgan ve şiddete eğilimli olur.¹⁴⁴ İneğin bebeğine karşı olan çok kuvvetli hislerinin, memelileri fiziksel anlamda da etkileyen beyin ve sinir sistemlerine ait bir özellik olduğunu göz önüne aldığımızda, bu sayılanların hiç de şaşırtıcı olmadığı görülebilir.¹⁴⁵

Çiftçi buzağıyı annesinden ayırdıktan sonra annenin sütü elle ya da makineyle sağılacak ve bundan insanların talep ettiği süt ürünleri imal edilecektir. Daha fazla süt tedarik etmek isteyen çiftçi, ineklerini yakın zamanda yeniden tohumlayacak ve bu süreç her zaman olduğu gibi, birbiri ardına bebeklerinin yanından koparılacağını izleyecek olan anne inek için eziyet içeren bir sona varacaktır. Tüketicinin talebini karşılayabilecek sütü üretemeyecek duruma gelip kendi masraflarını karşılayamaz halde olduğunda çiftçi ineği, daha önce erkek buzağularını yolladığı gibi mezbahaya yollayacaktır.¹⁴⁶ İşin aslı eğer mezbahaya gönderilen, pek çok gebe inekten biriye mezbahaya son bebeğini de karnında taşıyarak ulaşabilir.¹⁴⁷

Bir ineğin ortalama ömrü 20-25 yıl¹⁴⁸ olduğu halde, bugün bir besi ineğinin (organik aile çiftliklerinde bile)¹⁴⁹ tekrarlanan hamilelikler ve sürekli süt vermeye zorlanmaktan dolayı tükenmiş bir biçimde mezbahaya ulaştığındaki yaşı dört ile yedi arasındadır. Tüketilen hamburgerin büyük bir bölümü bu bitip tükenmiş besi ineklerinin etinden üretir.¹⁵⁰

Bu nedenle besi ineklerinin ızdırap ve ölümleri endüstriyel hayvancılığın bir sonucu değildir. Aksine, anne hayvanların be-

bekleri için ürettikleri bir ürünü tüketmenin kaçınılmaz sonucu ızdırap ve kıyımdır. Bir süt ürünleri üreticisi ineği hamile bırakmadıkça, buzağısını anneden uzaklaştırmadıkça ve süt üretimi düştüğünde anneyi kesmedikçe yaptığı iş geçimini karşılamaya yetmez.

Harcanabilir Erkek Yavrular

Süt ürünleri talebimizden doğan ızdırap ve ölümlerinin üstüne, modern bir metodun benimsenmesiyle ineklerin ve daha sonra açıklayacağım üzere tavukların hayatına yepyeni bir şiddet türü eklendi. Modern yöntemler yumurta, süt ürünü ya da et olsun, çiftçinin üretimini arttırmak istediği ürünle ilgili hangi hayvanın en yüksek verimi vereceğini tespit eden damızlık hayvan programı neticesinde ortaya çıktı.¹⁵¹ Bu tür uzmanlaşma, endüstriyel çiftliklere olduğu kadar organik aile çiftliklerine de uzanır; çünkü büyük ya da küçük çaplı çiftçiler bu “optimize edilmiş” hayvanları satın alır ve damızlık olarak kullanırlar. Şu anda eti için kullandığımız tavukların büyük bir kısmı yumurta¹⁵² için kullandığımız tavuklardan genetik olarak farklıdır ve eti için kullandığımız pek çok inek de sütü için kullandıklarımızdan genetik anlamda farklıdır.¹⁵³ Bu tür ayrımlar “harcanabilir erkek yavrular” olarak da adlandırabileceğimiz bir fenomeni ortaya çıkardı.

“Harcanabilir erkek yavrular” ifadesini kullanırken, pek çok evcilleştirilmiş hayvanı üreterek dünyaya getirdiğimiz ve bunların arasında ekonomik anlamda değer taşıyanların ise sadece dişiler olduğu gerçeğine gönderme yapıyorum. Yani “yumurtlayan” ve “süt veren” yavruların yanında doğan erkek yavrular bu sayılanları yapamazlar. Fakat bu iki türden yavrular “sığır eti” ve “kasaplık ıliç” olarak üretilen benzerlerine kıyasla et üretmek için de en favori kaynak değillerdir. Bahsedilen benzerleri çabuk büyümeleri ve daha yetişkin bile olmadan büyük miktarda kas eti sunmaları için özel olarak üretilmişlerdir. Süt ve yumurta endüstrisinde doğan yavrular üreticiye çok az ekonomik fayda sağladıklarından ya da hiç sağlamadıklarından erkek civciv ve buzağılar kesim için üretilen hayvanlara kıyasla çok daha kısa bir süre içinde öldürülürler; çünkü bu yavrulara bakıp beslemenin hiçbir kârı

yoktur.

“Dana”¹⁵⁴ olarak da anılan erkek besi buzağları istenilen etin türüne göre birkaç gün (pek çoğunun göbek bağı henüz düşmemiştir ve kesime hazırlanırken çalışanların parmaklarını emmeye çalışırlar)¹⁵⁵ ya da birkaç aylıkken öldürülürler.¹⁵⁶ Erkek besi buzağlarının kötü durumları yıllar geçtikçe ülkemizde aleni bir durum aldı ve bazı tüketiciler tepki olarak dana etini boykot ettiler.¹⁵⁷ Ancak bu tüketicilerin maalesef pek çoğu, buzağların süt endüstrisinin bir yan ürünü olduğundan habersiz.

Dana eti üretimi, bir ineğin süt vermesi veya insan tüketimi için süt verimini artırması amacıyla doğurması gereken erkek buzağının ekonomik anlamda kârlı bir kullanım şekli bulmak için bir çabadan ibarettir. İnsanlar süt, peynir ve diğer süt ürünlerini almaya devam ettikçe, kesilerek öldürülen buzağıya “dana eti” desek de demesek de, akşam yemeğinde onların vücudunu yesek de yemesek de, çiftçilerin elinden çıkarması gereken erkek buzağlar olacak.

Süt ürünleri tüketmeye devam ettiğimiz sürece dana eti yemeyi boykot etmenin buzağları neden acı ve ölümden koruyamayacağını anlamak için yumurta endüstrisindeki erkek civcivlerin kaderini düşünün. İnekler gibi tavuklar da iki ayrı ırk olarak çoğaltılmaktadırlar. “Kasaplık piliçler” etleri için yetiştirilip kesilirler ve “yumurtlayan tavuklar” da yumurtaları için bakılırlar. Fotoğraflardan da görülebileceği üzere, bu iki farklı soydan gelen tavuklar birbirlerinden çok farklıdırlar.

“Kasaplık piliçler” çok çabuk büyüyerek altı-yedi haftalıkken yetişkin hallerine ulaşırlar ve o zaman da kesime yollanırlar.¹⁵⁸ Piliç-tavuk kesimhanelerini ziyaret eden insanların ifadesine göre, tavuklar ne kadar yetişkin görünürlerse görünsünler yine de civcivler gibi “ciklemektedirler” ve bunun sebebi de aslında hâlâ bebek olmalarıdır.¹⁵⁹ “Kasaplık piliçler”in bu kadar hızlı büyümeleri, piyasada kâr getirecek boyuta ulaşacak olan bedenleri kesilmeden önce çiftçilerin piliçlere görece daha az bir süre barınma ve beslenme gideri ayırmalarını sağlar. Evcilleştirilmiş tavukların atası olan türün bir üyesi olan kırmızı Junglefowl cins yabani bir dişi tavuk yılda 20’den az yumurta bırakır.¹⁶¹ Bunun aksine günümüzdeki tavuklar yılda 300’e yakın sayıda yumurta bırakırlar. Bu süreç, her gün bir yumurtayı rahminden vajinası yoluyla dışarı

atmaya çalışırken oluşan sancılı kasılmalar nedeniyle, tavukların acı veren bir rahim sarkması problemi yaşamalarına neden olur.¹⁶²

Yumurtaların kabukları kemiklerden filtrelenen kalsiyumdan oluştuğu için bu kadar sık yumurtlamaları tavukların genç yaşta ağır kemik erimesi hastalığına tutulmalarına neden olur.¹⁶³ Emekliye ayrılan bir tavuk üreticisi, yumurtlayan tavukların kemiklerini tarif ederken “patates cipsi kıvamında” şeklinde bir tanım kullanmıştır.¹⁶⁴ Yumurtlayan tavuk iki yaşına ulaştığında, yaklaşık 600 kere yumurtladığı için harap vaziyettedir ve artık “tükenmiş” olarak değerlendirildiğinden ya kesime yollanır ya da ağzı kapalı bir torbada çöpe atılarak ölüme terk edilir.¹⁶⁵

Peki ya horozlar? Yumurta tavuklarının erkekleri yumurta endüstrisi için fiilen değersizdir.¹⁶⁶ Bunlar, genetik olarak “kasap piliçleri” gibi altı ya da yedi haftalıkken tüm gelişimlerini tamamlayacak biçimde programlanmamışlardır. Ayrıca tavuklar gibi yumurtlama becerisine de sahip değillerdir.

Bu da tavukları “arka bahçelerinde” kümes bulunduran taşradaki çiftçiler dâhil yumurta üreticilerine satan üretim çiftlikleri için dişileri erkeklerden ayırma zorunluluğu yaratır. Bu ayırma işlemi bir çiftçinin buğdayı samandan ayırması gibi bir süreçtir; böylece alıcı sadece istediği ürün olan yumurtlayan tavuğa kavuşabilir. Yumurtadan yeni çıkan civcivin erkek mi dişi mi olduğunu anlamak zor olduğundan “piliç cinsiyeti belirleme” adlı bir uzmanlık alanı gelişmiştir. Bu uzman büyük bir hızla önünden geçen civcivin erkek mi dişi mi olduğunu tespit eder ve civcivi ilgili kovalara atar.¹⁶⁷ Daha sonra bu cinsiyet tespit ediciler erkek civcivleri hayattayken ve bilinçleri tamamen yerindeyken ya et öğütücüsüne atarlar, ya plastik torbalara doldururlar ya da bir odaya doldurarak ölümcül bir gaz verme yöntemiyle hepsini öldürürler.¹⁶⁸ Yumurta endüstrisinde doğan erkek civcivlerin kaderi budur; çünkü bebek horozlar ekonomik anlamda değersiz birer yan üründürler.

Herhangi bir süpermarket ya da pazarda bulacağınız yumurta kartonlarının üzerinde yumurtlayan tavuklar ve onların erkek civcivlerine ne yapılması gerektiği belirtilmemiştir. Hatta bazı kartonların üzerinde “insancıl yöntemlerle yetiştirilmiş”, “organik” ya da “mutlu tavuklar”¹⁶⁹ yazılıdır ve erkek civcivlerden hiç bahsedilmemektedir. Gel gör ki, herhangi bir yerden yumurta al-

dığımızda, erkek civcivlerin merhametsizce öldürülmeleri için de para ödemekteyiz.

Yumurta tüketerek çiftçilerin tavuklara seçici çoğaltma yöntemi uygulamakta ısrarcı olmalarını da talep etmiş oluyoruz; bu yöntem, tavuklarda rahim sarkması ve şiddetli kemik erimesine yol açarak onlara acı vermek ve ihanet etmek için tasarlanmıştır. Ayrıca tükettiğimiz yumurtanın "endüstriyel çiftlikler", "aile çiftlikleri" ya da iyi niyetli fakat bilgisiz arkadaş veya komşularımızın arka bahçesinden gelmiş olması bu gerçeği değiştirmez.

Dana etini boykot ettiğimizde süt üretim alanında doğmuş erkek buzağuların kesilmesini etkin bir biçimde engelleyemeyeceğimizi artık anlamış bulunuyoruz. Bir çiftlikte dünyaya gelen erkek buzağular, inekleri daha fazla süt vermeye sevk ederken ortaya çıkmış düşük değerli yan ürünlerdir. Tüketiciler dana eti yemekten vazgeçer, fakat süt ürünleri tüketmeye devam ederlerse o zaman erkek buzağular daha da değersizleşir ve yumurtadan çıktığı gün yok edilen civcivler gibi doğdukları an öldürülmeleri elzem olur.

Hem yumurtlayan tavukların erkek civcivleri (yumurtalardan çıkan civcivlerin yarısı) hem de besi çiftliklerindeki erkek buzağular (süt endüstrisi tesislerinde dünyaya gelen buzağuların yarısı) yumurta ve süt ürünleri tüketiminin kaçınılmaz kurbanlarıdır. Süt ve yumurta ürünlerinin tüketimi devam ettiği sürece, bu canlıların mağduriyetleri de devam edecektir. Bu ülkede tüketilen hayvansal ürünlerin esas itibarıyla kaynağı olan "fabrika çiftliklerinden" gelen et, süt ürünleri ve yumurtanın tamamından uzak durmayı başarsak bile peynirli bir omlet tüketmek; bir biftek ya da tavuk kanadı yemekten daha az eziyet vermeyecek yaşayan, nefes alan, hisseden hayvanlara.¹⁷⁰ Biz hayvanları etleri ve ürünleri için besleyip çoğalttıkça hâlihazırda maruz kaldıkları acılar, dünyadaki yaygın hayvancılık endüstrisi tarafından sadece artırılmakta.

Üretken Kölelik

Yumurta ve süt ürünleri üretiminin bir başka yönü ise -her ikisinin de ölüm ve ızdırap gerektirmesinin ötesinde- bir kadın olarak beni rahatsız etmektedir. Bu da dişi hayvanların üretken

köleler olarak kullanımınıdır. Kişinin kürtaj sorunu konusunda benimsediği tavır ne olursa olsun (7. Bölüm’de tartışılacaktır), hamilelik ve doğumun dişiler üzerine bir yük getirdiği gerçekte herkesin malumudur.

Hiçbir dinin insanların sahip olabilecekleri kadar çok çocuk sahibi olmalarını talep etmediğini dikkate alınız. Katoliklik doğum kontrolü için takvim yönteminin kullanımına izin vermektedir (güncellenmiş versiyonu “Doğurganlık Farkındalığı Metodu” olarak adlandırılmaktadır).¹⁷¹ Musevilik üreme emrini yerine getirip iki çocuk sahibi olan çiftlerin doğum kontrol yöntemi kullanmasına izin vermektedir.¹⁷² İncil, Havva’nın cennetteki kuralları ihlal ettiği için kadınların doğum sırasında büyük acılar çekmekle lanetlendiğinden bahsetmektedir: “Dedi ki: Kadınların üzüntüsünü ve döllenenini fazlasıyla çoğaltacağım; o ızdırap içinde dünyaya getirecekler çocuklarını.”¹⁷³ Diğer dinler de insan üremesine sınır getirilmesine izin vermektedir.¹⁷⁴

Diğer dişi hayvanlar için bebek dünyaya getirme süreci ve devamı dişi insanların katlanmak zorunda olduğu zorlu süreçten daha hafif seyredebilir; fakat yine de emek gerektirir. Kuşlar için de yumurtlama süreci zorludur.¹⁷⁵ Doğadaki kuşların evcilleştirilmiş tavuklara kıyasla daha az yumurtlamaları kısmen bu nedendir. Ayrıca bu, besi ineklerinin vahşi akrabalarının onlara kıyasla neden daha az süt ürettiklerini de açıklamaya yardımcı olabilir.¹⁷⁶ Genetik mutasyon ve seçici üretme, hayvanların ihtiyaçlarını dikkate almaksızın sistemlerini maksimum ekonomik verim almak amaçlı geliştirmek konusunda önemli bir rol oynamıştır.

Yumurtlayan tavuklar ve besi inekleri üretken köleler olarak, fiziksel bütünlükleri ve sağlıkları konusunda onlara büyük bedellere mal olan bir süreklilikte, üremenin yol açtığı eziyete katlanmak zorundadırlar. Yumurtlayan tavuklar iki yaşına geldiklerinde bazen o denli yıpranmış olurlar ki, mezbahalar bile onları istemez.¹⁷⁷ Mezbahaya ulaşan tavuklar genellikle çorbalardaki, işlenmiş etteki ya da hayvan mamalarındaki katkı maddeleri haline gelirler.¹⁷⁸ Diğer tarafta da “harcanmış” besi inekleri mezbahalara bacaklarında yeni oluşmuş kırıklarla gelirler, pek çoğu yürümez haldedir.¹⁷⁹

İnsan türünün dişilerinin becerileri gibi sadece dişilere özgü kabiliyetlerinden dolayı, yumurtlayan tavukları ve besi ineklerini

yaşamlarının her dakikasını sömürüyor ve üreme kabiliyetleri sona erdiğinde de onları ya kesiyor ya da bir kenara atıyoruz. Yumurta ve süt ürünleri tüketen bir vejetaryen olarak üç yıl dışileri hedefine alan üretken köleliğin, zalimliğin ve kıyımın ürünlerini yedim ve bunu yaparken de hayvanlara duyduğum ilgi ve beslediğim merhamet adına hareket etmekteydim.

Her Seferde Bir Yemek

Yumurta ve süt ürünleri hakkındaki bilgilerimiz göz önüne alınırsa, evcilleştirilmiş hayvanlara uygulanan şiddet konusunda “uyanmış” pek çok insan yine de neden bu ürünleri tüketmeyi tercih ediyor? Ben vegan olmadan önce yumurta ve süt ürünleri tüketen bir vejetaryendim, sanırım pek çok vegan da benim gibiydi.¹⁶⁰ Bunun nedeni şu olabilir: hayvan öldürmekle biftek, tavuk ve balık eti arasındaki ilişki bizim için sezgisel olarak netken, hayvan öldürmenin yumurta ve süt ürünleriyle ilişkisinin aynı biçimde net olmamasıdır. Bunun neticesinde pek çok vejetaryen, hepçil benzerleri gibi yumurta ve süt ile ızdırap ve katliam arasındaki kaçınılmaz bağdan bihaberdir.

İşin fenası, bu bağdan haberimiz olduğunda dahi tutumlarımız aydınlanmış bilincimize ayak uyduramayabilir. Değişmenin doğru bir adım olacağına dair karar verdiğimizde bile eylemlerimizi hemen değiştiremeyebiliriz. Biz alışkanlıklarımız ile hareket edip sosyalleşen yaratıklarız ve yemeklerimizi planlayıp gardırobumuzu doldururken etrafımızdaki insanları taklit etmekten vazgeçmek ve onlardan farklı davranmak bir çaba gerektirir. Bu sebeple bugün vejetaryen ve yarın da vegan olma kararı anlaşılması zor bir karar değildir.

Pek çok insan adım adım ilerleme eğilimindedir ve bir insan vegan olduğunda bu adımlar hikâyesinin önemli bir parçası haline gelir; diğerlerine ilham vermek için paylaşabileceği bir hikâye. Vegan olmak için alternatif bir “etap” yaklaşımını ilk Gary Francione’den duydum.¹⁶¹ Kendisi, eğer bir kişi bir günde vegan olmak konusunda gönülsüzse ya da bunu yapamayacağını düşünüyorsa, o zaman her defasında bir öğün hayvansal gıdalardan uzak kalabileceğini önermektedir. Bir hafta boyunca vegan kahvaltı, daha

sonra vegan öğle yemeği gibi...

Veganlığa basamak taşı olarak vejetaryenliğin çekiciliğini takdir edebilirim. İnsanlar değişik bir yaşamın yeni biçimlerine farklı biçimde uyum sağlarlar ve vejetaryenlik görece “hâkim eğilim” olduğundan, pratik bir geçici seçim olarak tercih edilebilir. Bununla birlikte ben yumurta ve süt ürünleri tüketilen bir vejetaryenlik konusunda kaygılıyım. Vejetaryenlik fazlaca “hâkim eğilim” olduğundan bunu denemekle başlayanlar orada takılı kalabilir ve veganlığa hiçbir zaman terfi edemeyebilirler.

Nihai bir hedef olarak vejetaryenlik tavukların ve ineklerin ızdırıp ve katliamına büyük katkı sağlar ve bu yolu seçen pek çok insanın beslenmesinde yer alan hayvansal ürünlerin toplam sayısı artabilir. Yumurta ve süt ürünleri tüketen bir vejetaryen olarak hayvanlara “yardım” ettiği yönündeki iyi niyetli fakat hatalı his yüzünden kişi, yumurta ve süt üretimindeki iyi gizlenmiş, fakat kaçınılmaz şiddet hakkında bir şeyler öğrenmek hususunda çekimser kalabilir.

Seçtiğimiz yolda yaşarken hissedebileceğimiz suçluluk ve vicdan azabını engellemek için pek çoğumuz yaptıklarımız ile ilgili bahaneler üretiriz. Hâlâ et tüketmekte olduğum sıralarda kendime et yemenin ahlakî anlamda sorun yaratmayacak bir konu olduğunu söylediğimi hatırlıyorum; çünkü etrafımda nazik ve merhametli olarak tanımladığım ve beğendiğim herkes bu tür yemekler tüketmekteydi. “Et yemek kötü olsaydı bu insanlar da et yemiyor olacaktı ya da ‘kötü’ olarak sınıflandırılmaları gerekcekti.” şeklinde bir bahane geliştirmiştım.

Kendi rol modellerim ve arkadaşlarımla kötü olma fikrini şiddetle reddettiğimden ve onlar da et tükettiklerinden, et yemenin doğru olması gerektiği sonucuna varmışım. Bu çıkarımın uzun süre boyunca kimi zaman ortaya çıkan ani sızılarımı susturma konusunda başarılı olmasından dolayı üzüntü duyuyorum. Hayvansal ürünlerin yol açtığı kaçınılmaz şiddetin karşısında çoğumuz “uyur vaziyette” olduğumuzdan, hayvanlara karşı hissettiğim şefkat duygusunu ihlal etmeksizin eskiden yaşadığım gibi yaşamaya devam edebileceğim hususundaki arzuma destek bulmakta hiç zorlanmadım.

Hayvanlara bakışı nedeniyle yumurta ve süt ürünleri tüketen bir vejetaryen olma kararı alan bir hepçil, aslında hepimizin başı-

na bela olan etik uykudan uyanmıştır. Büyük ihtimalle ineklerin, domuzların, tavukların, hindilerin, balıkların ve bizim gibi fiziksel ve duygusal deneyimleri olan diğer hayvanların hakkındaki gerçeğe yüz yüze gelmiştir. Belki bir mezbaha düzeninde canlı canlı kaynayan suya atılırken ya da dilimlenirken tamamıyla bilinçli olan çok sayıdaki tavuk ve domuz¹⁸² veya mezbahalardaki ineklerin¹⁸³ yaşadığı dehşet hakkında bilgi sahibi olmuştur. Dahası, bir vejetaryen bu gerçekler karşısında yaşadığı uyanıştan sonra derinden bağlı olduğu değerlere uygun davranışlar sergilemek çabasıyla yaşam biçimini değiştirmiştir.

Vejetaryenlerin, bu tür keşifleri neticesinde uyanan bilinçlerine bir yanıt olan hayvan eti tüketmeyi sona erdirmeye kararlarına derinden saygı duyuyorum. Bu değişimi benimser ve hayvan katliamına karşı vejetaryen olmanın ciddi bir boykot olduğuna inanırlarken, yumurta tüketmenin erkek civcivlerin kitlesel bir biçimde ve henüz canlılarırken kıyma makinelerine atılmalarını ya da boğulmalarını desteklediğini ve süt ürünleri tüketmenin de dana eti tüketmek kadar öldürme talebi doğurduğunu duymanın, onlar için son derece sinir bozucu ve heves kırıcı olduğunu anlayabiliyorum. Ayrıca, sadece dört yaşına geldiğinde kesilmek üzere doğurduğundan habersiz her bebeğini kaybeden ineğin ızdırabı hakkında bilgi edinmek, et ve süt ürünleri arasında dünyalar kadar fark olduğunu düşünen bir insan için bunaltıcı gelebilir.

Vicdanlarının sesini dinleyerek yemek seçimlerini belirleyen insanlar, et ile süt ürünleri arasında çizdikleri sınırın çok az anlam ifade ettiğini keşfettiklerinde, boşuna uğraşmış gibi hissedeceklerdir. Şu tepkiyi vermeleri mümkündür: "Ben zaten değiştim. Peki, şimdi ne istiyorsunuz benden!"

Bu rahatsız edici ihanete uğramışlık hissi ile ilgili "Vejetaryen olun!" kampanyası yürüten hayvan hakları gruplarına biraz sorumluluk yüklemek yerinde olur diye düşünüyorum.¹⁸⁴ Dahası, bu adını savunan gruplar bunu yaparken, yumurta ve süt ürünlerinin sebep olduğu vahşet hakkında kapsamlı bir şekilde bilgi sahibi durumundalar.¹⁸⁵ Hayvan hakları savunucularının cesaretlendirmesi ve desteğiyle hayatınızı değiştirdiğinizde, bu kişilerin size anlamsız ayrımlar çizdiklerini ve daha kötüsü sizin "gerçekle yüzleşemeyeceğiniz" inancıyla, gerçeği bildikleri halde size değiştirerek sunduklarını öğrenmek hayal kırıklığı yaratır.

Böyle bir durum kuşkuçuluğa (sinizm) ve devamında uyku haline geri dönüş arzusuna neden olabilir. Pek çok nazik ve merhamet dolu kişinin vejetaryen olması gerçeğinden hareketle, hayvanlara karşı uygulanan şiddetin karşısında böyle bir tutum takınılmasının anlamlı olması *gerektiği* düşüncesi hâkim olabilir. Bu durumda, şükran gününde hindi yerine peynirli lazanya pişirmek, şiddete anlamlı bir karşı duruş gibi gelebilir kişiye; o sırada besi ineğinin çektiği ızdırap ve ölüm, bilincin gerisinde bir yerlerde yok olmaktadır.

Bir yandan da bu bölümü okumakta olan yumurta ve süt ürünü tüketen vejetaryen arkadaşlarımla hissedeceği direnci anlayabilmekle birlikte, onları ilk başta bu yola iten kaygıları derinlemesine düşünmeye davet ediyorum. Bunu yaptıkları zaman, henüz pratiğe dökmemiş olsalar dahi, *zaten* kendilerini teoride veganlığa adanmış olduklarını göreceklerdir.

Peki, bir tüketici olarak yapacakları tercihlerde daha şefkatli tutumlar benimseme konusunu yeni yeni düşünmeye başlayan insanlar? Sanırım Gary Francione'un tavsiyesi akla yatkın: İnsanlar vegan olmaya yumurta ve süt ürünleri de dâhil olmak üzere hayvansal ürünleri azaltarak başlayabilirler. Bununla birlikte değişiminize vejetaryen olarak başlamaya karar verdiyseniz, bunu nihai hedefiniz olarak değil, vegan olmak üzere çıktığınız yolun birinci adımı olarak değerlendirin.

BEN ÇİZBURGER SÖYLESEM?

Pek çok kereler vegan olmayan bir arkadaşım ya da bir tanıdığım ile akşam yemeğine çıktığımda, menüden et, süt ürünü ya da yumurta sipariş ederse itiraz edip etmeyeceğimi sormuştur. Bu sorunun genellikle formalite icabı sorulduğuna dair şüphelerim var. “Ben çizburger söylesem, sence sakıncası olur mu?” sorusu, “Kocamı arasam beni bağışlar mısınız?” sorusunu çağrıştırıyor biraz. Soruyu soran bunu nezaketen yapıyor.

Farklı insanların değişik değerlere sahip olduğu, bir vegana çekici gelen bir şeyin naveganı cezbetmesi gerekmediğini kabul eden, hoşgörülü bir yanıt bekleniyor. İnsanlar bunun sosyal bir ortamda bir Hıristiyanın bir Müslüman, Yahudi ya da Budisti, Hıristiyan öğretilere göre davranmaya zorlaması gibi uygunsuz bir şey olduğunu düşünebilir. Bu nedenle naveganın nazik sorusuna karşı verilecek cevap eşit derecede hoşgörülü olmalıdır. İnsanlar veganın “Elbette sakıncası yok!” şeklinde bir cevap vermesini bekleyebilirler. “İkimiz de neye alışkınsak onu yiyeceğiz.” Neden herkesin fikrini söylemesine izin vermeyelim ki?

Bir vegan yargılayıcı veya tahannümsüz olduğuna dair bir izlenim yaratmadan arkadaşının çizburger söylemesini sakıncalı bulabilir mi? Belki de hayır; fakat masum ve nazik görünen sorunun neden pek çok vegan için rahatsız edici olduğunu tahlil etmeye değer. Dinlerle ilgili benzetme temelsiz değildir; çünkü etik bir veganın dinî grup mensuplarıyla ortak bir yanı vardır: bazı in-

sanların kurallara aykırı olarak yapabileceği eylemlerin kesinlikle zararlı olduğu ve kaçınılması gerektiğine dair güçlü inanç. Dindar bir insan gibi bir vegan için de hayvansal ürünlerin tüketimine olan değişik yaklaşımlar eşit derecede geçerli değildir. Bir yaklaşım (veganlık) en doğrusudur ve diğerleri (muhtelif navegan yaklaşımlar) yetersizdir. "Ben çizburger (ya da omlet veya peynirli sandviç) söylesem, sence sakıncası olur mu?" sorusuna muhatap olan bir veganın bu soruyu uygunsuz bulmasının nedenlerinden biri budur.

Pek çok vegan için bu soruya verilecek dürüstçe cevap; "Evet, sakıncası var!" dır. Etik veganlar etiğe yönelik kurulmuş diğer bütün grupların yaptığı gibi bazı soruları "Benim için uygun değil ama senin için olabilir," şeklinde yanıtlayamazlar. Onlara göre et tüketimi, dış hekimi olarak kariyer yapmanın ya da yedi saat uyumanın birisi için iyi bir tercihken diğeri için uygun olmadığı gibi bir konu değildir. Pek çok vegan hayvan ürünleri kullanmayı tek kelimeyle zararlı olarak niteler, nokta! Çünkü bu eylem hayvanlara verilen eziyet ve sonunda da ölümle sonuçlanmaktadır ve bu nedenle veganlar "İstediyini sipariş et!" diyerek üstü kapalı bir biçimde de olsa hayvan ürünü tüketimini tasdik etmekten kaçınırlar.

Temel İnanç ve Değerleri Paylaşmak

Etik bir veganla dinî bir grubun üyesi olan bir kişinin arasındaki benzerliğe karşın, veganlar ve naveganlar farklı dinî grupların üyelerinin sürdürdükleri ilişkiden bazı yönlerden farklı bir ilişki sürdürürler. Bir dinin özellikle yasakladığı bir eylemle ilgili o dinin mensupları farklı bir dinin mensupları ile ortak bir zemin bulmakta sıkıntı çekerler. Örneğin bir Katolığın bir Müslümana, "Komünyonu katılmalısın, çünkü ancak o şekilde ete bürünerek dünyayı günahattan arındırmaya gelen Tanrı'nın oğlu İsa Mesih'e saygını gösterebilirsin." dediğini hayal edin...

İslamiyet İsa'yı bir peygamber olarak tanısa da, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olarak kabul edildiği Hıristiyan görüşünü tasdik etmez. Dolayısıyla bir Müslüman komünyonu katılarak İsa'nın kutsallığını onurlandırmakla ilgili bir motivasyon hissetmez. Bu

durumda Katolik olanın Müslümana komünityona katılması ile ilgili yapacağı ısrar hoşgörüsüz bir yaklaşım olarak nitelenecektir; çünkü bu durumda dolaylı olarak ahlâk hakkındaki Katolik inançlarının karşı tarafa dayatılmakta olduğu akla gelir.

Bunun aksine, etik veganlar gerçeğin altında yatanlarla ilgili, temelde naveganların fikirlerine benzeyen fikirlere sahiptirler. Vegan ve naveganların pek çok ortak fikri mevcuttur; bunların arasında, hayvanlara gereksiz acı çektirmenin ve onları öldürmenin yapmamamız gereken bir şey olduğu yönündeki fikir de bulunmaktadır.

Naveganlar bir hayvanın çektiği acı ile ilgili bir şey duyduklarında genellikle ona karşı empati geliştirirler. Aynı şekilde hayvanlara zarar verilmesine de karşı çıkarlar ve hayvanlara mezbahalarda neler yapıldığıyla ilgili gerçekleri duyduklarında genellikle rahatsız olurlar ve hattâ tepki verme ihtiyacı hissederler. Örneğin ben hiçbir naveganın "Hayvan ürünlerini yememin, giymemin ya da onları farklı biçimlerde kullanmamın nedeni hayvanların çektiği acıların ya da ölümlerinin etik anlamda önemsiz, masum olaylar olduğuna inanmamdır," dediğini duymadım. Pek çok navegan sevgiye, duygudaşığa ve yaşam hakkına sahip olduğunu düşündüğü ve ailesinin bir üyesi olarak gördüğü bir kedi ya da köpekle birlikte yaşar.

Veganlar ve naveganlar veganlığın temel değerlerini paylaştıkları için, bir veganın navegan arkadaşlarını veganlığa bir şans vermeleri için cesaretlendirmesi mantıklıdır. Vegan bakış açısına göre, hepimizin çoktan benimsediği değerler, yaşamak için daha barışçıl ve etik anlamda da daha tutarlı bir yol olarak veganlığı işaret etmektedir. Yiyecek ve giyecek üretimi ve tüketiminin etrafını kuşatan kurumlar, kullandığımız hayvanlara neler olduğunu bilfiil gizlerler; çünkü gerçek, veganları olduğu kadar naveganları da derinden incitecektir.

Eğer bir kişi o ana dek navegan bir yaşam sürdürseyse bile, gerçek hakkındaki doğüstü iddiaları kabul etmesi ya da etik veganlığı benimsemek için yeni bir inanç sıçraması yapması gerekmez. Tanıdığım diğer insanlar gibi ben de yetişkinen vegan oldum; etik değerlerim değiştiği için değil, günlük yaşantımda bu değerleri ne kadar az yansıtarak yaşadığımı anladığım için gerçekleşti bu olay. Ayrıca et, süt ürünleri, yumurta ve yün gibi ürünlerle ilgili

daha önce habersiz olduğum gerçekleri öğrendim.

Hayvansal ürünleri tüketmemin hayvanlara uygulanan şiddette pay sahibi olmam anlamına geldiği gerçeği ile yüzleştim. Aynı zamanda hayvan tüketiminin süregelen toplumsal boyutunun o ürünleri üreterek ve tüketerek bu kurumda yer alan bireylerden daha büyük olduğunu anladım. Bu nedenle rutinim ve otomatik reaksiyonlarım hakkında daha önce olmadığım kadar duyarlı olmam gerekti.

Benim bakış açımdan hayvansal ürünlerin tüketimi, pek çok insanın daha önce meşru olarak nitelediği fakat şimdi çoğumuzun yanlış olduğunu anladığı kölelik, ırk ve cinsiyet ayrımcılığı veya eş şiddeti gibi bir yerde duruyor. Nazik, ahlâklı ve iyi insanlar hep hâkim kültürün benimsediği pratiklere katılmışlardır. Bu nedenle geçmiş zamanlarda yaşamış ve hayranlığımızı kazanmış insanların bazı meseleler hakkındaki fikirleri günümüz insanına son derece ırkçı, ayrıca kınanası gelebilir. Tarihçi James Oliver Horton'un izah ettiği gibi, örneğin günümüz standartlarıyla değerlendirecek olursak, köleliğin kalkması için mücadele veren kişiler bile genellikle ırkçı olarak nitelendirilebilirler.

Hiçbir zaman kölelik karşıtı mücadele veren bir beyazın ırk eşitliğine de inandığını varsaymak hatasına düşmemeliyiz. Çünkü ırk eşitliğine inanmayan ama kölelik karşıtı mücadele veren pek çok beyaz vardı. Köleliğin kaldırılması gerektiğine, ahlâki anlamda bir musibet olduğuna inanıyorlardı. Köleliğin yanlış olduğuna ve yok edilmesi gerektiğine inanıyorlardı; fakat bunun siyahların ve beyazların bir arada yaşayabileceklerine inandıkları anlamına gelmesi gerekmiyordu.¹⁰⁶

Bugün etik veganlar hem hayvansal ürünler tüketmenin adaltsiz olduğunu hem de iyi ve nazik insanların her şeye rağmen bu eyleme katıldıklarını anlayabiliyorlar. Hayvana karşı şiddet sorunu, çoğu insanın kötü olmasından dolayı ortaya çıkmıyor. Eylemlerimiz ve pek çoğumuzun zaten kıymetli bulduğu değerlerimizin olası sonuçlarını anlayabilmekten bizi alıkoyan gelenekler ve kurumlar dolayısıyla ortaya çıkıyor.

Bir vegan, naveganlarla olan iletişiminde hem kişiliğine hem de kendisinin rahatlık seviyesi, güçlü ve zayıf yanlarına uygun bir

tarz benimsemelidir. “Çizburger söylememin sakıncası var mı?” sorusuna muhatap olan bir veganın rahatsız olmasının nedeni, yemek arkadaşını kendisinden uzaklaştırmakla kuvvetle bağlı olduğu değerlere ihanet etmek arasında bir seçime zorlanmasıdır.

Böyle bir sorun pek çok durumda ortaya çıkar ve potansiyel bazı zorluklar teşkil eder. Bu bir yemek zamanı değilse ve konu kendiliğinden açılmazsa, insanlara vegan olduğumu söylemek için bir fırsat arayacak mıyım? Eğer buluşma yemekli ise etrafımdaki insanların yediklerine tepki verecek miyim? İnsanlara veganlıktan bahsetmek için iyi ve kötü zamanlama olabilir mi? Son soru olarak da, hayatımda, en azından benimleyken sadece vegan yiyecek tüketmelerini isteyebileceğim insanlar var mı?

Eşcinsel Hakları Hareketinden Neler Öğrenebiliriz?

Her vegan yukarıdaki sorulara farklı biçimde cevap verecektir. Ben bu noktada eşcinsel bireylerin etraflarındaki insanlara tam olarak nasıl davranmaları gerektiği hakkında karar verirken karşılaştıkları zorlukları faydalı bir örnek olarak görüyorum. Mukayese etmek iyi oluyor; çünkü eşcinsel hakları hareketi kısa zamanda müthiş bir ilerleme kaydetti. Bu da navegan bir dünyada yeni veganların sıkça deneyimledikleri değişik türden karşılaşmaları en iyi şekilde nasıl idare edebilecekleri konusunda görece yeni örnekler sunuyor.

Otuz yıldan kısa bir süre önce ABD Anayasa Mahkemesi anayasamızın karşılıklı mutabakata bağlı homoseksüelliği yasaklayan, spesifik olarak aynı cinsten çiftlere seçimli uygulamasını destekleyen cezai kanunları yasayla düzenleyip yürütmeye koymak hususunda eyaletlerin yetkili olduklarına dair bir karar aldı.¹⁸⁷ Anayasa Mahkemesi 1986 kararını usulen reddetmekle kalmıyor;¹⁸⁸ bu kitap kaleme alındığı sırada dokuz eyalet ve Columbia Bölgesi hemcinslerin evlenmesini kabul etmiş durumda. Ayrıca bu kanunları henüz yürürlüğe koymayan diğer pek çok eyalet eşcinsellere, evlilikte verilenlere benzer ayrıcalıklar sağlamakta ve çift olma benzeri bir “ev içi partner” olma seçeneği sunmakta.¹⁸⁹

Eşcinsel insanlara karşı yapılan ayrımcılık sürmekte elbette, fakat sadece otuz yıl önce bu ülkede olanları bugün hayal dahi etmek imkânsız.

Eşcinsel hakları hareketinin başarısı, mevcut durumu belirli bir yönde değiştirmek isteyen hareketler için önemli dersler sunabilir; özellikle bu grupların üyeleri arasında benzerlikler mevcutsa. Eşcinsel hakları hareketi ile hayvan hakları hareketinin önemli bir özelliği paylaştığına inanıyorum: Eşcinseller ve veganlar her gün dışarı çıkıp halk arasında ya da kişisel çevrelerinde kendilerinden bahsederlerken ne kadar "eşcinsel" ya da ne kadar "vegan" olacaklarına dair seçimler yapmak zorundalar.

İşin başında iki hareketin taraftarlarının arasındaki önemli bir farkı anlamamız gerekir: eşcinseller ve LGBT topluluğundaki diğer insanlar büyük şiddet yaşamış, öldürülmüş, yasal zorbalığa maruz kalmış ve toplumsal anlamda dışlanmışlardır. Veganlar bunu yaşamamıştır. Bir kişinin cinsel yönelimini ifşa etmesi geçmişte sosyal anlamda garip olduğu kadar tehlikeli de bir önerme olmuştur ve pek çok insan için hâlâ da öyledir.

İki hareket arasında paralellikler olduğunu ileri sürerken, veganların protesto ettikleri şiddetten (insan dışı hayvanlara uygulanan şiddet) bir adım uzak olduklarını ve davalarını özgürce savunurlarken şiddetle karşılaşacaklarından korkmaları gerekmediğini belirtmem lazım. Bu durum ne geçmişte ne de şimdi LGBT üyeleri için geçerli olmuştur. Etik veganların tersine bir eşcinsel, adaletsizliği protesto ederken aynı zamanda o adaletsizliğin hedefi durumundadır. Bu açıdan baktığımızda eşcinsel hakları hareketinin kazanmış olduğu başarı daha da mucizevi ve ilham verici olur.

İki grubun arasındaki önemli farkları kabul ettiğimizde, önemli paralellikleri de takdir edebiliriz. Hem eşcinsellere yapılan baskıyı ve zulmü sona erdirmek için mücadele eden bir eşcinsel hem de insan olmayan hayvanlara uygulanan işkence ve ölümü sona erdirmek için mücadele eden bir vegan, davasını ne zaman ve nasıl sunacağı ya da ne zaman insanların arasına karışıp kendilerinin de herkes gibi halinden memnun, herkes gibi yaşayan; herkesin sevdiği gibi seven ve yediklerinden yiyen insanlar olduklarını varsaymalarına izin vereceği konusunda stratejik tercihler yapmak zorundadır.

İnsanlar ırkının ya da cinsiyetinin aksine, veganlığını ya da cinsel yönelimini birçok durumda gizlemeye karar verebilir. Her ne kadar bazen kadınlar başarılı bir biçimde erkeğe “dönüşmüşler”¹⁹⁰ ve bazı Afrikalı Amerikalılar da beyaza dönüşmüşlerse¹⁹¹ de bu örnekler istisnaidir. Tersine eşcinseller ve veganlar kimliklerini tümünden gizlediklerinde ya da kendilerini ifşa etmekten kaçındıklarında, değerleri onların heteroseksüel ve navegan olduklarını varsayacaklardır. Diğer bir deyişle, hem eşcinseller hem de veganlar kimliklerini diğerlerine açıklamak hususunda bilinçli bir karar alana kadar varsayılan kimliklerine aitmiş gibi görünebilirler.

Eşcinsellerin ve veganların, çoğunluğun huzurunu bozmamak adına kimliklerini gizleme becerileri bir sır değildir. Dinen heteroseksüelliğe adanmış kişiler, eşcinsellere aynı “tercih”i yapmalarını ısrarla tavsiye ederler.¹⁹² Gerçekten de eşcinsellerin kendi cinsel eğilimlerine karşı koyma becerisi, aynı cinsten birlikteliklerin karşıtı olan kişilerin eşcinsellere karşı ayrımcılık yapmayıp eşcinsel ilişkilere karşı olmaları ile ilgili paradoksal pozisyonlarını nasıl koruyabildiklerini izah etmeye yardımcı olur. Bu insanlar, eşcinsellere heteroseksüellere tanıdıkları hakkın aynısını -karşı cinsten biriyle evlenme hakkı- tanıdıklarını iddia ederler ki tanınan bu hakkın eşcinselle heteroseksüele ifade ettiği anlamın uzaktan yakından alakası yoktur.

Benzer şekilde bazı insanlar veganların “hile yapmalarını” ve hayvansal ürün tüketmelerini önerirler. Örneğin, gittiğim bir restoranın menüsünde “hilekâr vegan nachos” adlı bir ürün vardı; içinde inek sütünden yapılmış peynir mevcuttu ve nereden bakarsan bak vegan değildi. Ancak “hilekâr vegan” sözcükleri doğrudan veganlara hitaben hazırlanmıştı ve onları, kendi değerlerini çiğneyecek türden yiyecekler tüketmeye davet ediyordu.

Şayet bir içecek menüsünde alkollü bir içkinin “hilekâr Müslüman Martini” ya da “hilekâr Mormon margarita” olarak isimlendirildiğini hayal edecek olursak, bu türden davetleri veganlara yaparken söz konusu olan üstü kapalı saygısızlığı görebiliriz. Çünkü veganlar, değerlerini doğrulayan bir biçimde yaşayıp yaşamayacaklarına dair bir tercih yaparlar. Bu tercih konusunda çelişkili duygular yaşayan arkadaş ve tanıdıklar mizah yollu bu tercihin temelini çürütmeye çalışabilirler ve bu tutum bir vegan yerine bir dindara yönelik olduğunda, bunu saygısızlık olarak

adlandırırız. Etik veganlar vegan yiyecek tüketme, vegan giysiler giyme ve elinden geldiğince hayvanlardan elde edilen ürünlerdeki şiddette desteğini geri çekme yönünde bir tercih yaparlar. Bu tercihi yapan veganlar sıkça “Neden vegan oldun?” sorusuna muhatap olurlar. Oysa naveganlar neden bu tercihi yaptıklarına dair gerçekten de hiç sorgulanmazlar. İ lattâ bir veganın bir navegana, neden hayvan endüstrisinin ürünlerini tüketerek şiddetin bir parçası olmayı tercih ettiğini sorması, kaba bir tavır olarak bile adlandırılabilir. Bu eşitsizliği bilince, diğer insanlara kendini “vegan” olarak tanıtmak cesaret isteyebilir, yine de risk eşcinsellerin karşı karşıya olduğu kişisel güvenlik boyutunda değildir.

Bir eşcinselin ailesinin karşısına asıl kimliğiyle çıkması gibi, bir veganın da bu kararını ailesine açıklaması bazı aile içi çatışmalar yaratabilir. Aile üyeleri bu değişikliği kabul etmekte zorlanabilirler ya da açıkça veya yemeğin içinde hayvansal ürün olduğunu “unutarak” bu karara direnç gösterebilirler.

Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ABD’de de pek az insanın canlı çiftlik hayvanları ile bir ilişkisi mevcuttur. Bu gerçek, tüketicilerin tercihlerinin sonuçlarını görmezden gelmelerine izin verir. Yaptıkları tercih sonucunda tükettikleri hayvanların acılarıyla hayvansal gıda ve giyim endüstrilerinin sürmesini sağlamaktadırlar. Çiftlik hayvanlarının görünmezliği, insanların önemli bir alışveriş kararı bile almadıklarını düşünmelerine izin verir.

Veganlar bu farkında olmama durumuna bir engel oluştururlar. Sağlıklı ve mutlu görünen bir veganla karşılaşmak bir navegan için rahatsız edici gelebilir. Bu deneyim onu, hayvanları ve onlardan yapılmış ürünleri tüketme kararının ilk kez farkına varıp sonrasında da sorgulamaya yöneltebilir.

Çok azımız bu tür uygulamaları terk etmiş birine yakın büyüdük; bu nedenle bu türden bir yüzleşme kafa karıştırıcı olabilir. Pek çoğumuzun hayvanlara yaptıklarımızdan dolayı zaman zaman derinlerde bir yerde bir sızı hissettiğini düşünüyorum; fakat bu türden duygular ortaya çıktığında onları baskılamak ve göz ardı etmek için yoğun olarak destekleniyoruz. Bu baskılanmış duygulardan bahsedildiğinde ya da sadece kendini “ifşa etmiş” bir vegan olduğunda bu durum naveganlar için sinir bozucu olabiliyor.

Sonuçta yaşanan rahatsızlık, ister aleni olsun, ister göze hemen

çarpmasın, aynı cinsten insanları çekici bulan ancak bunu kendisine dahi itiraf edememiş olan bir kişinin yaşadığı rahatsızlığa benzer. Kimi zaman pasif ya da "gizli" eşcinsel dedğimiz bu türden insanlar, eşcinsel kimliğini açıkça gösteren kişilerle etkileşimde bulunurken tehdit altında ya da kızgın hissedebilirler.¹⁹³ Açık eşcinsellerin görülebilirliği, herkesin karşı cinsi çekici bulmadığına ve böylelikle heteroseksüelliğin kaçınılmaz olmadığına dair gerçekle yüzleşmekten sakınmayı zorlaştırır. Bazı insanların heteroseksüel kimliklerine yönelik tecrübe edilmiş bu tehdit, homofobik davranışlarını açıklamakta önemli bir rol sahibi olabilir.

Benzer şekilde, etik bir veganla karşılaşmak naveganların, bir noktada bilinen, fakat açıkça dile getirilmemiş bir gerçeğe gözlemlerini açmalarına neden olabilir: Bu gerçekse hayvanların her gün çektikleri acı ve ölümden bir payları olması ve yaşamak için farklı bir yolun varlığıdır.¹⁹⁴

Aynı cinsten insanlarla ilişkiye girme kararı veren ve kararını açıkça dile getiren eşcinsel ya da lezbiyen bir kişi için tercihler hiçbir anlamda o noktada sona ermez. O erkek ya da kadının kime "açılacağına" ve açıldıktan sonra cinsel yönelimini ne dereceye kadar "gözler önüne sereceğine" karar vermesi gerekir. Örneğin bir kişi eşcinselliğini açıkça yaşıyor olabilir, fakat kişiliğinin bu yönüne dikkat çekmek için hiçbir şey söylemeyebilir ya da yapmayabilir. Ya da bunun yerine kişi, bir konuşma sırasında eşinden bahsedebilir veya onu herkesin bulunduğu bir ortama elinden tutarak getirebilir. Aynı zamanda o kişi LGBT topluluğuyla ilgili konuları gündeme getirebilir ve diğerlerini sohbetlere ya da aktivizme katılmak için davet edebilir.

Vegan olmaya karar veren bir kişi de benzer şekilde veganlığını nasıl dile getireceğine dair ek kararlar almak zorunda kalır. Bu kararını gizleyebilir. Örneğin tanıdığım bir kadın sadece vegan yiyecek ve giyecek satın aldığını, fakat başkalarıyla yemek yeme durumunda kaldığında ya aç olmadığını belirttiğini ya da diğerlerinin yediklerinden yiyormuş gibi yaptığını söylemişti. Örneğin bir mangal partisinde hamburger yemekten kaçındığını anlattılar diye hamburger ekmeği içine gizlice domates, marul, turşu, ketçap koyardı. Böylelikle diğerlerine kötü hissettirme ya da hayvanlarla ilgili verdiği sözlerle dikkat çekme riskine girmiyordu. Bir insanı yakından tanıdıktan sonra ona vegan olduğu sırrını teslim

edebiliyordu.

Bu "gizlenmiş" veganlığa yaklaşım, bir zamanlar eşcinsellerin nasıl bir hayat sürdürdüklerine ayna tutuyor. İnsanların onları yargılamalarına ya da fiziksel anlamda zarar vermelerine zemin hazırlamak yerine, bazılarının hâlâ yapmaya devam ettiği gibi, gerçek kimlikleri ile ilgili sırrı paylaşacakları insanları dikkatle seçiyorlardı. Geçmişte eşcinsellerin böyle bir yaklaşımı tercih etmeleri tamamıyla anlaşılabilir bir şeydi; çünkü yönelimlerini açıklamaları durumunda aşikâr bir ayrımcılık ve hattâ fiziksel şiddet tehlikesi altında kalıyorlardı. Ancak gölgelerde kalmak, pek çok insanın zihnindeki "eşcinselliğin sıra dışı bir durum ya da sapkınlık" olduğuna dair yanlış ve yıkıcı fikrin sağlamlaşmasına neden oluyordu.

Ben çoğu etik veganın mangal partisinde hamburger ekmeği içinde yeşillik yiyen kadın gibi gizlenmediklerini sanıyorum. Yukarıda da bahsettiğim gibi veganlar, eşcinselleri gizlenmek hususunda harekete geçiren türden tehlikelerle karşılaşmamaktadırlar. Bununla beraber bir vegan kimliğini diğer insanlara "ifşa ederken" rahatça ve güven içinde davranabilirken, kendisiyle navelanların tüketim tercihleri arasındaki farklılıklar konusunda geri planda kalabilmektedir. Bu şekilde davranan bir vegan kendilerini korumaya alan eşcinsellere benzemektedir. Sosyalleştikleri sırada eşcinsel oldukları gerçeğinin üstünü örtenler "çok eşcinsel" gibi davranmayarak başkalarının arasına karışmaya çalışırlar.¹⁹⁵ Kimliğini örten bir eşcinsel hakkında diğer insanlar şöyle diyor olabilir: "Eşcinsel olduğunu sanmıyorum, hiç de eşcinselle benze miyor." Veganlar da benzer şekilde etrafındaki insanların kendilerini "bir vegan olarak" görmelerini isteyip istemediklerini ya da "ne kadar vegan" görmelerini istediklerini düşünüyor olabilirler.

"Çizburger söylememin sakıncası var mı?" sorusuna dönecek olursak, eşcinsellerle veganlar arasındaki benzeşiklik bu noktada bir kırılma yaşıyor. Heteroseksüel bir erkek yemek yediği bir eşcinselle "Bir kadınla ilişki yaşamamın sakıncası var mı?" sorusunu yöneltse, eşcinsel muhtemelen ona "Evet, sakıncası var. Herkesin kendi cinsiyle ilişkiye geçmesini tercih ederim," şeklinde bir cevap vermez. Eşcinseller heteroseksüellerin farklı cinsten bir insanla birlikte olmalarına genel anlamda itiraz etmezler. Bunun tam aksine veganlarsa tüm dünyanın vegan olmasını isterler.

Bununla birlikte farklı bir bağlamda haklarını savunan eşcinseller, insanların cinsiyetlerini değiştirmelerini bekleme bile kendilerini önemli bir ölçüde değiştirmelerini isterler. Eşcinseller her zaman cinsel yönelim hususunda kendini kandırma ve riyakârlığa karşı çıkmışlardır ve hâlâ çıkmaktadırlar. Şu anda heteroseksüel bir yaşam süren ve geçmişte de aynı türden bir hayat sürmüş pek çok insanın aslında kendi gerçek yönelimlerini inkâr ettiklerini iddia etmişlerdir ve bunu yaparken de çok ikna edici olmuşlardır.¹⁹⁶

Bu gibi insanların hakiki kimliklerini kucaklamak hususunda kendilerine olduğu kadar diğerlerine de karşı bir sorumlulukları vardır.¹⁹⁷ Eşcinsel hakları savunucuları eşitlik ve çoğulculuk talep etmenin yanı sıra heteroseksüelliğin kaçınılmaz ve doğal bir kişisel özellik olduğuna dair olan inanca da karşı çıkmışlardır.¹⁹⁷ Bu türden bir düşünce, cinsel yönelimini inkâr ederek yaşamaya alışmış bir insan için olduğu kadar, çocuğunun ya da hayatındaki bir başka kişinin cinsel yönelimlerini inkâr etmeye odaklanmış bir birey için de özellikle zor olabilir.

Etik veganlar daha az göz korkutucu olsa da benzeri zorluklarla karşılaşır. Yaşamlarını bildikleri biçimde sürdürürlerken mevcut duruma ve diğer insanların yaşam şekillerine dolaylı yoldan bir eleştiri sunarlar. Veganlar -açıkça dile getirmeleri gerekmez- hayvanları ve hayvanlardan elde edilen ürünleri yemenin insanlar için kaçınılmaz, gerekli ve doğal olduğuna dair genel kabul görmüş fikirleri kabul etmek yerine, insanların tüketim kararlarını incelemelerini ve tekrar gözden geçirmelerini önerirler.¹⁹⁸

Hayvansal proteinin insanlar için gereksiz ve hattâ zararlı olduğuna dair inandırıcı delillerin sayısının artmasına rağmen, pek çok navegan, insanların hayvanları yemesinin kaçınılmaz olduğu hususunda ısrarcıdır.¹⁹⁹ Bu konuyla paralel bir sav, anti-eşcinsellerin ileri sürdüğü, insanların heteroseksüel olarak doğdukları ve bundan farklı her şeyin “doğal olmadığı” iddiasıdır.²⁰⁰

Karşı cinsi çekici bulmanın kaçınılmaz olmadığını kabullenmekle, hayvan ürünleri tüketmenin kaçınılmaz olduğunu kabullenmenin olası sonuçları elbette birbirinden hayli farklıdır. Şayet bir kişinin hemcinslerini çekici bulduğunu öğrenirseniz sizin de aynısını yapmanız gerekmez. Yani hemcinslerinizi çekici buluyorsanız bunda bir sorun yoktur, buna uygun biçimde yaşamınıza

devam edersiniz. Eğer bulmuyorsanız bunda da bir sorun yoktur, meşru yaşamınıza devam edebilirsiniz. Ayrıca size yakın olan kişiler eşcinselse (veya değilse), size düşen görev kimlikleri ile ilgili gerçeği inkâr ederek onları incitmek değil, kendilerini desteklemek ve kimliklerini kabul etmektir.

Bunun aksine, hayvan ürünleri tüketmenin insan sağlığı ve mutluluğu için gerekli olmadığını kabullendiğimizde, sadece vegan yiyecekler tüketmeyi tercih etmenin iyi olduğunu değil, vegan olmayan yiyecekler tüketmeyi tercih etmenin de kötü olduğunu önermiş oluruz. Bir başka deyişle kendi kullanımımız için hayvanları çiftleştirmemiz, onlara zarar vermemiz ya da öldürmemizin gerekli olmadığını öğrendiğimizde, hayvan endüstrilerinin ürünlerini tüketmekten vazgeçmezsek bu sömürde pay sahibi olmaya devam edeceğimizi fark ederiz. İşte bu nedenle bir navegan vegan olmayan bir yiyecek sipariş etmek için "izin" istediğinde, bunun etik vegan açısından sadece sakıncası bulunmaz, onun için bu aynı zamanda bir itiraz konusudur.

Yemek Masasındaki Vegan

Bir dolu insanın navegan yiyecekler tükettiği bir masada bulunan etik vegan, kırk yıl önce bir masa dolusu homofobikle karşı karşıya kalan bir eşcinselle benzer. Her iki durumda da normal hayatında kimseyi incitecek ya da üzecek hiçbir şey yapmayan ve merhametli birer birey olan insanlar, genel görüş bu türden yorumların henüz ötesine geçmediği için davranışlarına aynı yönde devam ederler. Sonuçta her iki durumda da farklı görüşte olan kimse, ortamda oluşan gerilimi nasıl yöneteceğine karar vermelidir: bir yanda iş arkadaşları, ailesi ya da iş arkadaşlarıyla birlikte dostane bir yemek ortamında bulunma isteği ve diğer tarafta sosyal anlamda kabul görmüş ama zarar veren davranışlar karşısında mutsuz olmak.

Bu birbiriyle yarışmakta olan baskılarla ilgili sorunun basit bir çözümü yoktur. Örneğin bazı eşcinseller tatil zamanı aileleriyle buluşmuş ve insanların olağan bir şeymiş gibi yaptıkları (bazıları hâlâ da yapmaya devam ediyorlar) çok nahış yorum ve şakaları görmezden gelmiş olabilirler. Diğerleri bu türden aile toplantıla-

rından mümkün olduğunca uzak durmayı tercih etmiş olabilirler. Ancak bazıları da aileleriyle birlikte olmuş ve duygularını hiç işin içine katmaksızın onları eşcinsel özgürlüğü ve eşitliği ile ilgili eğitmek için fırsat kollamışlardır. Her ne kadar pek çok Amerikalı cinsel yönelim konusunda daha bilinçli bir hale gelmiş olsa da, eşcinsellerin "karşınızda" ilkelerine ne kadar bağlı kalacaklarına karar verebilecekleri bolca fırsatları mevcuttur. Etik vegan birbirine bağlı bir dizi ikilemele karşı karşıya kalır. İş yerindeki çoğu kişi muhtemelen navegandır ve buna bağlı olarak ortak alanlarda hindistan cevizi, soya ya da badem sütü yerine inek sütü koyduğu kahvesini içecektir. Pek çoğu öğlen yemeğinde badem, soya ya da Hindistan cevizinden yapılmış değil inek sütünden yapılmış yoğurdu ve tahıldan yapılmış burger ya da sebzele dürüm yerine balık ya da et yiyecektir. Etik bir vegan şayet bu türden yiyeceklerin bulunduğu ortamlarda kendini izole edemez, bu tür yiyecekleri görmezden gelemezse çalışmaya devam etmesi çok güç olur. Diğer taraftan eğer bu kişinin masum görünen hayvansal gıdaların arkasındaki gerçeği diğerlerinin anlamasına yardım etmesi gerekiyorsa, o kişi bir kenara saklanıp yemeğini naveganlarla paylaşmayı reddedebilir mi? Böyle yaptığı takdirde henüz vegan olmamış kişilerin konudan bağımsız olumlu vasıflarından bir şeyler öğrenme ve o yönlerini örnek alma fırsatını da kaçıracaktır.

Kendi navegan yiyeceklerini tüketen bir masa dolusu insanın yanına oturduğunda etik bir vegan ne yapmalıdır? Bazı veganlar masadakilere tükettikleri yiyeceklerin etik sorunlar doğurduğunu ve vegan olmaları gerektiğini söylemeyi ihmal etmeyecektir. Benim gibi olan diğer veganlar ise masada bir vegan arkadaşları olduğunu bilen naveganların sorular sorup sormayacaklarına ve ne zaman soracaklarına kendilerinin karar vermeleri için imkân tanımının daha faydalı olacağına inanmaktadırlar. Ortak bir alanda yemek yenirken diğer insanların sadece aralarında bir vegan var diye yemeklerini farklı planlamalarını beklemek pek gerçekçi değildir. Benim deneyimime göre, bu tür taleplerde bulunmak etrafta kendini üstün görüyormuş izlenimi bırakmakta ve insanların kalpleri ile fikirlerini değiştirmelerinde pek az rol oynamaktadır.

Bununla birlikte aile ve yakın arkadaşlar iş arkadaşlarından farklı olabilirler. Kırk yıl önce tatil döneminde ailesinin yanına gittiğinde cinsel yönelimini övünerek gösteren eşcinsel birey gibi,

bugün de navegan ebeveynleriyle zaman geçirip geçirmeyeceğine karar veren yetişkin bir vegan, masada et ya da hayvansal ürün olmamasını istemesinin adil ve meşru olduğu sonucuna varabilir.

Baba: Bu Şükran Günü'nde neden eve gelmiyorsun canım? Seni seviyoruz ve seni aramızda görmek istiyoruz.

Kız: Sizi Şükran Günü'nde ziyaret etmek isterim ancak herkesin seveceği bir vegan yemek hazırlamanız şartıyla. Hattâ yemeğin tamamını ben hazırlayabilirim, böylelikle siz de hazır olana kadar oturur dinlenirsiniz. Yapacağım yemek çok lezzetli olacak ve yiyen insanlar da çok rahat hissedecekler.

Baba: Fakat canımın içi, biz her zaman senin de yiyebileceğin bir şeyler bulunduruyoruz. Aslında ana yemeğin yanındaki çorba, dolmanın içi, patates püresi, tatlı patates turtası gibi pek çok yiyecek vegan...

Kız: İşin aslı sizin yaptığınız tatlı patates turtası vegan değil. İçinde süt ürünü ve yumurta var.

Baba: Tamam ama en azından vejetaryen. Bu da bir şey. Değil mi? Ayrıca biz de sana tofu ve diğer yiyeceklerden sunarak sana ayak uyduracağız, öyleyse neden sen de bize ayak uyduramıyorsun? Hindî bizim için bir gelenek ve sen bizden geleneğimizi bir kenara atmamızı istiyorsun; halbuki hepimiz aynı masaya oturup neye alışsak onu yiyebilmeliyiz.

Kız: Üzgünüm baba ama bunu yapmayacağım. Benim yiyebileceğim yemekler yapmak konusunda uğraştığınız için minnettarım, fakat benim derdim aç kalmak düşüncesi değil. Benim derdim katledilmiş bir kuşla aynı masaya oturmak zorunda olmak ve onun dilimlenerek dağıtıldığını izlemek. Bunun geleneksel olduğunu anlıyorum, fakat diğer pek çok gelenek gibi aynı zamanda zarar verici ve rahatsız edici olduğuna inanıyorum.

Baba: Lütfen tatlım, biraz daha esnek ol.

Kız: Sana bir benzetme yapacağım babacığım: Bir yemeğe davetli olduğunu farz et ve ana yemek olarak köpek eti servis ediliyor. Eve gittiğinde yemek masası üzerinde ölü ve pişmiş bir köpeğin bir tabakta sunulduğunu görüyorsun. Ancak yiyebileceğin başka pek çok yemek de var. Ne yapardın?²⁰¹¹

Baba: Basıp giderdim oradan! Hangi manyak köpek yer ki? Köpekler arkadaş canlısıdır ve birer kişilikleri vardır. Onlar yiyecek değildir; onlar ailedendir. Köpekleri severim!

Kız: İşte ben kuşlar, inekler ve hindi dâhil diğer hayvanlar için köpekler hakkında ne hissediyorsam onu hissediyorum. Onların da birer kişiliği var ve onlar da arkadaş canlısı olabiliyorlar. Onların da bir birey olduğunu bilme şansın olmadı senin; ancak onlar da en az köpekler kadar şefkat ve nezaketi hak ediyorlar. Nasıl ki ölü bir köpeği merkezine alan bir ziyafet fikri senin canını sıkıyor, ben de sizin geleneksel şükran yemeği masanızın üstünde serilmiş ölü bir kuş gördüğümde aynı derecede üzülüyorum.

Baba: Bu farklı bir şey!

Kız: Hayır değil. Benim için değil.

Bir vegan ailesi masaya hayvansal ürünler koyduğunda onun duygu ve değerlerine önem verilmiyormuş hissine kapılabilir. Vegan bireyin aile toplantılarından uzak durmasının mümkün olup olmaması pek çok etkene bağlıdır: kendi tarzı, ailesiyle olan özel ilişkisi, bu ilişkinin tarihçesi ve ailesi navegan bir yemek tüketirken orada bulunması ile ilgili öznel deneyimi.

Pek az insan eşcinsel ya da vegan olmak gibi aşırı yaklaşımlardan birini tam anlamıyla benimser. Kenji Yoshino'nun eşcinseller hakkında yaptığı yoruma göre, "İnsanlar bir kalemde açılmazlar."³⁰² Kişi tanıştığı her insanla birlikte hiçbir şey söylemeyerek bir heteroseksüel olarak "devam etmek", "açılmak" ama yine de "gizli tutmak" ya da cinsel yönelimle "böbürlenmek" veya bunların tersini yapmak gibi yeni bir tercih yapar.

Her ne kadar yapılan tercihler daha az risk içerse de veganlar da tercihler yaparlar. Nasıl devam edileceğine dair karar verirken eşcinsel özgürlüğü deneyimi, cehalet ve korkuya karşı görünür olmanın işe yarayan bir panzehir olduğunu ortaya koyar. İnsanlar "kimliğini gururla ortaya koymuş" veganlardan etleri, derileri, tüyleri ve diğer ürünleri için yetiştirilen çiftlik hayvanlarına ne kadar tarifsiz ve gereksiz acılar çektirildiğini öğrendikçe, zevkli ve tatminkâr bir hayat sürmek için et, süt ürünleri ve yumurtanın zorunlu içerikler olduğuna dair önermeyi sorgulamaya daha açık olurlar.

VI.

HAYVANLAR ZATEN ÖLÜ DEĞİL Mİ?

Ben aşamalar halinde vegan oldum. Hayatım boyunca köpekleri sevmiştim, bu yüzden konuyla biraz kafa yorduğumda memelileri yemek hususundaki etik sorunları anlamam kolaydı. Daha sonra Jeffrey Masson ve Susan McCarthy tarafından yazılan *When Elephants Weep (Filler Ağladığında)* adlı kitabı okudum ve sadece memeli hayvanların değil, kuşların da zengin bir duygusal yaşamları olduğunu öğrendim.³⁰⁰ O zaman tavukları, hindileri ve ördekleri yemekten vazgeçtim. İlerleyen zaman içinde sonraki adımları attım ama bunlar bir gecede gerçekleşmedi.

On yıl kadar önce hikâyemin sadece yarısına kadar gelmişken, arkadaşlarım ve ailemle birlikte yaptığım bir yolculuk sırasında bir restorana gittik ve hepimiz balık sipariş ettik. Siparişlerimizi verdikten kısa süre sonra bir garson masamıza yaklaştı ve elinde tuttuğu kıpırdayan bir şeyi bize doğru uzattı. Garsonun canlı bir balığı bize göstermekte olduğunu fark ettiğimde dehşete düştüm; balık şiddetle çırpınıyor, açıkça boğuluyordu. Garson canlı bir balığın kesiminden hemen sonra pişirileceğini ispatlayarak yememizin ne kadar taze olacağını gösterirken gurur doluydu. Arkamı döndüm, suçlu ve rahatsız hissetmişim; fakat o balığın canını kurtarmak için hiçbir şey yapmadım.

Öldürülen hayvan açısından bakıldığında bu yediğim yemeğin daha önce yediğim hayvansal ürün içeren binlerce yemekten hiçbir farkı yoktu. Bununla birlikte benim daha önce yediğim

hayvanlarla ilgili pek az özel anım mevcut; fakat bunun anısı çok belirgin. Aradaki farkın nedeni nedir? Sanırım bunun cevabı, bilincimizi meşgul eden türden deneyimler ile bizi etik anlamda uyuklamaya terk eden türde deneyimler arasındaki uyumsuzluğu yansıtıyor.

Somut, Görünür Kurbanlara Karşı Soyut, Gizli Kurbanlar

Zarar veren bir davranışımızın, kurbanı durumunda olan birey üzerindeki etkisini doğrudan gözlemlediğimizde o davranışın ahlaki boyutu hakkında daha fazla bilinç sahibi olduğumuz görülüyor. Neden? Cevabı tam anlamıyla açık değil, fakat psikoloji üzerine yapılan çalışmalar, bunun somut zararları algılamamızla soyut zararları algılamamız arasındaki farkla ilgili olduğunu öne sürüyor.²⁰⁴

Bir çift varsayımsal örnekle kendi sezgilerinizi test edebilirsiniz. Önce Smith adlı bir adamın altı insanı kaçırıp bir odaya kapattığını ve kapıyı üzerlerine kilitlediğini hayal edin. Hemen devamında bir silah çıkarıyor ve bu silahın altı mermi haznesi var. Smith tüfeğe üç mermi sürüyor. Silahı alıyor, hapsettiklerinden birinin başına doğrultuyor ve tetiği çekiyor. Sonra ikinci bir mahpusa yöneliyor silahını ve yine tetiği çekiyor. Daha sonra üçüncü mahpusa yöneliyor, tetiği çekiyor.

Şimdi de Doe adında bir adamın altı insanı kaçırıp bir odaya kapattığını ve kapıyı üzerlerine kilitlediğini hayal edin. Ancak onun altı mermi alan bir silah yerine, üç mermi alan bir silahı var. Daha sonra bu silahı alıp üç bireye yaklaşıyor, elindeki silah boşalıp tutuklularından üçünü odanın ayrı yerlerinde teker teker başlarından vurana kadar devam ediyor.

Bu iki örnekte hem Doe hem de Smith'in cinayet işledikleri ve ahlâken kınanmaya değer biçimde davrandıkları açıktır. Fakat okuyucular iki adam arasındaki farkı anlayacak bir ahlaki sezgi geliştirebilirler ve ikinci fail Doe'nun (üç mermilik tam dolu bir silah taşıyan) birinci fail Smith'den (yarı dolu, altı mermilik bir silah taşıyan) daha suçlu olduğunu düşünebilirler. Smith için silahını

ateşlerken her bir kurbanın kimliği soyut kalmıştı (Belki sonuncusu hariç, zaten iki kişiyi öldürmüştü ve silahında bir mermisi kalmıştı.). O zaman Smith ateşlemeden önce silahını doğrulttuğu kişiyi öldüreceğini aslında bilmiyordu (belki sonuncu hariç). Her bireye ateş ederken yarı yarıya bir ihtimal vardı.

Onun tersine Doe her ateş ettiğinde belli, tanımlı bir bireyi öldürdü. Zararlı davranışı bu anlamda somuttu ve Smith'e kıyasla daha suçlu sayılabilir. Her ne kadar Doe ve Smith kasten üç insan öldürmüş de olsalar, Doe Smith'e kıyasla her seferinde fiziksel anlamda daha somut bir eylem gerçekleştirdi ve bize bu davranış daha kötü gibi gelebilir.

Belli ve tanınan bir bireye zarar vermenin somutluğuna ek olarak, ahlâkî sorumluluk hislerimizin artmasının bir başka sebebi de hareketlerimizin sebep olduğu acıyı görebilme kabiliyetimizdir.²⁰⁹ Bir şehrin üzerine bir bomba atıp orada yaşayanları öldürmek, o şehri dolaşip tek tek insanları bıçaklamaktan daha kolaydır. Nitekim bu karşılaştırmadaki kurban grupları da somut ve tanımlanabilir bireylerden oluşmaktadır.

Katilin bıçaklayarak öldürdüğü kurbanlara yakınlığı, yaptığı işin ahlâkî ciddiyetini anlamasında ona yardımcı olur. Bu, İkinci Dünya Savaşı sırasında Dresden'in bombalanması ve Hiroşima ile Nagazaki'ye atom bombası atılması hususunda birçok insanın Müttefikleri kınama konusundaki isteksizliğini kısmen açıklıyor olabilir.²¹⁰ Müttefikler bunun yerine Alman ve Japon erkek, kadın, çocuk dâhil sivilleri kaçırsalar ve onları birer birer yaksalar, bu davranış muhtemelen daha büyük kınama ve öfkeye sebep olurdu ve bu kararlarını Hitler ile Tojo'ya karşı yürütülen savaşı sona erdirmek için vermiş olup olmamalarının bu öfkeyi azaltmakta etkisi olmazdı. Eylemimizin sonucunda kurban durumunda olanlar somut ve görünür olduklarında, yaptıklarımızın ciddi ahlâkî sorunlar doğurduğu gerçeğini kabul etmeye daha hazır oluyoruz.

Bu sorunlar hayvanlarla olan ilişkilerimizde de ortaya çıkar. Benim boğulmakta olan balıkla karşılaşmamı hatırlayacak olursak, bitkin ve acı çeken bir canlının görüntüsü, yemeğim için yaptığım tercihin ahlâkî içeriğini hem somut hem de görünür kıldı. Burada benim talimatımla ölecek olan kimliği belli bir birey vardı ve gözlerimin önünde acı çekiyordu. Davranışımın bir kurban gerektirmediğine ve gerçek anlamda bir zarar vermeyeceğine dair

hayalimi sürdürmem kolay değildi.

Daha önce hayvanların acı çekmesini ve ölmesini gerektiren ürünleri tüketmekle ilgili pek çok karar almış olsam da bu olay bana farklı şeyler hissettirdi. Eylemlerimiz sırasında hangi özel ve tanımlanabilir bireysel deneyimin zarar verdiğini fark ettiğimizde ve bu olay tam gözlerimiz önünde gerçekleştiğinde, sebep olduğumuz zararın daha fazla farkında olmak üzere tasarlanmışız.

Somut ve soyut zararlarla görünür ve gizli zararlar arasındaki bu zıtlıklar, hayvansal ürünler tüketirken neden çoğumuzun kendini suçlu veya üzgün hissetmediğini açıklamaya yardımcı olur. Önümüze et, tavuk, balık, yumurta ya da süt ürünü olarak gelmeden önce bu hayvanlara uygulanan şiddet ve katletme çok önce, başka bir yerde gerçekleşmiştir. Tüketimimiz, daha fazla hayvansal ürün talep etme yoluyla kötülük yaptığımız ve hakkında bilgi sahibi olmadığımız hayvanları etkiler. Kurbanlarımız bizim için soyut kalırlar.

Bunun da ötesinde tercihlerimizin neden olduğu ızdırap ve katliama dair genellikle hiçbir şeye tanık olmayız. Usturuplu bir biçimde "Et üretim tesisleri"²⁰⁷ gibi isimler verilmiş olan mezbahaların ses geçirmez duvarları arkasındaki görüntüler gözlerimizden ve sesler de kulaklarımızdan gizlenmiştir. Diğer yandan kesim metotları geliştirenler "yatıştırma" gibi terimler kullanırlar; bu terim tavuklara boğazları kesilmeden önce gaz vermeyi tanımlamaktadır; çünkü ailesi seçkin bir tavuk üretim tesisine sahip bir kişinin dediğine göre, "İnsanlar çoğunlukla hayvanın nasıl öldürüldüğünü düşünmek istemiyorlar."²¹⁶

Her ne kadar insan toplumu geçmişte belli bir seviyede şiddet sergilemiş olsa da, günümüzde somut ve görünür hedeflere yönelik uygulanan şiddetin çoğumuzda yarattığı suçluluk ve travmayı engellemek için, olabildiğince az sayıda insanı taşeron olarak kullanarak, son derece vahşi bir tavır geliştirmiştir.²⁰⁹ Mili ter şiddeti askerlere, idam cezasının gerçekleştirilmesini cellâtlara ve çiftlik hayvanlarına uygulanan şiddeti de kasaplara devrediyoruz. Bizim "kirli işlerimizi" yapan insanlar katlanmak zorunda kaldıkları orantısız psikolojik travma nedeniyle bir bedel ödüyorlar.²¹⁰ Bizse kendimizi ne bu insanların çektiği sıkıntılardan ne de verdikleri acılardan sorumlu tutmaya meyilliyiz. Her ne kadar bu insanlar görevlerini bizim ısrarlı talebimiz üzerine ve bizim için

yapsalar da, biz kendimizi onların eylemlerinden bağımsız biçimde masum görmek eğilimindeyiz.²¹¹

Bu mekanizma nasıl ortaya çıktı? Talep ettiğimiz vahşet bir aracı vasıtasıyla bizden uzak bir yerde gerçekleşirken ve kurbanlar da soyut ya da belirsiz olduğu sürece neredeyse hiçbir şey hissetmememiz neden kabul edilir olsun ki? Ben cevabın insanlığın ahlaki duygularının sosyal grupların sayısı göreceli olarak azken geliştiği ve o sıralarda insanların soyut şiddeti uzak mesafeden uygulamasının mümkün olmadığı gerçeğinde yattığını düşünüyorum. Ahlakî bilinciniz sizi kendi ellerinizle gereksiz şiddet uygulamaktan uzak tuttuğu sürece, muazzam ızdırap ve ölüme neden olmanıza dair potansiyeliniz sınırlı seviyede kalacaktır.

Artan insan popülasyonunun yanı sıra teknolojik gelişmeler ve küresel iletişimin yoğunluğu nispeten kısa bir süre içerisinde şiddet potansiyelimizin artmasına neden oldu. Hayvanlara uygulanan şiddet, dostumuz kardeşimiz insanlara uygulanandan daha az değil, bu da bir başka gerçek. Yaşamamız için bu şiddet gerekli değilse bile, tek bir uysal hayvanı kendi elleriyle öldürme düşüncesiyle dahi bayılabilecek pek çok insan, hayvansal ürün içeren yiyecekler, giyim eşyaları ve tüketim mallarını satın almak yoluyla bu hayvanlardan binlercesinin öldürülmesini huzur içinde destekleyebilmektedir. Modern hayvancılık teknolojisi insan vicdanının anestezi altına yatırılmasına izin vermektedir.

Evrimsel biyoloji pek çok şey hakkında neden belli şekillerde hissedip düşündüğümüze bir cevap verebilir; fakat bu kendi içinde bir etik dalı değildir. Somut ve görünür kötülüğün soyut olandan daha kötü hissettirdiği gerçeği, uzakta gerçekleşen kötülüklerin daha beter olduğu anlamına gelmez. Etik sorulara cevap vermek için ahlaki sezgilerimizi not etmek yeterli değildir. Onları sorgulamamız da gerekir. Bu bağlamda hayvansal ürünlerin üreticileri ile tüketicileri arasında savunulabilir nitelikte ahlaki bir ayırım yapıp yapamayacağımızı kendimize sormamız şarttır.

Arz ve Talep Kanunu

Tüketim tercihlerimizin, diğer insanların o tercihlerin öncesindeki eylemlerinden ötürü etik dışı olamayacağına dair fikrin sezgi

yoluyla anlaşılan bir çekiciliği olduğunu kabul etmeye hazırım. Varsayalım ki (çok garip) bir avcı bir ördeği vuruyor, pişiriyor ve yemeği ormandaki açık alana bırakıyor. Birkaç dakika sonra yürüyüş yapan biri hâlâ sıcak olan yemeği görüyor ve ördeği yemeye karar veriyor. Yürüyüş yapanın ördeği yeme kararı hiçbir anlamda avcının en başta ördeği öldürmesinde bir rol oynamış olamaz. Yürüyüş yapanın açık alana gelip cesedi yemek ya da yememek kararı ile yüzleşmesinden çok önce ördek ölmüştür.

Yürüyüş yapanın tabaktaki ördekle ilgili kararı ne olursa olsun ördek ölü olmaya devam edecektir ve onun ölü olması ile ilgili karar avcı tarafından verilmiştir, yürüyüş yapan tarafından değil. Zaman ve sebep geçmişte kalmıştır ve ne tüketirsek tüketelim, zaten ölmüş bir canlının hayatını kurtaramayız. Gerçekten de, avcının ahlakî ya da ahlâk dışı eylemi sonucunda, o yemeği hazırlamak için biri halihazırda zahmete girmiş olduğuna göre, yürüyüş yapan için cesedi yemekten feragat etmek israf olarak değerlendirilebilir.

Sanırım pek çok kişi yürüyüş yapanın sıradışı bir kararla karşı karşıya olduğu sonucuna varacaktır. Asıl konu da budur. Varsayılma dayalı durum tümenden gerçek dışıdır, bu nedenle de insanların ne yiyeceklerine karar verirlerken karşı karşıya kaldıkları gerçek kararlarla pek az ilgisi vardır. Yürüyüş yapanın o cesedi tüketme kararının bir başka kişinin bir hayvan öldürme kararına gerçekten bir etkisi olmadığı için yürüyüş yapanın eylemlerinin hiçbir anlamda hayvanlara çektirilen gereksiz eziyet ve ölümle ilgisi olmadığını söylemek doğru olacaktır. Bununla birlikte gerçek hayatta hayvanları çoğaltan, "yetiştiren" ve kesen insanlar bu eylemlerini sürdürürlerken kendilerinden emindirler; çünkü geçmiş deneyimleri insanların çoğaltma, yetiştirme ve kesim sürecinde ortaya çıkan ürünü gelip alacaklarını onlara göstermiştir. Davranışsal terimlerle, tüketim üretimi "destekler" ya da ödüllendirir ve böylece pekiştirilmiş davranışın sıklığında bir artışa neden olur.²¹²

Bir başka deyişle mezbahalar hayvanların rastgele ya da keyif için öldürüldüğü yerler değildir. Bunun aksine, tüketicilerin talep ettiği ürünleri üreten yerlerdir. Özünde ürünleri satın almak ve tüketmek, bizim tüketici olarak üreticilerle kurduğumuz bir iletişim yöntemidir ve mesaj şöyledir: "Ürünlerinizi yapmaya devam edin ve ben de almaya devam edeceğim." Bir ürün tüketiciler ara-

sında popüler oldukça, üretici gelecek sefere o üründen daha fazla üretecektir. Bu da üretimi tüketimin yönlendirdiğinin bir başka şekilde söylenmesidir.

Bir hindi üreticisi hindiyi satmak için yetiştirip kestiğinde kendisinin ve diğer insanların gözlemlenmiş geçmiş deneyimlerini esas alarak hareket etmektedir. Daha önce kendisi ya da başka bir hindi üreticisi hindileri kestiğinde tüketiciler ölü hindiler için iyi para ödemişlerdir. Çiftçi bu gerçeği dikkate alır ve buna göre de insanların kesilmiş hindileri tüketmek istedikleri ve bir kez daha bunun için para ödeyecekleri sonucuna varır. Bu durumda hindilerden birini tüketmek sadece bir yemek yeme eylemi değil, aynı zamanda ısrarla isteme eylemidir: Bu eylem üretilen üründen daha fazla istediğini dile getirmektir ve bu isteğin yerine getirilmesi için parasal bir ödül vaat edilmektedir.

Bu şekilde anlaşıldığında hayvan ürünlerini tüketmemiz üreticilerin hayvanları yaratma, onlara zarar verme ve sonra da öldürmelerini talep eder. Tükettiğimiz hayvan çoktan ölmüştür fakat gelecekte yemek için yaratılacak ve kullanılacak diğer hayvanlar henüz hayattadırlar. Şu an ölü olan hayvanı (ya da hayvanlara çekirilen eziyet ve uygulanan ölümü ister istemez içeren süt ürünleri veya yumurta gibi ürünleri) tüketerek, yarın daha çok hayvanın öldürülmesini talep etmiş oluruz. Her gün, gün içinde pek çok kez, uzun süreler boyunca hayvan ürünleri tüketerek süregelen katliama sürekli bir destek ve cesaret vermiş oluruz.

Vegan olmaya karar verdiğinizde, hayvan üretimine sunduğunuz desteği geri çekmiş ve hayvancılık yapan ya da başka şekillerde hayvan istismarını sürdüren üreticilerin çalışmaları karşılığında aldıkları teşviki yok etmiş oluyorsunuz. Herkes vegan olsaydı, üreticiler hayvan ürünleri yaratmak için artık motive edilmeyeceklerdi. Talebin geri çekilmesi tahmin edildiği gibi arzı sona erdirir. Bu ekonomi biliminin birinci prensibidir.²¹³

Diğer bazı durumlarda insan bir çeşit ürün talep ettiğinde, o ürünün üretim sürecine ahlaki olarak dâhil olduğunu sezgisel biçimde anlıyoruz. Kanunlar bu sezgiyi yansıtmaktadırlar; çünkü hayvana verilen eziyeti betimleyen görseller ve çocuk pornografisi hakkındaki mevzuatı incelediğimizde bunu görebiliyoruz.

Örnek Olay 1: Hayvan İşkencesi Videoları

1999 yılında kongre belli sınırlamalar ve istisnalar hariç olmak üzere, kanunsuz hayvan işkencesine dair betimlemelerin sahipliği, üretilmesi ve dağıtılmasının yasaklanmasına dair bir kanun çıkardı.²¹⁴ Basit biçimde izah edecek olursak, federal kanun elinizde hayvana işkence edilen bir video bulunmasını suç olarak tanımladı. En nihayetinde Amerikan Yüksek Mahkemesi bu kanunu konuşma özgürlüğü kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle yürürlükten kaldırdı.²¹⁵ Bununla birlikte söz konusu yasa, sadece kamera önünde doğrudan hayvana işkence eden bireylere değil, aynı zamanda bu işkencenin kayıtlarını izlemek isteyen tüketicilere karşı haklı görülebilir kamu öfkesine dair önemli bir hikâye anlatmaktadır.

Kongre, dikkatine iğrenç “ezme videoları” gerçeği sunulduğunda 1999 yasasını yürürlüğe koyma kararı aldı. Ezme videolarında bir kadın bir hayvana işkence etmekte ve ağır ağır başını ayağıyla ezerek hayvanın ölümüne neden olmaktaydı. Ezme videolarında yer alan hayvanların arasında fareler, hint domuzları, sıçanlar, sincaplar, tavuklar, hamsterlar, kediler, köpekler ve maymunlar vardı; genellikle hepsi işkence sırasında kaçmamaları için bantla ya da ipele yere sabitlenmiş durumdaydılar. Bu videoları izleyen insanlara göre, videoları kaydeden kadın, yaptığı işkence sonucu acılı çılgınlıklar içinde ölene kadar hayvanla sadomazoşist baskın kadın şeklinde konuşmakta ve videonun sonunda hayvan kanlı bir kürk parçasına dönüşmekteydi.²¹⁶ Ezme videolarının hayvana işkence ve ölüm fetişi olan insanları cezbediği anlaşılmaktadır.

Yüksek Mahkeme’ye açılan davanın sanığı Robert Stevens’in kanunun çıkmasına neden olan ezme videoları ticaretiyle fiilen bir bağı yoktu. Bunun yerine köpeklerin diğer köpeklerle kanlı dövüşler yaptığı ya da köpeklerin başka bir hayvana vahşice saldırdığı videoları piyasaya sürmüştü. Her iki türden eylemler elli eyalette de kanun dışı olduğu gibi büyük bir eziyet, gereksiz ve vahşi bir ölüm içermekteydi. Stevens bilinçli bir şekilde hayvan zulmü içeren tasvirleri satarak federal yasayı ihlal etmekten suçlu bulundu.²¹⁷

Federal cezalara karşı müvekkilleri Bay Stevens’i savunan avu-

katlar, ister ezme videoları ticareti olsun isterse de köpek dövüşü arenaları, işkence eyleminin kendisinin yasaklanması suretiyle hayvan zulmü sorununun üzerine gidilebileceğini ileri sürdüler. Suçlu tarafın zulmü belgeleyen ve bu kaydı içeren videoları dağıtan ya da satan kişiler değil, hayvana eziyet edenler olduğunu belirttiler. Bu durumda bu videoları yapan, satan ya da satın alan kişilerin peşine düşmenin gereksiz ve uygunsuz olduğunu iddia ettiler.

Bu sav kulağa tanıdık gelebilir, çünkü hayvan ürünleri tüketen insanlar kimi zaman bu eylemlerine bahane bulmak için aynı mantığı yürütürler. Hayvanları kendi elleriyle keserek öldürmek konusunda etik tereddüt yaşayanlar, yine de hayvan ürünleri tüketmeye devam edebilirler; bu süreçte ızdırap ve ölümlerden sorumlu olan kişinin sakatlama, mahrum bırakma ve öldürmeleri gerçekleştiren kişi olduğuna inanmaktadırlar. Tüketici, işkence videolarını izleyen kişi gibi, zulüm içeren eylemler gerçekleşikten sonra olaya dâhil olmaktadır.

Ezme videosuna dair kanunu savunurken hükümetin cevabı daha önce yaptığımız tartışmayı anımsatmaktadır: "Hayvana uygulanan şiddete dair görsellerin kâr etmek için sahipliği bu türden bir eylemin yapılması için teşvik sağlamaktadır."²¹⁸ Yani, insanlar kamera karşısında hayvanlara işkence etmek için zaman, enerji ve paralarını harcadıklarında bunun nedeni aslında diğer insanların videoya kaydedilen ızdıraptan oluşan ürünü, ister ezme videosu ya da kanlı bir dövüş videosu olsun, satın almak için hevesli olduklarını dile getirmiş olmalarıdır. Video için oluşan ekonomik talep (işkence ürünü) işkenceyi daha en başta motive eder. Dava hâkimi bu savı ikna edici bulmuştur.

Ticarî eylemi yönlendirilmede talebin rolünü anlamak için hayvana işkence yapılan videoları satın alan kişilerin işkenceye suç ortaklığı ettiklerini, bu suça katıldıklarını ve tüketicinin isteklerini karşılamak için hayvana zulmeden işkencecinin eylemlerinden sorumlu olduklarını kabul etmek gerekir. Eğer bir izleyici topluluğu işkence seyretmekten zevk alıyorsa ve bu zevki tatmin etmek için para ödemeye hazırsa, o zaman bir piyasa ekonomisinde biri gelir ve izleyiciye istediklerini verir. Aynı prensip hayvan ürünleri tüketicileri için de doğrudur.

Belki şöyle düşünüyorsunuz: Fakat Yüksek Mahkeme ezme

videosu kanununun anayasaya aykırı olduğunu söylemedi mi? Bu, insanları başka insanların kötü eylemleri yüzünden sorumlu tutmanın uygun olmadığı -tüketim alışkanlıkları bu türden kötü eylemlere yönlendirse bile- anlamına gelmez mi? Tek kelimeyle, hayır! *Stevens a karşı ABD* davasında çoğunluk fikri, piyasa talebinin genellikle masum olduğu yönünde değildi. Davada alınan karar bir konuşma özgürlüğü doktrini ortaya çıkardı. Şöyle ki, içeriği anayasaca özenle korunan konuşma özgürlüğü ilkesinin dava edilmesi, bu kanunu savcılar kusurlu davranışı cezalandırmak için kullansalar ve İlk Değişiklik'in kuralları dâhilinde kalsa bile geçerli bir kanun değildir. Gerçekten de, çoğunluk görüşü, ezme videoları bulundurma hususunu özellikle hedefleyen bir kanunun anayasal olarak geçerli olacağı yönündeydi.

Stevens davasındaki mahkeme, tüketicileri sorumlu tutma fikrini kabul etti, çünkü dava devletin masumlara uygulanan zulme dair farklı bir ürün olan çocuk pornografisi bulunduran kişileri cezalandırmasına izin veren bir dizi kararı net bir şekilde tekrar doğrulamıştı.

Örnek Olay 2: Çocuk Pornografisi

Çocuk pornografisi mülkiyetini yasaklayan kanunlar, istismar ürünlerinin tüketicilerini istismarın suç ortakları olarak kabul eder. Aslında, çocuk pornografisi tüketicilerinin etik sorumluluk hakkında biraz düşündüklerinde, çoğunun pornografi videosundaki çocukların taciz edilmesinden sorumlu olmadıklarını ileri süreceğini tahmin ediyorum. Hukuk alanındaki bazı bilim insanları bu tavrı desteklediklerini, çocuk videosu tüketicilerini taciz edilen çocukların mağdur edilmeleri hususunda şahsen sorumlu tutmanın biraz aşırı olacağını dile getirmişlerdir.²¹⁹

Pedofililer ve birtakım bilim insanları, eziyetin ürünlerini yalnızca tüketmenin neticesinde eziyet edilmesinden sorumlu olamayacağına dair benzer bir sezgi paylaşıyor gibi görünmektedirler. Biz de kendimizi etik anlamda bilim insanlarından hattâ

---

* Ç.N. ABD Anayasası'nı 1791'de din ve konuşma özgürlüğü yönünden düzenleyen ilk tashih

pedofililerden üstün görmemeliyiz; çünkü bu, çiftlik hayvanlarını büyütüp kesmek için gerekli yöntemleri iğrenç ve şiddet dolu bulabilecek bir kişinin hayvan ürünlerini rahatça tüketebilmesiyle tam olarak aynıdır. Biz şiddetin, feryatların, böğürmelerin sebebinin başka bir insan, bir mezbaha çalışanı ya da süt çiftliği sahibi olduğuna; bebek, genç ya da yetişkin hayvanların boğazını kesip canlarını alanların onlar olduğuna inanmaya eğilimliyiz. Tüketiciler bir restoranda tavuk sipariş etmekle korku içindeki yedi haftalık bir pilici ayaklarından asarak boynunu kesmenin arasındaki bağlantıyı duygusal olarak tecrübe etmezler.

Bununla birlikte toplumumuz, çocuk pornografisi alanında tüketicilerin bu ürünlerin arkasında yer alan suistimalle ilgili sorumluluktan kaçınabilecekleri fikrini kesinlikle reddetmiştir.²⁰ Çocuk pornografisi mülkiyetini cezalandırırız, çünkü mülkiyetle kanıtlanan piyasa talebi suistimali harekete geçirir. Eğer çocuk pornografisini seyretmek isteyen bir izleyici kitlesi olmazsa, video kaydı için çocukları cinsel olarak taciz eden kişiler kınanması gereken bu davranıştan vazgeçeceklerdir ya da en azından bu davranışlarını azaltacaklardır.

Çocuk pornografisi seyretmek isteyen ve bu istekle harekete geçerek video indiren ya da başka şekillerde bu görsellere ulaşan kişiler bunu yaparken ürünü ortaya çıkaran eylemi de motive etmiş olurlar. Buna benzer şekilde, çocuk pornografisinin arzını besleyen talebi sunan insanları cezalandırmak kadar caydırmak için de bu görsellerin mülkiyetinin yasa dışı olduğunu beyan ederiz.

Kanun dışı olan çocuk pornografisi mülkiyeti ile aralarında hayvan eti, süt ürünleri ve yumurtanın da olduğu yasal hayvan katliamının ürünlerini tüketmek arasında önemli bir fark var. Hayvan öldürmek yasal, buna rağmen düzenli olarak hayvan ürünleri tüketen insanlar hayvan öldürmeye ahlakî olarak karşı olduklarını hissederler. Ayrıca çocuk pornografisi yasa dışı olduğu halde bu ürünü talep eden bazı pedofililer, bir çocuğu taciz etmekten kaçınmaya çalışmak için ahlakî kaygılarla motive olabilirler. Bu durumda işkence videoları ve çocuk pornografisi mülkiyetini yasaklayan mevcut ceza yasalarının mantığını kabul edecek olursak, tüketicilerin talep ettikleri şiddet içeren eylemden dolayı ahlakî sorumluluğunun olduğunu da anlamış oluruz.

Kötülükle İlgili Sorumluluk Almak

Ezme videoları ve çocuk pornografisi konularında arz ve talep arasındaki bağlantıyı kabul etmeye hazırsak, neden hayvansal ürünlerle ilgili aynı bağlantıyı kurmakta zorluk çekiyoruz? Neden yediğimiz yemek ya da üstümüzdeki giysiyi eleştirmek yerine hayvanların istismar edildiği videolar ya da çocuk pornografisi videoları satın alan kişileri kınamak kolayımıza geliyor? Bir ihtimal, çoğumuz ezme videolarını, köpek dövüşü ya da çocuk pornografisinin kaydedilmesini sapkın bir eylem olarak değerlendiriyor. Sonuç olarak, bu türden bir eylemi seyretme zevkinin doğurduğu zararı geri durup değerlendirebiliriz. Pek çoğumuzun ezme videoları ya da çocuk pornografisi satın alanları eylemlerinden doğan sorumluluktan kurtarmak için herhangi bir duygusal yatırım yapmaya niyeti yoktur.

Fakat tersine hayvansal ürün tüketimini normal olarak görmek için gayret sarf ederiz. Çoğumuz gün içinde pek çok kez hayvansal ürün tüketir ve hepimiz bu davranışı tamamen normal gören bir toplum içinde yaşıyoruz. Bu söz konusu olduğunda sapkın olarak değerlendirilenler, hayvan eti, süt ürünleri ya da yumurta yiyen insanlar değil, veganlardır. Yani ezme videoları ve çocuk pornografisi konusundan arz talep bağlantısını görebiliyoruz, çünkü bu endüstrilerle yakından uzaktan bir ilgimiz yok, fakat iş hayvan ürünlerine geldiğinde arz talep ilişkisini inkâr etmeyi tercih ediyoruz. Yaptıklarımıza bahane bulmaya eğilimliyiz; kendi sıradan, günlük davranışlarımıza ve derinden bağlı olduğumuz duygularımıza aykırı bir durum fark ettiğimizde, sosyal psikolojinin "kavramsal ahenksizlik" olarak tanımladığı olayı deneyimliyoruz.

Kendi davranış tarzımızdaki bu farklılık, bir yandan ezme videoları ve çocuk pornografisi izleyenleri sorumlu tutmayı isterken neden diğer taraftan kendi hayvan ürünleri tüketimimizi mazur gördüğümüzü açıklıyor mu? Kısmen. Kuşkusuz kendi davranışlarımızdan çok başkalarının davranışlarını eleştirirken nesnel olmamızın daha kolay olduğu bir gerçektir. Yine de bundan fazlası olduğundan şüpheleniyorum.

Pek çoğumuzun algısının et tüketen insanlardan çok ezme videosu izleyen kişilerin hayvana uygulanan zulümde daha fazla

sorumluluk sahibi olduğu yönünde olmasının bir başka sebebi, her iki durumda da kurbanın görece yakınlığıdır. Her iki örnekte de üreticiler birbirine benzemektedirler, çünkü her biri tüketicinin talebini karşılamak için yakın gelecekte kurban rolünde olacak bir canlıya zarar vermekte ve onun ölümüne neden olmaktadır. Fakat tüketiciler önemli bir açıdan farklılık arz etmektedirler: Ezme videosu satın alan şahıs videoyu izlediğinde ne türden bir vahşet izlemeyi talep ettiğini görebilmektedir. Bu üründe hayvana yapılan işkence gizlenmemiştir ve tüketici tarafından açıkça izlenebilir. Bunun tersine süt ürünleri, et ve diğer hayvansal ürünlerin gerisindeki işkence ve kıyım iyice gizlenmiş durumdadır. Bir insan kesim sırasında canlı hayvanlardan yükselen çığlıklara, kokulara, görüntülere ve kana tanık olmadan ve hattâ bunu aklına bile getirmeden tavuklu bir sandviçi yiyebilir.²²¹ Gerçekten de bir parça ete bakıp onun bir zamanlar bir hayvana ait olduğuna dair en ufak bir iz dahi bulmak genellikle zordur.

Yakınlık eksikliği, insanların hayvansal ürünler tüketmekle verdikleri zarar hakkındaki hislerini etkileyebilir, fakat bu tüketicileri etik sorumluluktan kurtarır mı? Bu soruyu cevaplamak için kurbanları bıçaklamak, silahla vurmaya ya da bombayla öldürmek arasındaki farkı nasıl algıladığımıza bir göz gezdirelim. Biliyoruz ki pek çok insan için, masum bir kurbanı öldürmek amacıyla bir suikastçi tutmak veya ona uzaktan bir bomba atmak ya da ateş ederek öldürmek, aynı kişiyi ölene kadar onu bıçaklamaktan daha kolay olacaktır.²²² Şiddete yakınlaştıkça onu görmek ya da bunun bir parçası olmak bizim için daha travmatik olacaktır.²²³ İnsan doğasına dair bu gerçek, savaşa göndereceğimiz askerleri neden öncesinde duyarsızlaştırmamız gerektiğini açıklamaktadır.²²⁴ Duyarsızlaştırma, kendi çevremiz dışındaki insanlara duyulan empatiyi yok etme, "düşmanı" öldürebilme kabiliyetimiz için gereklidir.²²⁵

Yakından uyguladığımız şiddet ile uzaktan yürüttüğümüz şiddeti tecrübe etmemiz arasındaki fark, neden subayların değil de askerlerin savaş alanından döndükten sonra sıkça post travmatik stresten kaynaklanan rahatsızlıktan muztarip olduklarını açıklar mahiyettedir.²²⁶ Bu bölümün başlarında da belirttiğim gibi, en çok kendi duyularımızla deneyimlediğimiz ya da gözlemlediğimiz şiddetten rahatsız olmak üzere tasarlanmışız.

Fakat bu konu hakkında derinlemesine düşünülduğünde yakınlığın belirgin bir etik önemi yok gibi görünüyor. İnsanlar nesiller boyunca küçük topluluklar halinde yaşamıştır.²⁷ Daha önce de belirtildiği üzere, evrimsel teoriye göre, insanlar sadece bir göz açıp kapama mesafesinden cinayet işlemelerine izin veren koşullarda yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu nedenle, tepki vermeyen ahlâkî dürtülerimizin, sebep olduğumuz zarara dair gerçekliği hiç görmeden, duymadan ya da koklamadan, kitlesel bir şiddeti uzak bir mesafeden sürdürmemize izin veren sosyal ve teknik gelişmelere ayak uyduramamış olması şaşırtıcı değildir. Bunun karşısında bilinçlenebilmek için yeterli zamanımız olmamıştır.

Ahlâkî içgüdülerimizin geliştiği koşullarla içinde yaşadığımız dünyanın birbirine uymaması, neden hayvan ya da çocuk istismar videolarını tüketenlerin etik sorumluluğunu anlamaya hazır olduğumuzu açıklamaya yardımcı olur: tüketici istismarı görebilmektedir. Karşılaştıracak olursak, hayvansal ürünler, özellikle de aileleriyle birlikte gezen mutlu hayvan görsellerinin olduğu kutularda satılan süt ürünleri ve yumurta hayli tehlikesiz ve masum görünmektedir. O nedenle bu tür ürünlerin tüketiminin tavukların, besi ineklerinin, domuzların ve diğer hayvanların sakatlanıp öldürülmesinde bir payı olduğunu düşünmekten kaçınmak kolay olmaktadır.

Kurbanlara uzak bir mesafeden kötülük yapmaktan dolayı suçlu hissetmek konusundaki başarısızlığımız, onlara uygulanan şiddetin etik anlamda zararsız olduğunu kanıtlayabilir mi? Hayır. Gerçekten de, ceza yaşamızda mesafenin etik anlamda konu dışı olduğu kabul edilmiştir. Silahla bir kişiyi vurmaktan ya da uzak bir mesafeden bomba atmak kısa mesafeden ateş etmekten daha iyidir şeklinde bir sınıflandırma yapmıyoruz. Kurban ile fail arasındaki mesafe ne olursa olsun, cinayeti cinayet olarak değerlendiriyoruz ve bir suikastçıyı kiralayan kişinin de eylemi gerçekleştiren kişi kadar cinayetin işlenmesinde suçlu olduğunu düşünüyoruz.²⁸

Eziyet uzakta gerçekleştiği sürece başkalarına zarar vermeyizdeki kolaylık, mesafenin etik sorumluluğu azalttığına dair hakiki bir uyarıdan çok, vahim bir endişe konusudur. Şahsen gözlemlemediğimiz vahşeti algılamamızdaki zorluk, yüksek dozda etik bir anestezi almış olduğumuz için hiçbir şey hissetmeden uzak

mesafelerden zulüm yapmamıza izin verir. Kurbanlarımıza neler olduğunu göremediğimiz zaman, etik anlamda kendi iç huzurumuzla ilgili özellikle kuşkucu olmayı isteyebiliriz.

Hayvansal ürünler karşımıza muhtemelen hiçbir zaman hayvanların etini, sütünü, yumurtalarını, derilerini ve kürklerini yemeğe, giysiye ya da diğer bir tüketim maddesine çevirmek için insanların onlara neler yaptığını gösteren resimlerle birlikte gelmeyecekler. Bununla birlikte tıpkı küçük çocuklar gibi gözlerimizi kaparsak gerçekliğin değişeceğine inanmak gibi bir hata yapacağız. Bu hataya yönelen insan eğilimini Ralph Walde Emerson şöyle gözlemlemiştir: "Akşam yemeğinden yeni kalktınız, mezbaha kilometreler ötede ne kadar ihtimamla gizlenmiş olursa olsun, ortada suç ortaklığı var."²⁹

Benim yabancı bir ülkedeki restoranda balık ısmarladığım deneyime geri dönelim. O güne kadar benim damak tadım için sopalama ve boğulma eziyetine maruz bırakılmış balıkları düşünmekten kaçınmayı tercih etmiştim. Garsonun ellerinde kıvranan balık bunu değiştirdi. Davranışıyla balığın acı çekmesi arasındaki bağlantı benim için artık ne soyut ne de görünmezdi.

Balığın acısını açık biçimde görebiliyordum ve kararımın kurbanı olan balık, gözlerimin önünde ölüyordu. Bir başka deyişle sebep olduğum zarar hem somuttu hem de gözle görülebiliyordu. İnsanların hobi balıkçılığıyla tekrar tekrar uyguladıkları ve artık kanıksanan şiddet, çoğu müşterinin vereceği tepkiyi somut ve görsel kanıt olsa dahi değiştirmese de, artık benim için inkâr edilmesi daha zor bir hal almıştı.²⁰

Balık yemekten aynı gün ve hattâ ertesi gün de vazgeçemediğimden dolayı pişmanım. O sırada balık yemezsem yoksunluk hissi duyacaktım ve yiyebileceğim pek az şey bulacaktım; o nedenle bu deneyimi kafamdan uzaklaştırdım. Bununla birlikte yabancı bir ülkede karşıma çıkan zavallı bir hayvan uyanmama yardımcı oldu ve aynı yıl balık yemekten vazgeçtim.

Daha önce yediğim balıkların çoğu benim görüş alanımdan uzakta bir yerde öldürülmüşlerdi ve onların ne çektiklerine dair hiçbir şey görmemiştim.²¹ Ayrıca daha önce tükettiğim pek çok balık bir tüketici olarak talebimin neticesinde öldürülen balıkla aynı değildi. Yine de o restoranda ağı, bıçağı, sopayı tutan insanlar kadar bu hayvanların öldürülmesinde payım olduğunu anla-

maya başladım. Nihayet aylar sonra bu katliama iştirak etmekten vazgeçmeyi seçtiğimde, "hiç değilse balık" tüketmezsem yoksunluk çekeceğime dair korkularımın tümünden temelsiz olduğu kanıtlandı.

Tüketiciler olarak hayvan katliamından ve onlara uygulanan eziyetten sorumluyuz. Yaptığımız hiçbir şeyin bir fark yaratmayacağına düşünmek kolaydır; fakat acizlik hissi aslında değiştirebileceğimiz bir şeyi değiştirmeyi reddetmek için bir mazeret haline gelebilir. İşin doğrusu, eylemlerimiz ne endüstri ne de arkadaşlarımız ya da ailemizin dikkatinden kaçır. Tüketim tercihlerimizi inceleyerek ve yeni tercihler yaparak hayvan sömürüsüne ve katliamına verdiğimiz desteği geri çekebiliriz. Devamında da diğerleri bizim neler yaptığımızı gördüğü için tercihlerimiz onları da etkileyebilir ve hayvanlar üzerinde gerçekten de lüzumsuz yere uygulanan şiddete ortak olmamayı tercih eden topluluğu genişletip güçlendirebiliriz.

Tıpkı çocuk pornografisi izleyen insanları sorumlu tutarak çocukları cinsel istismardan nasıl koruyorsak, insanlara tavuk, hindi ya da peynirli sandviç yediğimizde, ne kadar uzağa kurulmuş olurlarsa olsunlar, bir çiftlik ya da mezbahada gerçekleşen şiddetin ayrılmaz bir parçası olduğumuzu söyleyerek hayvanları da insan zulmünden koruyabiliriz.

— VII. —

KÜRTAJA KARŞI MISINIZ?

Tanıştığım bir insan etik vegan olduğumu ve hayvanların zulmümüzden uzakta özgür yaşamaları gerektiğine inandığımı öğrendiğinde, bazen bana kürtaj hakkında ne düşündüğümü sorar. Soruları doğal ve meşrudur. Nihayetinde kürtaj doğmamış bir bireye şiddet uygulanması ve onun öldürülmesi anlamındadır, şayet ben insan olmayan hayvanlara karşı şiddete karşı duruyorsam, doğmamış insanlara karşı şiddete karşı durmam da gerekmez mi?

Kürtaj konusu benim için çok karmaşık ve zor bir meseledir. Uzun zamandır bir kadının hamileliğini sonlandırma hakkını savunuyorum, fakat karşı tarafın iddiası da beni etkilemiyor değil. Okuyucuları vegan olmaya davet ediyorum, çünkü hayvan ürünleri tüketmenin gayrimeşru olduğuna inanıyorum. Bu nedenle kürtaja bakış açımı ve bunun neden veganlıkla uyumlu olduğunu açıklamak gereği hissediyorum. Umarım ki benim düşünce yöntemim, hayvanları tüketmekle kürtaj yaptırmak arasındaki benzerliklere ve farklılıklara açıklık getirmekte yardımcı olur. Bu yolla masumlara -insan veya insan dışı- uygulanan gereksiz zulme karşı görüşlerimi paylaşan, tercihten ve hayattan yana olan okurlar, çok tartışılan bu (diğer) meselenin hangi noktasında ve ne sebeple ayrılacağımızı görebilirler.

Kürtaj ile Hayvan Tüketimi Arasındaki Benzerlikler

Kürtaj hakkındaki sorulara ilk tepkim, insan olmayan hayvanları tüketmekle kürtaj yaptırmanın birtakım önemli özellikleri paylaştıklarını belirtmek oluyor. İlk başta ve en önemlisi, her ikisi de masumların hayatını sonlandırmayı içeriyor. Dahası, hem hayvansal ürün tüketmenin hem de kürtaj yaptırmanın bireylere yönelik şiddet ya da ölüm içermeyen uygulamalarla yakın benzerlikleri mevcuttur. Hayvan ürünleri tüketme durumunda edinilen deneyim öznel olarak bitkisel ürünleri tüketmede edinilen ile çok benzerdir. Bu nedenle tüketici bir tabak tavuk yemeği yemekle bir bardak inek sütü içmenin hayvanlara büyük eziyet verdiği ve onların ölümlerine neden olduğu gerçeğini kolaylıkla gözden kaçırabilir.

Kürtaj olayında da işlem bir kadının deneyimleyebileceği polip, fibroid ya da kötü huylu tümörün alınması gibi jinekolojik, tıbbî müdahalelere benzer hisler doğurabilir. Bir kadın kürtaj olabilir ve bunu etik açıdan sorunlu görmeden sadece tıbbî bir müdahale olarak kabul edebilir.

Hayvan ürünleri tüketmekle kürtaj olmak arasındaki bu benzerlik, eylemimizin etik boyutunun farkına varmak gereği duymanın her ikisini de yapmamıza izin verir. Bu "görünmezlik" unsurunun önemini bir önceki bölümde ele aldım. Özetlemek gerekirse, bir hayvanın çektiği eziyete fiilen şahit olduğunda onu incitmekten kaçınacak bir kişi, yiyecek ve giysi tercihleriyle görmediği hayvanlara uygulanan zulüm ve ölüme yine de katılmaktadır. Hamile bir kadın da benzer bir şekilde kendi kararı neticesinde ölecek canlı fetüsle tanışmadan ve onun ölümüne şahit olmadan kürtaj olabilir.

Her iki türden tercihte de görünmezlik, kararların verilmesini kolaylaştırmaktadır ve bu da insan olmayan hayvanların ve doğmamış insanların savunucularının bu konularda insanların hislerini harekete geçirmek için neden zaman zaman fotoğraflar ve videolar kullandıklarını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bazı hayvan hakları aktivistleri hayvanlara çiftliklerde uygulanan rutin eziyetle sakat bırakılmayı ve mezbahalarda süren dehşet verici

ve grotesk (aynı zamanda rutin) ölümü içeren çarpıcı kamera görüntülerini yayarak hayvansal ürünlerde gizlenmiş zulmü ifşa etmeye çalışırlar.²³² Benzer şekilde kürtaj karşıtı aktivistler de gerçek uygulamanın nasıl görüldüğünü insanlara göstermek için onlara rahatsız edici bir kürtaj video kaydı izletmeye çalışırlar.²³³

Bunun da ötesinde bazı devletlerdeki kürtaj karşıtları, tıbbi kurumların kadınlara kürtaj öncesi karınlarındaki canlı fetüsün bir ultrason görüntüsünü izletmeleri için bir kanun çıkarılması amacıyla başarılı kampanyalar yürütmüşlerdir.²³⁴ Tercih hakkından yana olan bazı bilim insanları, hamileliğini sona erdirme kararı vermiş bir kadına istenmeyen bir deneyimi yaşatmanın onu strese sokacağını savunarak bu türden yasaları eleştirmişlerdir.²³⁵ Bu gerçek olabilir, fakat insanların eylemlerinin neticelerini görmekten kaçınmaya dair yasal bir hakları olması gerektiği hususu net değildir. Zorunlu ultrasonların daha sempatik bir anlatımı şu şekilde olabilir: Bu görüntüler hastaların neyi (ya da kimi) yok etmeyi tercih ettiklerine dair gerçekle yüzleşmelerini sağlamaktadır.²³⁶

Şimdi hayvan tüketimi ile kürtaj hakkındaki bir diğer gerçeği ele alalım. Çoğumuz bu iki farklı eylemdeki "kirli işi" bir başkasına devretmektedir. Çoğu hayvansal ürün tüketicisi inekleri, domuzları, tavukları veya balıkları kendi elleriyle öldürmemektedir. Bu kişiler ne buzağuları annelerinden ayırmaktadırlar ne de yumurtadan yeni çıkmış, bilinci tümüyle yerinde olan civcivleri kendi elleriyle kıyma makinesine atmaktadırlar. Bu endüstrilerde çalışan insanların hayvansal ürün tüketicilerinin talep ettikleri şeylere gözlerini kapama şansları yoktur, fakat çoğu tüketici bu lüksün keyfini sürer.

Benzer şekilde kürtaj olma kararı veren kadınlar normalde kürtajı kendileri gerçekleştirmezler. Bunu yapmak için uzmanlar bulurlar. Kuşkusuz söz konusu iki durumda da görevi devretme eyleminin gerekçesi birbirinden farklıdır. Tüketiciler hayvan kesimi görevini devrederler; çünkü bu iş tehlikeli, rahatsız edici ve istenmeyen bir iştir.²³⁷ Tersine, kadınlar kürtajı kısmen devredeler; çünkü bunu gerçekleştirecek uzmanlığa sahip değillerdir. Bununla beraber her iki konuyla ilgili görev devri, tüketiciyle sebep olduğu şiddet arasına fiziksel ve psikolojik bir mesafe koyar. Kürtaj hakkı savunucuları ise eylemler ile bunların sonuçları arasında-

ki uzaklığa köprü olmak için görsel betimlemeler kullanılmasını zorlayıcı ve tacizkâr çabalar olarak ilân ederler.²³⁶

Bunun dışında da benzerlikler mevcuttur. Bizler şiddet ve işkenceden yasal olarak korunsak ve bu şiddet ve işkence onların çektiklerine benzer bir karakter taşısa da, ne insan dışı hayvanlar ne de insanların fetüsleri yasal anlamda “birey” olarak tanımlanırlar. Birinci bölümde bahsedildiği gibi, inekler, domuzlar, keçiler, koyunlar, tavuklar, hindiler, ördekler ve balıklar dâhil olmak üzere tükettiğimiz çiftlik hayvanları duyarlı canlılardır. Bu da onların, korku ve acı çekebildikleri, mutluluk ve huzuru deneyimleyebildikleri anlamına gelir.

Kürtaj sırasında hayatı sona erdirilen fetüslerin bir kısmı da benzer şekilde rahatsızlık ve mutluluk hissetme kabiliyetine sahiptirler. Hamileliğin devamı süresince büyümekte olan insan bebeği bir noktada duyarlı bir canlı haline gelir. Bebek doğum kanalından çıkarak dünyaya gözünü açana kadar sıcaklık, soğuk, acı veya haz gibi hisler deneyimleyemeyeceğini iddia etmek gerçekten tuhaf olur gibi görünüyor.

Yine de her iki gruptaki bireylerin de duyarlı olmasına rağmen, hiçbirinin kanun nezdinde gerçek bir kişiliği yoktur. Kanunlarımız tüzel kişilikleri birer birey gibi ele almasına rağmen kuşları, köpekleri, domuzları ya da insan fetüslerini birey olarak değerlendirmez.

En azından bir tane daha benzerlik belirtebiliriz: İnsanlar hem hayvan ürünlerini hem de kürtaj hizmetini ölüm-kalım gerekliliği olmaksızın tüketirler. Bir başka deyişle hayvan ürünleri tüketen insanlar ya da kürtaj yaptıran kadınlar normalde bu eylemleri sağlıklarına yönelik ciddi anlamda bir tehdit nedeniyle yapmıyorlar. Ayrıca her iki eylem türünde de insanlar, kurbanların ister insan dışı hayvanlar olsun isterse de büyümekte olan insan fetüsü, etik ve yasal anlamda daha alt seviyede olmalarına gönderme yaparak, kişisel özgürlük temelinde eylemlerini savunuyorlar.

Buna göre her iki durumda da dışarıdan müdahale olmadan özgürce kendi amaçlarını gerçekleştirme hakkı olan kırılgan bir canlının doğrudan şiddet ve ölümden kaçınma yönündeki çıkarlarının altı kazılıyor. Araçların tamponuna yapıştırılan ve tercih hakkından yana olan bir etikette düşünce şöyle dile getiriliyor: “Kürtaja karşı mısınız? O zaman yaptırma!” Hayvansal ürünler

tüketme hakkına sahip olduklarını düşünenler de benzer şekilde, veganların diyetlerini ve diğer tercihlerini sınırlamakta özgür olduklarını fakat iradelerini başkalarına dayatmalarının doğru olmadığını savunurlar. Bu her iki türden bağımsızlık iddiası, 5. Bölüm'de incelediğimiz "Hepimiz diğerlerinin tercihlerine değer verelim ve saygı gösterelim," fikrinin bir başka şekilde ifadesidir.

Hayvan tüketimi ve kürtaj arasındaki tüm benzerlikler her iki konuda da aynı yerde durmamız gerektiği anlamına mı gelmektedir? Eğer öyleyse, yaşamdan yana olanların neden hayvan haklarına muhalefet ettiğini ve etik veganların bir kadının kürtaj yaptırma hakkını savunduğunu merak edebiliriz.²⁹ Şöyle bir açıklama yapmak mümkündür: Toplum hem kürtajın tercih konusu olduğu savunanların hem de hayvan hakları destekçilerinin politik olarak liberal sol kanatta yer aldığını düşünmektedir. İnsanlar bir politik görüşü "menüden seçmek" yerine bütünüyle benimsemek eğiliminde olduklarından, bir konu hakkında sol bakış açısının yön temini benimseyenler hiç düşünmeden diğer konuda da solun önerdiğine meyledebilirler, ya da tersi olabilir.

Yine de politik anlamda birbiriyle paralel duruşların üzerinde düşünmeksizin benimsenmesinden ziyade hayvan hakları/cenin hakları ayrımı ile ilgili aydınlatılması gereken daha çok nokta olduğundan kuşkulaniyorum. Bir sebeple; hayvan hakları yanlısı duruş o kadar seyrek ki, daha önceden derlenip toparlanmış politik görüşler topluluğunun hiçbirinde rastlanılmıyor. İlericilerle tutucular benzer şekilde, seçimlerini dikkatlice gözden geçirmeksizin hayvansal ürünleri yüklü miktarlarda tüketmeyi tercih ediyorlar. İster *Wall Street Journal* ya da *New York Times*, ister *National Review* ya da *Nation* olsun okuyucular, makaleler ya da reklamlar vasıtasıyla, hayvansal ürünleri üretmek ve tüketmenin tam anlamıyla kabul gördüğüne tanık olabilirler.

Bu durumda bir insan ister yaşam yanlısı olsun isterse seçim yanlısı, hayvan hakları hakkında bir duruş dikte etmekte başarısız olur. Bunun tersine, parçası olduğu toplumun hayvan istismarını eleştirisiz benimsediği gerçeğine rağmen vegan olmaya karar veren bir kişi toplumdan bağımsız bir eylem gerçekleştirmektedir. O insandan kürtaj konusundaki farklı görüşlere de anlayışlı bir yaklaşım sergilemesini bekleyebiliriz.

Hayvan haklarını gözeten insanların kürtaj konusunda tercih

yanlısı olma yönündeki eğilimleri, gözü kapalı bir şekilde tek tip ideolojiyle ilişkilendirilemez. İnsanların kürtaj ile hayvan istismarını genellikle etik anlamda eşit görmemeleri ile ilgili başka bir gerekçe olmalı. Bu gerekçe ne olabilir?

Bu soruyu yanıtlamaya çalışmadan önce, insanların hayvan ürünleri tüketmekle kürtaj yaptırmak arasında ayırım yaparken etik bir hataya düştüklerini belirtmemiz gerekir. Belki bu konuda kafaları karışmıştır ve ahlakî olarak tutarlı olmaları için ya kürtaj konusunda yaşamdan yana ve vegan ya da kürtaj konusunda seçimden yana ve navegan olmaları gerekiyordur. Eğer öyleyse, bir vegan olarak kürtaj konusunda seçimden yana olmamalıyım. Fakat öyleyim. Ya iki mesele arasında ikna edici farklılıklar sunmalıyım ya da düşüncelerimi değiştirmeyi gözden geçirmeliyim. Hangisi olacak?

Kürtaj ile Hayvan Tüketimi Arasındaki Farklar

İki mesele arasındaki bazı farklılıkları gözden geçirelim ve bu farklılıklardan herhangi birinin bir anlam taşıyıp taşımadığına karar verelim. Kürtaj konusunda yaşamdan yana olan fakat hayvan haklarına karşı olanlar etik bir ayırımın sorgulamanın başı ve sonunu teşkil ettiğini söylüyorlar: İnsan embriyosu ya da fetüsü *insandır*, diğer yandan insan dışı hayvanlar *insan* değildir.²⁴⁰ Şayet bireyin şiddete maruz kalmama hakkına sahip olması için insan türünün bir üyesi olması gerekiyorsa ve insanlar bu hakka sadece insan oldukları için sahip oluyorsa o zaman kürtaja karşı olmak ve aynı zamanda da hayvansal ürünlerin tüketimini mazur görmek çok anlamlı gelmektedir.

Bununla birlikte, daha önce de tartıştığımız gibi, bir insana zarar vermekten ya da onu öldürmekten neden kaçınmamız gerektiğine dair algımızın, kurbanın özellikle insan olmasıyla çok az ilgisi vardır. Çoğumuzun acı çekebilen bireylere eziyet etmemiz ve onları öldürmememiz gerektiğine dair güçlü bir etik sezisi vardır. Bu nedenle pek çoğumuz çocukların sembolik dili kullanma kabiliyetleri ya da insanları diğer hayvanlardan ayıran sosyal becerileri olmasa da bir yetişkinden ziyade bir çocuğa acı vermenin çok daha kötü olduğunu düşünebilirler.

Sezgilerimizce onaylanmıştır ki; masum bir kurbanı uygulanan şiddeti reddetmemize neden olan şey, kurbanın dilsel becerileri değil onun duyarlılığı ve acı ve zevk gibi duyguları deneyimleme kabiliyetidir. Bir bebek bu türden şeyler deneyimleyebildiği için ona zarar verdiğimizde ya da onu öldürdüğümüzde kendisinden değerli bir şey almış oluruz. Bir bitki bu türden deneyimlere sahip olamayacağı için, görünen odur ki, bitkiyi öldürdüğümüzde ondan hiçbir şey almamış oluruz.

Bu durumda eğer duyarlı bireylere zarar vermekten kaçınmamız gerektiğine inanıyorsak, hem hayvan ürünleri tüketimine hem de kürtaja karşı olmamız gerekiyor gibi görünüyor. Bununla birlikte kürtaj konusunda tek bir hücreden başlayarak büyümekte olan bir insandan bahsedilmektedir. Bu nedenle her kürtaj duyarlı bir canlının ölümüne sebep olmamaktadır. Embriyonun yerine yerleşmesinden hemen sonra hamileliğini sona erdiren bir kadın kuvvetle muhtemel duyarlı bir organizmayı yok etmemektedir. Fakat diğer yandan hamileliğinin sonuna yaklaşan bir kadın duyarlı bir fetüsü öldürmektedir.

Pek çoğumuzun hamileliğin ilk zamanlarında yapılanla kıyaslandığında sonuna doğru yapılan kürtajla ilgili kendisini rahat hissedememesinin nedeni kısmen, başlardaki insan organizmasının insanla ilişkilendirdiğimiz özelliklere, en önemlisi de duyarlılığa sahip olmamasıdır. Kürtajda yaşamdan yana olanlarla tercihten yana olan hekimler, embriyonun ne zaman duyarlılık kazandığının saptanması hususunda birbirlerinden ayrılmaktadırlar; fakat bu ayrım çok da net değildir. Konsensüs, sınırı ana rahmine düşme tarihinden sonraki 20. hafta (Bu da genellikle 22 haftalık gebelik anlamına gelmektedir, çünkü doktorlar genelde gebeliği kadının son menstürasyon periyodunun ilk gününü esas alarak hesaplamaktadırlar.) ile ana rahmine düşme tarihinden sonraki 22. hafta (24 hafta gebelik) arasında çizmiş görünmektedir.²⁴¹

Bu durumda hiçbir çelişkiye düşmeden, etik nedenlerle hayvan haklarını savunabilirim ve bir kadının cenin duyarlılık kazanmadan önce kürtaj olma hakkını destekleyebilirim. Deneyim sahibi olabilen bir canlının herhangi bir eziyete maruz kalmama ve öldürülmemeye dair hakları vardır. Bir canlı duyarlı olmaksızın bir insan organizması olabilir, çünkü o canlı henüz acı, zevk ya da başka bir şey hissetme aşamasına gelecek kadar gelişmemiştir.

Ayrıca birey inekler, tavuklar, balıklar ve tükettiğimiz diğer hayvanlar gibi duyarlılık sahibi insan dışı bir hayvan olabilir.

Böylelikle duyarlılık ölçüsü temel alındığında bir insan zigotu ya da embriyosu 30 haftalık bir fetüsten farklı olduğu kadar yeni doğmuş bir buzağıdan da farklıdır. İnsan ve insan dışı hayvanların duyarlılığı hususundaki bu örtüşmeyi anladığımızda hayvansal ürünlerin tüketiminin ortaya çıkardığı türden etik sorunlar gibi hepsi olmasa da bazı kürtajların ortaya çıkardığı sorunları gözden geçirebiliriz. Etik sorun türlerden çok duyarlılıkla ilgilidir.

Kürtaja bu şekilde yaklaşırsak, ikinci soru, hamile bir kadının fetüs duyarlı olduktan sonra hamileliğini sona erdirme hakkına muhalefet edip etmeyeceğimiz olur. Birkaç eyalet fetüs 20 haftalıktan büyük olduğunda kürtaji yasaklayan kanunlar çıkarmıştır. Bu kanunlara annenin ölümünü engellemek ya da bedensel fonksiyonlarına ciddi zararlar geleceğinin anlaşılması gibi birkaç küçük istisna getirilmiştir.²⁴² Bu yasaklar açıkça, fetüsün bu tarihten sonra acı çekme kabiliyetine sahip olduğu ve bu nedenle öldürülmeme hakkı bulunduğu teorisi üzerine inşa edilmiştir.²⁴³ Şayet duyarlı canlıların insan şiddetinden korunmasına kendimizi adanmışsak, anne karnında yaşamaya başlamış bir ceninin kürtajla alınmasına da karşı çıkmamız gerekmez mi? Bir fetüs canlı bir form aldıktan sonra uygulanan kürtajdaki şiddet hayvan katliamındaki şiddetle aynı mıdır?

Bir anlamda cevap evettir. Kurbanın perspektifinden bakacak olursak bir kürtaj kliniğinde öldürülmek, bir mezbahada öldürülmekten daha iyi olmayabilir. Ayrıca mezbahaların varlığını ne kadar üzüntü verici buluyorsam ileri tarihlerde yapılan kürtajlarla ilgili gerçeği de o kadar üzüntü verici buluyorum. ABD Yüksek Mahkemesinde *Gonzales Carhart*'a²⁴⁴ karşı görülen davada Kısmi Kürtaj Yasası'nı savunan Yargıç Anthony Kennedy 26,5 haftalık bir fetüsün "tam olarak açma ve boşaltma" şeklinde yapılan kürtajını tarif eden bir hemşirenin tanık beyanından alıntı yapmıştır:

"Doktor forsepsle içeri girdi ve bebeğin bacaklarından yakaladı ve onu doğum kanalından aşağı çekti. Daha sonra bebeğin bedenini ve kollarını çekti -her şeyi çekti fakat başı... Bebeğin küçük parmakları açılıyor ve kapanıyordu ve küçük

ayakları tekmeler atıyordu. Daha sonra doktor makası bebeğin kafasının arkasına sapladı ve bebeğin kolları ani bir hareketle geri çekildi, bir alarm tepkisi gibi, darbe yememek için kaçınmak gibi, tıpkı bir bebeğin düşeceğini anladığında yaptığı gibi. Doktormakası açtı, açık noktaya emiş gücü yüksek bir tüp yerleştirdi ve bebeğin beynini çekerek çıkardı. Artık bebek tüm dengeyi yitmişti... Göbek bağıni kesti ve plasentayı çıkardı. Bebeği plasenta ve kullandığı aletlerle birlikte bir tepsiye fırlattı.”²⁴

Eğer buradaki soru anlatılan eylemin masum ve duyarlı bir bireye karşı uygulanan şiddeti temsil edip etmediği ise, cevap evet gibi görünmektedir. Bu, çoğumuzun hiçbir zaman tanık olmadığı ve nadiren bu kadar detaylı ve çarpıcı bilgi sahibi olduğu, geç dönemde yapılan kürtajda iç organlarla ilgili gerçekliktir. Duyarlı fetüsün perspektifinden kürtaj, hak edilmemiş ve büyük bir şiddettir.

Hamile Kadının Kendine Özgü İkilemi

Bununla birlikte kürtaj konusu, fetüsü duyarlı hale gelmeden önce ve sonra vücudunda taşıyan hamile bir kadının perspektifi dikkate alınmadan doğru biçimde tartışılmaz. Hamile kadının gebeliğiyle ve bununla ilgili yaptıklarının sonuçlarıyla çok değişik bir fiziksel ilişkisi vardır ve bu ilişki bizim etrafımızda şiddetin kurbanı olabilecek insanlarla olan ilişkimizden çok daha fazladır. Bunun nasıl olduğunu gözden geçirelim.

Bir başkasının ölümü ya da çektiği eziyetten dolayı sorumlu olmamız, çoğunlukla bu kötülüğü gerçekleştirmemiz ya da gerçekleşmesine müdahale etmekte başarısız olmamız şeklinde gelişir. Eğer bir insana ya da insan dışı bir hayvana uygulanan şiddeti teşvik edersek, o bireyin çektiği eziyete olan katkımız eylemlerimizin neticesidir. Onun yerine şayet başı dertte birini görür ve yardım etmek için hiçbir şey yapmazsak buna olan katkımız eylemde bulunmaktan kaçınmak ya da bunda başarısız olmak yoluyla. Genelde insanları kaçırdıkları eylemlerden çok icra ettikleri eylemlerden dolayı sorumlu tutarız.

Tüm bunları biraz daha somutlaştırmak için farazi bir örnek

ele alalım. Cain, Abel'den nefret etmekte ve onu öldürmek istemektedir, fakat Cain silahlar ve kan konusunda biraz hassastır ve bu nedenle Delilah'yı cinayeti işlemek için kiralar. Şayet Delilah Abel'i Cain için bıçaklayarak öldürürse hem Cain hem de Delilah cinayetten kanunen ve ahlâken sorumludurlar; çünkü her ikisi de bunu gerçekleştirmek için suç işlemişlerdir.

Şimdi varsayalım ki, Delilah Abel'i bıçakladıktan sonra Bathsheba içeri girer ve Abel'in kan kaybından ölmekte olduğunu ve etrafta ona yardım edecek kimse olmadığını görür. Bathsheba eşarbını Abel'in yarasının etrafına sarıp bir ambulans çağırarak onun hayatını kurtarabilecekken bunun yerine yoluna devam etmeye, komşu kitapçıdan *Atlas Silkindi* adlı kitabı satın almaya karar verir. Bu durumda Bathsheba'nın Abel'in ölümünde bir miktar ahlâkî sorumluluğu vardır, çünkü bu durumu kolaylıkla değiştirebilirdi, ancak bunu tercih etmedi. Bununla birlikte bu ülkedeki hiçbir kanun bu cinayetten onu sorumlu tutmaz²⁶ ve sanırım okuyucuların çoğunluğu da onu Cain ya da Delilah kadar suçlu bulmaz.

Pek çoğumuz yaralanmış birine yardım etmekte başarısız olmanın çoğu kez yaralanmaya sebep olmak kadar kötü olmadığını kabul edecektir. Bunun da ötesinde şayet bir kişiyi kurtarma konusunda müdahale etmenin çok zor veya riskli olduğu bir durum mevcutsa, müdahale etmeyi eleştirmeyebiliriz bile. Örneğin eğer, bir diğer görgü tanığı Deborah, Abel'in hayatını kurtarmak için böbreğini bağışlamak zorunda kalsa ve bunu yapmasa, pek az insan, Abel'in hayatının kurtarılmasında başarısız olmuş olsa bile, Deborah'yı (ona Deborah 1 diyelim) suçlardı.

Şayet Deborah (ona da Deborah 2 diyelim) ameliyat olmaya karar verse ve böbreğini Abel'e bağışlasa insanlar onu pek rastlanmayan türden cömert bir hayırsever olarak görme eğiliminde olurlardı. Bir hayırsever aktif biçimde cinayet işlemekten kaçınan birisinden biraz farklıdır. Cain'in Refrain adlı alternatif bir versiyonu Abel'i öldürme fikri onu cezbetmiş ama bu cinayeti işlememeye karar vermiş olsaydı, böbrek bağışçısı Deborah 2'yi övdüğümüz gibi Refrain'i övmeydik. Deborah 2 görevin çağırıldığı noktadan çok öteye geçmiştir, diğer yanda Refrain ancak cinayetten kaçınmak gibi basit bir sorumluluğu yerine getirmiştir.

İnsan istenmeyen bir hamilelik yaşayan bir kadının hayatını

kurtarmak gibi etik bir ikileme karşılaştığımızda, ahlâkî hesap daha da çetrefilli bir hal alır. Eğer kadın bir kliniğe gitse ve kürtaj olsa, o zaman bir fetüsün yaralanıp öldürülmesini onaylamış olur. Bu durumda o kadın, Delilah'ı Abel'i öldürmesi için kiralayan orijinal Cain gibidir. Bununla birlikte eğer hamile kadın kürtaj olmaya karar verirse o zaman da Abel'in kurtarılması için böbreğini veren Deborah 2 olur.

Hamileliğini sürdürme kararı, bir başka bireyin hayatta kalmasını sağlamak için kendi sağlığını tehlikeye atması, acı ve rahatsızlık çekmesine neden olacak. Hamile olmak istemeyen gebe bir kadın için fetüsün yaralanıp öldürülmemesine karar verebileceği ve kendisinin de hamileliğin sonuna kadar büyük bir yük ve peşi sıra risk altına girmeyeceği üçüncü bir yol yok. Bir başka deyişle, hamilelik söz konusu olduğunda eylemsizlik bir seçenek değil.

Bilim kurgu ürünü alternatif bir evren hayal ederek istenmeyen gebeliğin benzersiz etik ikilemini kavrayabiliriz. Varsayın ki bu alternatif evrende bir bilim insanı gelişmekte olan bir embriyoya ve fetüse gebeliğin 24. haftasının sonuna kadar ev sahipliği yapabilen bir kuluçka makinesi icat etmiş olsun. Bununla birlikte 24. haftanın sonunda eğer fetüs bir kadının bedenine nakledilmezse ölüyor olsun.

Fetüsün kuluçkada yaşadığı ve 24. haftaya yaklaştığı bu alternatif evrende fetüsün annesi diğer tüm hamile olmayan kadınlar ve erkekler gibi ahlâkî bir tercihle karşı karşıya kalacaktır; zarar verici bir tercih, hiçbir şey yapmamak ya da müdahale etmek arasından birini seçecektir. Cain gibi zarar verici bir tercih yaparak fetüsün kuluçka içinde boğularak ölmesini onaylayabilir. Deborah 1 gibi fetüsün vücuduna aktarılmasını reddedip bir başkasına yardım etmekten kaçınabilir (Bunun sonucunda bebek kuluçka makinesinde ölür.). Bunun dışında Deborah 2 gibi kuluçkadaki fetüsün vücuduna transfer edilmesini, onu 16 hafta kadar taşımayı ve hamilelik ile doğumun ona getireceği yükleri kabul ederek bir başkasının hayatını kurtarmayı tercih edebilir.

Bu alternatif evren üzerine düşündüğümüzde gerçek dünyanın hamile bir kadına diğer herkese sunduğu etik seçimleri sunmadığını görürüz. Çoğumuz böbreğimizi, iliğimizi ve kanımızı bağışlayarak bir cinayete aktif bir şekilde katılmaktan kaçınabiliriz, diğer pek çoğumuz ise aksini tercih edebilir. Hamile bir kadın

ise benzer bir biçimde görgü şahidi rolüne bürünerek fetüsün ölümüne aktif bir biçimde katılmaktan da kaçınamaz.

Eğer gebe kadın fetüsü öldürmezse o fetüsü taşımak, normal doğum yapmak ya da sezaryen gibi önemli bir ameliyat olmak zorunda kalacaktır. Bu durumda kabul yoluyla şiddetle bir hayırsever olmak arasında bir tercih yapmak zorundadır. Seçenekleri sadece bunlardır.

Şurası da kesin ki hamile bir kadın kendini bulduğu sıkıntılı durumla ilgili normalde bir miktar sorumluluk taşımaktadır. Cinsel taciz olaylarını konu dışı bırakmak kaydıyla, kadının bir erkekle rızası dâhilinde cinsel ilişkiye girme kararı, şu an içinde bulunduğu bir yaşamı fiilen sona erdirmekle hamile kalmak ve doğum yapmanın fiziksel yüküne katlanmak arasında bir tercih yapma durumunda önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamda hamile bir kadın, yardıma ihtiyacı olan bir kurbanla yolları kesişmiş ve müdahale etmiş ya da müdahaleden kaçınmış tipik bir "görgü tanığından" farklı bir etik konumdadır.

Bununla birlikte hamile kadının sadece seks yaparak gebeliği sona erdirme sorumluluğunu üstlendiğini söylemek doğru olmaz. Gerçek şudur ki, seks yapmak gebelik riski yaratır fakat her durumda, hattâ genellikle gebeliğe neden olmaz. Korunmadan gerçekleşen cinsel ilişki eyleminde gebe kalma ihtimali oldukça az; %2-2,5 oranındadır.²⁴⁷ Doğum kontrolü yöntemleri kullanan kadınlarda bu oran daha da düşüktür.²⁴⁸

İstenmeyen gebelik ikilemini doğuracak görece küçük bir riski göze almak, fetüsle çok özveri gerektiren ve sıkıntı veren, nihayetinde doğumla sonuçlanan kırk haftalık bir ilişkiye gönüllü olarak onay vermekten hayli farklıdır. Dahası, riskin gerçekleşmesiyle sonuçlanan davranışların çoğu yine de mecburen üç seçenekli bir tercih doğurur: kabul yoluyla yardım etmek, görgü tanığı olmak (hatta daha çok kusurlu bir görgü tanığı olmak) ya da kabul yoluyla zarar vermek. Hamile kalan kadın başka bir seçenekten -ne kadar kabahatli ya da suçsuz olursa olsun- mahrumdur ve şiddet uygulamakla, çok özveri gerektirecek hayırsever bir vatandaş rolünü oynamak arasında bir seçim yapmak zorundadır.

Kadının tek başına yüzleştiği bu ikilemi anladığımız zaman kürtaj konusunun neden bu denli ihtilaf yaratan bir konu olduğunu da anlarız. Bir taraf hamileliğini sona erdiren kadını sıradan

bir katilden hiç farklı görmemektedir. Hatta belki daha da kötüsüdür, çünkü kurban kendi çocuğudur. Bu taraf, kadının kürtajdaki kabul yoluyla şiddet eylemine odaklanmakta ve kendisinin bu şiddete tek alternatifinin hayırsever bir vatandaş gibi davranarak vücut bütünlüğünü bozan türden bir fedakârlık yapmak zorunda olduğunun önemini görmezden gelmektedir. Oysaki normalde böylesi bir fedakârlığı, yapılmadığı takdirde birisi ölecek dahi olsa hamile olmayan bir kadın ya da erkekten talep etmeyiz. Kürtajda yaşamdan yana olan görüş perspektifinden, gebe kadının tek yapması gereken, nasıl biz diğer insanları öldürmekten kaçınıyorsak, fetüsün öldürülmesinden kaçınmasıdır. Eğer gebe kadın bundan kaçınmıyorsa, o zaman o da en az bir önceki varsayımsal örneğimizdeki Cain ya da Delilah gibi bir katildir. Bir başka deyişle, kürtajda hayattan yana olan taraf, fetüsün hayata tutunma sürecinde, gebeliği *devam eden* kadını pasif bir görgü tanıdığı ortamında görmektedir.

Kürtajda seçimden yana olanlar bunun tersine, kürtaj yaptıran kadını bir başkasının hayatını kurtarmak için gerekli olan organ ya da iliği bağışlamayan adam gibi görmektedirler. Bu görüşe göre, gebe kadın, ölmekte olan Abel'e böbreğini vererek onu kurtarmayı seçmeyen Deborah'a benzemektedir. Tercihten yana olanlar hamileliğin ve doğumun fizyolojik anlamda fedakârlık isteyen ve riskli doğasına odaklanmakta ve kürtajın, öne çıkarak hayat kurtaran bir yardımı sunmakta başarısız olmak yerine, şiddeti kabul yoluyla bir eylemi zorunlu kıldığıнын vurgusunu azaltmaktadır. Bu durumda tercihten yana olanlar kürtaj olmayı fetüsün ölümüne görgü tanıklığı yapmakla eşit görmektedirler. Bu bakış açısı, hayırsever bir vatandaş gibi davranan bir kadının hamile kalmayı tercih etmesiyle bedeli vücuduna yansiyacak fedakârlık ve yüklerini küçümseyen, yaşamdan yana olan görüşün tam zıttıdır.

Kürtajda yaşamdan yana olan görüşle tercihten yana olan görüş arasındaki içinden çıkılmaz durumu çözecek kolay bir yol olmamasının nedeni, gebe kadının koşullarının bizim insan davranışlarını düzenli ve sezgisel biçimde yargılamak için kullandığımız etik kategorilere tam uymuyor oluşudur. Bu kategoriler etik anlamda farklı üç rol sağlarlar: kötü karakterler (Cain ve Delilah), görgü tanıkları (Bathsheba ve Deborah 1) ve hayırsever vatandaş

(Deborah 2). Bu benzer yaklaşımları incelerken -ister o yönde, isterse de öbür yönde olsun- bu kategorilerin hâlâ geçerli olduğunu ve kürtajın gerçekten şiddeti onaylayan bir davranış ya da sadece ihtiyaç sahibi bir insana yardım eden ve kişiye yük getiren riskli bir hayat kurtarma operasyonu olduğunu düşünmeye eğilimliyiz. Gerçekte kaçınılmaz olarak bu ikisi de olmaktadır.

Kürtajda yapılan doğrudan şiddet eylemine odaklanmayı tercih edebiliriz (hayattan yana olan görüş) ya da hamile kalma durumunda oluşan muazzam fizyolojik yüke dikkatimizi verebiliriz (tercihten yana olan görüş), fakat bu seçici odaklanma konunun gerçek karmaşıklığını değiştirmez. Sonuç olarak, ben tercihten yana olsam da, fetüs duyarlılık kazandıktan sonra yapılan kürtajlarda, kişilerin benimkinden farklı ve en az benim sebeplerim kadar mantıklı ya da prensipli bir duruş tercih edebileceklerini kabul ediyorum.

Etik Veganın İkilemi

Belki de okuyucu kürtaj konusunda olduğu gibi, hayvansal ürünleri tüketmenin de sadece vegan ürün tüketmek kadar savunulabilir, mantıklı ve prensipli olabileceğine inanıp inanmadığımı düşünmektedir.

Cevabım "hayır"dır. Kürtajın gerektirdiği şiddete karşın, birkaç sebepten dolayı kürtaj olan kişi ile hayvansal ürünleri tüketen kişi kıyaslanamaz. Birincisi hayvansal ürünleri tüketmek ya da tüketmemek ikilemi ile yüzleşen bir kişi her iki durumda da hayırsever vatandaş rolünü oynamayacaktır. Etik veganlar Refrain'in (teşvik edildiği halde Abel'i öldürmekten kaçınan kişi) olduğundan daha fazla hayırsever birer vatandaş degillerdir. Hem veganlar hem de Refrain sadece şiddetin bir parçası olmaktan kaçınmaktadırlar. Hiçbiri herhangi birini kurtarmak için uğraşmamaktadır.

Anlaşılabilir biçimde, insanların vegan olmalarını teşvik eden organizasyonlar kimi zaman onlara vegan olan bireylerin yılda 95 (veya en çok 198) hayvanı kurtardıklarını söylerler.²⁰⁹ Bu, muhtemelen veganın hayvan ürünleri tükettiği taktirde ölümüne neden olacağı hayvanların sayısıdır. Sadece değişik yiyecekler yiyerek

ve farklı giysiler giyerek her yıl 95 (veya en çok 198) hayvanı kurtardığını düşünmek heyecan verici.

Yine de veganları tarif ederken hayvanları "kurtarma" söylemini kullanmak, şayet hayvan ürünlerini kullanırsak o zaman Deborah 1 ve diğer insanların hayatını kurtarmak için kan, ilik ya da böbreklerini bağışlamayan diğer kişiler benzeri, hayvanları kurtarmayan görgü tanıkları olacağımız şeklinde yanlış bir algıyı doğurmaktadır. Ayrıca bu çeşit bir söylem, domuz ya da hindi dolması yerine tatlı patates kızartmasının yanında fasulye pilav ve sote sarımsaklı ıspanak yediğimde fiilen hayvan kurtardığımı da ileri sürer.

Bununla birlikte hamile kadının aksine (ve organ bağışçısının aksine), vegan olarak kişisel bir rahatsızlık, acı ya da risk altına girmem. Gerçekten de kişisel deneyimim, vegan olduktan sonra daha sağlıklı, daha ince ve fiziksel olarak daha rahat olduğum yönündedir. Buna ek olarak hayvansal ürünlere alternatif pek çok lezzetli ve besleyici vegan seçenek mevcuttur. Veganlar vegan olmak hatırına acı ve risk altına girmezler.

Bunun tersine hamile kadınlar hamilelikleri süresince bazı ciddi ve devamlı yüklerle maruz kalır, risklerle yüzleşirler. Bir vegan sırf vegan olduğu için büyük bir kilo artışına ya da zaman zaman nefes darlığı problemine maruz kalmaz, fakat her iki türden sıkıntı da gebeliğin rutin bir parçasıdır.²⁵⁰ Aylarca rahat bir uyku uyuyamamak, yüksek tansiyon ve diyabet riski vegan olmanın bir parçası değildir, fakat hamile bir kadın bunlardan şikâyetçidir. Kişi vegan olduğunda kemiklerindeki kalsiyumu yitirmez, ancak hamile olduğunda yitirir; çünkü büyümekte olan fetüs, ihtiyacı için annenin mineral kaynaklarını tüketmektedir. Vegan olmanın aksine hamile olmak insan vücudunun fiilen başka bir canlıya yaşam desteği verdiği bir durumdur ve bu durumun ciddi sağlık sıkıntıları ve riskleri içermesi sürpriz olmaz.

Elbette bir kişi insanlar için olduğu gibi hayvanlar için de hayırsever bir vatandaş olabilir. Hayvanları kurtaran insanlar, hayırsever vatandaş kategorisinde değerlendirilirler. Ülkedeki kurtarılmış hayvan barınaklarında çalışan kişiler zaman ve enerjilerini, kaderlerine yazılmış ölümlerle karşılaşmadan önce mezbahadan kurtarılmış şansına kavuşmuş ya da kaçmış az sayıdaki çiftlik hayvanının yiyecek, barınak ve güvenliği için harcarlar.²⁵¹

Benzer şekilde pek çok insan evlerini daha önce sokaklar ya da barınaklarda yaşayan evsiz köpekler ve kediler dâhil olmak üzere, ihtiyaç sahibi hayvanlara açar. İnsanlar evsiz hayvanlara yuvalarını açıp onları kurtardıklarında bu eylemlerinden dolayı takdiri hak ederler. Bununla birlikte vegan olmak hayvanlara yönelik bir hayırsever vatandaş eylemi değildir. Benim önceki iş arkadaşım ve hayvan hakları üzerine pek çok mükemmel kitabın ve makalenin yazarı Gary Francione, vegan olmayı hayvanlar açısından “etik temeli” yerine getirmek olarak tanımlıyor.²⁹² Bir başka deyişle, hayvanlara acı vermek ve onları öldürmekte fiilen pay sahibi olmayı reddetmek onlar için yapabileceğimiz en azı. Gerçekten de bu onlar için hiçbir şey “yapmamak” anlamında. En basit anlatımıyla veganlık hayvanlara korkunç şeyler yapmaktan geri durmak demek.

Günümüz dünyasında konu hayvanlara geldiğinde üç etik kategori (sırasıyla zarar vermek, hiçbir şey yapmamak ve yardım etmek) arasında kafamızın karışması kolaydır. Bu kafa karışıklığının bir nedeni belki de, bazı hayvanlar için hayırsever bir vatandaş olarak hareket eden kişilerin aynı zamanda et, süt ve yumurta gibi ürünleri tüketerek diğer hayvanlara zarar vermeleridir. Bir başka gruptan kurbanlar açısından düşünecek olursak, bu türden eylemler sabah pedofililerin elinden çocukları kurtaran bir kişinin akşam eve gittiğinde çocuk pornosu satın alıp izlemesine benzetilebilir. Bu şahsın bir çelişki içinde yaşadığını kolayca saptayabiliriz. Fakat konu hayvan kurbanlara geldiğinde çoğunlukla çelişkiyi gözden kaçıırız.

O zaman gerçekte, insan zulmünde söz konusu olan tüm seçenekler, hayvan zulmüne gelindiğinde de aynen mevcuttur: (1) Hayırsever insanlar olabilir ve müdahale edip kaderi kesilmek olanlara koruma sağlayarak hayatları kurtarabiliriz. (2) Etik vegan görgü tanıkları olabilir; kurbanları kurtarmak için müdahale etmesek de zulme katkıda bulunmaktan kaçınabiliriz. (3) Hayvan ürünleri tüketerek ölümlerde fiilen pay sahibi olabiliriz.

Öyleyse tüketiciler olarak hayırsever bir vatandaş olmak için fiziksel anlamda acı veren, fedakârlık isteyen ve riskli bir sürece girerek bebeğini büyütmeyle, bebeğini öldürmeyi onaylamak arasında bir seçim yapmak zorunda olan hamile kadından farklıyız. İşte bu nedenle hamile bir kadının kürtaj yoluyla fetüsüne kar-

şı zulüm yapmasını engellemek, eşzamanlı ve kaçınılmaz olarak onu fetüs hayrına hamileliğe ve doğurmaya zorlamak anlamına gelir. Ayrıca bu nedenle her duyarlı hayvanın insan istismarından ve zulmünden uzak yaşama hakkını savunduğum gibi, fetüsün duyarlı olduğu noktadan sonra yapılan yürek burkan nadir durumlar dahil olmak üzere kürtaj konusunda da pozisyonum tercihten yana.²⁵¹ Vegan olmak acı çekmeyi gerektirmediği gibi bedensel bütünlüğü tehlikeye de atmıyor; oysa hamilelikte bunlar gerekli. Bu durumda fetüsün duyarlı olduğu noktadan sonra yapılacak kürtajlara izin vermek ya da vermemek zor bir soru olarak karşımızda duruyor. Diğer yandan yaşamak için ihtiyacımız olmayan ürünler nedeniyle süregelen ölüm ve zulmü talep etmek ya da etmemek sorusunun cevabı kolay.

— VIII. —

HAYVANLAR DIĞER HAYVANLARI YEMİYOR MU?

Bir akşam arkadaşlarımla yemektedir ve masada otururken aralarından biri elinizdeki kitapla ilgili gelişmeleri sordu. Etik ve ganlık üzerine bir kitap yazdığımı duyan bir diğeri ise o sırada tam olarak bunu anlamamış da olsam, bana büyük bir hediye sundu. Bu kişi hayvan haklarına son derece karşı olduğunu ifade etti ve bana bir dizi soru yönelterek hayvanları yiyecek için sömürmemiz ve onları öldürmememiz gerektiğine dair iddiamıza meydan okudu. Gecenin sonlarına doğru hayli yorgun düşmüştüm, fakat sorularından bir tanesi bende iz bıraktı: Aslanların ahlâksız olduklarını mı düşünüyorsun?

Benim bu soruya verme eğiliminde olduğum ilk cevap basitçe, “Hayır, aslanların ahlâksız olduklarını düşünmüyorum,” şeklindeydi. Fakat bu sorunun altında yatanı irdelediğimde, sorunun ilk göze çarptandan daha fazlasını içerdiğini anladım. Bu soru en az iki farklı argüman nedeniyle ortaya çıkmakta ve bizim sorunun altında yatan bilgelik ve imayı keşfetmemizi sağlamakta.

İki Aslan Argümanı

Benim iki “aslan argümanı” olarak adlandırdıklarımdan ilki, mantıkta *reductio ad absurdum* şeklindedir. Bu seçenekte argüma-

* Ç.N. saçmaya indirgeme

nı ileri süren kişi, savı mantıklı sonuçlarına göre değerlendirdiğimiz takdirde ulaşacağımız sonucun saçmalık olacağını örneklerle açıklar:

- 1-Yalan söylemenin her koşulda yanlış olduğunu söylüyorsun.
- 2-Bu, koşullar ne olursa olsun yalan söylemenin ahlâksız bir tercih olduğu anlamına gelir.
- 3-Varsayalım ki bir çocuk tacizcisi bir çocuğu silahla kovalıyor ve biliyorsun ki, şayet tacizci kızı yakalarsa onu taciz edecek ve öldürecek.
- 4-Varsayalım ki (tacizci değil) sen çocuğun bir arabanın altına saklandığını gördün.
- 5-Varsayalım ki tacizci yanına geldi ve sana çocuğun yakınlarda olup olmadığını sordu.
- 6-Yalan söylemenin her koşulda yanlış olduğuna dair iddiana göre, tacizciye "Hayır, sokağın aşağısına doğru koştu," demen ve çocuğu tecavüzden ve ölmekten koruman yanlış olacaktır.
- 7-Senin bakış açını kabul edecek olursak, çocuk tacizcisi ve katiline, "Evet, yakınlarda bir yerde saklanıyor," demek doğru olacaktır. Bunun devamında da katilin çocuğun yerini bulmasına ve ona zarar vermesine izin veriyor olduğumuz öngörülebilir.
- 8-Bu koşullar altında yalan söylemenin yanlış olacağını söylemek apaçık saçmalık olacaktır.
- 9-Bu nedenle "Yalan söylemek her koşulda yanlıştır," önermesi saçmadır.

Aslan argümanının ilk versiyonunda *reductio ad absurdum* şeklindeki mantık yürütmeyi gözlemleyebiliriz. Bunu örneklerle açıklayacak cümleler şöyle sıralanabilir.

- 1-İnsanların duyarlı hayvanları yediğinde etik dışı davrandıklarına inanıyorsun.
  - 2-İ hayvanlar (aslan gibi) diğer duyarlı hayvanları yiyorlar.
  - 3-Bu da aslan gibi diğer hayvanların birbirlerini yediklerinde etik dışı davrandıklarına inandığın anlamına geliyor.
  - 4-Aslanların etik dışı davranıyor olma fikri açıkça gülünç.
  - 5-Bu nedenle insanların duyarlı hayvanları yediğinde etik dışı davrandıklarına dair fikir de gülünç.
- Birazdan birinci aslan argümanına geri döneceğim; fakat ön-

cesinde ikinci bir çeşit aslan argümanını irdelemek istiyorum. Bu sav etiğin karşılıklı yükümlülükler içerdiği noktasından başlar. Şayet bana saygı gösteriyorsanız, o zaman benim de size saygı göstermem doğrudur; fakat siz bana karşı saldırgan ve düşmanca davranırsanız, o zaman ben de size karşı aynı şekilde davranma hakkını kazanırım. Cömert kişiler cömertliği hak eder, diğer yandan pintiler hak etmez. İlişkiler çift taraflı işleyen sokaklara benzerler.

Etiğin inşası hususunda karşılıklılık ilkesi ikinci aslan argümanını ortaya çıkarır. Bu savı öne süren bazı cümleleri inceleyelim:

- 1-Ahlâki düşüncelerimizi kendi türümüz dışına da yayarak hayvanları da kapsar hale getirmemiz gerektiğine inanıyorsun.
- 2-İnsanların ortada tehdit yoksa diğer insanları öldürmesini yasaklayan ahlâki bir kuralları vardır.
- 3-Bu duruma sen, benzer şekilde ortada bir tehdit yoksa diğer hayvanları öldürmekten kaçınmamız gerektiği sonucuna varıyorsun.
- 4-Bununla birlikte hayvanlar tehdit olmadığı durumlarda öldürmeyi yasaklayan bir kuralı benimseyerek yaşamıyorlar.
- 5-Hayvanlar birbirlerini kendi amaçları için öldürüyorlar.
- 6-Bu durumda hayvanlar öldürülmeme hakkını kazanmış olmuyorlar.
- 7-Böylelikle hayvanları kendi amaçlarımız için öldürmek konusunda ahlâkî anlamda bir iznimiz mevcut.

Reductio argümanına ve çift taraflılık argümanına cevap vermeden önce aralarındaki asıl farkı dikkate alacağım. *Reductio* argümanı diğer hayvanların davranışlarını bizim davranışlarımız için dolaylı yoldan model alır. Bu görüş, eğer hayvanlar akşam yemekleri için meşru bir şekilde cinayet işliyorsa bizim de akşam yemeği için öldürmemiz normal olmalıdır; der. Bu yaklaşıma göre, insan davranışının ahlâkî olup olmadığını insan olmayan hayvanların davranışları ile karşılaştırarak değerlendirebiliriz. Hayvanlar doğal olarak diğer hayvanları yerler ve biz de hayvanız. Bunu, diğer hayvanları yiyerek basitçe doğamıza saygı gösterdiğimiz şeklindeki görüş takip eder. Bu savı “doğadan” bir argüman olarak tarif edebiliriz.

Çift taraflılık argümanı hayvanları rol model olarak değeren-

dirmez. Bunun yerine, etik haklarla etik sorumlulukların el ele ilerlediğini varsayar. Eğer hayvanlar diğer hayvanlara (biz dahil) karşı şiddet uygulamaktan vazgeçmezse bizim de onlara uygulanan şiddetten vazgeçme yükümlülüğümüz yoktur. Bunu “kısasa kısas” ahlâkî argümanı olarak da adlandırabiliriz.²⁵⁴

İster “doğadan” argüman, isterse de “kısasa kısas” argümanı olsun her ikisinin de sezgisel bir cezbediciliği vardır. Doğa ne olduğumuz ve ne yapmamız gerektiği hakkında ipuçları barındırıyor gibidir. Bir kişinin tavrını “doğaya aykırı” olarak tanımlamak bu durumda bir hakaret olarak kabul edilebilir. Şayet doğa bizi et, süt ürünü ve yumurta yemek üzere tasarladıysa, o zaman bunları yemeyi sonlandırmamız gerektiğini iddia etmek de kulağa uyumsuz gelmektedir. Bir aslanın bir ceylanı kovalayıp yakalamasını ve onu yemesini izleyince, bunun hayvansal ürünleri tüketme tercihimizin ne denli doğal ve kaçınılmaz olduğuna dair güçlü bir kanıt sağladığını düşünebiliriz.

Çift taraflılık argümanı da çok caziptir. Eğer bir kişi bizim haklarımıza saygı göstermekte isteksiz olursa biz de onun pek çok hakkını elinden alabiliriz. Bu nedenle pek çoğumuz katillerin ve tecavüzcülerin hapse atılmasını adil bulur. İnsanların diğerleriyle ilişkilerinde hakların karşılıklılığı kuralı geçerlidir ve bu kurala göre bize şiddet uygulayanlara karşı şiddet uygular ve bize nazik davrananlara da nazik ve cömert davranırız. Dengeli ve huzurlu bir ilişkide, her iki tarafın da ilişkiye denge ve huzur getireceğine dair konuşulmamış bir algı dâhilinde hareket ederiz.

Şimdi her iki argümanın da nasıl işlediğine daha yakından bakalım. Doğadan argüman, kültürün tuhaflıkları tarafından lekelenmemiş durumda olan bir davranış tabiatında yaygın olarak mevcutsa, insan davranışları arasından bunu toptan silip atmanın aptalca ve yanlış olduğunu ileri sürer. “Doğa Ana’yı kandırmak iyi bir şey değildir,” deyişi bu hassasiyeti özetler. Eğer insanlar ve hayvanlar benzer özellikte davranışta bulunmaya kalkışsalar o zaman o davranışın meşru olduğu sonucuna varabiliriz.

İzleyen örneğe bir göz atalım. Memeli türlerinin anneleri, bebeklerine çok korumacı davranırlar ve bir tehdit söz konusu olduğunda şiddete başvururlar.²⁵⁵ Bu davranışı incelediğimizde annelik bağını bir erdem ve eksikliğini de büyük bir etik kusur olarak değerlendirme eğilimindeyiz.²⁵⁶

İlgisiz davranan bir annenin tutumundan “Bu hiç de doğal değil,” diye bahsederken, neyin doğal “olduğu” hakkında bir gözlem yapmaktan fazlasını yapıyoruz; neyin nasıl olması gerektiğini de değerlendirmekteyiz.

Psikoloji üzerine yapılan çalışmalar, aslında bizim, nesnel olarak hiç üstün yanı olmasa bile, “doğal” olarak algıladığımız şeyleri tercih etmek üzere tasarlandığımızı ortaya koymuştur.²⁵⁷ Pek çok işlenmiş gıdanın üreticisi tüm ürünlerini “doğal” olarak etiketleyerek, psikolojimizin bu özelliği üzerinden para kazanır.²⁵⁸

“Doğal, doğal olmayana karşı” dinamiği sıklıkla politik tartışmalarda da ortaya çıkar. Örneğin, eşcinsel hakları karşıtlarının pek çoğu aynı cinsle seks ilişkisinin “doğal olmadığını” iddia eder.²⁵⁹ Bunu yaparken, şayet bir şey “doğal değilse” (Bu, bahsedilen olgunun doğada insanlar ya da diğer hayvanlar arasında nadir bulunduğu anlamına da gelebilir.) o zaman ahlâkî sorunlar da yaratır görüşünün doğruluğuna güvenirler.

Eşcinsel hakları destekleyicileri bu türden iddialara, insan topluluklarının çağlar ve kültürler boyunca eşcinsel erkekler ve lezbiyenlerden oluşmuş geniş ve görece tutarlı bir grup barındırdığına ve bu grubun toplam nüfusun muhtemelen %10’unu oluşturduğuna dikkat çekerek cevap verirler.²⁶⁰ Eşcinsel hakları destekleyicileri ayrıca, homoseksüelliğin insan olmayan akrabalarımız arasında da yaygın olduğuna not düşebilirler. Bunların arasında “cüce şempanze” olarak da anılan Bonobo da bulunmaktadır.²⁶¹ Bu cevaplar homoseksüelliğin normal *olduğu*, kültürel unsurlardan bağımsız olarak doğada mevcut olduğu ve bu nedenle koku alma duyusuyla doğmanın ya da havaya ihtiyaç duymanın “uygunsuz” olmadığı gibi bunun da sorun olmadığı anlamına gelir.

Her iki fikrin savunucuları da etik rehberlik anlamında yararlı bir kaynak olarak doğayı ele almaktadırlar. Hayvanların diğer hayvanlara karşı uyguladığı şiddet hakkındaki çift taraflılık argümanı bizim düşünce sistemimizdeki bir zorlamayı da yansıtır. “Göze göz, dişe diş”ten “Ektiğini biçersin”e, ahlâkî anlamda karşılıklılığa güçlü bir meylimiz olduğunu beyan eder gibiyiz. Bir başka insanla ya da bir grupta nasıl ilişkiye gireceğimize karar verirken hakların ve yükümlülüklerin tek taraflı değil, her iki yönde şekillendiğine dair talepte bulunma konusunda kendimizi haklı buluruz. Adaletle ilgili güncel tutumların daha fazla egemen ol-

duğu demokratik toplumlardaki hukuk sistemleri, herhangi bir birey ya da gruba orantısız yükler yüklemeyen ya da onlara orantısız menfaat sağlamayan eşit bir alışverişı destekleyen ve karşılıklı fayda sağlayan düzenlemeler yapmayı amaçlarlar.

Aslanın ahlâklılığı sorusunun barındırdığı her iki argümanın (“doğal” argüman ve çift taraflılık ya da “kısasa kısas” argümanı) gücü dikkate alındığında nasıl bir cevap verebilirim? Doğal “yaşam döngüsünün” bir parçası olan bir şeyden vazgeçilmesini nasıl teklif edebilirim? Ayrıca hayvanlar hiç tereddüt etmeden şiddet uygularlar ve avlanırlarken nasıl onlara şiddetsizlik borçlu olabiliriz? Benim gibi insanlar hayvanları öldürmekten ve hayvansal ürünleri tüketmekten vazgeçtiklerinde, hayvanların karşılıklı bir barış sözü vermedikleri göz önüne alınırsa, vazife yerine getirmenin çok ötesine geçmiş olmuyor muyuz?

Doğal argümanına cevap vererek başlayacağım:

“Doğal” Argümanı

Aslanlar diğer hayvanları öldürüyorlar ve tüketiyorlar. Aslında bu durum onların doğasının bir gereği olarak görünüyor; çünkü yaşamak için hayvan eti yemeleri gereken “zorunlu etçiller” olarak sınıflandırılıyorlar. Başka yaratıkları avlayıp onları yemeden yaşamayı beceren bazı şahsına münhasır aslanlarla ilgili fıkrada tarzında hikâyeler de mevcut.²⁶² Bununla beraber bu örnekler istisnadır ve aslanlar doğal çevrelerinde gözlemlenip anatomik olarak incelendiğinde diğer hayvanları avlayıp yemeye uygun biçimde tasarlandıkları görülür. Bu sadece zorunlu etçillerden olan aslanlar için değil, hepçil olarak sınıflandırılan rakun ve ayı gibi diğer türler için de geçerlidir.

Bilhassa etçil ve hepçil memeliler avlarını öldürüp parçalara ayırmayı mümkün kılan birtakım fiziksel özellikler paylaşırlar. Başlarının büyüklüğü ağızlarının çok geniş açılabilmesine olanak tanır; çenelerindeki basit bir bağ dişlerin parçalayıp dilimlemesi için sağlam bir menteşe görevi yapar fakat bu çene yana kaydırmaya müsait değildir. Kama gibi dişler ise lifli enkazın tuzağına düşmemek için ayrı bir noktaya yerleşmiştir. Ayrıca keskin pençeleri mevcuttur.²⁶³

Ayrıca etçil ve hepçil memelilerin mideleri son derece büyüktür; bu büyük mide onların çok fazla miktarda yemek yemelerine izin verir. Ortalama haftada bir kez avlanma eğiliminde olan hayvanlar için bu özellik önemli bir kapasite anlamına gelmektedir.²⁶⁴ Diğer yandan bu hayvanların midesindeki PH değeri çok düşüktür (Bu da midelerindeki asit miktarının fazla olması anlamına gelir). Midelerindeki asit, hayli konsantre durumdaki proteinle birlikte çürümekte olan etin içinde mevcut tehlikeli bakterilerin de kırılmasına sebep olur.²⁶⁵

Hayvan anatomisinin hayvanları ve hayvan ürünlerini tüketmenin ahlâki boyutuyla ne ilgisi vardır? Doğayı bir etik bilgi kaynağı olarak ele alan ilk argüman, "doğal" davranışın etik anlamda izin verilen davranış olduğunu ileri sürer. Gözlemlediklerimiz doğru olarak kabul edildiğinde, aslanlar, kaplanlar ve ayıların başka hayvanları öldürüp yemeleri son derece doğaldır. Eğer doğal olarak gelişen bir şey için başkalarını kınamıyorsak o zaman aslanları da diğer hayvanları et tükettikleri için suçlamak doğru olmayacaktır. Nitekim aslan davranışından alınan saçmaya indirgeme argümanına göre, biz insanların da aslanlar gibi hayvan olmasından hareketle, hayvansal ürünlerin tüketimini de kınamamız gerekmektedir.

Argüman ikna edici görünmektedir. Bununla birlikte şüpheli olmak için en az iki sebep bulunmaktadır. Birinci sebep insan erdemiyile, ikincisi de insan biyolojisiyle ilgilidir.

Bir davranışın doğada yaygın biçimde bulunduğu gerçeği, normalde o davranışın ahlâken doğru olduğunu ispatlamak için yeterli değildir. Bir örnek verecek olursak, zorlama yoluyla cinsel ilişki doğada sıkça karşılaşılan bir durumdur.²⁶⁶ Muhtemelen genetik eksiklikleri nedeniyle dişiler tarafından seçilmeyen erkeklerin arasında bizim "tecavüz" olarak adlandırdığımız davranış yaygın olarak görülmektedir. Tecavüz yoluyla istenmeyen bir erkek de soyunu devam ettirme imkânı bulmaktadır (Hattâ belki de zorla cinsel ilişkiye girme eğilimini de). Bir sosyobiolog, savaş sırasında fetihçi ordulara mensup askerlerin genetik miraslarını genişletmek amacıyla işgal edilen topraklardaki kadınlara tecavüz etmelerini, bu bilimsel gerçeğin bir örneği olarak yorumlayabilir.²⁶⁷

Doğada sıkça karşılaşılan bir başka davranış örneği de yeni do-

ğanı öldürmektir. Bazı hayvan türleri arasında örneğin, sürüdeki liderlik konumunu yeni ele geçirmiş bir erkek için, yeni doğan yavruları doğdukları an öldürmek normaldir.²⁰⁶ Bu davranışın evrimsel faydası açıktır. Eğer dişiler başka bir erkeğin bebeğini büyütmekle meşgul olurlarsa, erkek onları hamile bırakamaz. Böyle bir durumda yeni doğanların öldürülmesi sonucu süt salgılama sona erer ve dişiler tekrar üremeye hazır hale gelirler. Devamında da erkek bu dişilerle çiftleşerek kendi genetik soyunu devam ettirme imkânı bulur.

İnsanlar ve yakın primat akrabalarımız arasında üçüncü ortak davranış da 'ksenofobidir'. Tam karşılığı "yabancılardan korku" olan bu kelime, bireyin bulunduğu grup dışındaki türdeşlerine karşı beslediği düşmanlık olarak tarif edilebilir.²⁰⁹ Erkek bir şempanze tanımadığı bir diğer şempanzeyle karşılaştığında, yaygın davranışı ölçüsüz şiddettir.²⁷⁰ Benzer şekilde ırkçılık, uluslararası anlaşmazlıklar ve grup içi nefretler insanlık tarihinin sürekli bir parçası olmuştur.²⁷¹

Belki evrimsel tarihimizin bir noktasında yabancılar ani bir tehlike arz etmişlerdir ve DNA'mızın içine kabilesel sadakat ve yabancılara karşı antipati yoğun bir şekilde işlemiştir.²⁷² Küçük çocuklarda bile grup içi/dışı ayrımının rahatsız edici yankılarına rastlayabiliriz.²⁷³ Bariz biçimde doğal olarak ortaya çıkan bu davranış, okullarda zorbalığa karşı politikalar başlatılması şeklinde karşılığını bulmuştur.²⁷⁴

Doğal biçimde gerçekleşen tecavüz, yeni doğanın öldürülmesi ve yabancı düşmanlığı biçimindeki bu üç örnek "doğal" gelen davranışları sürdürmenin otomatik olarak ahlâkî zorunlulukları da yerine getirmek anlamına geldiği şeklindeki görüşü geçersiz kılmakta yardımcı olmalıdır. İnsan topluluklarında doğal biçimde gelişen pek çok olayda kendi davranışlarımızı olumsuz anlamda eleştiririz. Gerçekten de, eğer belli bir davranış nadirse, bu, insanların söz konusu davranışa yönelmekte isteksizlik yaşadıkları anlamına gelmektedir ve bu davranışı yasaklamak için herhangi bir etik kurala gereksinim duymayız. Bu bakış açısından, hem ahlâksızlık hem de erdem bize "doğal" biçimde ulaştığından, hareketlerimizi ciddi biçimde gözden geçirmeli ve etik düşüncüyü

* Ç.N. yabancı düşmanlığı

temel alarak neyi yapıp neyi yapmayacağımızı seçmeliyiz. Bir başka deyişle, canımızın istediği her şeyi yapamayız ve yapmayı tercih ettiğimiz şeyin doğruluğunu kanıtlamak hususundaki eğilimimize güveniriz.

Ancak belki de doğadan gelen argümanlarla ilgili geçmişe dayalı faktörler mevcut. Evet, bazı şeyler doğal ancak ahlâkî değil, fakat belki de belli bir davranışın doğal olarak ortaya çıkması, diğer faktörler doğallığın etik yanına ağır bassa bile, yine de onu az da olsa ahlâkî kılıyor. Nihayetinde aslanlar avlarını öldürüp parçalarına ayırdıklarında onları ahlâksız olmakla suçlamıyoruz; çünkü aslanlar doğal etçillerdir. Doğamızın ne yapmamız gerektiğiyle ilgili olduğu varsayımından hareketle, insanların aslanlar gibi etçil ya da ayılar gibi hepçil bir tür olup olmadığını sorgulamaya değer.

Hepçil ve etçillerin anatomilerini, kocaman açılan bir ağız, menteşe gibi çalışan bir çene bağı, kama gibi dişler ve keskin pençeleri de dâhil olmak üzere tekrar değerlendirelim. Bu özelliklerin her biri aslanın ya da ayının avını öldürmesi için vücudunu kullanmasını sağlar. Bunun tersine otçul hayvanlar çiğnemeyi, ezmeyi ve öğütmeyi kolaylaştıran etli dudaklara, az açılan bir ağza, kalın ve kaslı bir dile ve hareket eden bir çene bağına sahiptirler.²⁵ Otçul hayvanların genellikle keskin pençeleri de yoktur. Bu tür özellikler, hücre duvarları yıkıldığında besleyici maddeleri sağlayan bitkileri yemek için uygundur. Bu süreçte bir etçilin ya da hepçilin büyük miktardaki eti bir lokmada yutmaktan ziyade, çenenin her iki yana hareketiyle ezmesi gerekmektedir.

Otçulların mideleri etçillerin ya da hepçillerinki gibi geniş değildir; bu özellik onların sık sık küçük porsiyonlarda bitkisel yiyecekler yemelerini gerektirmektedir (Bitkiler de yerlerinde durduklarından onlara ulaşmak kolaydır).²⁶ Otçulların midelerindeki PH değeri de etçil ve hepçillerinkinden yüksektir (Bu daha az asidik olduğu anlamına gelmektedir.). Bunun sebebi belki de çürümekte olan etin içindeki tehlikeli bakterilerin bitkilerde bulunmamasıdır. Otçulların dar bağırsakları hayli uzundur ve bitkilerde bulunan karbonhidratların uzun süren ve karmaşık çözülme süreçlerine uygun ortam sağlar.

Gerçekten de insan vücudu her açıdan etçil ya da hepçil hayvanlardan çok otçul hayvanların vücutlarına benzemektedir (go-

ril ve fil gibi).²⁷⁷ Ağzlarımız az açılmaktadır; dişlerimiz son derece keskin değildir ("köpek dişlerimiz" bile) ve dudaklarımızla dilimiz kaslıdır. Çenemiz pek sağlam değildir (Avla aramızda geçen bir savaşta yerinden çıkması kolay olacaktır.); fakat hayli hareketlidir her iki yana hareket etmesine izin vererek bitkilerin ezilmesi ve öğütülmesini kolaylaştırmaktadır.

Midelerimiz bir dereceye kadar asidiktir; bu gerçek, Şükran Gün'ne yakın, hindi biraz az pişmesi sonucu midede rahatça hayatta kalan ve hastalık üreten bakterilerin besin zehirlenmelerine sebep olmaları sonucu dikkat çeken bir durum halini alır.²⁷⁸ Otçul hayvanlar gibi, ayrıca etçil ve hepçillerin aksine, bizim de karmaşık karbonhidratların sindirilmesini sağlayan bir sindirim sistemimiz vardır; bu süreç otçullarda olduğu gibi, karbonhidrat sindiren enzimlerin bulunduğu ağızımızda başlar ve uzun bağırsaklarımızda tamamlanır.²⁷⁹

Bu bilgilerden insanların hayvan ürünleri yiyemeyeceği ve sindiremeyeceği anlamını çıkabilir miyiz? Elbette hayır. Hayvanları öldürmeye yarayan silahlar varken keskin dişlere ihtiyaç duymayız ve çiğ eti pişirmek için ateş varken, çiğ ete yerleşmiş patojenleri öldürme konusunda yetersiz olan midemize yönelik gizli tehlikeleri genellikle bertaraf edebiliriz.

Bununla birlikte, hayvansal ürünlere uyum sağlamaktaki esnekliğimize rağmen, anatomik olarak bitkisel beslenmeye uygun olduğumuz her durumda aşıkârdır. 3. Bölüm'de gördüğümüz gibi, hayvansal besinler bizim için gerekli değildir ve hayvansal besin tüketmenin belli bir bedeli ve riski vardır. Karmaşık karbonhidratların yavaşça uzun bağırsaklarımızda ilerlemesi ne kadar faydalı olsa da, aynısı uzun süreler boyunca bağırsaklarımızda çürüyen et için söylenemez.²⁸⁰

Bununla birlikte pek çok insan hayvansal ürün yemekten haz alabilir; o zaman da tabiat, onları tükettiğimiz için bizi sağlıklı bir bünyeye ödüllendirmez. Vücudumuz aslanların bedeninden oldukça farklıdır ve dolayısıyla yediklerimizle ilgili yaptığımız tercih çok daha esnek ve bununla bağlantılı olarak da etik incelemeye karşı daha duyarlıdır. Bir tarafta anatomimizin ve fizyolojimizin bizi fazlasıyla hazırladığı başka bir tercihimiz -gerçekten de daha sağlıklı bir tercih- varken, yaptığımızı mazur göstermek için doğa argümanından yardım umamamız. Aslanları başka hay-

vanları tüketmelerinden dolayı suçlamamızın anlamlı olmayacağı doğrudur. Fakat şu basit bir gerçek: biz aslan değiliz.

Karşılıklılık Argümanı

İkinci aslan argümanı, diğer hayvanlar başka hayvanları yiyecek için öldürmekten geri durmuyorlarsa, o zaman bizim de diğer hayvanları öldürmekten kaçınmak gibi bir sorumluluğumuzun olmadığı yönünde: kısasa kısas. Karşılıklılık konusunu esas alarak, başkalarının bize yapabileceklerini onlara yapmayı yeterince adil ve haklı görme eğilimindeyiz. Eziyet ve şiddetle karşı karşıya kaldıklarında azizler nezaketlerini koruyabiliyor olsalar da, sıradan insanlardan başlarına gelenin aynısını karşılarındakilere yapmalarından daha iyisini bekleyemeyiz.

Karşılıklılık argümanının normalde başkalarıyla olan ilişkilerimizde meşru etik yaklaşım olduğunu varsayalım. Yine de, insanların hayvan ürünleri tüketmeleriyle karşılıklılık argümanının ilişkili olduğuna dair kuşkuya düşmek için en az iki sebep gösterebiliriz. Birincisi, başkalarına bize davrandıkları gibi davranmak prensibi normalde, belli bireylerin ya da en azından belli grupların bize nasıl davrandıklarını incelememizi gerektirir. Bazı insanların şiddet uyguladığı gerçeği tüm insan ırkını şiddete eğilimli olarak damgalayıp değersiz kılma ve aralarından seçtiğimiz bir insana şiddet uygulama arzusuna müsamaha etme hakkını bize vermez. Bunun yerine eğer karşılıklılık kuralına göre şiddetin hak edildiği ve mazur görüldüğünü varsayıyorsak bile, kimlerin şiddet uygulamış olduğunu bulmalı ve şiddetimizi onlarla sınırlamalıyız.

Karşılıklı görevlerimizin ve yükümlülüklerimizin özgünlüğü, neden polisin tutukladığı herhangi bir insanı kolayca cezalandırması yerine cezai mahkemelerin kurulduğunu açıklar. Benzer şekilde, bir ırk ya da etnik grubun farklı üyelerince gerçekleştirilmiş şiddet eylemlerine bir cevap anlamında aynı gruba üye masum bireylere uygulanacak şiddet seçeneğine de karşı çıkarız. Masum bir bireyi, bir şekilde ilişkide olduğu suçlu bir kişinin yanlış bir eyleminden dolayı sorumlu tutmanın ve ona zarar verme yolu aramanın haksızlık olduğunu kabul ederiz.

Başkalarına zarar veren davranışa cevap verirken "doğru" bi-

reyleri hedefe koymanın önemini bir kez takdir ettiğimizde, aslanın yırtıcı davranışının bizim tüketim tercihlerimizle aslında hiç ilgisi olmadığı netlik kazanır. Aslanlar yaptıklarından daha iyisini hak etmiyor (birazdan tartışacağım bir önerme) olsalar bile bunu, insanların tavukları, hindileri, domuzları, koyunları ya da inekleri kesip, sömürüp tüketebileceği önermesi takip edemez. “İnsanlar insanları öldürüyor,” diye kendimize diğer insanları öldürme hakkı vermek ne kadar mantıksızsa, “Hayvanlar diğer hayvanları yiyor,” diyerek kendimize diğer hayvanları yeme hakkını vermemiz de bir o kadar mantıksızdır. Hayvanlar konusuna gelirsek, bazı hayvanlar diğer hayvanları yerler, geri kalanlar ise yemezler.

Hayvanlar âlemindeki “besin zincirini” bir piramit olarak tarif edebiliriz; bu piramitte en üstte sayıca çok az olan türler bulunur (Aralarında aslanlar da vardır.) ve bu türlere mensup bireyler diğer hayvanlarla beslenirler. Sayıca daha fazla olan diğer türler ise bitkilerle beslenirler. Bu en etkili düzendir, çünkü bir hayvanın yiyeceği bitki daha sonra onu yiyecek olan hayvanın doğrudan yemesi gerekenden çok daha fazladır.²⁸¹ Bir başka deyişle etçil varlık yeryüzünün kaynaklarını uygun biçimde kullanmaz. Bu da insanların mevcut hayvansal gıda tercihlerinin neden hem çevre hem pek çok insanın açlıktan ölmek için alması gereken yeterli gıda üzerinde yıkıcı bir etki yaratmış olduğunu izah eder.²⁸²

Esasen otçul inekler, domuzlar, koyunlar, tavuklar ve hindilerden elde edilen hayvan eti ve parçalarının tüketiminin aslanların, kaplanların ve ayıların da diğer hayvanları yediğini söyleyerek karşılıklılık zemininde makul biçimde savunulamayacağını görüyoruz. Barışçıl otçul hayvanlar üretim için kesilip öldürülmeyi hak edemezler; çünkü onlar, “Hayvanlar diğer hayvanları yiyor,” önermesiyle doğru biçimde vahşetlerine gönderme yaptığımız hayvanların arasında yer almıyorlar. Fakat bu belki de, etçil ve hepçil hayvanları tüketmemizin kabul edilebilir bir şey olduğu anlamına mı geliyor? Kendileri başka hayvanları öldürüp yediklerine göre, kurtları, ayıları, vahşi kedileri ve birçok türden balığı tüketmemiz etik olabilir mi? Bir başka deyişle, hatamız aslında yanlış hayvanları katlediyor olmamız mı?

Ahlâkî Etkenler ve Etik Konusu Olanlar

Etçil ve hepçil hayvanları tüketmemizi, inek ve koyun gibi otçul hayvanları tüketmekle karşılaştırıldığında, etik anlamda daha tercih edilebilir bir alternatif olarak destelemediğimi öğrenmek okuyucuyu şaşırtmayacaktır. "O bana kötülük yaparsa, benim de ona kötülük yapma hakkım doğar," önermesinin temel dayanağı, "o" diye bahsedilen kişinin yaptığından etik anlamda sorumlu olması ve bu nedenle de (özellikle "benim" tarafımdan) kötü davranılmayı hak etmesidir. Yemek için avlanan insan olmayan hayvanlar bunu yaparken neredeyse kesin olarak masumdurlar ve aynı zamanda *bizimi* yaşamlarımızı ya da esenliğimizi tehdit etmemektedirler.

Onların masum olduklarını söylerken ne demek istiyorum? Bir bireyin hareketlerini "ahlâksız" olarak tanımlamamız için, o bireyin yaptığı şeyin ahlâkî anlamda ne ifade ettiğini anlama kabiliyeti olmalıdır. Bu nedenle, abisine kızdığına onu silahla vurup öldüren üç yaşındaki bir çocuğu ahlâkî olarak sorumlu tutmayız. Her ne kadar davranışı bir trajediye yol açmış olsa da üç yaşındaki bir çocuğu hapisle cezalandırmak uygun olmayacaktır.

Üç yaşında bir çocuğu silahlardan uzak durması konusunda eğitebilsek de (Silahları onun uzanamayacağı yere koymak daha iyi olacaktır elbette.), cinayeti yasaklayan kesin emrin etik ağırlığını onun üzerinde tam anlamıyla uygulamak mümkün değildir. Küçük çocukların ilkel bir doğru ve yanlış algısı ve diğer insanlarla empati yapma kabiliyetleri vardır. Buna rağmen kardeşini vurduğunda büyüklerin kızmasının yanı sıra yanlış bir şey yapmış olduğunu bir bütün olarak kavramalarına izin verecek beyin devreleri eksiktir.²⁶³

Buna ek olarak, çocuklar ani dürtülerini kontrol altında tutma kabiliyetine sahip değildirler.²⁶⁴ Bu nedenle, ebeveynlerinin onları cezalandıracağını bilseler dahi yine de bazen kardeşlerine vuracaklardır. Yaptıklarını ehil bir yetişkin yapsa ahlâkî suçlamayla karşılaşacağı halde, ahlâk anlayışları ve dürtü kontrolleri onları ahlâksız olmakla suçlamaya yetmeyecek durumdadır.

Küçük çocukların dehşet verici şekilde yıkıcı şeyler yapabileceklerini ve yine de bu hatalı davranışlarından sonra "masum" kabul edilebileceklerini biliyoruz; çünkü davranışlarının etikle

olan ilgisini kurabilecekleri nöral kaynakları mevcut değil.²⁸⁶ Etik filozofları küçük bir çocuktan "etiği ayırt edemeyen" olarak bahsederler.²⁸⁶ Etiği ayırt edemeyen bir bireye karşı ayırt edebilenlerin sorumluluğu bulunsa da onun diğerlerine karşı etik sorumluluğu yoktur.

Bir başka grup insan, bebekler ve çocukların bulunduğu kesimi adil biçimde karşılıklılık bekleyemeyeceğimiz, henüz etik amil sıfatını kazanmamış bir grup olarak tanımlarlar. Ben burada henüz var olmayan fakat bir gün gelecek nesilleri oluşturacak bir grup insandan bahsediyorum. Bu gruptakilerin bize hiçbir zaman yararlı veya zararlı olsun, bir şey yapma fırsatları olmayacak; öyle ki şu an onları ödüllendiremeyeceğimiz gibi cezalandıramayız da.

Bu insanlara karşı etik sorumluluklarımız var mı? 1983 yılında yazılan "Adaları İlgilendiren Görevler" isimli bir makalede, filozof Mary Midgley, Robinson Crusoe'nun adayı terk ederken orayı ateşe vermesinin ahlâkî olup olmayacağını sorarak bu meseleyi öne sürüyor.²⁸⁷ Zannederim ki Midgley²⁸⁸ gibi pek çoğumuz da içinde yaşanabilecek bir dünya miras bırakmak da dâhil olmak üzere, gelecek nesillere karşı görevlerimiz olduğunu söyleyecektir.²⁸⁹ Sezgilerimiz (aynı zamanda dinî geleneklerimiz) bize, etiği ayırt edememeyi bırakın henüz dünyaya bile gelmemiş insanlara karşı, hiçbir zaman karşılığını alamayacak olsak da, etik sorumluluklarımız ve çekincelerimiz olduğunu söyler.

Şimdi dünyada zaten var olan ve diğer hayvanları öldüren hayvanların yaptığı gibi saldırgan eylemler gerçekleştiren varlıklara geri dönelim. Bunlar ahlâkî olanı ayırt edemeyenlerdir. Bu insanların arasında sadece çocuklar değil; beyni hasar görmüş, akıl hastalığından muztarip ya da zihinsel yetersizlik çeken yetişkinler de bulunmaktadır.²⁹⁰ Bu gibi insanlar, zihinsel engelleri nedeniyle davranışlarının yanlış olduğunu kavramaları güç, hattâ imkânsız olanlar için özellikle tasarlanmış cezai savunmalara başvurabilirler.²⁹¹

Masumiyetle ilgili bu gözlem, aslanların ve beslenme için öldüren diğer hayvanların bizden şiddet görmeyi neden hak etmedikleri konusundaki tartışmaya geri dönmemizi sağlıyor. Bu hayvanların kendileriyle kişisel olarak bir bağı olmayan başka türden bir hayvanı öldürmenin adil olamayacağı hususunu içselleştiremediği anlaşılıyor.

Bu ehliyetsizlik etçil ve hepçil hayvanların tamamının ahlâkî yeterlilikleri olmadığı anlamına gelmez. Hayvan davranışları konusunda uzman olan Jonathan Balcombe bazı insan dışı hayvan türlerinde empati, çekinme ve geliştirmekte olan ahlâkî farkındalık olarak tanımlayabileceğimiz pek çok davranış belgelemiştir.²⁹² Hayvan çalışmaları sürdüren diğer uzmanlar da benzer gözlemleri kayda geçirmişlerdir.²⁹³ Bir hayvanın minnettarlık, güven ve diğer ahlâkla ilgili duyguları deneyimleyebileceğini gözlemlemek için bir kişinin sadece YouTube'daki "Christian the Lion" videosunu izlemesi yeterli olacaktır.²⁹⁴ Dahası, avcı hayvanların normalde av olarak görecekları hayvanlara bağlanma kabiliyetleri bile vardır.²⁹⁵

Bununla birlikte aslan ve diğer insan olmayan hayvanların eksikliğini çektiği şey, aç hissettiklerinde diğer canlılara zarar ya da acı vermeye sebep olmamaları gerektiğine dair bir sonuç çıkarmalarına yetecek soyut etik akıl yürütme yeteneğidir. Bir hayvanat bahçesine hapsedilmiş bir kutup ayısı, kafesine girmiş bir çocuğu öldürdüğünde ayının ahlâksız olduğu ve cezalandırılmayı hak ettiği sonucuna varmak yerine olayı bir trajedi olarak tanımlarız.²⁹⁶

Gereklilik Argümanı

Etiği ayırt edemeyenlerin masumiyetlerine bağlı kalmaksızın, aralarından bazılarını karşı şiddet uygulamak kimi zaman gerekli olabilir. Elinde bir bıçakla sizin canınıza kast eden bir insanla karşı karşıya kaldığınızda kendinizi savunmak için onu öldürebilirsiniz ve bunu yapma hakkınız o adamın davranışlarından ahlâkî olarak sorumlu tutulup tutulamayacağı ile ilgili olmaz. Aklını tümünden yitirmiş olabilir, davranışlarını kontrol etmekten ya da onların doğru olup olmadığını anlamaktan aciz olabilir; fakat siz kendi canınızı kurtarmak için onu öldürmek zorunda kaldığınızda, pek az insan onu öldürme kararınızı yargılar.

Kendimizi masum fakat saldırgan²⁹⁷ bir insana karşı nasıl koruyorsak, ne kadar masum olursa olsun hayatımızı tehdit eden insan olmayan hayvana karşı da koruyabiliriz. Eğer bir kişi yolda giderken kuduz bir köpek ona doğru dişlerini çıkarıp ağzının etrafında köpüklerle hırlayarak koşarsa, kendisini korumak için kö-

pege karşı ölümcül bir güç kullanabilir; bunu yaparken köpeğin bir hastalığın pençesinde olduğu ve bu hastalığın onu saldırgan yaptığı gerçeğini bir kenara bırakır.²⁰⁰ O zaman, ahlâkî bir mesele anlamında şiddete başvurmaya dair seçimimizi yaparken, tehlike anındaki zorunluluk, şiddetimizin hedefindeki masum ya da suçlu olmasından daha belirleyici olabilir.

Böylece zorunluluk, hayvanları yiyecek kaynağı olarak kullanmayı kabul edip etmeyeceğimiz konusunda kritik bir rol oynar. Bir hayvanı avlarken aslında o hayvan hiçbir şekilde hayatımıza kast etmemektedir ve şiddet göstermemiz gereken bir durumla karşı karşıya değilizdir. Avlanmak tanım itibarıyla, bize karşı saldırgan bir tavır içinde olan birine karşı geliştirilen savunma eyleminden çok, bizden kaçan birini kovalamak anlamına gelmektedir.

Elbette bazı durumlarda “ortalıkta gezen” hayvanlara ya da insanlara karşı bir tehdit oluşturabilirler. Polis, azılı bir kanun kaçağını durdurmak için eğer daha az zarar veren bir yöntem bulamazsa ölümcül bir güç kullanabilir. Bununla birlikte bu durum genellikle, avlanan ya da balık avlayanları kapsamaz ve kesinlikle yemek için çoğaltılarak beslenen, kullanılan ve kesilen muazzam sayıdaki hayvanın durumuyla hiç ilgili değildir. Onları bize yönlendirecekleri olası şiddeti engellemek için öldürmüyoruz.

Kişi her şeye rağmen ihtiyaç ve zorunluluğu bir başka manada tartışmaya açabilir mi? Belki hayvanı beni öldürmesini engellemek amacıyla öldürmem gerekmiyor, fakat aynı hayvanı yaşamımı ve sağlığıma korumak için öldürmek zorundaydım? Bir başka deyişle, şiddetin hedefinde yer alanlar hayatlarımızı ve sağlığımızı tehdit edecek hiçbir şey yapmıyor olsalar da, zorunlu şiddetin tanımını, yaşamamızı ve büyümemizi sağlayan şiddet olarak genişletemez miyiz? Eğer sağlıklı bir hayat geçirmek için hayvansal ürünleri yememiz gerekseydi, hayvansal ürün tüketimimizi haklı çıkarmak için “zorunluluğun” bu ikinci formunu tartışabilirdik.

Bu türden bir “zorunluluk” argümanının etik konusu olarak kolay sonuç alınabilecek türden olmadığını gözlemlemek yararlı olur. Nihayetinde yaşamak için diğer insanların bedenlerinin bazı kısımlarına “ihtiyaç” duyuyoruz diye onlara şiddet gösterilmesine izin vermiyoruz. Komşunuz organ nakli olmazsa hayatını kaybedecek olsa ve siz onun tek umudu olsanız dahi karaciğerinizi zorla alamaz. Genellikle kendini koruma sırasında tehdidi orta-

dan kaldırmak amaçlı sergilenen şiddetle -insanlara ve insan dışı varlıklara yönelik olanlara benzer şekilde izin veririz- yasaklamış olduğumuz, hayat kurtaran kaynakların peşinden giderken sergilenen şiddet arasına etik bir çizgi çekeriz.³⁰⁰

Yine de şimdilik bu uyarıyı bir kenara koyalım ve kendi hayatlarımızı korumamız gerektiğinde diğer hayvanları öldürüp tüketmenin ahlâken savunulabilir olduğunu varsayalım. Bir can kurtaran sandalında açlıktan ölmek üzere olanların arkadaşlarını kesip yemelerini her ne kadar açık biçimde makul görmesek de, onlara anlayış göstermeye hazır olabiliyoruz.³⁰¹ Karnı tok insanların; hastalıktan muztarip ya da açlık sınırındaki insanların şiddet uygulama seçeneğiyle yüzleşmesi hakkında yargıda bulunması en hafif tabiriyle kabalık olarak görülebilir.

Bugün ABD’de yaşayan ve hayvanları ya da hayvan ürünlerini yiyecek veya giyecek olarak tüketen insanların tutumu zorunluluğa bir yanıt teşkil etmemektedir; insanların hayatta kalmaları ya da sağlıklı olmaları için hayvansal ürünlere ihtiyacı yoktur. Aslında daha önce de gördüğümüz gibi, hayvansal ürünleri tüketmek bir tehdidi ortadan kaldırmaktan çok uzak bir konudur; tersine çevre ve insan sağlığı için büyük tehlike oluşturmaktadır. İkinci ve üçüncü bölümlerde bahsedildiği gibi, hayvan ürünleri tüketmeden de lezzetli ve doyurucu yemekler yiyerek sağlıklı ve mutlu bir hayat sürebiliriz. Hattâ tüm hayvan ürünlerinden uzak durup işlenmemiş bitkisel gıdalar tüketerek kalp ve dolaşım hastalıkları, diyabet ve muhtelif kanser türlerine yakalanma ihtimalimizi azaltabiliriz.

Kendi sağlığımızı ve uzun yaşam şansımızı tehdit etmenin de ötesinde, hayvanları çoğaltıp kesmek gezegeni tehdit altında bırakan hava ve su kirliliğine, bunun yanı sıra küresel ısınmayı tetikleyen gazların salınımına sebep olmaktadır. Ek olarak, tüketici talebini karşılamak için et ve diğer hayvansal ürünleri üretmenin dünyanın gelişmekte olan bölgelerindeki halkların açlık çekmeleriyle yakından ilgisi vardır. İnsanları bitkilerle beslemek yerine insanlar tüketsin diye yetiştirilen hayvanları beslemek amacıyla tarım yapmanın muazzam verimsizliğe neden olması, bu üzücü gerçeğin sebebidir.³⁰²

Kara ve su kaynakları sınırlıdır; bunları verimsiz kullanmak, küresel anlamda yetersiz besin arzına ve nihayetinde insanların

açlıkla yüz yüze gelmelerine neden olur. Hayvan endüstrisi ve bunun sürmesini destekleyen alışkanlıkların sıkça gözden kaçırılan özelliğini incelemek için bir dakikamızı ayırmaya değer.³³⁵

ABD’de yetişen tahılın %70’ini çiftlik hayvanlarını beslemek için kullanıyoruz ve ekilebilir arazilerin daha da fazla bir yüzdesini çiftlik hayvanlarına ayırmış durumdayız.³³⁴ Bir kilogram eti üretmek, aynı miktarda tahılı üretmekten yaklaşık yüz kat daha fazla suyun tüketilmesini gerektirebiliyor.³³⁵ Hayvan beslenmesi yapılan bir akre’lik (4.047 m²) bir arazide, sebze veya tahıl yetiştirilirse yaklaşık on ile on beş kat daha fazla protein üretiliyor.³³⁶ Yazar Richard Oppenlander bu sorunu şöyle tarif ediyor:

Bugün... gelişmemiş ülkelerde bulunan milyonlarca hektar tarım alanı Avrupa’daki çiftlik hayvanlarını beslemek için kullanılıyor ve bu çiftlik hayvanları da nihai olarak ABD’ye gönderiliyor... Dünyanın açlıkla mücadele eden çocuklarının %80’i, daha sonra öldürülüp gelişmiş ülkelerde yaşayan zengin bireyler tarafından yemek üzere yetiştirilen hayvanların beslendiği ülkelerde yetiştiriyorlar. Günümüzde üçüncü dünya ülkelerince üretilen tüm tahılın dörtte birinin çiftlik hayvanlarına verildiği tahmin ediliyor.³³⁷

Böylece açlık çeken insanlar kendi arka bahçelerinde uzak diyarlardaki tüketicilerin hayvansal ürün talebini karşılamak için hayvan yemi yetiştirildiğini izleyebiliyorlar.

Bu durumda hayvansal ürün tüketimimizin insanların yüz yüze olduğu açlık sorunuyla iki noktada ilişkisi mevcut: bir taraftan ekilebilir alanlar ve su gibi dünyanın kısıtlı kaynaklarının tüketilmesi, diğer yandan da açlık çeken insanların bulunduğu yerlerden yenilebilir bitkisel gıdaların iyi beslenen (en azından *bol bol* beslenen) insanların yaşadığı yerlerdeki hayvansal ürün tüketimini desteklemek amacıyla yönlendirilmesi. Bizi hayvansal ürün tüketmek zorunda bırakacak bir tehditle karşı karşıya olmaktan çok, vegan olmayı tercih ederek başarılı biçimde yönlendirebileceğimiz bir tehditle yüz yüzeyiz.

Bu tartışmaya, “Hayvanlar birbirlerini yediklerine göre bizim de hayvanları yememiz ahlâki olur mu?” diye sorarak başladık. Bu sorunun cevabını araştırırken doğadan argüman ve çift taraflılık argümanı olmak üzere iki argüman gördük. Bu iki savı incele-

diğımızde aslanların ve diğer etçillerle hepçillerin bizden pek çok önemli noktada farklı olduğunu gördük.

Bizim gibi duyarlı olsalar da, etçiller ve hepçiller anatomik olarak bizden farklı biçimde, avcı olmak ve ölü hayvanları yemek üzere tasarlanmış durumdadır. Ayrıca bizim aksimize, yabancılara şiddet uygulama konusunda ahlâkî bir algı geliştirmiş görünmüyorlar. Dolayısıyla uyguladıkları şiddet konusunda masumlar; oysaki yetkin insanlar böyle bir şiddet uygulamaları durumunda masum olamazlar. Etik filozofların sözlüğünde, hayvanlar etiği ayırt edemeyenler olarak tanımlanırken, insanlar (gerçi hepsi değil) etik amiller olarak isimlendirilir; dolayısıyla insanlar eylemlerinden dolayı sorumludurlar.

Aynı şekilde dikkat çekici bir nokta da şudur ki; ne aslanlar ne de inekler, domuzlar, tavuklar, hindiler ve balıklar gibi düzenli biçimde tükettiğimiz türler diğer hayvanları kendi tüketimleri için beslemez ve çoğaltmazlar ve bu süreçte büyük bir çevre tahribatına ve açlığa sebep olmazlar. İster başka hayvanların “doğal” davranışlarıyla yarışmayı umut ediyor olalım, istersek de onların daha iyi ya da daha kötü olacağını garanti olmayan davranışlarına bir cevap mahiyetinde eylemlerimizi yönlendirelim, diğer hayvanların davranışları ile ilgili yapılacak bir gözlem, bizim hayvansal ürün tüketimimizi haklı gösterecek bir mazeret sunamaz.

IX.

TANRI'NIN GÖZÜNDE DİĞER HAYVANLARDAN DAHA DEĞERLİ DEĞİL MİYİZ?

Veganlık konusu açıldığında, dindar kişiler kimi zaman, hayvan haklarını benimsemelerinin dinî yükümlülükleriyle ters düşebileceğine dair endişelerini dile getirirler. Gerçekten de bazıları hayvan hakları düşüncesinin doğası itibarıyla Tanrı'ya olan inançla bağdaşıp bağdaşamayacağını düşünür. Din, Tanrı ve hayvan hakları konusunda fikir yürütürken, kendi dinî geçmişimi paylaşmayı yararlı buluyorum.

Katı Musevilerin olduğu bir evde büyüdüm ve New York'ta 12 yıl Yeshiva'ya (Musevi dininin anlatıldığı bir okul) devam ettim. İçine doğduğum din olan Museviliğin temsil ettiği yaşam biçiminde ve dinî toplulukta muazzam bir entelektüel ve etik hazine keşfettim. Daha sonra öğrendiğim üzere, dünyadaki diğer dinler de benzer hazineler sunmaktalar.

Pek çok insan için dindar olmak, sadece yüce bir gücün varlığına değil, aynı zamanda biz insanlara dünyadaki eşsiz varlığımız ve konumumuzun kabulüyle ilgili pek çok ayrıntılı ahlâkî kuralın gönderildiğine de inanmak anlamına geliyor. Bir Musevi ve bir insan olarak, benim tercih etme ve doğru olanı yapma kabiliyetim olduğu, fakat aksine hayvanların benzer bir kapasiteleri olmadığı şeklindeki mesajı sıkça duydum. Bu eşsiz yeteneğe sahip olduğum için dünyada da buna bağlı olarak özel bir konumum vardı. Hayvanlardan daha önemliydim ve yaşamımla ölümüm de hay-

vanlarınkinden farklı bir "önem" taşımaktaydı.

Hayvanların bizden daha aşağı bir derecede olduklarına dair yaklaşım benim dîni eğitimimin bir parçasıydı ve bu inanç diğer dîni geleneklerde de önemli bir rol oynar.³⁰⁶ Bu yüzden hayvan hakları ve veganlık dindar bir kişiye yabancı geleceği kadar onun dîni değerlerine de potansiyel bir tehdit anlamı taşıyabilir. Okuyucuları veganlığı dikkate almaları için teşvik ederken, dindar insanlar için kutsal olan şeylerle alay etmeye ya da yıkmaya ve onun yerine kendi ahlâkî kurallarımı koymaya yeltenen "özünde ateist" bir kişi gibi görünebilirim.³⁰⁹

Bu kuşkuyu anlıyor ve anlayışla karşılıyorum. Etik veganlık bazı açılardan dinle kıyaslanamaz. Diğer hayvanlara eziyet edilmesinde ve onların öldürülmesinde pay sahibi olmak "günah" kategorisinde değerlendirebileceğimiz bir konuyken, aynı hayvanlara merhamet ve ilgi gösterdiğimiz türden bir yaşam sürdürmek "emirlere" riayet etmek anlamına gelebilmektedir. Bu durumda insanlardan benim için dinlerinden vazgeçmelerini mi istemiş oluyorum?

Cevabım, net bir "hayır". Kimseden dinini terk etmesini istemiyorum ve etik veganlığı dinin yerine kabullenilecek ahlâkî bir kural olarak önermiyorum. Ben bundan daha alçakgönüllü ve daha hırslıyım. Her dîni geleneğin, her ne kadar aynı zamanda bu değerlerle çelişecek hikâyeler ve uygulamalar içerse bile, yine de vegan değerleri kapsadığını savunuyorum.

Bunun dışında vegan olmanın, dîni yükümlülüklerimize aykırı davranmamızı nadiren gerektireceğini düşünüyorum. Etik bir vegan hiçbir çelişki yaşamadan aynı zamanda itaatkâr bir Musevi, Hıristiyan, Müslüman, Budist, Hindu ya da Jainizm veya diğer pek çok dinden birinin mensubu olabilir. Gerçekten de, bu dîni grupların her birinin pek çok vegan mensubu vardır.³¹⁰

İnsan Özgücülüğü

Din ve hayvan haklarını keşfetmeye insan özgücülüğü isimli yalın fikri değerlendirerek başlarız. İnsan özgücülüğü, insanların hayvanlar arasında rakipsiz olduğunu ve mükemmelliğinin muhtelif ahlâkî çıkarımlar taşıdığını iddia eder. Şayet veganlık insanın

diğer hayvanlara benzer ya da onlarla eşit olduğuna inanmak anlamına geliyorsa, veganlık pek çok dinî gelenekte ortak olan insan özgüçlüğü fikri ile çelişiyor gibi görünmektedir. Bu durumda veganlığa ve hayvan haklarına bağlanmanın insan özgüçlüğü fikri ile çelişip çelişmediğini sormak yararlı olacaktır.

Hayvan hakları aktivistlerinin insanlarla diğer hayvanlar arasında önemli bir fark olmadığına inandıkları yönünde basmakalıp bir inanış vardır. Fakat bugüne dek bu şekil duygulara sahip hiçbir etik veganla karşılaşmadım. İnsanların tükettikleri hayvanların çoğundan pek çok açıdan net biçimde farklı olduğunu, bu noktada vurgulamamız gerekir. Diğer türlerde bulunmayan sembolik iletişim kabiliyetimiz sayesinde biz insanlar yasa koyabilir, vergi toplayabilir ve birlikte hareket edebiliriz.

Aynı zamanda bir nesilden diğerine “gelişme” kaydetme yeteneğimiz de mevcuttur; çünkü buluşlarımızı yazılı ya da diğer şekillerde kayda geçirebiliriz ve arkamızdakilerin “tekerleği yeniden keşfetmesini” gerektirmeyecek bir miras bırakabiliriz. Eşsiz sözel yeteneklerimiz sayesinde, milyonlarca hattâ milyarlarcamız toplumsal projelerde işbirliği yapabiliriz. Hiç kimse ne bu insanî yetenekleri ne de bu yeteneklerin türümüzü donattığı muazzam gücü reddedebilir.

Bununla birlikte, Voltaire ve diğerlerinin de dediği gibi; “Büyük güçle birlikte büyük bir sorumluluk da gelir.”¹¹ ve gerçekten de tüm dinler insanlara sahip olduğumuz muazzam gücü kötülükten çok iyilik yolunda kullanmamız için ahlâkî rehberlik sunarlar. Hıristiyanlar ve Museviler için “On Emir” insanları öldürmemeye teşvik ederken diğer dinlerde de aynı yasak benzer şekilde mevcuttur.¹² İnsanlar öldürme kabiliyetinde olsalar da, dinî kurallar kendimizi dizginlememizi ve öldürme arzumuz ve araçlarımız olduğu zaman bile diğer insanların yaşamasına izin vermemizi emreder.

Zaman geçtikçe insan gücü katlanarak artmıştır. İnsanlar bugün, ilk çağlarda uyguladığımız şiddetten çok daha fazlasını teknolojik gelişmeler ve beceriler sayesinde uygulayabilmektedirler. Aynı zamanda müthiş pozitif başarılarla imza atma yeteneğimiz var. Hem diğer türlerin yok edemeyeceği kadar çok şeyi yok edebiliyoruz, hem de aynı zamanda daha fazlasını daha kısa zamanda inşa edebiliyoruz ve daha fazla hayat kurtarabiliyoruz.

O zaman dinî bir geleneğin parçası olmak, sadece ne kadar özel bir tür olduğumuzu değil, aynı zamanda tüm türlere kıyasla ne kadar muazzam imkânları elimizde tuttuğumuzu da takdir etmenin bizim için ne kadar önemli olduğunu kabul etmek demektir. Böylelikle din sadece insan olmamızı kutlamamızı değil, aynı zamanda yıkmanın inşa etmekten ne kadar kolay olduğunu takdir etmekten gelen bir alçakgönüllülük sahibi olmamızı da emreder; bu alçakgönüllülük eşsiz becerilerimiz sayesinde yönetimini elimize aldığımız evrenin bu köşesinde, kavrayış kabiliyetimizle paralel bir şekilde ilerlemelidir. Etik veganlık insanın eşsiz bir armağan sahibi olduğuna dair bu görüşü paylaşır ve bu nedenle armağanlarımızı kullanırken, özellikle bizden daha az donatılmış olan türlere karşı davranışlarımız açısından kendimizi sınırlamamızı ister.

Peki ya dinleriniz sizden bunu istemiyorsa? Örneğin Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık hayvan ürünlerinin tüketimini geniş kapsamlı olarak yasaklamamaktadır (Gerçi Müslümanlık ve Musevilik domuz ve belli bazı hayvansal ürünlerin tüketilmesini yasaklamıştır.). Hattâ Doğu dinleri bile 4. Bölüm’de bahsettiğimiz gibi ineğe büyük bir eziyet ve ölüm getiren süt ürünleri tüketimini kabul etmiş gibi görünmektedirler. Bu gerçekler etik veganlığı başlıca bazı dinlerden ciddi anlamda ayırır mı? Bu sorunun cevabı şaşırtıcı gelse de “hayır”dır.

Musevilik ve Hayvan Hakları

Ben en çok Museviliğe aşinayım, o nedenle burada Musevilik inancına odaklanacağım. Bununla birlikte diğer uzun soluklu dinler de kendini adanmış dindar bir kişinin aynı zamanda nasıl etik bir vegan olabileceğine dair zor sorular soran Musevilğin bazı özelliklerini paylaşmaktadırlar. Çünkü Tevrat’ta diğer hayvanların gerek kurban gerekse yiyecek olarak kesilmesinden bahsedilmektedir; Musevilik ile veganlık arasındaki mesafenin kapatılması imkânsız gibi görünmektedir.

Musevilğin veganlığı hükümsüz kılmadığını ileri sürerek, diğer dinî geleneklerin hayvan hakları fikrine düşmanmış gibi görünen benzer anlayışlarına ilham vermeyi umuyorum. Böylelikle,

dikkatimizi Musevilige yönelmek, veganlığın genelde dîni inanç ve uygulamalara bir tehdit oluşturup oluşturmadığına bir ışık tutmakta yardımcı olabilir.

Tevrat'ın üçüncü kitabındaki hayvan kurban edilmesine dair detaylı kurallar, genellikle Musa'nın Beş Kitabı'nın Veganlığa müsamaha edip etmeyeceğine dair tartışmalarda ortaya çıkar. Nihayetinde, hayvanları Tanrı için öldürmek ve yakmak fikrinden daha fazla ne hayvan haklarına karşı bir antipatiyi dramatik bir biçimde ortaya çıkarabilirdi? Görünen odur ki, tapınaklarda yapılan kurban törenlerine konu olan hayvanlar mecburen insanların da malı durumunda olacaklardır; insanların tüketecekleri ya da Tanrı'ya kurban edecekleri malları! Burada bahsedilen kayıp ya da kurban etmekle ilgili kastedilen, hayvanın canını kaybetmesi dahi değil; fakat hayvanın sahibinin o hayvanı kullanma fırsatını kaybetmesidir.

Tevrat'ın pek çok metninde geçen bu konuya bir örnek olarak izleyen paragrafı inceleyelim:

İsrail'in çocuklarına seslen ve onlara de ki: Aranızdan herhangi biri Tanrı'ya bir şey sunarsa sürüden bir inek sunsun. Bu adak eğer yakılarak sunulan bir adak olacaksa kusursuz bir erkek olmalı, adağı sunan onu Tanrı'nın huzurunda olduğu kabul edilebilecek yer olan toplantı çadırının kapısına getirmeli. Daha sonra elini yakılacak kurbanın başına koymalı ve o zaman o hayvan kendisinin kefareti olarak kabul edilecektir. Daha sonra o kişi öküzü Tanrı'nın önünde öldürecek ve Aaron'un oğulları ve rahipler buluşma çadırının kapısındaki kurban taşının etrafına kurbanın kanını sunacaklar, kanı etrafa serpeceklerdir.¹¹³

Hayvanların çıkarlarının görünmez oluşu ve öldürülürken uğradığı kayıp çok sert ve yalın. Bu paragrafta hayvan; canlı ve duyarlı bir varlıktan çok cansız bir cisim gibi görünmekte. Hattâ ölümünden önce dahi kimliği "yakılarak sunulan kurban" olarak sunuluyor.

Dindar bir navegan Tevrat'taki hayvan kurban etmenin detaylı anlatımlarının yanı sıra Yaradılış Kitabı'ndaki insanlara hayvanların etini yemeye izin veren bunun benzeri bölümlere de başvurulabilir.

Ve Tanrı Nuh ve oğullarını kutsadı ve onlara dedi ki; "İnançlı olun, çoğalın ve dünyayı yeniden doldurun. Sizin ellerinize teslim edilmiş dünyadaki tüm hayvanlar üzerinde ve uçan tüm kuşlar üzerinde, yeryüzünde gezen tüm canlılar üzerinde ve denizdeki tüm balıklar üzerinde korkunuz ve dehşetiniz hüküm sürecek. Yaşayan ve hareket eden her şey size et olacak..."¹⁴

Bu dizelerde ortaya konulan hayvanlara yaklaşımla Tevrat'ta yazılanlarla vegan yaklaşım arasındaki büyük farklılığı yok etmek imkânsız gibi görünmektedir. Tanrı bu sözleriyle Nuh ve oğullarını, listelenen hayvanları onlar için meşru yiyecek kaynakları olarak görmeye davet etmektedir. Tersine veganlar, insanlarla karşılaştığında "korku" ve "dehşet" deneyimleyecek herhangi bir hayvanın kullanımı ya da tüketimini reddetmektedirler.

Tevrat'taki bu ve benzeri bölümler hayvanları alışveriş konusu canlı eşyalar olarak sınıflandırmakta ve hattâ hayvanlara karşı uygulanan şiddeti göklere çıkarmaktadır. O zaman dindar Musevilerin hayvanlardan yana olan veganlığı savunmaları dine hakaret anlamına gelmeyecek midir? Kendi bilinçlerini Tanrı'nın sözlerinden daha yüksek bir yere koyuyor gibi görünmeyecekler midir?

İki nedenden dolayı öyle olmayacağını düşünüyorum; yukarıda bahsedilen bölümlerin ötesine bakmanız ve Tevrat'ta bu bölümler gibi diğerlerinin de ne dediğini keşfetmemiz gerekiyor. Bir insanın hem dindar bir Musevi hem de bir vegan olabileceğini kabul etmek için aynı kutsal kitaplardaki diğer düşüncelerin anlamlarını gözden geçirmek önemlidir.

Tevrat'ta Şiddet ve Merhamet

Bir kişinin Musa'nın Beş Kitabı'nı okuyarak derleyebileceği ilk ve belki de en belirgin ders, Tanrı'nın sadece insan olmayan hayvanlara değil, diğer insanlara da şiddet uygulanmasını ve onların kullanılmasını destekliyor ve yüreklendiriyor olmasıdır. Örneğin Tanrı, Numaralar Kitabı'nda Musevilere Midianlılarla savaşma emri verir. Savaş sona erdiğinde Musa askerlerin bundan sonra ne

¹⁴ Ç.N. Musa'nın Dördüncü Kitabı olarak da bilinir

yapması gerektiğini anlatır:

Şimdi çocuklar arasından her erkeği öldürün ve erkeklerle yatığı bilinen her kadını öldürün. Fakat bir erkekle yatmadığı bilinen kız çocuklarını kendiniz için sağ tutun.³¹⁵

Başka bir şekilde ifade edecek olursak, savaş bittiğinde askerlerin esir aldıkları arasından kadınlar ve erkek çocuklar dâhil olmak üzere pek çok kişiyi öldürmeleri ve sadece bakire kadınların canını bağışlamaları emredilmektedir ki onlar da savaş ganimeti olacaklardır.

Yukarıdaki paragrafta Tanrı, çocukların öldürülmesine ve kadınların cinsel köleler olarak kullanılmasına sadece göz yummakta, aynı zamanda bunu emretmektedir. Bununla birlikte Tevrat'ta yer alan bunun benzeri paragraflara rağmen biliyorum ki, bugün yaşayan hiçbir Musevi yetkili ya da birey çocukların öldürülmesinin veya kadınların cinsel köleler olarak kullanılmasının ahlâki olduğunu savunmayacaktır.

Tevrat, tecavüz ve cinayetin cesaretlendirilmesinin ötesinde insan köleliğine kabul edilebilir bir uygulama olarak bakmaktadır. Örneğin Tevrat'ın Üçüncü Kitabı'nda aşağıdaki dizelere rastlamaktayız:

Sahip olduğunuz erkek ve kadın kölelerinize, etrafınızdaki milletlere ve onlardan alacağınız kadın ve erkek kölelere, dahası geçici süreyle yanınızda kalan yabancıların çocuklarına, aralarından satın almış olduklarınıza, onların yanınızda kalan ailelerine, sizin topraklarınız üstünde aile sahibi olanlara gelecek olursak; onlar sizin mallarınız olabilir. Onları sizden sonra gelen çocuklarınıza sahipleri olmaları için miras bırakabilirsiniz; fakat İsraili kendi erkek kardeşleriniz üzerinde hüküm süremezsiniz, birbirinize cefa veremezsiniz.³¹⁶

Bu durumda, Tevrat'tan alınan bu metne göre köle sahibi olmak, insanların meşru olarak toplumda sahip olabilecekleri bir konum olarak görünmektedir; insanlar bir başka insanın malı olabilmekte, alınıp satılabilmekte ve miras olarak bırakılabilmektedirler. Tanrı İsraililerden mevcut bu uygulamadan uzak durmalarını istemek yerine, onları köle ticaretine dâhil olmaya, bu ticaret sonucu elde edilecek mallara ve ailelerine ömür boyu efendi ola-

rak davranmaya davet etmektedir. Kişi burada insan köleliğinin sona erdirilmesi gerektiğine dair kurnaz bir imada bulunmakta dahi zorlanacaktır.

Dindar okuyucunun bu noktada ateist olunması gerektiğini önerip önermediğime dair endişeler edinmeye başladığını düşünüyorum. Başka hangi nedenle Tevrat'tan utandırıcı metinleri tespit edip onlardan alıntı yapıyor olabilirim ki? Bununla birlikte ben genelde dinlere ya da Musevilige (ya da Beş Kitap'ı Tevrat olarak kutsal sayan Hıristiyanlığa) itiraz etmiyorum. Ben, inanan insanların hem dindar olabileceğini hem de aynı zamanda kutsal kitaplarında doğrudan bahsedilen bazı değerlere karşı çıkabileceğini ispat etmek için bu metinlerden alıntılar yapıyorum ve herhangi biri de bu metin benzeri pek çoğundan alıntılar yapabilir.

Musevilik dini pek çok itaatkâr taraftar³¹⁷ talep ediyor olabilir ve bu taraftarların kız ve erkek çocuklarının öldürülmesini, esir alınan bakirelere tecavüz edilmesini ya da insan kölelerin satılmasını veya miras bırakılmasını hiç sorgulamaksızın, bu sayılanların insan yaşamının, özgürlüğünün ve onurunun kabaca çiğnenmesinden farklı bir şey olarak değerlendirilmesini istiyor olabilir.³¹⁸ Bunun da ötesinde kişi, bunun gibi Tevrat'ta bahsedilen ve görünüşe göre pek de üzerinde durulmayan bölümleri, insanların ve hattâ Tanrı tarafından aracı olarak seçilenlerin bile o devirlerin hatalı ürünleri olduğunu ileri sürerek yorumlayabilir. Benzer biçimde kutsal fikirleri kitaplarda ve sözlü geleneklerde tefsir eden insanların da bize, Yüce İrade'nin saf kayıtlarından çok kısmen insan önyargısını yansıtan kutsal metinler sunacakları da öngörülebilir. Çok dindar bir insan bile kutsal metinleri gözden geçirip tefsir ederken, yargılayan ve takdir hakkı kullanan bir yaklaşım benimseyebilir.

Norm Phelps, *The Dominion of Love*³¹⁹ adlı kitabında uzun zamandır varlığını sürdüren dîni geleneklere bağlı olmanın bu kaçınılmaz bileşenini tanımlar. Phelps, Tevrat'ın soykırım, tecavüz ve insan köleliğini içerdiğini kabul etmenin bize, sadece bu uygulamalara değil, aynı zamanda Tevrat'taki insan dışı hayvanların durumuna da eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmamız konusunda bir gerekçe sunduğunu ileri sürmektedir. Tanrı'ya yetersiz itaat gösterdiğimiz endişesi taşımaksızın, insanlara davranış şeklimizden yola çıkarak insan dışı hayvanlarla ilişkimizi daha yakından

inceleyebiliriz. Phelps şunu sorar:

İncil'de Tanrı'nın hayvanların öldürülmesini hoş gördüğüne ya da emrettiğine dair hikâyeler okuduğumuzda, Tanrı'nın insanlara barbarlığı emretmekle suçlandığını hatırlamakta fayda var. Eğer biz bu hikâyeleri erkeklerin, kadınların ve çocukların kitlesel olarak öldürülmesine ve genç kızların tecavüze uğramasına bir bahane olarak ele almıyorsak neden hayvanların hapsedilmesi, öldürülmesi ve işkence görmesinin bahanesi olarak görelim ki? Neden hayvan istismarının ilahî onayını gösteren Tevrat'taki ayetler sınırsız bir süre için emsal teşkil ediyor da kadın, erkek ve çocukların öldürülmesinin ilahî onayını gösteren ayetler etmiyor?²³¹

Kutsal kitapları bu bağlamda değerlendirmek, bu kitapların, sonsuz ve yüce mükemmeliyeti bizim sonu olan ve sınırlı deneyimimizle nasıl birleştireceğimize dair insan zaafı ve kafa karışıklığının kalıntısını içerdiğini gözlemlemek demek olacaktır. Sonsuz bir varlık sonu olan bir varlıkla konuştuğunda bazı şeyler tercüme sırasında mecburen kaybolacaktır. Böylece biz Tevrat veya diğer kutsal metinlerdeki fikirlerin bizim zamanımızda aldığımız dersler ve kendi bilincimiz sayesinde öğrendiklerimizle (İnsan köleleri alıp satmamalı ya da kullanmamalıyız; kadın esirlere tecavüz etmek adil değildir; savaş bittikten sonra çaresiz sivilleri öldürmek duyarsız ve insanlık dışı bir uygulamadır.) çeliştiğini söyleyerek Tanrı'nın ya da kutsal varlığın büyüklüğüne meydan okumayız. Bu onaya yer veren aynı bilgiye istinaden bir yandan bu tür uygulamaları hoş gören metinlere sahip dinlere bağlı kalırken diğer yandan hayvan kesimine ve sömürüsüne de karşı çıkabiliriz. Yemek olarak kullanılmak üzere hayvanların kurban edilmesi, kesimi ve sömürülmesi ile ilgili Tevrat'taki ayetleri analiz ederken faydalı bir biçimde içeriği gözden geçirebileceğimiz ikinci bir yol daha var. Başka bir yerde Tevrat'ın insan dışı hayvanlara yönelik nazik ve ilgili yaklaşımına dair doğrudan bir kanıt bulabiliriz. Fakat bu kanıt elbette hayvanların sömürülmesini ve öldürülmesini destekleyen ayetleri çürütmez; tıpkı insan esirlere tecavüz edilmesini ve öldürülmesini bağışlayan ayetleri On Emir'in çürütmediği gibi. Fakat düpedüz barbarlığı desteklediğini düşünmek, Tevrat'ın tamamıyla yanlış anlaşılma potansiyeli taşıdığı anlamına gelecektir.

Tevrat hayvanları bizim maddî ve ruhanî ihtiyaçlarımızı karşılamamız için kullanıp öldürebileceğimiz mallar konumuna açık ve tartışmasız bir biçimde indirgemez. Aynı kutsal kitapta dünyamızı paylaştığımız hayvanlara farklı bir bakış açısı mevcuttur, aramızdaki hayvanlar da dâhil olmak üzere tüm kırılğan canlılara karşı merhamet duygularıyla dolu, daha büyük bir armoni içerisinde olan bir bakış açısı.

Yaradılış'la başlayalım. Kimileri Yaradılış'ta yer alan üçlü bir ayeti, yukarıdaki bölümlerde bahsedilen hayvanların doğal kaynaklar olduğu konusuna benzer olarak, Tanrı'nın bizi yeryüzündeki dostlarımız üzerinde egemen olmamıza dair yetkilendirmesi olarak tefsir etmişlerdir.

Ve Tanrı dedi ki, insanı kendi suretimizde yaratalım, kendimize benzer yaratalım. Ve onlar denizdeki balıklar, havadaki kuşlar ve inekler ve dünya ve yeryüzünde sürünen her sürüngen üzerinde egemen olsunlar. Böylece Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, kendi suretinde erkeği ve kadını yarattı. Tanrı onları kutsadı ve onlara dedi ki: "Verimli olun ve çoğalın ve yeryüzünü doldurun ve onu denetimimize alın. Denizdeki balıklar, havadaki kuşlar ve dünya üzerinde hareket eden her canlı üzerinde egemen olun."¹²¹

Tanrı bu ayetlerde yaratılışın doruk noktası olan insanla diğer aşağı varlıkların, hayvanların arasına geçirgen olmayan bir çizgi çizmekte, insanları diğer canlıların üzerinde bir noktaya yerleştirmektedir.¹²² Ancak daha az bilinen iki ayet bu üçlü ayeti takip etmektedir:

Ve Tanrı dedi ki: "Dikkatle bakın. Size şifalı otlar barındıran her tohumu verdim ve dünya onlarla dolu. Ve her ağaçta ağaç doğuran bir meyve var; bunlar sizin için et olacaklar. Ve dünyadaki her hayvana, havadaki her kuşa, dünya üzerinde sürünen her varlığa et olsun diye yeşil otları verdim ve böylece oldu."¹²³

Bu iki ayet bizim hayvanlarla ilişkimizi anlamak için en azından iki yönden önemli bir kaynak sunar. Birincisi, Tanrı burada insanları açık açık vegan besin tüketmeye yönlendirmektedir. Bu, sadece Eski Ahit'in başka yerlerinde sözü geçen hayvan kesimiyle

keskin bir tezat teşkil ettikleri için değil, bir yandan da Tanrı'nın insanlara hayvanlar üzerinde egemen olmalarını emreden ayetlerden hemen sonra geldikleri için çarpıcıdır.

Bu emrin ne anlama geldiğini gözden geçirelim: Tanrı insanı ilk yarattığında ona verdiği diğer hayvanlar üzerinde egemen olma hakkı, insanlara hayvanları ya da onlardan elde edilen ürünleri tüketme hakkı bahsetmiyor. Gerçekte ayet, egemenlik hakkı ile kutsanmış insanların üzerlerinde egemenlik hakkına sahip oldukları hayvanların etlerini yiyebileceklerini varsayacaklarını öngörmüş gibi görünüyor. Böylece egemenlikten bahsedilen ayeti izleyen ayetler bu varsayımı çürütmek için gönderiliyor.³⁴

Bu iki ayetten çıkarılacak ikinci önemli ders de şudur; her ne kadar Tanrı ilk insanları kutsamış ve onları hayvanlar üzerinde egemen kılmışsa da, hemen insan olmayan hayvanların beslenmesine ve onlara özen gösterilmesine de dikkat çekmiştir. Burada Tanrı'nın insanların hayvanları beslediği ve sonra da onları yiyecek olarak kullandığı, bir başka deyişle hayvanların evcilleştirildiği, çoğaltıldığı ve endüstriyel hayvancılığın sürdürüldüğü bir dünyaya davetini değil, insan olmayan hayvanlara değer verdiğini ve onlara doğrudan yiyecek verme kararını görüyoruz. Tanrı'nın hayvanları vegan beslenmeyle doyurduğu da apaçık ortada.

Bazı insan olmayan hayvanların diğer hayvanların etiyle beslendiğini elbette biliyoruz, bunun ahlâkî içeriğini geçtiğimiz bölümde yakından incelemiştik. Yine de insanların besin kaynağı olarak besleyip çoğalttığı, sömürdüğü ve kestiği hayvan türlerinin çoğu otçuldur. Yukarıdaki iki ayet mükemmel güzellikte bir dünyada, Cennet Bahçesi'ndeki yaşamın canlandırıldığı bir dünyada, hem insanların hem de egemen oldukları hayvanların birlikte barış içinde yaşayacaklarını, ihtiyaçlarını diğer canlıları kesmeden ya da onların üzerinde zor kullanmadan bol bol karşılayacaklarını ileri sürüyor.

Bu durumda şu anlaşılmaktadır; Tanrı insanlara hayvanlar üzerinde yetki hakkı vermekte, fakat insanlara bu yetkiyi ellerinde tutup diğer varlıkların hiçbirini tüketmeden, tasarlanan biçimde güzelce yaşamlarını sürdürebileceklerini öğretmektedir.

İçerikle ilgili bu bilgi, vegan beslenme biçimini benimsememizin Kitabı Mukaddes'e ait değerlerin etik anlamda zedelenmesi anlamına gelmediğini, tersine en derin söylemini yansıttığını gör-

memize yardımcı olmaktadır. Gerçekten de pek çok itaatkar Musevi ve Hıristiyan gelecekte dünya kurtarıldığında Cennet Bahçesi'ndeki barış vizyonunun gerçekleşeceğine inanıyor. İşıya'nın' kehaneti yol göstericidir:

Ve kurt kuzuyla birlikte yaşayacaktır. Ve leopar çocukla birlikte yatacaktır. Ve inek ve genç aslan ve besi hayvanı da... Ve küçük çocuk onlara yol gösterecektir. Onlar benim kutsal dağıma zarar vermeyecek, onu yok etmeyeceklerdir. ¹²⁵

İsrail kurulmadan önceki devlette Baş Haham olan Rav¹²⁶ Abraham Isaac Hakohen Kook, hayvan kullanımına dair etik soruna bu şekilde yaklaşmıştır. Tanrı'nın insanı ilk yarattığındaki vegan beslenme davetiyle bunun devamında, selden sonra hayvan tüketimine izin vermesi arasında tespit ettiğimiz zıtlık ile ilgili olarak Rav Kook şunu ileri sürmektedir: "İnsanların yaşayacağı mükemmel bir yol ve uyum içinde bir dünya planlayan Yaratıcı'nın binlerce yıl geçtikten sonra bu planın yanlış olduğunu fark etmesi tasavvur edilemez." ¹²⁶

Rav Kook ayrıca Tanrı'nın insanların hayvanları kesip yemelerinden dolayı derin hoşnutsuzluğunu Musevi kanunlarıyla ortaya koyduğu şeklinde bir teori ortaya atar. Bu kanunlarda hayvan ürünleri tüketmekle ilgili sayısız kısıtlama ve yasak vardır. Bunun aksine konu bitkisel besinlere geldiğinde Musevilik görece daha az sınır koyar. Örneğin itaatkâr bir Musevi, elmanın doğru cins elma olup olmadığına ya da tam olarak tarif edilen biçimde ağaçtan koparılıp koparılmadığına dair endişelenmesi gerekmeden elma yiyebilir.

Bunun aksine hayvansal ürünlerin tüketimi pek çok kural ve kısıtlamalar içerir. Pek çok hayvan (domuz gibi) hiçbir şekilde tüketilemez. ¹²⁷ Tüketilebilecek hayvanlar ise öngörülen yöntemle kesilmedikleri takdirde tüketilemezler. ¹²⁸ Tüketilmesine izin verilen hayvanlar onaylanmış yöntemle kesildikleri halde, o hayvanların bazı parçaları (hayvanın kanı ¹²⁹, organlarının etrafındaki yağı ¹³⁰ ve siyatik siniri ¹³¹) tüketilemez.

¹²⁶ Ç.N. M.Ö. 8.yy Musevi peygamberi

¹²⁷ Ç.N. Musevilikte dini akıl hocalığı yapan veya karar vermede yetkili haham

Ayrıca tüm yukarıda sayılan gereklilikler yerine getirildikten sonra koşer³³² olarak onaylanan hayvansal bazı ürünler yine koşer olarak tanımlanan diğer hayvansal ürünlerle birlikte tüketilemezler. Et ve süt ürünlerinin birlikte tüketilmesine getirilen sınırlama bu yasaklara bir örnek oluşturur. Rav Kook'a göre hayvansal ürünlere özgü bu türden özel kurallar Tanrı'nın bitkilerin tüketilmesini tercih ettiğini gösterir.

Bir başka Kutsal Kitap alimi Solomon Efraim Luchitz Musevilere özgü beslenme kurallarına dair kavrayışını şöyle açıklar:

Hayvan kesme şeklindeki dini uygulamayı gerektiren neydi? Kendimizi disiplin altına sokmak. İnsanın et yememesi çok daha uygun; eğer ete büyük bir iştah hissediyorsa, Tevrat izin veriyorsa bile bu, arzusunu tatmin etmek için gerekli sıkıntı ve zahmete katlandıktan sonra oluyor. İnsan belki de uygulamanın zorluğu ve can sıkıcı tarafı yüzünden ete duyduğu kontrol edilemez arzusunu dizginleyecektir.³³³

Musa'nın Beş Kitabı'nın ötesinde, genişletilmiş Musevi İncilinde, Tanrı'nın kullarının kendisine sunduğu hayvan kurbanları tarafından etkilenmiyor olabileceğine dair deliller vardır. Örneğin İşaya'nın Kitabı'nda peygamber İşaya kullarına şöyle der: "Bir öküzü öldürmek bir insanı katletmek gibidir."³³⁴ Bu cümle hayvanları sunmanın Tanrı'ya hoşnut etmeyebileceği anlamına gelmektedir. Kişi bu sözlerden, Tanrı için hayvan kurban etme kavramının Tanrı'nın iradesinin gerçek bir yansımasından çok, hayvanların yenmesine izin verilmesi gibi insan iştahı için bir ayrıcalık anlamına geldiğini düşünebilir.

Kutsal Kitap'ın başka yerlerinde hayvanlara gereksiz şiddet uygulanmaması için kesin emirler vardır. Bu emirlerin önemini kısaca inceleyeceğiz; fakat önce beş ayet üzerinde düşünelim.

1. Mısır'dan Çıkış 23:12: "Altı gün işlerinizi yapın, fakat yedinci gün dinlenin ve öküzünüz ve eşeğiniz varsa onlar da dinlenebilsin..."³³⁵
2. Tevrat'ın Beşinci Kitabı 22:6: "Eğer yolunun üzerinde bir ağaç üstünde ya da yerde bir kuş yuvası ve içinde yeni doğmuş kuşlar ya da yumurtalar varsa ve anne hayvan küçüklerin ya da yumurtaların üstünde duruyorsa, o anneyi ve küçük kuşları almayacaksın."³³⁶
3. Tevrat'ın Beşinci Kitabı 25:4: "Mısır işlerken öküzün ağzına

ağızlık takmayacaksın.”³²⁷

4. Tevrat'ın Üçüncü Kitabı 22:27: “Bir öküz veya bir koyun veya bir keçi getirildiğinde onu yedi gün çatı altında tut; fakat sekizinci günden itibaren Tanrı'ya ateşle kurban edilebilir.”³²⁸

5. Tevrat'ın Üçüncü Kitabı 22:28: “İnek ya da koyun olsun, kendisini ve çocuğunu aynı gün öldürmeyeceksin.”³²⁹

Bu ayetlerin etik bir veganın hayvan haklarına bakış açısını yansıtan türden bir ilişkiyi desteklemedikleri kesindir. Tersine, her ayet hayvanları sömürmenin, köleleştirmenin ve/veya kesmenin nasıl doğru yapılacağına dair verilen talimatın bir parçasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu ayetlerin minimal bir düzeyde dahi olsun insanların hayvanlara karşı ahlâkî sorumlulukları olduğunu kabul etmesi dikkate değerdir. Ayetler hayvanların ara vermeden çalıştırıldığında bitap düşen, mısır hasat edilirken aralarından bazılarını yemelerine izin verilmezse açlık çeken ve yeni doğan bebekleri kendilerinden alındığında acı çeken canlı varlıklar olduklarını doğrudan kabul eder.

Bu türden bir kabulleniş, günümüzde “hayvan refahı” ya da “hayvan refahçılığı” olarak bilinen yaklaşımla uyum içindedir.³³⁰ Hayvan haklarını reddeden hayvan refahçıları, insanların bu duyarlı canlıların en temel ihtiyaçlarını karşılaması ve duygularını ve çektikleri eziyeti göz önünde tutması durumunda; insan dışı hayvanları çoğaltmaya, sömürmeye ve öldürmeye hakları olduğuna inanırlar. Hayvancılıkla uğraşan modern çiftçilerin neredeyse tamamı hayvan sömürsünün önemli bir yönünü oluşturan hayvan refahına yapmacık bir saygı gösterir.³⁴¹ Hayvan refahı yaklaşımı hayvanların hak sahibi olduğu ve insanların hayvanları kullanmaya, öldürmeye ve doğal kaynaklar olarak tüketmeye haklarının olmadığı görüşüyle temelden çelişir.

Bu çelişki ortada olduğuna göre, neden Tevrat'taki ayetlerden hayvan haklarıyla Tevrat arasındaki tezata değil de tutarlılığa dair bir delil olarak alıntı yaptım?

Bunun nedeni, gördüğümüz gibi kendini adanmış dindar bir kişinin bile derinden bağlı olduğu ahlâkî yükümlülüklerini rencide eden Tevrat ayetleri bulacak olmasıdır. Ortaya çıkan uyumsuzluğu irdelemenin bir yolu, sözü söyleyen esas kişi ilahî olsa bile insan önyargısı ve yanılığının dinî metinlere kaçınılmaz biçimde ulaşacağını gözlemlemek olacaktır. İnanan insanlar dolaylı yol-

dan ya da açıkça bu gözlemi yapmış olsalar ve İncil'deki ayetler açık bir şekilde bu uygulamaları uygun görüyor gibi gözükse de, taptıkları Tanrı'nın yenilen düşmanın hayatta kalan çocuklarını topluca katletmeyi ya da yenilmiş hasmın bakirelerine tecavüz etmeyi veya insan köleleri almayı, satmayı, kullanmayı ya da miras bırakmayı hoş görmesini tartışmamaktadırlar.

Bununla birlikte, Tevrat'taki insan yanılığısına sadece bir örnek göstermek için hayvan refahına dair ayetleri dâhil ediyorsam, neden herhangi birinden alıntı yapmak için zahmet edeyim ki? Daha önce cinayete, tecavüze ve insan köleliğine izin veren ayetlerden alıntılar yaparak zaten insan yanılığını göstererek kanıtlamadım mı? Hayvan refahı ile ilgili bu ayetler hayvan hakları savını hangi yönde geliştirir?

Okuyucudan insan yanılığının bu ayetleri daha önce tartıştığımız ayetleri saptırdığı gibi saptırdığını aklında tutmasını istesem bile, bu ayetlerden farklı bir nedenle alıntı yaptım. Hayvan sömürüsü ile katliamını reddetmedeki başarısızlık ve eksikliklerine rağmen, bu ayetlerde hayvanlara borçlu olduğumuz saygının yeni oluşan kabulü bize Cennet Bahçesi'ndeki vegan beslenmeye işaret eden daha aydınlanmış, kutsal bir yolu gösterir.

Norm Phelps eserinde, Tevrat'taki tamamlanmamış kısıtlamaların, etik şüpheye düşmeksizin nelere izin verildiğine dair deliller oluşturmasından çok, okuyucunun zaman içinde ilahi adaletin aslında tam olarak neyi emrettiğine dair ipuçları olduğunu ileri sürmüştür.³² İnanan insanlar Phelps'in hayatla barışık mesajını Tevrat'taki değerlerle uyumlu şekilde daha şefkatli ve saygılı bir dünya kurmak için kullanabilirler. Şimdi Tevrat'ta veganlık için nasıl destek bulabileceğimize dair bir örnek sunmama izin verin. Etle süt ürünlerinin karıştırılmaması gerektiğine dair yasağı göz önüne alalım:

Musevi Beslenme Kuralları

Et ve süt ürünlerinin birlikte tüketiminin yasaklanması muhtemelen ilk bakışta hayvan haklarının inşasıyla mutabık görünmeyebilir. Aslında bu fikre göre bir yemek ya et ya da süt ürününden oluşur, fakat ikisi bir arada bulunmaz. Kişi bundan, iki yiyecek

türünden biri olmadığı takdirde buna yemek denmeyeceği anlamını çıkarabilir.

Her ne kadar pek çok Eşkenazi Yahudi topluluklarında yaygın olsa da (ben de bunlardan birinde büyüdüm), besin ve yemeklerle ilgili bu görüş gerçeği saptırmaktadır. İki tür yiyeceği -et ve süt ürünleri- karıştırmakla ilgili yasaklamadan yola çıkacak olursak pek çok Koşer ev ve restoranda iki ayrı grup yemekle karşılaşırız.³⁰

Dini bütün Museviler etle süt ürünlerinin birlikte tüketilemeyeceği ile ilgili yasağı, Tevrat'ta üç ayrı yerde geçen bir ayetin hahamlarca yapılmış tefsirinden elde etmişlerdir. "Bir bebeği annesinin sütünde kaynatmayacaksın."³¹ Musevi geleneğine göre, eğer bir ayet birden çok kez tekrarlanırsa, o zaman o ayetin asıl anlamından daha fazla bir şey ifade ettiği anlaşılmalıdır. Teoriye göre, aksi takdirde yüce yazarıyla bağdaşmaz görünen Tevrat gereksiz olacaktır. Bu nedenle dindar Museviler Tevrat'taki tekrarları önemli ek bilgilerin ipuçları olarak değerlendirirler.³²

Fakat *bu* ayet ve tekrarı tam olarak ne anlama gelmektedir? Geleneksel olarak "Bir bebeği kaynatmak" dili, iki tür yiyeceği -et ve süt ürünleri- bir arada tüketmenin yasaklanması olarak anlaşılmalıdır. Bu kural süt keçiden değil de eti tüketilen başka bir memeliden (inek veya koyun) alınmış olması ya da etin kaynağının, sütü kullanılan annenin bebeği olmaması ve farklı bir hayvan olması durumunda da geçerlidir. Yasağı genişletme çabası, Mukaddes Kitap metninde birçok kez görünen dar kısıtlamaların, orijinal yasağın özünü daha iyi yerine getirmek için daha kapsamlı bir şekilde yorumlanabileceği ve yorumlanması gerektiği şeklindeki geleneksel Yahudi görüşünü yansıtır.

Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, geleneksel Museviler, cümlenin tekrarının dilin ruhuna daha uygun ve daha geniş bir yasağa işaret ettiğini sonucuna vararak "bir bebeği kaynatmak" deyiminin birebir tercümesini reddetmektedirler. Tevrat tefsirinin aynı ilkesine (ayetin anlamını değiştirecek türden altta yatan bir mana ve amaç) dayanarak söz konusu cümlenin çok farklı bir tercümesine ulaşabiliriz.

Musevi dilinde kullanılan "seethe" sözcüğü pişirmek ya da

³⁰ Ç.N. Polonya ve Almanya Yahudisi

kaynatmak anlamına gelir.³⁶ Cümlelerin üç kere tekrarlanması yüzünden değil ama ayetle ilgi göze çarpandan daha fazlası varmış gibi görüldüğünden, yasağı genişletmenin iyi bir fikir olacağını düşünüyorum. "Bir bebeği annesinin sütünde pişirmeyin," cümlesinden tabaklarımızda ve mutfaklarımızda etle süt ürünlerinin ayrımının istendiğini anlamak yerine, bebek hayvanları hiçbir şekilde tüketmememiz gerektiği anlamını çıkarabiliriz. Ayrıca nihayetinde hayvanları hiçbir zaman tüketemeyeceğimiz dersini de alabiliriz. Ayeti bebek hayvanların yenmemesi için bir uyarı olarak nasıl tefsir edebiliriz? Öncelikle annesinin sütünde bebek hayvanların pişirilmesinin yasaklanması olarak çevrilen Musevi sözcükleri aynı zamanda "Annesinin sütünü hâlâ emmekte olan bir bebek hayvanın pişirilmemesi gerektiği" anlamına da gelebilir. Bir başka deyişle, "annesinin sütünde" sözcükleri, "pişirme"den ziyade "bebek"i niteliyor olabilir. O zaman, "annesinin sütünde olan bir bebek" sözcüklerinden henüz annesinin sütünü içerek büyümekte olan bir bebek anlamını çıkarırız. İlginçtir ki modern Musevi dilinde bebek için anlamına gelen "Tınok" veya "Tınoket", "sütle beslenen bebek" anlamına gelir.

Yasaklamanın ikinci bir alternatif yorumu bizi benzer bir sonuca götürür. Bu yorumda, "annesinin sütünde olan bir bebek" deyişi "pişirme" kelimesinin gündelik dildeki anlamını değiştirir. Bununla birlikte burada, anne sütüyle beslenen herhangi bir hayvanın annesinin sütüyle dolu olacağını anlıyoruz. Eğer bu aşamada insan yemeği olmak için kesilir ve pişirilirse, mecburen kesilmeden az önce emmiş olduğu sütle pişirileceği sonucu çıkar. Bir hayvanı annesinin sütünde pişirmekten korumak için bebek bir hayvanı öldürmek ve pişirmekten kaçınmalıyız.

Bu iki yoldan birindeki yasaklamayı anlamak, bunun altında yatan belirgin ahlâkî düşünceyi bulmak demektir. Hâlâ annelerinden beslenen bebek hayvanların kesilmesini yasaklamak, bebeğe ve anne ile bebek arasındaki ilişkiye karşı olan sevgi düzeyini ifade etmektir. Pek çok insan için, özellikle de kesilen hayvanların tüketimi hakkında etik kavramlarla düşünen ve "süt danası eti"ni özel bir yere koyan insanlar için bebeklerin kesilmesinde son derece rahatsız edici bir taraf vardır.

Yasaklama sadece sağlık ve dinî törenin saflığı ile ilgili olsaydı ayette bebekle annesi arasındaki ilişkiden bahsedilmesi garip

olurdu; fakat ayette ahlâkî kaygının, neyi birlikte pişireceğimiz değil, kimi kesip tükettiğimizle ilgili olduğundan kesin bir dille bahsedilmektedir. Ayrıca ister keçi, isterse de kuzu, tavuk veya hindi olsun, bebekleri öldürmek bir bebeği annesinden ve bir anneyi ise bebeğinden mahrum bırakır. Hayvan davranışlarına aşına olan herhangi biri bu mahrumiyetin gerçek ve çok derin olduğunu tasdik edecektir ve anne kuşlarla bebeğini besleyen hayvanlar hakkındaki daha önce bahsedilen ayetler de bunu aynı şekilde teyit etmektedir.

Ayet bu şekilde yorumlandığında bazı önemli çıkarımlar bunu takip eder. Öncelikle günümüzde kesilen ve tüketilen çoğu çiftlik hayvanı bu kısıtlamanın içinde kalacaktır; çünkü çoğu yetişkinliğe ulaşmadan kesilmektedir.³⁴⁷ Kara hayvanları arasında eti için beslenen tavuklar sayısal olarak en büyük grubu oluşturmaktadırlar ve biz onları altı ya da yedi haftalıkken keseriz.³⁴⁸ Hindileri on iki ile yirmi altı haftalıkken³⁴⁹, domuzları (Koşer değildir.)³⁵⁰ beş ile altı aylıkken³⁵¹, “süt danalarını” doğdukları anla altı aylık olana kadar geçen sürenin bir noktasında³⁵², kuzuları altı hafta ile bir yaş arasında³⁵³ keseriz ve bu liste uzar gider.³⁵⁴

Üreme süreçlerinde sömürülen dişi hayvanlar 4. Bölüm’de anlatıldığı gibi, yıllar süren ve acı veren bir üreme ve kayıp sürecinden geçip “harcandıktan” sonra kesilirler. Fakat onların erkek bebekleri diğer çiftlik hayvanlarından çok önce öldürülürler; çünkü yine daha önce gördüğümüz gibi, erkekler süt ve yumurta üretmezler. Bebeklerin kesilmesini yasaklamak bu durumda insanların günümüzde tükettiği et ve diğer hayvansal ürünlerin elde edildiği çoğu hayvanın kesilmesini de imkânsız hale getirecektir.

Bu durumda bebek hayvanların tüketilmesine uygulanan dînî yasağı anlayan bir kişi malum adımı atıp cennet bahçesinde Adem’le Havva’nın hayvanları tüketmeye davet edilmedikleri gibi, hayvan tüketimine dair talebini sona erdirebilir. Bu, Kutsal Kitap’ta gösterilen şiddetsiz dünya modelidir.

Metnin geleneksel yorumundan ayrılmaktan rahatsızlık duyabilecek geleneksel Museviler için süt ürünleri tüketimini düzenleyen Musevi kanunlarının daha güncel bir yorumu, vegan beslenmeye yaşamak için “yeni Koşer” yaklaşım olarak destek vermektedir. Hasta bir hayvanın sütünün tüketilmesinin yasaklanmasını dikkate alalım.³⁵⁵ Amerika’daki en önemli Musevi yasal

otoritelerden biri olan gelenekselci Haham Rabbi Herschel Schachter'e göre, benzer bir yasağın altında yatan amacın sorgulamaksızın dürüstçe benimsenmesi durumu, modern süt endüstrisi ürünlerinin tamamını yasak bölgeye yerleştirir. Haham Schachter çoğu modern süt endüstrisi ürünleri hasta (meme iltihabı ve diğer hastalıklar) hayvanlardan geldiği için, süt ürünlerinin artık Koşer olmadığını beyan etmiştir ve bu nedenle süt ürünleri tüketmeyi sona erdirmiştir.³⁶ Benim Tevrat'a dair vegan-dostu yorumuma ek olarak kişi, kabul gören öğretisel ilkelere de güvenebilir ve Tevrat'ın veganlıkla çelişmediğini gördüğü gibi, aynı zamanda bazı durumlarda onu talep ettiği sonucuna da varabilir.

Tevrat'ı okudukça, kurala bağlanmış olsa dahi, inanan insanlar için uzun zamandır kabul edilemez olan uygulamalara görünüşe bakılırsa izin verilebildiğini gözlemliyoruz. Dindar insanlar, Kutsal Kitap'taki köleliğe ve kölelere muameleye yönelik refahçı yönelime, bu uygulamayı tamamen sona erdirmeye yönelik bir teşvik olarak yaklaşabilir. Kişi Tevrat'ın refah devletçiliği yanlısı yaklaşımını hayvan sömürsü açısından da benzer şekilde ele alabilir. Bu yaklaşım bir "bebek" ve annesinin sütü, ayrıca hasta hayvanlarının sütünün tüketilmesi ile ilgili yasaklarda ortaya konmuştur. Tevrat'ı bu şekilde yorumladığımızda kişi bir yandan inancına bağlı kalabilirken, diğer yandan da hem insan köleliğine hem de hayvan katliamına kelimenin tam anlamıyla göz yuman Tevrat'ın her ikisinin ortadan kaldırılmasına dair derin mesajını benimseyebilir.

İnsan eş zamanlı olarak hem dinî inançlara sahip olabilir hem de insan hatasının, aksi takdirde çok değerli olan ahlaki derslerin bazılarını kaçınılmaz olarak çarpıttığını fark edebilir. Dindar bir insan Tevrat uygun bulsa dahi, köleliğin ya da insanlığa karşı uygulanan diğer zulümlerin haklılığını kabul etmek zorunda değildir. Tevrat'ta bunun yerine sevgi ve kölelerin refahı hakkındaki endişeyi de bulabilir ve gerçek sevginin köleliğin düzenlenmesinden çok sona erdirilmesini gerektirdiğini de anlayabilir.

Tevrat Sebt günü' kölelerin ve hayvanların dinlenmesine izin verilmesini söyler: "Altı gün işinizi yapın, fakat yedinci gün çalışmayın, böylece öküzünüz ve eşeginiz dinlenebilsin ve evinizde

* Ç.N. Musevilerce cumartesi hariç uygulanan kutsal dinlenme günü

doğan kleniz dinleşsin.” Elbette kölelerin kutsal cumartesi günü dinlenmelerine izin vermek yeterli değildir, esaretlerinin tümden sona ermesi gerekir. Ayrıca aynı Şey hayvanların sömürülmesi, işkence görmeleri ve öldürülmeleri için de geçerlidir. Tevrat’taki sevgi ve hayvanlara duyulan ilgi hakkındaki mesajları hayvan sömürüsünün ortadan kaldırılmasına verilen bir izin değil, destek olarak yorumlayabiliriz ve bu sömürünün ortadan kaldırılması veganlıkla başlar.

FAKAT YERLİLER HAYVANLARI YEMİYORLAR MI?

Daha önceki bölümlerde de incelediğimiz gibi, hayvan hakları politikası karmaşıktır. Diğer siyasi taahhütlerle aralarında düzenli bir ilişki yoktur. Hayvan haklarına meydan okuyan sorular her iki siyasi spektrum tarafından da yönlendirilebilir. Liberaller hayvan haklarını savunmanın mantıken kürtaja karşı olmayı gerektirip gerektirmeyeceğini düşünebilirler. Dindar muhafazakârlar hayvan haklarının inançlarına karışması ile ilgili endişe duyabilirler.

Kendini liberal ya da ilerici olarak tanımlayan biri için etik veganlık dünyadaki en güçsüz ve ezilen halk gruplarının yaşam şekillerine bir tehdit oluşturuyor gibi gelebilir. Özellikle ilericilerin bakış açısından, hayvan haklarını üstlenmek yaşamak için geleceksel olarak avlanan ya da balık yakalayan yerli halkları olumsuz anlamda yargılamak olarak görünebilir. Bu yargıya tepki olarak da ilericiler veganlıktan uzaklaşabilirler; çünkü veganlığın, zaten sayemizde yaşamaları ve kültürleri yozlaşan ve zulüm altında olan insanları daha da ötekileştirmeye yol açacağını düşünebilirler.

Yerli halkları kırıncı ve baskıcı yargılardan korumak arzusu övgüyü hak eder. Kendimizden daha az güçlü olan insanlara eziyet etmemeliyiz ve hayvan hakları peşinde giderken böyle bir eziyet ortamı yaratmamalıyız. Baskı altında olan bir grup bireyin tarafını tutarken diğer baskılar hakkında da duyarlı duruşumuzu sürdürebilmeli ve buna dâhil olmaktan kaçınmalıyız. Bu nedenle bazı

hayvan hakları gruplarının yürüttükleri kampanyalarda uyguladıkları cinsel ayrımcılıktan rahatsızım.³⁵⁷

Ben pek çok grubun karşı karşıya kaldığı zorluklara ve insanların hayatlarını kurdukları türlü ortamlara duyarsız kalınmasına karşı olanlara katılıyorum. Dolayısıyla, bu bölümde yerli halklar sorununa pek çok açıdan değiniyorum; bunların her biri güçsüz olanı haksız yere yargılamakla ilgili kaygıları kısmen gidermeye yardımcı olabilir.³⁵⁸

Minnettarlık ve Bağışlanmayı Dileme Gelenekleri

Yerli halklar ve hayvan sömürsünü ele alırken sıkça gözden kaçırılan bir noktayı incelemek yararlı olur: Yerli halkların tamamı modern bir Amerikalıya kıyasla genelde daha az hayvansal besin tüketmiş ve doğal kaynakların pek azını kullanmıştır.³⁵⁹ Pek çok Amerikan yerlisi kavim “üç kız kardeş” olarak bilinen mısır, fasulye ve kabağı ekip biçerek, ağırlıklı olarak sebze ve tahıllarla beslenmiştir.³⁶⁰ Her ne kadar bizim “Şükran Günü” bayramımız bir hindi kesme ve tüketme kutlaması haline gelmiş olsa da, başlangıçta hayvanlardan elde edilen yiyeceklerle hiç ilgisi bulunmayan bir etkinlik olan hasat bayramı şeklinde ortaya çıkmıştı.³⁶¹

Öldürdüğü buffalonun postu, kürkü, tüyü ve etiyle çevrelenmiş klişe bir Amerikan yerlisi, bize geleneksel yerlilerin tam olarak temsil edildiği bir resim sunmaz.³⁶² Bazı kabileler düzenli biçimde hayvanları tüketmişlerdir, bazıları ise nadiren tüketmişlerdir.³⁶³ Dahası, Amerikan yerlilerinin yedikleri hayvanlara yaklaşımları, günümüzdeki Batılı hayvancılık endüstrisinin yaklaşımından çok daha fazla hayvan hakları felsefesine yakın bir tavır yansıtır.

Çoğumuz Amerikan yerlilerinin arasında yaygın olan, insan tüketimi için avlanıp öldürülen hayvana yönelik minnet ve üzüntünün ifade edilmesi şeklindeki geleneği duymuştur.³⁶⁴ Bu uygulamayı duyan insanlar, her ölümün farkına varılıp önünde saygıyla eğilindiği sürece bunu, yemek kaynağı olarak hayvanların öldürülmesinin ahlâken kabul edilebilir olmasına dair bir işaret olarak değerlendirirler.³⁶⁵ Ancak ben, geleneksel minnettarlık ve

bağışlanma törenlerini üzüntü ve çelişik duygular gibi farklı mesajlar verilen seremoniler olarak yorumluyorum. Bu törenler üstü kapalı biçimde başka bir varlığa verilen zarar ve bu konudaki suçluluğun kabullenilişi anlamına gelebilir.

Katledilen hayvanlara sunulan minnettarlık ve bağışlanma dileği içeren ifadelerin doğasında var olan karmaşıklığı anlamak için, şükran ve özür dilemenin hayatımızda alışlageldik şekilde oynadığı rolleri gözden geçirelim. Birisine minnettarlığımızı dile getirdiğimizde, genelde o kişi gönüllü olarak değerli bir şeyin parçası olmuş ve hayatımızı daha güzel hale getirmiş demektir. Bize ait olanı bir başkasıyla paylaşmayı tercih ettiğimizde benzer şekilde mutlu oluruz. İçten gelen bir şekilde paylaşılan "teşekkür ederim" sözcükleri, cömertliğin ulaştığı kişinin olumlu duygularının paylaşılmasına yardımcı olur ve böylece kendilerinin olanı paylaşmaya karar verenlere mutluluk verir.

Zarar verdiğimiz birisinden özür dilerken eylemimiz nedeniyle oluşan incinme ile yüzleştığımızden, eylemimizden duyduğumuz pişmanlığı dile getiririz. Bir başkasının yerine hareket etme kararı almaktan dolayı vicdan azabı duyduğumuzda üzgün olduğumuzu dile getiririz. Gerçek bir özür dilemenin önemli bileşenlerinden biri, özür dilediğimiz sırada gelecekte benzer bir davranıştan kaçınmak niyetinde olmamızdır. Özür dilememiz, aynı şeyi bir daha yapma şansımız olursa amaçlarımızı ileriye taşımak için incinmeye razı gelmemiş ya da bunu istemeyen kurbanın gereksinimlerini dikkate alarak, dürtülerimizi dizginleyip onları durduracağımız anlamına gelmektedir. Eğer bir kişi yaptığı şeyden ötürü gerçekten üzgünse o zaman aynı hareketi bir daha yapmamayı amaçlar.

Tipik şükran ifadesinin aksine, bir hayvana bize yemek olsun diye hayatını "verdiği" için teşekkür etmek mantığa aykırı ve uyumsuzdur. İnsan olmayan hayvanlar etlerini ya da ürünlerini insanlarla paylaşmaktan çok yaşamayı tercih ederler. Hayvanın bakış açısından bunları kendisini yiyen kişiye devretmesinin gönüllü hiçbir yanı yoktur. Bu durumda ona minnetini ifade etmek, bir saldırganın vahşi bir suçunun kurbanı durumundaki kişiye iletildiği şükran ile aynıdır.

Silahlı bir soygun ya da saldırı kurbanı, saldırgan suçu işledikten sonra kendisine teşekkür etse ne hissedirdi, bir düşünün. Ay-

rica bir katilin canını aldıktan sonra kurbanı teşekkür etmesinin ne kadar anlamsız olduğunu gözünüzün önüne getirin. Kurbanlara gösterilen minnettarlık, incinmeye bir de hakaret eklemektedir. Kurbanın onayının olmadığı bir durumda, iradesini hiçe sayarak kendisinden alınanla dalga geçmek anlamına gelmektedir.

Zarar gören kurbandan özür dilemek, ona fedakârlığından dolayı teşekkür etmekten daha akla yakın görünse de burada da bir uyumsuzluk vardır. Bir hayvandan onu öldürdüğümüz için özür dilemek, bir yandan da gelecekte hayvanları öldürmeye devam etmek niyetinde olmak, değişmeye niyetimiz olmadığı ve gerçekten de bağışlanmayı beklemediğimiz anlamına gelir. Bunun yerine zararlı ve ayıplanacak bir şey yaptığımız, bundan da üzüntü duyduğumuzu kabullendiğimiz halde, gelecekte davranışımızı değiştirmeye dair planlarımız olmadığını ifade eder.

Ölü bir hayvandan özür dilemek gerçek bir özürün kıstaslarını tutturamamakla (insanın davranışlarını değiştirme niyeti) kalmaz, diğer yandan da normalde bağışlanmayı dilediğimizde kurmayı umduğumuz kurbanla fail arasındaki bağı da tesis etmekte başarısız olur. Kurban ya zaten ölmüştür ve bu durumda zaten teorik olarak bağışlama yetisi yoktur; ya da özür dileme kesimden önce gerçekleşir, bu acayip durumda da kurbandan zarar verici bir eylem öncesi ileri düzey bir bağışlanma talep edilmektedir.

O zaman neden bazı yerli kabileler yedikleri hayvanlara teşekkür etmişler ya da onlardan özür dilemişlerdir? Tüketilecek bir hayvandan özür dileme ya da ona teşekkür etme âdetini, hayvan ürünleri tüketimiyle ilgili merkezde olan bir gerçeği eş zamanlı olarak inkâr etmek ve bir yandan da ona itibar etmek olarak yorumluyorum: Bu gerçek bizim için acı çekme ya da ölme zorunluluğu ya da sorumluluğu olmayan canlı bir varlığa istenmeyen ve hak edilmeyen bir zarar vermeyi ve öldürmeyi içerir.

Öldürülmüş bir hayvan bedenine "özür dilerim" ya da "teşekkür ederim" dediğimizde, hayvanın hayatının bize değil ona ait olduğunu kabullenmiş oluyoruz. Pişmanlık ve şükran duygularını ifade ettiğimizde, hayvanı tüketerek onun en değerli varlığını elinden aldığımızı ve onu kendi kullanımımıza ayırdığımızı kabul ediyoruz. Bu türden bir kendimize mal ediş sonucunda pişmanlık hissedebiliriz; çünkü biz meşru sahibi tarafından bize asla teklif edilmeyen bir şeyi çaldık ya da minnettarlık hissedebiliriz; çünkü

elimizde hak etmediğimiz bir hediye var. Yerli halklar böylelikle bir canlının hayatının rızası olmadığı halde bir başkasının tabağına konulmasına geleneksel anlamda dikkat çekmektedirler.

Bununla birlikte, minnettarlık ve pişmanlık aynı zamanda gerçeği inkâr etmek anlamına da gelebilir. Minnettarlık karşılıklı bir feragat akla getirir, fakat öldürülen hayvan katlanmak zorunda kaldığı şeye onay vermemektedir. Buna mukabil pişmanlık gelecekte değişmeye dair bir taahhüt izlenimi uyandırmaktadır; fakat hayvanlara sunulan bu özürler onları gelecekte de katledip tüketmeye devam etme taahhüdü ile birlikte mevcuttur. Bir dizi kurban arasında bir kurbanı teşekkür etmenin ya da ondan özür dilemenin özünde var olan inkâr ediş, başkalarına hak etmedikleri bir zarar verdiğimizde hissettiğimiz suçluluğu hafifleten bir ritüel olarak öne çıkar.

Hayvanlarla olan alışverişimizin, karşılıklı mutabakata bağlı hediyeleri için teşekkür ettiğimiz ve hak etmedikleri zararlara sebep olduğumuzda özür dilediğimiz insanlarla olan alışverişimizden sözde farkı yokmuş gibi davranıyoruz. Bir başka deyişle hayvanlarla ortakmışız ve onları tüketme kararımızı birlikte vermişiz gibi bir iddiada bulunuyoruz; onlara aldıklarımızı bize gönüllü olarak "verebilecek" ya da onlara zarar vermeye devam etmeyi planlamamızı "affedebilecek" bireylermiş gibi davranıyoruz.

İnsan olmayan hayvanların öldürülmesine dair, yerli kabilelere mensup bireylerin kendi söylemleri bu yorumu destekler durumdadır. Örneğin bir Eskimo avcısı şöyle demiştir:

Hayattaki en büyük risk, yenilen her şeyin içende ruhların bulunması gerçeğinde saklıdır. Öldürüp yememiz gereken bütün yaratıklar, giymemiz için vurup yok ettiklerimizin hepsinin tıpkı bizim gibi ruhu vardır. O ruhlar bedenle birlikte yok olu_ş gitmezler ve bedenlerini onlardan aldık diye bizlerden intikam almasınlar diye teselli edilmeleri gerekir.³²⁰

Zooljist James Serpell'e göre, yerel kabilelerde, katledildiği için intikam alabilecek hayvanların ruhlarından korkma durumu yaygındır:

Her ne kadar detayları kabileden kabileyeye değişse de, hayvan öldürmenin suçluluğunun gizli etkisi ve bir tür telafi etme ihtiyacı avlanan insanlar arasında yaygındır. Örneğin bazı Afrika kabilelerinde avcılar, ruhlarından cinayetin lekesini silmek için anma törenlerine katılmak zorundadırlar. Diğerlerinde avcı bağışlanmak için hayvana yalvarır, böylece hayvanın ona karşı kin gütmemesi sağlanır. Kolombiya'daki Barasana yerli halkı hayvanları öldürme fiilini ruhsal anlamda tehlikeli bir olay olarak değerlendirir ve avcının dini bir törenle anması sağlanmadan yenilen etlerinin zehirli olduğuna inanırlar. Hindinin bölgesinden Moller avcılarının her öldürdüğü hayvan için kefaret adakları yaparlar; çünkü hayatı zorla ondan alınan hayvanın ruhani bekçisinin intikam için peşlerine düşmeye karar verebileceğine inanırlar.³⁶

Merhamet ve Özür Dilemeye İlişkin Yerel Halklara Ait Olmayan Bir Analog

Bu tür âdetleri yerine getiren yerel halklar pek çok açıdan çoğu Amerikalıdan farklılık gösterirler. Bununla birlikte tükettikleri hayvanlardan özür dilerken ya da onlara teşekkür ederken, hayvanlardan alınan şeyin gerçek doğasını inkâr etme arzuları -hayvan kendi sömürüsüne katılıyormuş gibi davranmak- bizden tümüyle farklı değildir.

Bu ülkenin her yerinde "Mutlu Domuz Kafe", "Dans Eden Domuz Mangal Restoranı", "Mutlu İnek Restoranı", "Dans Eden Tavuk" ve "Baba Hindi" isimlerinin verildiği, hayvan eti ve ürünlerinin sunulduğu restoranlar vardır, hepsinde de canlı bir hayvanın mutlu bir resmi asılıdır.³⁶ Hayvanların eğlenceye katıldıklarına dair yalanın hemen her yere yayılmış durumu "Saturday Night Live"³⁶ adlı televizyon programındaki bir parodiye ilham vermiştir:

(Dışarıdan "Gıdaklayan Tavuk" ayak üstü yemek restoranını görüyoruz.)

Reklam müziği: Gıdaklayan Tavuk'ta bir şeyler pişiyor.

Anne Tavuk: (Ekranında belirir.) O benim! (Çocukların ve babalarının olduğu bir masaya uçar.)

Baba: Hey anne tavuk, neden "Gıdaklayan Tavuk" çok lezzetli?

Anne Tavuk: Neden olduğunu herkes biliyor. Çünkü ben alevde pişiyorum. Fakat hepsi bu değil, lazeyken pişiyorum. Önce kafam kopuyor (Aşçı, anne tavuğun başını koparır ve kafayı restoranın öbür tarafına uçurarak gönderir). Başlar havaya! (Anne tavuğun başı bir başka tavuğun iç organlarının boşaltıldığı yerde ortaya çıkar.) Daha sonra tüylerim yolunuyor ve iç organlarım çıkarılıyor, bağırsaklarım çıkarılıyor. Güvenin bana, onları istemezsiniz! Ooo! Bakın bana! Dörde bölünüp parçalarıma ayrılıyorum; göğüsler, kanatlar ve hepsi! Çat çat çat! Sonra parçalarım alevde ızgara ediliyor. Cızırdamayı duyuyor musunuz? O benim! 550 derece! İyi ki ölüyüm, yoksa amanınnn! Sonra tam kararında baharatlanıyorum ve hazırım! (Bir parça piliç eti alır.) Hey, iyiyim! Nihayet size servis ediliyorum, böylece beni çiğneyebilirsiniz, yutabilirsiniz ve beni atık maddeye çevirebilirsiniz (Tuvalete bakar, çocuklara ve babalarına döner). Hey çocuklar, et nasıl?

Çocuklar: (yırtıcı bir şekilde çiğnerlerken) Tadın çok güzel anne tavuk!

Anne Tavuk: (restoranın içinde kafası kendi etrafında dönerken) Kutsal annemiz! Oksijen beynimi terk ediyor!

Baba: Son bir sözün var mı Anne Tavuk?

Anne Tavuk: Tabii ki var! (Şarkı söyler.) En iyi pilici nerede bulurum dersen, kafamdan bir parça al, çünkü çok kolay...

Reklam müziği: "Gıdaklayan Tavuk"ta her an bir şey pişmekte!

Anne Tavuk: Ölmüş olmak hiç bu kadar lezzetli olmamıştı!

Gıdaklayan Tavuk kahkahaya neden oluyor çünkü tavukların başkalarının yemeği olmaktan dolayı mutlu oldukları yönündeki ima (hazır yemek restoranlarının isimlerinde yaygın olarak rastlanan) son derece saçma.

Hayvanların öldürülmelerine ve tüketilmelerine mutlu bir şekilde katıldıkları yönündeki yalan, insanların etleri ve ürünleri için yetiştirilen hayvanlara dair sahip olma eğiliminde oldukları yanlış klişelerde de belirgindir. Pek çoğumuz ineklerin, hindilerin ve tavukların aptal ve başlarına gelenlerden bihaber olduklarını ya da domuzların aç olmasa da yemek isteyen oburlar olduğunu

düşünüyoruz. “İnek”, “tavuk”, “hindi”, “keçi” ya da “domuz” olarak hitap etmek hakaret anlamına geliyor; çünkü hayvanların işkence edilip kesilmelerine itiraz etmeyecek kadar aptal olduklarına dair bir hayal geliştirdik. Bir zamanlar yaşayan hayvanın öldürülmeye tepkisiz kaldığı hayaline teslim olduğumuzda, suçluluk hissi duymadan et tüketmek çok daha kolay.

Bazı yerli halklar bir hayvandan geleneksel şekilde af dilediklerinde ya da ona teşekkür ettiklerinde, hayvanın hayatına değer veren ve hayatı kendisinden alındığında acı çeken bir kurban olduğuna ve ölümünün ardında adalet terazisinde düzeltilmesi gereken bir eşitsizlik bıraktığına dair bir kabulleniş sunuyor olabilirler. Tersine dünya umurlarında değilmiş gibi dans eden domuz, gülen inek ve tavuk tasvirlerimiz, hayvanın rızası olduğuna dair yalanı ve kaderlerine karşı ilgisiz tavrımızı bütünüyle kapsar. Bazı yerel halkların aksine bizim âdetlerimiz büyük bir inkâr içerir. Onların âdetleri inkâr gerçekte tavlayıp kıvama getirmişlerdir.

Bu bağlamda yerli avcılann bazı dinî törenleri, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygın olan Batılı uygulamalardan daha fazla veganlığın değer ve inanç sistemine yakındır. Fakat bu gerçeğin farkında olmak bir soru doğurur. Eskiden beri Amerikan yerlileri hayvan tüketmenin pişmanlık doğurduğunu zımnen kabul ettiklerine ve bir zamanlar bitkisel yiyeceklerle beslendiklerine göre neden tamamen vegan bir yaşam sürdürmezler?

Bir olasılık, günümüzdeki ve bizim yaşımızdaki pek çok insan gibi onlar da hayvansal gıda tüketmeden yaşayabileceklerinden ve gelişebileceklerinden habersizlerdi. Bir diğer olasılık da toplayıcı-avcılar (her iki faaliyete ayrılan zaman yönünden avcı-toplayıcı deyiminden daha doğru bir terim⁷⁰) olarak Amerikan yerlileri et yemedikleri zaman yaşamlarını sürdürmeye yetecek kalori alamayacaklarına dair endişelenmiş olabilirler; bu endişe modern Amerikalının karşılaştığı bir sorun değildir.⁷¹ Inuit gibi Kuzey Kutbu'na yakın bölgelerdeki yerli halklar küresel gıda ulaşım yaygın hale gelmeden önce, yaşamları için gerekli bitki örtüsünün kıtlığı dikkate alındığında, böyle bir endişeye elbette sahiplerdi.⁷²

Böylece pek çok yerli halk gereklilik nedeniyle hayvanları tükettiler. Kişinin hayvan eti ve ürünlerini yemek ya da açlıktan ölmek arasında bir seçim yapmakla karşı karşıya kaldığında hayat-

ta kalmak için gerekli olanı yapması anlaşılabilir.

Dolayısıyla bazı Amerikalı yerliler ve diğer yerli halkların yaptığı tercihler günümüzde hayvan ürünleri tüketmemiz için mantıklı bir açıklama sağlamaz. O şartlarda yaşayan insanların aksine hayvanlardan elde edilen yiyeceklerden mahrum kaldığımızda açlık riski ile karşı karşıya kalmayız. Gerçekten de, gördüğümüz gibi, bu yiyecekleri tükettiğimizde diğer insanların açlığına katkıda bulunmuş oluyoruz.⁷⁷

Eğer yerli halklardan bir şeyler öğrenmek istiyorsak, o zaman hayvanları öldüren pek çoğunun yaşayan, duyarlı bir canlıdan değerli bir şey aldığıнын bilincinde olarak bunu yaptığını bilmeliyiz. Bu itiraflarını özür dileme ve minnettarlık gösterme âdetlerinde ortaya koymuşlardır; bu ritüellerde masum bir hayvana yaşatılan adaletsizlik bir yandan ifşa edilirken diğer yandan eşzamanlı olarak karanlığa gömülmektedir. Zorunluluk şartları hâkim olduğunda bundan daha fazlasını bekleyemeyiz.

Bununla birlikte günümüzün gelişmiş dünyasında hayvanların bizim şiddetimizden kaçmaya can attıklarını ve duyarlı canlıları yetiştirip kesmenin asla bizim olmayan bir şeyi çalmak anlamına geldiğini kabul ederek yerli halkların geleneklerine saygı gösterebiliriz. Vegan olarak hayatımızı sürdürebilir ve artık canlı varlıkların kan ve gözyaşları ile beslenmek zorunda hissetmeyebiliriz.

“Asil Avcı”

Yerli halklar ve hayvansal ürünleri beslenmelerine dâhil etmeleri sorusu ortaya atılırken iki ayrı konu hakkında kaygı duyuluyor olabilir. Birincisi yukarıda da bahsedildiği gibi, vegan yaşamın işgalci ulusların elinde büyük adaletsizliklere katlanmak zorunda kalan baskı altındaki azınlıklar hakkında üstü kapalı bir hüküm vermesi yönündeki kaygıdır. Amerikan yerlisi, nüfusunun büyük kısmını öldürüp bir zamanlar yaşayıp geliştikleri alanları ellerinden alan Avrupalı sömürgecilerin soyundan gelenlerin, atalarının kurbanlarını yanlış bir şekilde yargılamaları verilen zarara bir de hakaret eklemiş olur.

Bununla birlikte bazı Amerikan yerlilerinin ve diğer yerli halk-

ların av âdetlerinin bizimkilerle hayli benzer olduğunu, bize kendi davranışımız hakkında nasıl düşünmemiz gerektiğine dair bir ışık tuttuğunu görmekteyiz. Hayvan eti ve ürünlerini tüketmenin doğruluğunu sorgulayan etik veganlar, özellikle yerli halkları kabahatli gösterecek herhangi bir şey söylemezler. Tersine, âdetler hayvana saygıyı ve katlanmak zorunda oldukları kayıpları dile getirir ve hayvan kıyımının gerekmediği koşullarda veganlığın yolunu açar.

Baskı altındaki bireyleri haksız suçlamalara karşı savunmak bir yana, geleneksel yerli halkların ahlâken bizim üstümüzde olduklarına dair görüş konuya ikinci bir açıdan yaklaşmaktadır. Bu görüşe göre, daha iyi birer insan olmak istiyorsak yiyeceğimizi kendimiz avlamalı ya da yerlilerin geleneklerini sürdürmeliyiz. Bir başka deyişle, Amerikan yerlilerinin avlanmış olduğu gerçeği avlanmayı ahlâken daha yüksek ve öykünmeye değer bir seviyeye taşımaktadır. Bu bakış açısından etik veganlığı önermek, yerli halkların ahlâkî üstünlüklerini onurlandırmakta başarısız olmak anlamına gelir.

Bu ikinci yaklaşım yerel halkları etik bir kaideye oturtarak onları yüceltiyor gibi görünmektedir. Diğer yandan, tarihsel olarak cinsiyetle ilgili baskıların ve ikincil konuma itilmenin nasıl büyüdüğünü dikkate alın; bunun nedeni kısmen de olsa erkeklerin kadınları ahlâken kendilerinden daha üstün olarak nitelendirmeleridir ve böylece daha yüksek standartlar yakalamayı hedefleyecekleri görece "saf" arayışların kendilerine daha uygun olmasıdır.³⁴ Bir grubun böyle yüceltilmesi, ahlâken gelişmemiş ya da "ilkel" olarak itibarsızlaştırılması kadar tehlikeli bir hal alabilir ve bu iki yaklaşım birbiriyle uyum içinde işlevini yerine getirebilir.

Yerli halklara saygı göstermek ne onları şeytan gibi göstermek ne de romantize etmek demektir. Bunun yerine onların da diğerleri gibi bir insan topluluğu olduklarını ve yaptıklarının arasında alkışlanacak şeyler olduğu gibi kınanacak şeyler de olduğunu anlamak demektir.

"Asil barbar"ın ileri bir sürümünü hiç eleştirmeden yüceltmek yerine, yerli halkların melek ya da yüce varlıklar olmadıklarını anlamak önemlidir. Onlar da en basit tanımıyla, yaşadıkları koşullara farklı biçimde uyum sağlamış farklı insanlardır. Yaptıklarının arasında bazıları övgüyü hak ederken, bazıları da etmez. Bariz

olanı bir daha belirtmek gerekirse onlar da iyilik ve kötülük açısından bizimle aynı potansiyele sahiptirler.

Pek çok insana göre, Amerikan yerlileri ve diğer yerli grupların geleneksel olarak belli bir şekilde davranması, bugün de herkesin bu şekilde davranması için bir neden değildir, tıpkı bu şekilde davranmaktan kaçınmak için bir neden olmadığı gibi. İnsan zaaflarının hepimizin başının derdi olduğundan haberdar kalmak, tüm yerli âdetlerinin kendiliğinden adil ve iyi olduğu konusunda ısrarcı olanlar için yararlıdır.

Okuyucular, örneğin bazı Amerikan yerlilerinin Afro-Amerikan köleleri olduğunu öğrendiklerinde şaşırabilirler.³⁷⁵ Amerikan yerlileri hayvan katliamından vazgeçemedikleri gibi, köle ticaretinden³⁷⁶ ve kadınlara şiddet uygulayarak boyunduruk altında tutmaktan³⁷⁷ da vazgeçmemişlerdir. Fakat açıkça belirtmek gerekir ki, Amerikan yerlilerinin kölelik ve kadına ikinci sınıf muamelesi yapılması noktalarındaki katkıları onları, kendilerine zulmeden Avrupalı gruplardan ayırmaz. Gerçekten de Avrupalılar Amerikan yerlilerine kıyasla köle ticaretinde sayısal ve felsefi boyutta daha önemli bir rol oynamışlardır. Ayrıca Avrupalılar Amerikan yerlileri ile tanışmadan çok önce, kadının ikincil konumlanmasını benimsemek İngiliz kültürünün bir parçasıydı.³⁷⁸

Özetlemek gerekirse biz yerli halklardan o kadar da farklı değiliz. Biz de onlar da insan olmayan hayvanların sömürülmelerinde ve öldürülmelerinde, kendi kültür ve geleneğimizin gösterdiği yolu takip ederek pay sahibi olduk. Hem biz hem de onlar insanları hükümümüz altına aldık ve işin içinde kölelik ve cinsel şiddet de vardı.

Aynı zamanda tıpkı bizim gibi yerli halklar da inkâr âdetleri sayesinde hayvanlara kaşı uyguladıkları şiddete uyum sağlamak için yollar yarattılar. Bazı yerli avcılar hayvanlara aslında onların vermeye niyetli olmadıkları hediyeler için teşekkür ettiler ve bazıları da daha sonra pek çok kez vermeye devam edecekleri zarar için onlardan özür dilediler. Biz restoranlarda hayvanların etini ve ürünlerini tüketmeye devam ederken, o restoranların kapısına aynı hayvanların mutlu hallerini sergileyen resimler yapılmış, levhalar asılmıştı. Yerli halkları bizden ayıran belki de, pek çoğunun geleneksel yollarla hayvanları sömürür ve tüketirken bizim bugün tükettiklerimize kıyasla çok daha az sayıda hayvana za-

rar vermiş olması gerçeğidir. Pek çok kabilenin beslenme düzeni bitkisel temelliydi ve hayvan tüketimlerinin nedeni günümüzde bizim için geçerli olan zevk arayışı değil, hayatta kalma gereksinimleriydi.

Amerikan yerlilerinin yaşantısı bizimki gibi hayvan katliamı ve sömürüsüyle iç içe olmadığından, muhtemelen inkâr âdetleri de bir zerre gerçeklik barındırmaktaydı; bir hayvandan özür dilemek veya ona teşekkür etmek kısmen de olsa hayvanın kaybını kabullenışı göstermektedir. Amerikan yerlilerinin âdetlerinin bizinkilerden farkını oluşturan bu bir zerre gerçekle ellerimizde acı çeken ve ölen hayvanların hissettiklerine karşı bir duyarlılık geliştirebilir ve bu ızdırapla kayıptan tümüyle desteğimizi geri çekebiliriz.

Vegan olarak yerli halklara saygısızlık etmiş olmuyoruz. Tersine, arkadaşlarımız olan canlıların kurban edilmesini talep etmeyen bir yaşam sürerek yerli halkların hayvanların kurban edilmesi ile ilgili âdetlerini onurlandırmış oluyoruz. Anlamlı düzenlemelerin gerçekten uygulanması tüketicileri hayal kırıklığına uğratabilecek maliyetleri de beraberinde getireceğinden, düzenleyici önlemler büyük ölçüde keyfi (Bir zalimliğin bir başka zalimlikle ikame edilmesini gerektirerek) ya da zorlanmamış olacaktır.

PEKİ YA "İNSANCA YETİŞTİRİLMİŞ" HAYVANLARDAN ELDE EDİLEN ÜRÜNLER?

Bu kitapta tartışılan konularla ilgilenen bazı insanlar evcilleştirilmiş hayvanların yaşamlarını iyileştirmek için veganlığa bir alternatif sunmuşlar ve buna taraftar toplamaya çalışmışlardır.³⁷⁹ Bu alternatifte hayvanların günümüz endüstriyel hayvancılığında gördükleri harcanabilir üretim birimleri muamelesine daha az maruz kaldıkları geleneksel aile tipi hayvancılığın muhtelif özellikleri yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır.

Bu yaklaşım genellikle iki biçimden birine bürünür. Bir tanesi endüstriyel çiftliklerdeki uygulamaları değiştirmeye ve böylece kısa hayatlarının büyük kısmını burada geçiren çiftlik hayvanlarının büyük çoğunluğunun durumunu düzeltmeye çalışır. California Proposition 2 adlı çalışmada öne sürülen önlemler hamile domuzlarla ineklerin ve yumurtlayan tavukların daha büyük kafeslerde tutulmalarını talep ederek endüstriyel hayvancılıktaki zulmü azaltma girişimlerine bir örnek teşkil eder.³⁸⁰

Diğer bir müdahale biçimi, hayvanların öldürülmeden önce dışarıda yaşamanın keyfini sürüp kendi türünün diğer üyeleriyle iletişim kurabilecekleri özellikli çiftlik işletmelerini içerir.

İlk bakışta "merhametli yetiştiricilik" yaklaşımı tartışma götürmez gibi gelebilir. Günümüzde insanların büyük çoğunluğu hayvansal ürünleri tüketmektedir. Bu da hayvansal ürünlerin üretimine büyük bir talep doğurmaktadır ve pazar ekonomimiz her yıl dünya üstündeki yüz milyardan fazla hayvanın zararı-

na bu talebe muazzam bir arz üreterek cevap vermektedir.³⁴¹ Bu gerçek ortadayken talebe hizmet etmek için yetiştirilip öldürülen hayvanların kesildikten sonra parçalarına ayrılıp insanların evlerine dağıtılma yollarında daha az acı çekmeleri fikrine kim karşı çıkabilir?

“Merhametli yetiştiricilik” girişimlerinin çekiciliğini örneklemek için korkunç bir düşünce deneyi yardımcı olacaktır. Mezbahadaki ölüm koridorunda duran bir dana hayal edin. Şimdi sözde “kasap” birini (bir kan nehri ortasında kandan sırlıslam olmuş bir biçimde ayakta durup her on saniyede bir dananın boynunu kesen bir çalışan)³⁴² hayal edin; bu kişi size yaklaşıyor ve dananın boğazını kesmeden önce onu gözünden bıçaklamayı düşündüğünü söylüyor ve bunun hakkında ne düşündüğünüzü öğrenmek istiyor.

“Elbette, gözünden bıçakla, birazdan kesilecek nasıl olsa!” mı dersiniz? Muhtemelen hayır, çünkü bir hayvan o sırada ne kadar korkunç bir acı çekerse çeksin, muhtemelen ona daha fazla eziyet verme çabalarına karşı olacaksınız. Eklenen her yara hayvana karşı bir suç daha işlenmesi demektir. Bu nedenle geleneksel çiftliklerdeki zulmü bir nebze hafifletecek önlemleri ya da aile çiftliklerini desteklemek hiç değilse biraz işe yarar. Fakat varılan bu sonuç eninde sonunda yanlış ön kabullere dayanabilmektedir.

“Merhametli” girişimlerin neden yardımcı olmayacağını görmek için, kanunların besin endüstrisinin hayvana karşı davranışını düzenlemesi durumunda ve insanların “merhametli” hayvansal ürünler satın aldığı anda neler olduğunu sormamız gerekir. Şayet çoğaltılıp büyütüldükten sonra kesilen belli sayıda hayvan olsaydı, endüstriyel hayvancılık yapan işletmelerin düzeltilmesinin ve talebin endüstriyel hayvancılıktan aile çiftliklerine kaydırılmasının o belli sayıda hayvana daha az azap veren ve daha az mahrumiyet içinde bırakan bir yaşam sunacağını bekleyebilirdik.

Her bir hayvan özelinde ele alıp arz ve talebi sabitlersek 100.704 domuz kesilecektir ve buradaki sorun mezbahada kesilmeden önce yılın 365 günü fiziksel ve duygusal işkenceye tâbi olup olmayacakları veya bir şekilde daha az işkence çekip çekmeyecekleridir. Elbette çok yerine az işkence çekmesi daha iyidir. Hayvansal ürünlere talebin sabitlendiğini hayal ettiğimiz zaman, endüstriyel hayvancılık tesislerini düzenlemek ve “merhametli” çiftliklerden

hayvansal ürünler satın almak argümanı akla yakın gelmektedir.

Bununla birlikte gerçek dünyada, düzenleyici önlemleri desteklemenin 100,704 domuzun yaşamı üzerinde bir etki yapip yapmayacağı net değildir. Bu kanun yasalaştığı sırada doğan bir domuzun bile yaşamı süresince o kanun kapsamında muamele görmesi muhtemel değildir, çünkü kanunlar uzun sürede aşamalı olarak uygulamaya konulurlar.³³ Diğer taraftan bir domuz kanun geçtikten yıllar sonra doğmuşsa bile, yine de o sırada yürürlükte olan düzenlemeler kadar hayvan ürünlerine olan talebin yarattığı muazzam bir eziyete gözlerini açıp açmadığını gözlemlemek önemlidir.

Tüketiciler hayvan ürünlerine olan taleplerini sürdürürlerse, o zaman endüstriyel hayvancılık da öldürülmek üzere evcil hayvanların çoğaltılmasına devam edecektir. Ayrıca çiftliklerde merhametsizce sürdürülen pek çok uygulamadan bazılarını yasaklayan kurallar olsa da çiftçiler bu kurallara uymamaya devam edeceklerdir.³⁴ Neden bu kadar çok itaatsizlik olacaktır? Bir çiftçiden "kendi" hayvanlarını daha geniş bölümlere koymasını ya da onlara daha "merhametli" davranmasını talep ettiğimizde o çiftçiden ne istediğimizi düşünelim. Şu mesajı veriyoruz:

Sen bir mal sahibisin, o mallar da kesim için yetiştirdiğin çok sayıda hayvan (kelime anlamıyla çiftlik hayvanları). Bildiğin gibi bu hayvanlar korku ve acıyı hissedebiliyorlar, o nedenle biz onların acı çekmesine neden olan bir zarar vermekten kaçınmanı istiyoruz. Diğer yandan onlara başka türden zararlar vermene göz yumuyoruz; çünkü bunun işinin bir parçası olduğunu anlıyoruz. Aynı zamanda onları çok gençken kesip öldürmeme ve bunu etlerinin kesim sonrası en uygun yenilebilirlik şartlarında olmasını sağlayacak bir yöntemle yapmana izin veriyoruz.

Mesleği gereği pek çok hayvanı kullanmak ve sonra mezbahaya göndermek için dünyaya getiren bir insan için bu mesaj tutarsızdır. Çiftçi şöyle düşünmektedir: "Bu hayvanlara verdiğim acı ürünlerimi - et, tavuk, balık, süt ürünü, yumurta, deri, yün veya başka bir ürün- ekonomik anlamda yaratmak amacına hizmet etmektedir. Ürünlerimi alan insanlar sadist olmadığı gibi ben de onlardan daha sadist değilim, o nedenle anlamsız zarar veremeyeceğim. Kaliteli bir malı ödenebilir bir maliyetle üretmenin her zaman sivri bir noktası bulunur."

Çiftçinin bakış açısından: "Siz, kural koyucular, sizin gereksiz gördüğünüz zararı vermememi söylüyorsunuz bana, fakat benim işimin gerektirdikleri hakkında benden daha az bilgiye sahipsiniz ve mümkün olan en etkili üretim yöntemlerini sağlamakta daha az donanımlısınız. Bu durumda hayvanlara yönelik izin verilebi- len ve yasaklanan şiddet arasında keyfi tercihler yapıyorsunuz. İşin aslı, uygulamaya koymayı umduğunuz bazı kanunlar koru- maya çalıştığınız hayvanların yaşamlarını daha da kötüleştirecek- ler ve bunun tek nedeni de ne yardan ne de serden vazgeçmek isteyen tüketicileri tatmin etme kaygısı olacak."³⁵

Bu türden suçlamaları cevaplamak zor. Milyarlarca hayvanı çoğaltmak, beslemek ve öldürmek gerçeği, zorunlu olarak kalaba- lık, pislik, korku ve muazzam bir acı içermekte. Hayvansal ürün- lere olan talebimiz bu kadar çok oldukça, talebimizi karşılayanla- rın duyarlı canlıları son derece merhametsiz uygulamalara maruz bırakmaları da "zorunlu" olacak. Anlamlı kuralların tam olarak uygulanması tüketicileri hayal kırıklığına uğratacak maliyetleri de beraberinde getireceğinden, düzenleyici önlemler son derece keyfi veya uygulanamaz olacaklar.³⁶

İlimli kalacakları ve/veya itaatsizliğe yol açacakları için etki- siz kalacak olsalar da "merhametli" yönetmelikleri desteklemenin anlamlı olacağını düşünüyor olabilirsiniz. Yürürlükteki yasaların en kötüsündenmiş ve hiçbir etkisi olmayacakmış gibi görünse de, yine de hiçbir şey yapmaktan daha kötü değildir. Aslında bu yasalar zarar veren bir şey yapmaktadırlar. Veganlığı dikkate ala- bilecek tüketicilere yanlış bir resim sunmaktadırlar: Halka, yürür- lükteki yasaların tükettikleri hayvansal ürünlerin "etik biçimde yetiştirilmesini" sağladığı söylenmektedir.

Yasal düzenlemeler endüstriyel çiftliklerdeki fiili koşulların değiştirilmesine çok az katkıda buldukları gibi, bir yandan da endüstrinin halkla ilişkilerini canlandırarak hayvansal ürünlere olan talebi desteklerler. Hayvanlara yönelik olağanüstü zulüm olarak gördükleri şeyden rahatsız olan tüketiciler; daha az rahat- sız ve bu zulümden elini çekmeyi düşünmeye daha az meyilli ola- bilirlir. Böylelikle refahçı düzenlemeler ve beraberindeki tanıtım, vicdanı susturmak için yatıştırıcı hikâyeler sunar ve mezbahalar- daki ölüm koridorunun işlemeye devam etmesini sağlayan bir af- yon olarak hizmet edebilir.

“Temple Grandin” Fenomeni

Bu dinamiğin nasıl çalıştığını anlamak için “Temple Grandin” fenomenini gözden geçirelim. Temple Grandin otizmli, fakat yaşadığı tüm zorluklara rağmen hayvan bilimi kürsüsünde doktora yapmış Colorado Devlet Üniversitesi’nde öğretmen olmayı başarmış bir kadındır. Aynı zamanda besi hayvancılığı endüstrisine danışmanlık vermektedir ve çiftlikte yetişen ineklerin öldürüldüğü mezbahaların yarısını kendisi tasarlamıştır.³⁸⁷ Hayvan davranışları üzerine çalışan ünlü bir uzman olarak Grandin, hayvan kesiminin hayvancılık endüstrisi için nasıl daha ucuz olabileceği üzerine çalışmıştır; bu çalışmanın bir kısmı, ölümüne doğru yürümekte olan hayvanların fiziksel direncinin nasıl azaltılacağı üzerinedir.

Grandin’e göre, mezbahalarla ilgili getirdiği yenilikler hayvanları acı çekmekten korumaktadır ve görüşleri, çalışmalarını izleyen Amerikalı yazarlar arasında nispeten eleştirici olmayan bir kabul görünüş ve övülmüştür.³⁸⁸ Televizyon için yapılan bir film, hayvanların ihtiyaçlarını ve acılarını anlamak için tanrı vergisi özel bir yeteneğe (Otizminden dolayı) sahip olan ve bu yeteneği çiftlikteki hayvanların yersiz acılar çekmeksizin yaşayıp ölmeleleri için kullanan Grandin’in dikkate değer ve merhametli imajını yansıttı ve destekledi.³⁸⁹ Grandin şöyle demiştir: “Hayvanlar sadece az stresli bir hayat ve hızlı ve acısız bir ölümden daha fazlasına sahip olabilirlerdi. Hayvanların aynı zamanda bir işe yarayacak bir biçimde sürdürecekları iyi bir yaşamları olsun isterdim.”³⁹⁰ Kendisi hayvan kullanımını üzüntü verici fakat insan varlığının sürdürülmesinin kaçınılmaz özelliği olarak tanımlamaktadır.³⁹¹

Grandin yemek kaynağı olarak hayvanların katledilmesinin neden meşru olduğuna inanmaktadır? Şu ana kadar öğrenemedim, bu iddiasını açıklamamaktadır, fakat sadece doğru olduğunu varsaymaktadır.³⁹² Bununla birlikte hayvanları besin kaynağı olarak görmenin meşruiyetini savunan biri bile bu ülkedeki çiftlik hayvanlarının hiçbir şekilde Grandin’in hakları olduğunu söylediği saygın hayatı ya da acısız ölümü sağlayamadığı gerçeği ile eninde sonunda yüzleşir. Kendisi elbette bunu bilmektedir; çünkü hayvanların yaşayıp öldüğü yerleri ziyaret etmiştir.³⁹³ Yine de Grandin, insanların hayvansal ürünleri satın aldığı endüstrilere

yardım eder. Bu yardım, hayvanların insan zulmüne maruz kalmama hakkına sahip olduklarına dair fikrini paylaşan tüketiciler için endüstrilerdeki süreci daha kârlı ve hoş yapmaktır.

NPR kanalındaki Fresh Air adlı radyo programında Terry Gross ile yaptığı bir söyleşide³⁴, Gross Grandin'e hayvanların orada kesilmek üzere buldukları bilindiğine göre, "merhametli" mezbahalar tasarlamaya çalışmasında garip ya da ahenksiz bir şey olup olmadığını sorar. Bir tarafta merhametten, diğer tarafta yemek için katliam yapmaktan bahsetmekte bir çelişki yok mudur?

Grandin, "Herhangi bir kişinin ölüm döşeginde olan hastalara morfin ve ağrı kesici vermesinin de çelişkili olduğunun savunulması mümkündür o zaman," diye cevap verir. "Zaten ölüyor olduklarına göre acılarını azaltmaya çalışmanın anlamsız olduğunu söylemek de mümkün," şeklinde bir önermede bulunur. Grandin böylece kendi söyleminden, her ne kadar hayvanlar öldürülecek olsalar da yaşadıkları sürece onları olabildiğince rahat tutmanın zahmete değer olduğunu çıkarır.

Grandin'in cevabı ve ölümcül hastalar için acıyı hafifletici bakım benzetmesinin daha yakından incelendiğinde yüzeysel bir inandırıcılığa sahip olduğu görülür. Hastanede ölümcül bir hastalık yüzünden yatan hastaları tedavi etme şansımız olsaydı onlara morfin verip ölmelerini seyretmek gerçekten tuhaf olurdu. Ölümcül hastalara acıyı hafifletici tedavi sağlamanın faydası sadece onların hayatını kurtaramadığımız durumlarda geçerlidir. Benzer şekilde eğer insan olmayan bir hayvan bir hastalıktan ölmekteyse ve kurtarıma şansı yoksa kendisine çektiği azap yerine ağrı kesiciler ve hattâ acısız bir ölüm sunarak iyilik edebiliriz.

Bununla birlikte bir mezbaha ölümcül hastaların yatırıldığı bir hastaneden ya da sevilen ve acı çekmekte olan evcil dostlarımıza ötanazi yapılabilecek bir veteriner muayenehanesinden farklıdır. Mezbaha genç ve hattâ çoğunlukla bebek hayvanların boyunlarının kesildiği bir yerdir. Buradaki hayvanlar tedavi edilemeyen bir hastalıktan ölmemektedirler. Birisi onları kasten öldürmektedir.

Kesime gönderilen genç hayvanları, ölümcül bir hastalığa yakalanmış kişilerle kıyaslamak hayvanları öldürmekten kaçınılabileceği ihtimalini tümenden reddetmek anlamına gelmektedir. Bu, endüstriyel hayvancılığın verimliliğini ve etkinliğini artırmak için

yapılan biri işi (Endüstri tarafından yüksek bir bedel ödenen³⁹⁶) sürdüren birinin başarılı biçimde hayvanların şampiyonu³⁹⁶ olabileceğine dair bir yalanı önermektedir.

Soykırımından kurtulmuş iki kişinin çocuğu olarak soykırım benzetmelerinin her durumda rahatsız edici olduğunu kabul ediyorum. Yine de, Adolf Hitler'in Yahudilere yönelik "nihai çözümlü" nasıl yürüteceğine dair karar verirken, onları yok etmek için en "merhametli" yöntemi araştırdığını öğrenmek benim için aydınlatıcı oldu.³⁹⁷ Kendisine zehirli gazın en insancıl yöntem olduğu söylendiğinde zehirli gazda karar kıldı. Belli ki Yahudilerin soyunun tüketilmesinin mümkün olan en "merhametli" yoldan yapılmasını arzu etmekteydi. Bu hedef anlaşılabilir gibi görünmektedir, fakat çabanın Nazi ölüm kamplarındaki kurbanların haklarını korumak için değil de, bu süreci yürüten kişilerin psikolojik gerginliğini azaltmak için gösterildiğini düşünmek daha doğrudur.³⁹⁸

Gaz odaları meselesinde olduğu gibi hayvan katliamı gerçeğinin de asla merhametli bir yanı yoktur. Nasıl olabilirdi ki? Hedef en az masrafla milyonlarca, milyarlarca masumun canını almak olduğunda, kullanılan araçların herhangi bir anlamda merhamet içermesi mümkün değildir. Bu gerçek belliyken hayvanlara karşı entansif çiftliklerde uygulanan bir iki eziyetin sona erdirilmesi için yapılan girişimler endüstrinin kurbanlarından çok endüstriye hizmet etmek eğilimindedir; böylelikle kamu vicdanı rahatlatılmaktadır çünkü aksi takdirde tüketiciler desteklerini geri çekeceklerdir. Tüketicilerin hayvansal ürünleri tüketmesi yolundaki "merhametli" düzenlemeleri bir kenara bırakırsak, hayvanları çoğaltıp, sakatlayıp sonra da kesen endüstrilerde "reformu" desteklediğimizde üstü kapalı bir biçimde hayvanları çoğaltıp, sakatlayıp sonra da kesmenin meşru olduğunu doğruluyor olmamız ahlâkî anlamda manalıdır. Acı veren özel bir uygulamanın endüstri için "zorunlu" ve devamında kabul edilebilir olup olmadığına dair tartışmalar, endüstrinin kendisinin "gerekliliği" ve meşruiyetini kabul etmek ön koşulunu taşır. Eğer süt, peynir, tereyağı ve dondurma üretiminin ekonomik anlamda uygulanabilir olmasını mümkün kılmak için süt ineklerini zorla tohumlamak, sonra doğan bebeklerini onlardan ayırıp mezbahaya göndermek zorunluysa, o zaman bu uygulamalar ne kadar zalim olurlarsa ol-

sun devam edebilirler.

Bir başka deyişle, bazı gereksiz ve zalim uygulamalarının sona erdirilmesini savunarak, "zorunlu" bulunan yöntemler vasıtasıyla hayvanlara uygulanan sömürü, yaralama ve kesimin meşruiyetini üstü kapalı olarak onaylamış oluyoruz. Sadece üretkenliğe pek katkısı olmayan az sayıdaki münferit zalimlik örneklerini "keyfi" olarak tanımlayarak zulmü ve katliamı kabullenmiş oluyoruz. Aslında sadece "savurgan" işkence ve katliamı kanunsuz ilan ediyoruz; bu ise duyarlılık sahibi hayvanların kârlı ve ekonomik biçimde sömürülebilecek mallar olduğuna dair anlayışın sağlamlaştırılmasına yol açıyor.

Gary Francione'nun ileri sürdüğü gibi, hayvan refahına dair reformlar, endüstriyel hayvancılığın daha da verimli ve sosyal anlamda kabul edilebilir olmasına hizmet ederler ve verimle sosyal anlamda kabul edilebilirlik, endüstriyel hayvancılığın ortadan kalkmasından çok yayılmasına katkıda bulunur.³⁹⁹ Kentucky Fried Chicken yerine Wendy's' den (İkincisi serbest gezen tavukların yumurtalarını kullanıyor ve birincisi kullanmıyorsa⁴⁰⁰) hayvan eti ve ürünleri satın alarak onlara zarar verilmesini desteklemek yerine, herhangi bir satıcıdan hayvansal ürün almayı reddederek hayvan katliamına verdiğimiz desteği sona erdirebiliriz.

"Merhametli" veya Organik Çiftlikler Safsatası

Veganlığa alternatif olarak sunulan "merhametli çiftçiliğin" ikinci bir biçimi, tüketicilerin üretim için endüstriyel hayvancılığın reddettiklerini iddia eden satıcılardan sürekli olarak hayvansal ürünler satın aldıkları daha küçük ölçekli bir çiftlik fenomeni yansıtır. Bu tüketiciler alışılmışın dışına çıkarak çiftçi pazarlarından ya da endüstriyel hayvancılık yaygınlaşmadan önce var olan ve hayvanlara atalarının davrandığı gibi davranan küçük ölçekli çiftliklerden alışveriş yapıyor olabilirler. Bu tür çiftliklerde hayvanlar dışarı çıkabilir, otlayabilir ve diğerleriyle oynayabilirler. Doğal içgüdülerine göre davranabilir, pis kokulu ve karanlık cehennemlerinde ölümü bekleyerek yaşamak zorunda kalmazlar.

Bir iki çiftlikte kesim bile normal süreçten daha az grotesk olabilir; çünkü hayvanlar birer birer öldürülmektedirler, bir ölüm

sırasında değillerdir ve kesim sırasında etraflarında korkmuş yabancılar değil tanıdıkları insanlar vardır.⁴⁰¹ Bu çiftlikten bir pay ya da ürettiği hayvansal ürünleri satın alsam hayvanlara yardım etmiş olmaz mıyım? Nihayetinde hayvanların her gün muazzam acılar çektiği ve yoksunluk içinde olduğu endüstriyel çiftliklerden de alışveriş yapabilir ve böylece onların yaptığı işi destekleyebilirim. Bu şekilde paramı daha "merhametli" bir işe yönlendiriyorum ve talebim sayesinde arz, endüstriyel çiftliklerden şefkatli çiftliklere kayıyor; değil mi?

Bu soruyu yanıtlarken karışık duygular içindeyim. Elbette daha fazla acının daha az acıdan kötü olduğu fikrini paylaşıyorum ve görünen o ki az sayıda da olsa bazı çiftlikler hayvanların ömür boyu acılar ve mahrumiyet çekerek korku ve çaresizlik içinde yaşadıkları bir ortamdan daha iyisini sunabiliyorlar. Bununla birlikte, hayvanlara zarar verme düzeylerini azaltmak isteyenler için bu çiftliklerden ürün satın almanın neden yapıcı bir yol olmadığına dair pek çok sebep olduğunu düşünüyorum.

Öncelikle, işkencenin azaltıldığı bu tür çiftliklerden hayvansal ürünler satın aldığımızda, ölüm döşegindeki hastalara morfin önermek gibi, hayvanları daha az zalimce kesmenin nazik bir davranış olduğunu söyleyen Temple Grandin'in düşünce yapısını benimsemiş oluyoruz. Bu zihniyet bir anlamda teslimiyettir. Hayvanların insan elinde acı çekmesini ve ölmesini kaçınılmaz olarak değerlendirmektedir. Vegan olup işkenceye tümüyle karşı olmak dururken, azaltılmış işkence düzenlemelerine neden destek olalım?

Eğer bir zebraı başını taşla ezerek öldürmek ile onu silahla öldürmek arasında bir tercih yapmak zorunda kalsaydınız, muhtemelen silahı tercih ederdiniz. Fakat bu tercih yanlış, çünkü zebraı öldürmeniz gerekmiyor. Burada bir zebraı silahla öldürmenin etik ya da merhametli bir davranış olarak görülebilmesi için eylemin daha da korkunç bir alternatifle karşılaştırılması var.

"Masum" bir insanı boğarak mı yoksa giyotinle mi idam edeceğiniz sorusunu karşılaştırma yoluyla değerlendirin. Gerçekten de tercihler arasında sadece bu iki yol olsaydı giyotin tercih edilirdi. Bununla birlikte iki idam yöntemiyle hiç idam etmemek arasında bir tercih yapılırsa, giyotin merhametli olmaktan çok uzaktır. Masum bir insana idam cezasının uygulanmasına dair yöntemlere

odaklanmak, yöntem *ne olursa olsun* dikkatimizi masum bir insanı idam etmeye dair esas adaletsizlikten uzaklaştırır.

Her çiftlikte, en “insani” olanlarda bile hayvanlar anestezi uygulanmadan yapılan kesimler, acı, sevdikleri dostlarının kaybı ve nihayetinde etleri yaşamaları durumunda elde edilen kârdan fazlasını getirecekse katledilmekten dolayı acı çekerler. Bu öncelikle çiftçinin kabahati değildir -kimse kazandığından fazlasını harcayarak yaşamını sürdürmez- fakat, duyarlı canlıları çoğaltan ve kesen bir yerin hayvanların barış içinde yaşayabilecekleri türden bir çiftlik olduğunu hayal etmemiz istendiğinde hatırd tutunak yararlıdır.⁴⁰² Hangi kaynaktan geliyor olursa olsun hayvansal ürünleri tüketmek hayvanlara verilen büyük acıların ve katliamın desteklenmesi demektir.

Hayvanlara İhanet Etmek

En “insani” hayvan çiftliklerinin bile ürünleri tüketmemek için ikinci bir neden, ihanet ve kayıpla ilgilidir. Görece barış içinde bir hayat geçirmiş bir tavuk veya bir domuz ya da bir inek nihayetinde hem tüm insanlara hem de besleyip ilgilenmiş belli kişilere yönelik bir güven geliştirir. Bu hayvan dünyaya kullanılıp öldürülmek için geldiğini bilmemektedir. Belki de deneyimleri ona, bunun yerine, etrafındaki insanların onu yetiştiren, onun için en iyiyi isteyen ve onu zarar görmekten koruyup rahatını sağlayan arkadaşları olduğunu öğretmiştir.

Nispeten iyi bir hayat yaşamış olan hayvan, kesim için ister bir kesim aracına, ister mezbahaya isterse de yaşadığı yerdeki bir ambara⁴⁰³ getirilsin, yaptığı yolculuk çok büyük bir ihanet anlamına gelmektedir. Onu büyüten insanlar şimdi cellatları olmuşlardır. Güvendiği insanlarla birlikte gitmeye heveslidir ve gittiği yerde onu sadece erken bir ölüm beklemektedir; çünkü mutlu çiftliklerde bile hayvanlar yaşlılık ya da hastalıktan ölmeleri beklenmeden çok önce kesilirler.

Birkaç yıl önce *Main Street Vegan*⁴⁰⁴ adlı kitabın yazarı Victoria Moran’ın konuşmacı olduğu bir söyleşiye katıldım. Moran söyleşisinde yıllar önce⁴⁰⁵ mezbahalardaki güvenlik önlemleri daha gevşekken yaptığı bir ziyaretten bahsetti.⁴⁰⁶ Kendisi başta mezba-

hanın soğukluğu (muhtemelen hayvanların öldürüldükten sonra etlerinin çürümeye başlamasını engellemek amaçlı) ve yerdeki kanın fazlalığı karşısında afallamış. Zeminde tahliye delikleri olduğu halde kendini bileklerine kadar kan içinde dururken bulmuş. Haykıran hayvanların çığlıkları ve etrafını saran koku onu kahretmiş. Hayvanlara karşı empati bile geliştiremediğini söylemiş çünkü şahit olduğu şeylerin aşırılığı, Dante'ye yakışan buz gibi bir cehennem, onu duygusal anlamda nefessiz bırakmış.

Artık hissizleşmeye başladığı o anlarda Moran'ın dikkatini diğerlerinden farklı görünen bir öküz çekmiş. Bu öküz sağlıklı görünmekteymiş, Moran onun hayatını nispeten daha nazik davranılan bir çiftlikte geçirdiğini tahmin etmiş. Ancak burada öküz dehşet içindeymiş ve oradan çıkmak için başarısız girişimlerde bulunuyormuş. Mezbahada çalışan kişilerden biri öküzü görmüş ve onu daha önceden tanıyormuş gibi davranmış.

Çalışan hayvanın gözlerinin içine bakmış ve bir ısıklık çalmış, tıpkı ailemizle yaşayan bir köpeği çağırır gibi. Islığı duyan ve tanış bir sima gören hayvan adama doğru koşmuş. Moran daha sonra adamın hızlı bir biçimde öküzü kestğini izlemiş. Ölüm alanından kaçmaya çalıştığı anların az sonrasında öküz, kafası kesilmiş ve derisi yüzülmüş biçimde halkanın ucunda asılan kanlı bir kas yığınının ibaret kalmış. İşte o zaman Moran, bir insana güvenmiş olan öküz için ağlamaya başlamış.

Birkaç yıl önce, görünürde çok farklı bir hikâye gibi algılanabilecek olan bir haberde, bir kadının sokakta yürürken eliyle çağırdığı dost canlısı bir kediden bahsedilmektedir.⁴⁰⁷ Kedi kadına yaklaşmış. Kadın kediyi sevdikten sonra tutup çöp konteynerine atmış. Akabinde kedinin sahibi kadının kediyeye yaptıklarını gösteren bir videoyu internete yüklemiş ve gönderi viral olmuştu.⁴⁰⁸ İzleyicilerin tepkisi ani ve merhametsizdi.⁴⁰⁹ İnsanlar bir insanın masum bir kediyeye zarar vermesi nedeniyle son derece kızgınlardı ve devamında kadını tehdit eden etkili yazılar yazdılar.⁴¹⁰

Bu olayların ilginç bir analizi bir çöp konteynerine atılan bir kediyeye "merhametli" bir çiftlikte yetiştirilen hayvanların arasındaki paralelliğe dikkat çekmektedir.⁴¹¹ Her iki durumda da insanlar bir hayvana yaşamının harcanabilir olduğu son ana kadar görece nazik davranmışlardır.

Ölümünden önce bir hayvana insani bir şekilde davranıldığı sürece onu öldürmek ya da ona zarar vermenin kabul edilebilir olduğunu düşünen insanlar için kediyi çöp konteynerine atan Mary'nin sözleri bir yankı uyandırmalıdır. "O sadece bir kedi!" Nihayetinde kedinin iyi bir hayatı olmuştu... İlk gününden itibaren sahipleri ona iyi davranmışlardı. Bu onun Mary Bale'e olan güvenini açıklamaktadır. 30.000 kişilik bir Facebook grubu, Mary'ye yönelttiği ölüm tehditleri nedeniyle kapatıldı. Polis yaşanan öfke nedeniyle evini korumaya aldı. Şurası açık ki çöp konteynerine konulmadan önce kediyi iyi davranılmış olması öfkenin sebebi değildir. Bu, Lola adlı kediciğin ölümünden önce serbestçe dolaşması (İşin aslı, ölümüne neden olan da bu.) ya da bu olaydan önce gün ışığında böcekleri kovalamış olmasıyla ilgili değil... Mary kediyi çöpe atmadan önce onu sevdi. Yine de bu, insanların daha iyi hissetmelerine sebep olmaya yetmiyor. Şimdi insanların tüketmeyi tercih ettiği, insani biçimde yetiştirilen hayvanları düşünelim. Belki de çiftçi ineklerini ve domuzlarını her gün sevip okşamaktadır, tıpkı çocuk kitaplarında olduğu gibi, yeşil çayırliklarda sıçrayıp oynamalarına izin vardır... Bu gerçekten de bizim onları kelimenin tam anlamıyla koyun gibi kesime götürürken daha iyi hissetmemize neden olmakta mıdır?⁴¹²

İnsanların öfkesini muhtemelen şu şekilde bir izah edebiliriz: Mary Bale söz konusu kedinin sahibi değildi ve bu durumda kedi üzerinde kanunen hak sahibi olan insanlara zarar vermiş oldu. Bununla birlikte zannediyorum ki öfkenin şiddeti, kediyi çöpe atma hakkının farklı bir kişinin değil sahiplerinin elinde tuttuğu bir imtiyaz olması gerektiğiyle ilgili değildi. İnsanlar yorumlarında kedinin yaşadığı dehşetten bahsediyorlardı ve görünen o ki, Mary Bale kedinin sahibi olsaydı da tepkiler değişmeyecekti.⁴¹³

"Merhametli" şekilde davranılan hayvanların ihanet karşısında uğradıkları zarar dikkat çekicidir; çünkü görece kısa bir hayat süren bu hayvanlar kesin ve ölümcül bir şiddete maruz kalacaklarını sezemezler ve böylece kendilerini buna hazırlayamazlar. Çok az sayıdaki çiftlikte kendilerine sanki yaşamları ve diğer hayvanlarla ilişkileri önemliymiş, sanki tercih hakları ve korkuları olan bireylermiş gibi davranılmıştır. Fakat sonunda, insanlara güvenmekle hata ettikleri ortaya çıkmıştır. Etraflarındaki insanların ken-

dilerinin bakıcıları olduğunu düşünerek niyetlerini yanlış yorumlamışlardır; aslında arkadaşları sandıkları kişiler avcılarıdır; hem de av olarak gözlerine ilişen diğer hayvanların sadece küçük bir bölümünü öldüren aslan ya da kurttan daha ölümcül birer avcı.

Kazuo Ishiguro'nun romanı *Never Let Me Go*'da bazı insanların diğer ihtiyaç sahibi insanlara organ "bağışçısı" olmak için hayata getirildiği bir dünya betimlenir.⁴⁴ Nihayetinde ya organ yetersizliğinden (Örneğin kalp nakledilmek üzere alındığında) ya da daha az ölümcül bir bağış takip eden komplikasyonlar yüzünden tüm organ bağışçıları ölmektedir. Hikâyeyi anlatanın kendisi de organ bağışçıları arasındadır; henüz kendisi bağışta bulunmamıştır ama diğer bağışçıların "bakıcısı" rolünü üstlenmiştir.

Hikâyeyi anlatandan, çocukların samimiyet ve özen gösterilen, eğitim gördükleri ve onlara sanat yapmak için fırsat tanıyan bir yerde büyüdükleri ve bağış yapacakları insanlar için bir maden olduklarını bilmedikleri öğrenilir. Hattâ çocuklar nihai kaderlerini öğrendikleri sırada bir dedikodu duyarlar: İki organ bağışçısı birbirlerine âşık olursa, bağış yapmak mecburiyetinden muaf olacaklar ve romantik ilişkilerini sürdürme özgürlüğü kazanacaklardır.

Görülen odur ki organ bağışçısı çocukları yetiştirmek ve eğitmek hakkındaki bu daha "insani" yaklaşım, bağışçılardan sorumlu olan kişiler arasında tartışmalı bir konu olmuştur. Bazıları, tümüyle umutsuz bir durum için sahte bir umut vereceği ve organ bağışçılarının dünya üzerindeki konumlarını yanlış değerlendirmelerine yol açacağı konusunda endişelenmişlerdir. Kitabı okuyan kişi "organ bağışçısı" olarak bilinen insanlara karşı birbirinden bağımsız iki ayrı şekilde zarar verildiğini hisseder.

Birincisi, başkalarının ihtiyaçlarına hizmet etmek için gruptaki herkesi gönüllü olmadıkları ameliyatlara ve nihayetinde ölüme maruz bırakmak eylemidir. İkinci bir zarar ise, bireyi sevgi dolu ve değer gördüğü bir ortamda yetiştirmek ve sonunda kaynak olarak kullanmak amacıyla katletmektir. En "merhametli" çiftlikler bu türden ihanetler sergilerler.

Bir çiftlik hayvanı sahibi tarafından ihanete uğradığını anlayabilir veya anlayamayabilir. Ancak ne olduğunu anlamasa bile, ortada benzer şekilde bir ihanet vardır. Son derece güven dolu ve art niyetsiz kurban, celladını yargılayamaz ya da sonunda kendi-

sine ne olduğunu anlayamaz bile.

Bir ihaneti tanımlayan, güven ve sevginin yeşertilmesi ve devamında güven duyan bireyin harcanabilir bir mal gibi diğerlerinin çıkarlarına tâbi kılınmasıdır. Bir hemşire kollarında sakin ve mutlu bir biçimde uyuyan bir çocuğu boğduğunda çocuk kalıplığı anlayamaz ya da takdir edemezse dahi, bu türden bir ihanete uğrar.

Sağlıklı, mutlu ve rahat bir hayat sürmüş bir hayvanı öldürmek ondan çok değerli bir şeyi almak anlamına gelir. Modern geleneksel çiftliklerde çekilmiş videoları izlediğimde tepkim, üzüntü ve hüsranın yanı sıra hayvanları bitmez işkenceden ve acıdan kurtarmak için onlara ötenazi yapma isteğidir. Elbette onları kesmekle ötanazi⁴⁵ uygulamak aynı şey değildir; ancak bu türden bir ölüm hayvanlar için modern bir endüstriyel çiftlikte yaşamaktan daha merhametli bir seçenek gibi görünebilir.

Bunun tersine kesilmeden önce hayvanların beslenip iyi bakıldığı bir çiftlikte hayvanların mutluluğunu izlerkenki tepkim, yaşamaya devam etmelerine izin verilmesini istemek olur. Eğer sağlıklı ve mutluysalar, en son isteğim birisinin onların boğazını kesmesi ve parçalarını bana satması olurdu. Her ne kadar katledilmek her hayvana zarar verse de, o ana dek mutlu bir yaşam sürmüş hayvanları öldürmek muhtemelen ondan daha fazlasını almak anlamına gelir. Elbette hayvanlara daha büyük eziyet verilmesinin daha merhametli olduğunu savunmuyorum burada. Onlara iyi davranmak kötü davranmaktan daha iyi olsa da, iyi davranılmış hayvanların nihayetinde katledilmesi, o hayvanları daha fazla şeyden yoksun bırakmak anlamına gelmektedir.

Özellikli Hayvan Ürünlerinin Zararı

Hayvanların parçalarını ve ürünlerini satın aldığımız için hayvanların katlandığı acı ve işkencenin ötesinde, bunları şayet en "insancıl" operasyonla yapsak bile, bu türden hayvan ürünleri almanın bağımsız bir maliyeti vardır. Bu tür alımlar etrafımızdakilerin hayvansal ürün tüketmenin bir şekilde iyi bir yaşamın önemli bir parçası olduğuna dair geliştirdikleri ve aslında yanlış olan bir düşünceye destek sağlar. İnsanlar buradan yanlış bir ders

çıkardıklarında, “insanî” çiftlikleri destekleyenler bile, “insanî” alternatif bulunamadığında endüstriyel çiftliklerde yetiştirilen ve kesilen hayvanların parçalarını satın alabilirler. Bu süreçte “merhametli” hayvansal ürünlerin kullanılmasının (onları kurtarmaya benzer bir davranış) hayvanlara şiddet uygulanmasına katılmaktan daha sevecen bir davranış olduğu sonucuna varabilirler.

Belki bundan da önemli olarak, daha iyi davranıldığı iddia edilen hayvanlardan elde edilen ürünleri ve beden parçalarını almaya parası yeten insanlar arzu edilen türde yiyecek talebi için sosyal bir örnek oluştururlar. Bunu örnek alan ve lüks ürünlere parası yetmeyenler ise endüstriyel çiftliklerden gelen et, süt ürünleri ve yumurtayı bunlara en yakın ürün olarak değerlendirirler. Özellikle hayvansal ürünleri -kaynakları iddia edildiği gibi “insanî” olsun ya da olmasın- tüketmek, hayvana yönelik uygulanan bir tür şiddeti diğerine (muhtemelen şiddetin daha az aşırı olan formu) yönlendirmek yerine, endüstriyel ürünlere yönelik daha fazla ilgi ve gereklilik algısına yol açar. Dahası bu tür hayvancılık hayvan başına daha fazla toprak ve zaman kullanıldığı için, çevre üzerinde “standart” endüstriyel hayvancılıktan⁴⁶ daha fazla olumsuz etkiye neden olur ve bu nedenle hayvan ürünlerine yönelik halihazırdaki talebi karşılamak için ekonomik anlamda sürdürülebilir değildir.⁴⁷

“İnsanî” hayvansal ürünler doğru yöne doğru bir adım gibi görünebilirler, fakat dikkate değer sakıncalar taşımaktadırlar ve daha az yerine daha çok ızdıraba neden olabilirler. Etleri ve ürünleri “serbest gezen”, “özgür”, “insanî koşullarda yetiştirilmiş” ibaresiyle etiketlenmiş hayvanların gerçek hayatları bu kelimelerin basit anlamlarıyla nadiren ilişkilidir. Bu tür etiketleri olan ürünlerin çoğu endüstriyel çiftliklerden gelmektedir ve bu çiftliklerde yaşayanların hayatlarını kolaylaştırmak için yapılan küçük değişimler, çekilen eziyetin miktarını azaltmış olabilir ya da olmayabilir. Hayvanların görece daha az istismar edildiği az sayıdaki birkaç çiftlikte bile, işkence olarak tanımlanabilecek rutin kesimler devam etmekte, anneler bebeklerinden ayrılmakta ve hayvanlar yaşlılıktan ölecekleri yaşa erişmeden çok önce kesilmektedirler.

“İnsanî” hayvansal ürünlerin arayışında yine de bir ışık mevcuttur. Arayışın kendisi hayvanlara uygulanan şiddetten duyulan hoşnutsuzluğun ve gezegenimizi paylaştığımız diğer duyarlı can-

lıların durumlarını düzeltmeyi arzuladığımızın kanıtıdır. İnsanların hayvan ve insana uygulanan işkence törenleri için düzenli olarak toplandığı önceki asırların sadizmi göz önünde tutulursa, çok sayıda insanın insan olmayan hayvanları endüstriyel tarımın işkence ve acılarından kurtarma girişimleri insan bilincinin evrimi olarak algılanabilir.

Ancak “insanî” eylem övgüye layık davranışsal bir değişim ifade ediyorsa da önerdiği somut tedbirler hayal kırıklığı anlamına gelmektedir. Hayvanlara uygulanan muazzam ve artan şiddeti olduğu gibi bırakıp iyileşme için pek az şey sunarken, diğer yandan da dünyalı dostlarımız için daha iyi şeyler yapmaya dair övgüye layık arzuyu bastırmaktadırlar. Tüketiciler olarak çiftlik hayvanlarına yapabileceğimiz en güzel yardım, bir hayvan çiftliğinden ya da mezbahadan gelmeyen yiyecekleri, giyecekleri ya da diğer malları tüketmektir. Bu basit, eğlenceli ve sağlıklı tercih ile her birimiz mezbahaların kapılarına kilit vurabilir ve “insanî kesim” ile “insanî endüstriyel hayvancılık” kelimelerinin çelişkili anlamlarını yeniden gözden geçirebiliriz.

XII.

HEPİMİZ VEGAN OLURSAK ÇİFTLİK HAYVANLARI YOK OLMAZLAR MI?

Bu bölümde irdelediğim konu değişik biçimler almaktadır; bunların her biri de yetiştirdiğimiz hayvanların, hayvancılıktan aslında çıkarları olduğu şekilde bir iddia ile sonuçlanmaktadır. Evcilleştirilmiş hayvanları tüketme talebimiz olmasaydı hayvancılıkla uğraşan çiftçilerin bu hayvanları hayata getirmek için bir nedenleri olmayacaktı ve nihayetinde sayıları bu kadar artmayacaktı. Bu nedenle hayatta olan çiftlik hayvanları ne kadar kısa ya da acılı olursa olsun, yaşamları için tüketicilere teşekkür etmek durumundadırlar.

Bu görüşe göre, çiftlik hayvanları tüketmeye alternatif olarak sunulan, yaşamları “kurtarmak” ya da “bağışlamak” değil, bunun yerine onların türlerinin sona erdirilmesidir. Bu görüşü savunanlar, evcilleştirilmiş türlerin soylarının sona erdirilmesinin hayvanlara yönelik bir iyilikseverlik örneği olamayacağı öne sürüldüğünde, bu türlerin varlıklarını devam ettirebilmelerini garanti altına almanın ve hayvanlar için yapabileceğimiz en yüce gönüllü hareketin hayvansal ürün tüketmek olduğunu savunurlar.

Evcil Hayvanlar Neden Varlar?

Bu iddianın bir biçimi domuzlar⁴¹⁹, koyunlar⁴²⁰, hindiler⁴²¹ gibi özel olarak bazı cinslerini evcilleştirdiğimiz türlerin önemini vur-

gular. Eski bir lise öğretmeni tüketilmedikleri takdirde soyları tükenecek bazı cinsler hakkındaki karışık duygularından bahsetti. Az rastlanan bir cins domuzu örnek gösterdi; bu cinsin diğer domuz cinslerinden pek çok yönden farklı, nazik ve arkadaş canlısı olduğunu belirtti. Uzman çiftçilerin bu etkileyici, zeki ve çekici hayvanları çoğaltıp bakmak için emek ve zaman ayırabilmeleri ancak bir grup tüketicinin bu grup hayvanların etini yeme talebi sayesinde mümkün olmaktadır.

Animal Liberation'ın (Hayvan Özgürlüğü) yazarı Peter Singer bu düşünceye paralel bir şekilde "insani" şekilde yetiştirilmiş hayvanların tüketilmesini desteklemesinin bir sonucu olarak, eğer bir hayvan nispeten düzgün bir yaşam sürdürüyse, o hayvanın var olmasının var olmamasından daha iyi olduğunu ileri sürmüştür.⁴²

Her ne kadar bu iddia özel cinslerin tüketimini desteklemek için açıkça dile getirildiyse de genel anlamda hayvancılıktan elde edilen ürünlerin tüketilmesi hususunda da eşdeğer bir sav olarak hizmet etmektedir.⁴³ Bazıları dünya üzerindeki tüm türlerin arasında evcilleştirilmiş cinslerin, özellikle evcil tavukların evrimsel anlamda en büyük başarı hikâyesini temsil ettiklerini iddia ederler. Yiyecek azlığı ve/veya doğal yırtıcıların çoğalması nedeniyle soyu tükenen ya da sayıları çok azalan diğer hayvan türlerinin aksine, çiftlik hayvanları çok bereketli biçimde çoğalmış ve yavruları gezegenin her yerine yayılmıştır; bunun tek nedeni ise insanların onları yemek ve giymek istemeleridir.

Örneğin şu anda dünyada yaklaşık 19 milyar evcil tavuk⁴⁴ vardır ve bu rakam dünyadaki toplam insan sayısının üç katıdır.⁴⁵ Bu çerçevede evcil hayvanlar dünyaya hükmetmektedirler; sebebi ise tam olarak insanların onların ürünlerini ve etlerini yemeyi tercih etmeleridir. Hayvansal ürünlerin tüketimi bu durumda çiftlik hayvanlarının hayatlarını devam ettirebilmek için tutunabilecekleri tek dalmış gibi görünmektedir.

Bu zekice bir iddiadır. İçinde mantıklı görünen bir önerme barındırmaktadır (hayvanların etini yemek hayvanlar için iyi bir şeydir şeklindeki iddia) ve tutarsızlığı kaçınılmaz biçimde gerçek kılabilme için mantık ile insan doğasına başvurur. Katliam ve zulüm gerektiren hayvansal ürün yeme eylemini dışlamaya çalışan iddiaların tersine bu sav arz ile talep arasındaki önemli bağlantıyı sadece kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda över. Yanında bir

dilim jambonla birlikte sahanda yumurta yemeseydik daha az tavuk ve domuz kesilirdi; çünkü aslında en başında daha az tavuk ve domuz hayata getirilirdi.

Tanımı gereği, evcilleştirilmiş hayvanlar, insanlar bir sebeple o hayvanlara sahip olmak ve onları kullanmak istedikleri için hayattadırlar. Eğer insanlar artık onları kullanmak istemezlerse ve çiftçilere onları yetiştirmeleri ve sonrasında da kesmeleri için para ödemezlerse, mantiken o cinsin soyu tükenecektir.

Buna çelişen bir nokta olarak, insanlar evcil olmayan türleri (bir başka deyişle "vahşi" ya da "özgür yaşayan") tüketmekten vazgeçerlerse ve onları yok etmeye yönelik bir program yapılmazsa, yaşamaya ve çoğalmaya devam edeceklerdir.^{12b} Evcil olmayan hayvanlar yemek ve barınak bulmak için evcil hayvanlar gibi insanlara bağımlı değildirler. Bu durumda evcil hayvanların insanlara bağımlılığı; birilerinin onları çoğaltıp yetiştirmeye istekli olmasının yeryüzündeki varlıklarının önkoşulu olduğu anlamına gelmektedir. Bu cinsleri yetiştirmek için tat, lezzet ve para kazanmaktan daha kuvvetli bir motivasyon olur mu?

Bu iddiayı eleştirmeden önce katıldığım yönünü teslim etmek isterim. Endüstriyel hayvancılık ürünlerine olan tüketici talebinin evcil hayvanların çoğaltılmasının nedeni olduğuna dair gerçeklere dayanan savı kabul ediyorum. Sanırım pek az insan, evcil olmayan akrabalarına kıyasla olağandışı büyük bir nüfusa sahip evcil hayvanların varlık nedeninin merkezinde tüketici talebinin olduğuna itiraz eder.

Bu durumda eğer bir türden hayvan, sayısının fazla olmasından dolayı bir çıkar elde ettiyse, o zaman hayvansal ürünlerin tüketicileri de her yıl milyarlarca evcil hayvanın var oluş çıkarlarına hizmet etmektedirler. Hayvanlardan elde edilen ürünlerin tüketiminin hayvanların yararına olduğu görüşüne katılmadığımdan, bu fikrin altında yatan "bir bireyi hayata getirmek o bireye çıkar sağlar" şeklindeki ön kabulü tartışmaya açıyorum.

Betty ve Joan'ın Kurgusal Olayı

Bir bireyi hayata getirmenin o bireyin yararına olduğuna dair ortak algımızı anlamak için Betty adlı kurgusal olayı ele alalım:

Betty doğurganlık sürecini gözlemlemekte ve o gün eşyle seks yaptığı takdirde hamile kalma ihtimalinin yüksek olduğunu bilmektedir. Joan adlı arkadaşına ne yapması gerektiği ile ilgili tavsiyesini sorar; çünkü doğum kontrol yöntemi kullanmamaya karar verdikleri takdirde seks yapmanın ya da yapmamanın ahlâkî sonuçlarının ne olduğundan emin değildir. Joan kendisine ne tavsiye edecektir?

Joan Betty'ye bu konuyla ilgili tavsiye vermeden önce bazı ek bilgilere sahip olmak isteyecektir. Betty ya da kocası çocuk sahibi olmayı istiyor mu? Koşulları bir çocuk büyütme için elverişli mi?

Joan'ın konuya dair hiçbir bilgisi olmasa bile, Betty'nin hayata getirme ihtimali olan bireye karşı sorumluluğu olduğunu ve doğurgan olduğu son gece kocasıyla seks yapmama kararı alırsa o gece varlığı başlayacak çocuğun yaşam hakkını elinden alacağını savunduğunu düşünün.

Joan, Betty'ye bu iddiada bulunsaydı ne düşünürdük? Muhtemelen savını ikna edici bulmazdık. Betty potansiyel çocuğunu hayata getirme sorumluluğu taşımamaktadır. Henüz hayatta olmadığından dolayı, rahme daha yerleşmemiş bir bebeğin hayata gelme hakkına sahip olduğunu düşünmüyoruz. Joan'm yerinde olsak, Betty ya da kocasının öncelikleri veya ailenin maddi ve manevi sağlığı dâhil olmak üzere herhangi bir sebepten dolayı o gün seks yapmaktan ve hamile kalmaktan kaçınmasını kendisine rahatlıkla tavsiye edebiliriz.

Muhtemelen çoğumuz, Betty'nin tercih yaparken, henüz ana rahmine düşmemiş potansiyel bir bireyin yaşama hakkının kaybedilmesini hesaba katma zorunluluğu olduğunu reddederiz. Bir kayıp söz konusu değildir, var olmayan bir bireyin hayata gelmekteki çıkarı hakkında konuşmak manasızdır.

Şimdi Betty'nin Joan yerine size geldiğini düşünün: Betty size bir adım atacağını ve kocasıyla o gece seks yapacağını söylüyor; çünkü kalp hastalığı olan birisine kalp bağışi yapma imkânı olsun istiyor. Kafanız karışıyor ve Betty'ye ne demek istediğini soruyorsunuz. Betty size, bir çocuğu altı yaşına kadar büyütme ve sonrasında çocuğun kalbini ona ihtiyaç duyan birine bağışlamak amacıyla hamile kalmayı planladığını anlatıyor. Bu noktada siz Betty'ye altı yaşındaki çocuğunu başka bir insana kalp sağlamak için öldürmenin korkunç bir şey olduğunu söylüyorsunuz. Bet-

ty'nin çocuğa altı yaşına gelene kadar çok iyi bakacağı söyleyerek sizi yatıştırınaya çalıştığını hayal edin.

Şimdi Betty'nin gelecekte bir kalp bağışçısı olmayacaksa bir çocuk dünyaya getirmeyeceğini eklediğini düşünün. Şayet onu altı yaşına gelen çocuğunun kalbini bir başkasına bağışlamamak hususunda ikna etmekte başarılı olursanız, o akşam seks yapmaktan ve hamile kalmaktan kaçınacağı hakkında sizi uyarıyor. Sonrasında da çocuğunu bir yaşam şansı -altı yıl süren güzel bir yaşam- olmasından sizin mahrum bırakacağınızı söylüyor. Bu sırada kalp nakline ihtiyacı olan bir kişinin hayatını kurtarmaktan da kendisini alıkoyduğunuzu ekliyor.

Bu noktalara dikkatinizi çektiğinde, yapması gereken doğru şeyin o gece seks yapmak, hamile kalmak ve altı yaşındaki çocuğunu organ bağışçısı olarak kullanmak olduğu hususunda sizi ikna etmiş olur muydu? Sanırım olmazdı. Hamile kalmamak, hamile kalınmayana bir zarar vermez, fakat kalbini kullanmak için altı yaşında bir çocuğu öldürmek çocuğa son derece büyük bir zarar verir. İki seçenek arasında ahlâkî bir çekişme yoktur.

Şimdi Betty'nin sizin tavsiyenizi dinlemediğini ve hamile kalarak bir çocuk sahibi olmaya ve bu sayede altı yaşına ulaştığında çocuğun kalbini bağışlamaya karar verdiğini düşünelim. Ahlâkî hesap şimdi değişti mi acaba? Betty'nin çocuğun kalbini bağışlama planı olmasa çocuğun var olmayacağı gerçeği, planın kendisini telafi eder mi? Kesinlikle etmez.

Çocuk yaşadığı hayattan memnun kalsa ve her dakikasının keyfini sürse dahi onu öldürmek son derece ahlâksız bir eylem olur. Gerçekten de, bir önceki bölümde tartışıldığı gibi, mutlu bir hayat sürdüren birini öldürmek, sonsuz bir sefalet içinde yaşayan birini öldürmekten daha fazla zarar verir.

Betty'nin çocuğunun yaşadığı süre için dahi minnettar olabileceğini bilsek de, onu öldürme eylemi, kendisine karşı hak edilmiş bir şiddetin uygulandığı, adil olmayan bir fiil anlamına gelir. Bir insanı dünyaya getirmek ona bir "fayda" bahşetmek anlamına gelmediği gibi, ona yaşam veren kişiye de, başkasının yararına kullanmak amacıyla onun zararı ya da yaşamı pahasına karar verebileceği etik bir "sermaye" kazandırmaz. Aslında normalde, "yaratıcıların" yarattıklarının çıkarlarını göz ardı edecekleri özel bir ehliyet sahibi olmalarına izin vermek yerine, daha yüksek

standartlar temin etmesini, onun çıkarlarını korumasını zorunlu tutarız. Bu nedenle ebeveynlerin çocuklarına -üremeye karar vermekteki motivasyonları ne olursa olsun- karşı belli sorumlulukları vardır; onlara zarar vermekten kaçınmaları gerektiği kadar, onları korumak ve ilgilenmekle ilgili etkili adımlar atmaları da gerekir.

Hayvanların sadece hayvanlardan elde edilen ürünlerin tadı nedeniyle dünyada oldukları ve tüketici talebinin çiftçileri hayvanları çoğaltmaya sevk ettiği gerçeğini, yaradılışında rol oynadığımız hayvanlara yönelik sorumluluk sahibi olduğumuz gerçeği takip eder. Böylece evcilleştirme, -sömürme hakkına sahip olmayı hak etmekten ziyade- evcilleştirilen hayvanlara yönelik sorumluluğunu taşıdığımız bir borç yaratır.

Büyük Sayılar Ne Zaman “Başarıyı” İşaret Eder, Ne Zaman Etmez?

Burada söylediklerime rağmen, bazı okurlar içinde tavukların, ineklerin ve domuzların bir şekilde “başardıklarına” dair bir sezgi olabilir. Evcilleştirilmiş hayvanların akrabaları dâhil pek çok hayvan türünün soyu tükenmişken ya da tükenmeye yakınken yiyecek ve giyeceklerimizi sağladığımız hayvanlar sayısal olarak artmışlardır. Değil mi?

Öncelikle bir insanın hayata gelmesiyle edinilen fayda kavramıyla ilişkilendirilen sayısal olarak artma deyimini tanımlamamız faydalı olur. Bir annenin bir bebeğe hamile kalmasının ve onu dünyaya getirmesinin bebeğe “fayda sağladığını” söylememiz doğru olmayabilir, fakat bununla birlikte mevcut bir grubun üyelerinin gruptaki çok sayıda üyenin varlığından bir çıkarı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İrk ve etnisite ile ilgili bir benzetme bilgilendirici olabilir. İkinci Dünya Savaşı’ndaki soykırımdan sonra bazı Yahudi aileler Nazi-lerin elinde yok edilenlerin yerini doldurmak amacıyla, kendilerini daha fazla çocuk yapmaya mecbur hissettiler.⁴²⁷ Yeni bir insan yaratarak yok edilmiş başka bir insanın yerini doldurmak elbette mümkün değildir. Ancak Yahudiler soykırımdan sonra kendilerini sadece Hitler’in ölüm saçan şiddetinden dolayı değil, bu şid-

detin bir grup olarak üzerlerindeki sayısal sonuçlarından dolayı da zarar görmüş hissettiler. Yahudi nüfusu artık eskisinden de az sayıdaydı. Gelişen olaylar karşısında Yahudilerin daha çok çocuk sahibi olarak sayılarını artırma şeklinde gösterdikleri bu tepki; grupların, üye sayılarını artırmaktan fayda sağladıklarına dair bakış açısını teyit etmemizi sağlar.

Ben bu düşünceyi kısmen kendi ailemin de soykırım sırasında pek çok üyesini kaybetmesinden dolayı ilgi uyandırıcı buluyorum. Anneannem, dedem, büyükbabam, babaannem, yedi teyzem ve amcamdan altısı öldürüldü; bunun sonucunda büyürken etrafımda çok az akrabam vardı. "Bizden" daha fazla olsaydı, şahsen "çokluğumuzdan" dolayı kendimi zengin hissederdim. Bununla birlikte şimdi açıklayacağım nedenler yüzünden bu durum evcilleştirilmiş hayvanlar için geçerli değildir.

Çiftliklerde -önce üretilip sonra tutsak olarak tutulup sonra da kesildikleri bir yer- yaşayan hayvanlar kendilerinin benzeri pek çok hayvan var diye mutlu olmazlar. Kendi türünden çok sayıda bireyle birlikte olmaları aslında kalabalık, paylaşılan yoksunluk ve kayıp anlamına gelmektedir. Kendi grubundaki insanları "artırmaya" karar veren insanların aksine hayvanlar üremelerine ilişkin karar verme şansına sahip değildirler.

Doğum yapan bir süt ineği, insanlar sütünden faydalanmaya devam etsin diye tecavüz askısında zorla hamile bırakıldığı için gerçekleştirir bu doğumu. Tekrarlanan hamilelikler ve sürekli süt vermek, süt ineğinde meme iltihabı⁴²⁶ gibi acı veren durumlara ve vücudunda yıkıma neden olur; öyle ki pek çoğunun mezbahaya kesilmek üzere gidecek dermanı dahi kalmaz.⁴²⁹

Diğer memeli hayvanlar gibi inekler de bebeğinin yanında olmasını arzular.⁴³⁰ Ancak çiftçi tüm çılglık ve böğürmelere rağmen kendi türü söz konusu olduğunda en çok değer verdiği bireyi onun yanından alır. Hemen tüm dişi çiftlik hayvanları bebeklerinin her birini ve bağ kurduğu herkesi önünde sonunda mezbahada kaybeder. Bu durumda, çiftlik hayvanlarının türlerinin sayısı-yla ilgili herhangi bir farkındalıkları çiftliklerdeki anlamsız ve kaba kalabalıktan ibaret kalır.

Doğurganlıkta yüksek oranlar, kendi topluluklarını kurmak için bunu bir araç olarak kullanmak isteyen insanlar açısından güçlendirici olabilir. Bununla birlikte üremeye zorlanmak başka

bir konudur; bu gerçek, kürtaj konusunda rahatsızlık yaşayan Amerikalıların neden kürtajın yasaklanmasını tecavüz durumu hariç tutulmak üzere desteklediklerini açıklamaya yeterli olabilir.⁴² Evcil hayvanlar için üremek dipsiz bir acı kaynağıdır. Bunun nedeniyse bir yandan üremek için zorlanmaları, diğer yandan da doğurdukları her bebeğin ve onlar için önemli olan her bireyin yanlarından alınıp yok edilmesidir.

Bu durumda evcil hayvanların sayıca artırılmalarının onların faydasına olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Yüksek sayıdaki insan gruplarından farklı olarak ömürleri mezbahada sona eren koyunların, domuzların, tavukların ya da diğer hayvanların olağaüstü yüksek sayıları onlar için daha iyi bir yaşam anlamına gelmez. Tersine, kullanmamız için milyarları bulan sayılarda yetiştirildiklerinden, yaşamları ve ölümleri ölçülebilir biçimde beter bir hale gelir.

En “Zayıf” Olanın Hayatta Kalması

Çiftlik hayvanlarının sayıca genişlemesinin “başarı” anlamına gelmediğini görmek için, bir bireyle o bireyin DNA’sı arasındaki farka dikkat etmekte fayda vardır. Bireysel özelliklerimizin çoğunu şu ya da bu yönde bize bağışlanan genetik özellikler üzerinden izleyebiliriz. Farklı çevreler ya da tecrübeler, elbette farklı genetik özelliklere yol açabilirler, ancak kromozomlarımızdaki kodların yaşamlarımız üzerinde inkâr edilemez biçimde büyük etkileri vardır.

Doğal seleksiyon nedeniyle canlıların DNA’sı yeniden üreme eğilimindedir. Zaman içinde, DNA aynı DNA’dan daha fazla örnekler yaratma yoluyla kendi niteliğini ve davranışını yadıkça varlığını en iyi haliyle sürdürmeyi başarır. Bunun aksine bir organizmanın DNA’sı üremeyi azaltan ya da tümünden yok eden nitelik ve tutumlara yol açıyorsa gelecekte o DNA’dan daha az örnek olacaktır veya hiç örnek kalmayacaktır.

DNA’nın türler arasında ve içinde kendi çoğalmasına yönelik meylliyle ilgili şu şekilde bir sonuca varmak aslında akla yatkındır: Bir tür diğer türlere kıyasla sayısal olarak hâkim pozisyondaysa özelliklerini yaşadığı çevreye “uyumlu” hâle getirmiş de-

mektir. Örneğin, eğer belli bir bölgede beyaz kelebeklerden çok daha fazla sayıda yeşil kelebek varsa, o bölgede beyaz renkten çok yeşil renge sahip olmanın kelebekler için daha faydalı olduğu sonucunu çıkarmak makuldür.

Evcil hayvanlar ve dolaylı olarak onları meydana getiren DNA da evrimsel bir süreçten geçmiştir; fakat bu süreç onları doğal seçilimin yapacağından farklı bir şekilde değiştirmiştir. Hindi örneğini ele alalım. Normalde vahşi hindiler avcılardan kaçmalarını kolaylaştıracak, yemek bulmalarını ve rakiplerinden daha fazla beğenilmelerini sağlayacak genetik yetenek ve değişikliklerden faydalanacaklardır. Normalde bu özellikler vahşi bir hindinin sadece üreme şansını artırmakla kalmayacak, aynı zamanda ve kesinlikle rastlantısal olmaksızın yaşam kalitesini artıracak ve acı çekmesini ya da erken ölmesini engellemek için gerek duyduğu kabiliyetleri ona sağlayacaktır.

Bununla birlikte evcilleştirilmiş bir hindiyi diğerlerinden daha fazla üremeye elverişli kılan özellikler onun hayatını rahat, keyifli ve uzun kılmamaktadır. Bunun yerine bu tercih edilen nitelikler tamamen kendisini çoğaltan, yetiştiren, kesen ve yiyen insanları memnun etmekle ilgilidir. Bu "arzulanan" özellikler çok erken bir zamanda kesilebilmesi ve barındırma maliyetlerinde tasarruf sağlanması amacıyla çok hızlı bir büyüme oranı içerir. Söz konusu özelliklerle beyaz deri ve tüyün yanı sıra büyük miktarlarda et elde etme maksadı da güdülmektedir.

Sonuç olarak ABD'de ve başka yerlerde yaşayan hindilerin büyük bir çoğunluğu uçamaz, konamaz. -hindilerin içgüdüsel olarak can attıkları davranışlar⁴³⁴- ve iskeletleri muazzam ağırlıktaki bedenlerini taşıyamaz. Bu da yürürken güçlük çekmelerine; kalp krizine,⁴³⁵ inmelere sebep olan doymak bilmez bir iştah sahibi olmalarına ve artrite⁴³⁶ yol açar. Daha da kötüsü bilinçli bir biçimde çoğaltılma psikolojisi nedeniyle evcil hindiler fiziksel anlamda karşı cinsle çiftleşmek kabiliyetinde değildirler. Evcilleştirilmiş diğer pek çok tür gibi zorla tohumlanma uygulamasına tâbi tutulurlar ve bu yöntem onların üremeleri için tek yoldur.

Böylelikle hindilerin donanımı bir kuşun uçmak, yürümek ve çiftleşmek gibi en basit işlevlerinden bazılarını yerine getirmekten aciz hale gelmiştir. Ayrıca sayıları çok olsa da kesilmeden önce onlara tanınan zaman pek azdır. "Organik" çiftliklerde bile altı aylık

olmadan kesime gönderilirler.⁴⁷

Evcilleştirme sonucunda yumurtlayan tavuklar “en zayıf olanın hayatta kalmasına” başka bir örnek teşkil ederler. Dördüncü bölümde anlatıldığı gibi, çok sayıda yumurta vermek üzere evrilen tavukların fiziksel koşulları dermansız ve dayanılmaz derecede acılar içinde yaşamalarına yol açar.

İnsanlar onlara sahip olduğu ve onları çoğalttığı için sayıları çok olan hayvanlar, kendi çiftleşme tercihleriyle çoğalan hayvanlardan farklı bir konuma sahiplerdir. Sanırım, tercih hakkı olan çoğu insan dünyaya getirdiği çocuklarının elinden alınacağını ve büyümelerine bile izin verilmeden öldürüleceğini önceden bilse, çocuk sahibi olmaktan kaçınırdı.

17. yüzyılın sonlarında, insan köleliğinin sona erdirilme tarihinden önce Barbados gibi yerlerde köle olarak tutulan insanların sayılarının özgür insanların sayılarından daha fazla olduğunu dikkate alırsak, sayıca çok olmakla “başarılı” olmak arasındaki farkı anlayabiliriz.⁴⁸ Bununla birlikte günümüzde hiç kimse ciddi anlamda, kölelerin kölelikten “fayda sağladıklarını” ya da onlara sahip olan insanlardan daha “başarılı” olduklarını savunmaz.

Türler sayıca çoğaldıklarında “başarılı” oldukları tek şey vardır ve bu da söz konusu türün DNA’sıyla ilgilidir. Bu gezegen üstünde yirmi milyar⁴⁹ evcilleştirilmiş tavuk olduğuna göre evcilleştirilmiş tavuğun DNA’sı bir zafer kazanmış diyebiliriz. Benzer şekilde vahşi bir tavuğun soyu tükenmişse o zaman bu türün DNA’sı ölümcül bir kayıp yaşamıştır.

Bununla birlikte, DNA’ya sahip olan duyarlı canlı ile DNA aynı değildir. Bu durumda DNA’nın başarılı olup olmadığını DNA’ya sahip olan bireyin refah durumundan anlayabiliriz. Bu açık bir durum gibi görünebilir, fakat bireyle sahip olduğu DNA arasındaki fark gözetirken hataya düşmek kafa karışıklığı yaratabilir.

Bir bireyin -insan olsun, olmasın- sürdürdüğü yaşamın mutluluk ve acılarının karışımını yansıtan kendi bakış açısından ihtiyaçları, istekleri ve tecrübeleri vardır. Hayvan birey için bu yaşam ve yaşamı boyu diğerleriyle kurduğu ilişkiler önemlidir. Bununla birlikte, diğerlerinin -özellikle bu bireyi kaynak olarak kullanmayı umut edenlerin- bakış açısından o bireyin deneyimleri değil, daha çok DNA’sı önemlidir. Yasal sistem hayvanları bizim kullanımı-
mız ve eğlencemiz için kaynak olarak gördüğünden bireysellik-

rinden çok onların DNA'larına yoğunlaşır. Soyu Tehlike Altında Olan Türler Kanunu⁴⁰ bu bakış açısına güzel bir örnek oluşturur.

Soyu Tehlike Altında Olan Türler Kanunu ilk bakışta, hayvan haklarını geliştiren bir kanun izlenimi bırakabilir; çünkü türü tehlikede olan hayvanların öldürülmesini yasaklamakta ya da sınırlamaktadır.⁴¹ Bununla birlikte daha yakından incelendiğinde bu yasa hayvanların bireysel haklarını değil DNA örneklerini korumaktadır. Başka birisi onun yaşamını ya da sağlığını tehdit ediyorsa o bireyin "nesli tehlike altındadır". Diğer yandan bir türün DNA'sının tehdit altında olması için sayısının o kadar azalması gerekir ki, nihayetinde insanlar yakın bir gelecekte dünyada bu türden pek az örnek kalacağından endişelenirler. Soyu Tehlike Altında Olan Türler Kanunu DNA örnekleri araştırırken, herhangi bir hayvan bireyin başına gelen yaşam ve ölüm deneyimini dikte almaz.

DNA türlerini korumaya yönelik bu eğilim, normalde her gün kilometrelerce yol giden vahşi hayvanları yakalayıp kafeslerde tutmanın o hayvanların faydasına olduğu önermesini kabullenmeye yönlendirir.⁴² Hayvanat bahçesinde tutsak edilen hayvan bireyler etrafta dolanır ve ileri derecede akıl hastalığı⁴³ özellikleri sergilerken, tutsaklıkları DNA'larının canlılığının süregelmesine yardımcı olabilir. Böylece insanlar tutsak edilen hayvan bireylerin yaşam kalitesi ya da süresi hakkında endişelenmeksizin onların varlıklarından mutlu olabilirler. Bu durumda DNA yönelimi o türe ait bireylerin haklarını ya da çıkarlarını korumaktan ve onlara önem vermekten çok türleri sömürmek anlamına gelir.

Bir türün varlığını devam ettirmesini bizim bir şekilde işimize yaradığı için istiyorsak o zaman o hayvanın DNA'sına odaklanabilir ve etleriyle yumurtalarına yönelik sonsuz iştahımız sayesinde evcilleştirilmiş tavukların "başarılı" olduğu sonucuna varabiliriz. Diğer taraftan eğer hayvan bireye, onun rahatına, güvenliğine ve yaşamına saygı göstermek istersek, evcil hayvanların bu dünyanın garip bir biçimde başarısız sakinleri olduğu gibi çok farklı bir sonuca ulaşırız.

Pek çok durumda biz DNA sahibi canlılar olarak ve bireyler olarak örtüşen "hedeflere" sahibiz. Birey olarak rahat olmak, yakın ilişkiler kurup geliştirmek, yeterli yiyecek sahibi olmak, güvende olmak ve ailelerimizle ilgilenmek istiyoruz. DNA'mız ken-

disini çoğaltırken genellikle bireysel huzur, ilişki, güvenlik ve aile ile ilişkili bir "hedef" gözetir.

Yaralandığınızda acı çektiğiniz için muhtemelen bu acıyı yaratan koşullardan kaçınmaya çalışırsınız ve vakitsiz bir ölüm ve DNA'nızı çoğaltmakta (yani üremekte) başarısız olma ihtimallerini azaltırsınız. Cinsel ilişkiden haz aldığınız için DNA'nızı çoğaltmaya daha meyilli koşulları gerçekleştirmeye çalışırsınız. Bir başka deyişle acıdan kaçınıp hazzı kovalarken genlerinizin sonraki nesillere geçme ihtimalini artırılıyorsunuz. Böylece arzulanan bireysel deneyimlerin kovalanması genetik çoğalmanın azami ölçüde artırılmasıyla örtüşüyor.

Bununla birlikte insanlar uzun zaman önce bireysel çıkarların kovalanması ile genetik çoğalmayı birbirinden nasıl ayıracaklarını öğrendiler. Örneğin doğum kontrolü uygulaması insanlara, DNA'larını çoğaltmadan cinsel hazlarını tatmin etme şansı verir. İnsanların doğum kontrol yöntemini tercih etmesi gerçeğinin kendisi, kişinin bireysel refahını artırmakla (kendi üretkenliğini sınırlamayı beraberinde getirebilir) kendi DNA'sının ayak izini artırması (üretkenliği azami seviyeye çıkarmak) arasındaki farklılığı vurgulamaktadır.

Aynı şey insanların sağlığını koruyan ve doğurganlık sürecinden sonra da uzun yaşamalarına yol açan aşılama ve ilaçlar için de söylenebilir. Bu tür önlemler üreme yeteneği olan nüfusun oranını düşürür. Fakat bu ve diğer pek çok alanda DNA'mızın çoğaltılması için değil, bireyler olarak bizim için en iyisi neyse onu yansıtan tercihler yaparız.

Hayvanların evcilleştirilmesi yoluyla insanlar, bir hayvan için en iyisi olanla o hayvanın DNA'sı için iyi olanın örtüşebileceği ne varsa alt üst etmişlerdir. Evcilleştirilmiş hindilerden bahsedilen bölümde görüldüğü gibi insan tercihleri, iskeleti vücudunu zorlukla destekleyen ve fiziksel olarak çiftleşemeyen bir kuşun DNA kodlarının hayatta kalmasına avantaj tanımıştır. İnsan tercihleri benzer şekilde pek çok sayıda döllenmemiş yumurta üretilip çok genç yaşta ağır kemik erimesine maruz kalacak tavukların DNA kodlarının hayatta kalmasına da avantaj tanımıştır.⁴⁴

Yün endüstrisinde koyunların seçici çoğaltılması, bir hayvan için en iyi olanla onun genleri için en iyi olan arasındaki uyumsuzluğa bir başka örnek oluşturur. Yumurta tavukları gibi koyun-

lar da dünyaya ürünlerinin (yani yünlerinin) hasat edilmesi için kaynak olarak getirilmişlerdir. Atalarının aksine evcil koyunlar kürklerini normal yollarla dökmezler.⁴⁵ Nihayetinde tıpkı yumurta veren tavuklar gibi yün üretimi için kullanılan koyunlar da etleri için kesilir ve ürün olarak satılırlar.

Böylece insan tercihleri sayesinde kendi kürkünü dökemeyen, üstelik daha fazla yün hasadı yapılıns diye tasarlanmış birkaç kat deriye sahip olan koyunun DNA'sının hayatta kalmasına avantaj sağlanmıştır. Bu özellikler koyunu, flystrike'a⁴⁶ veya sineklerin deri ve kürk arasına yumurta bırakmalarını takiben gelişen miyaza açık hale getirir. Flystrike'ı engellemek için yün üreticileri kuyruk kesme yöntemini uyguladılar. Genellikle anestezi ve işlem sonrası bakım uygulanmayan bu eylem sırasında koyunun kuyruk bölgesindeki deri katmanları kesilir.⁴⁶ Makasla yün kesmenin (kırkı) saç traşı kadar kolay olduğuna dair yaygın inanca karşın kırpma işleminin kendisi de koyunda yaralara ve travmaya sebep olur.⁴⁷

Çiftlik hayvanlarının katlanmak durumunda olduğu rutin sakatlanmaları tümünden göz ardı etsek bile, insanlar o DNA tarafından yaratılmış ve aynı hayvanlara acı veren ve sakatlıklara sebep olan özellikler için DNA'ları bilerek çoğaltmışlardır. Çünkü aynı özellikler hayvanın ürünlerini ve etini tüketiciler için daha çekici hale getirmektedir. Bu durumda çiftlik hayvanlarının soyuna özgü sayısal "başarısının" bu canlıların refahını yansıttığını varsaymak düpedüz hata olur.

Evcilleştirmeye Son Verme

Önde gelen üniversitelerden birinde ders veren bir hoca bir zamanlar tıbbi, hayvan hakları destekçilerinin hayvan sömürüsü sona erdikten sonra hayvan topluluğu için ne dilediklerini sormuştu. Vizyonumuz nedir? Farklı insanlar muhtemelen gelecek için birbirinden farklı görüşlere sahiptirler, fakat aşağıda verilen hayvanların geleceğine dair bakış açısının aşağı yukarı, etik ve ganların hayvanların geleceğine dair paylaştıkları umuda çok ya-

* Ç.N. Koyunlarda bir tür sineğin sebep olduğu deri hastalığı)

kın olduğu inancındayım. Zaman geçtikçe daha fazla sayıda insan vegan olacak ve insan tüketimi için hayvan yetiştiren ve öldüren endüstrilerden ve bireylerden desteğini geri çekecektir.

Bu gerçekleşikçe, dünya üzerindeki evcil hayvan sayısı dengeli biçimde azalacaktır; çünkü giderek daha az işletme sömürmek ve öldürmek üzere bilinçli biçimde dünyaya getirilen çok sayıda evcil hayvandan kâr elde edebilecektir. Bu açıdan bakıldığında hayvan hakları tasavvuru, uzak gelecekte dünyamızda şayet varsa bile çok az sayıda evcil tavuk, hindi, domuz ve diğer insana bağımlı canlıların yaşayacağını öngörmektedir.

Haklarını savunduğumuzu iddia ettiğimiz hayvanların yok oluşlarını istemek mantığa aykırı gibi gelebilir. Ancak bu görüntü, yaşama ve sömürüden uzak olma haklarının korunmasını hak eden canlıları, artık pek çok nesilden sonra örnek bulamayacak olanların DNA'sıyla karıştırır. Dahası, evcilleştirilmiş türlerin neslinin tükenmesini önlemek için hayvan haklarına direnmek, tükenmeyi bir türün her bir üyesine verilen bir zarar olarak görsek bile çok az mantıklı olacaktır.

Bu tarz bir tavır takınmak evcilleştirmenin vahşi ve evcilleşmemiş hayvanlar üzerindeki etkisini göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Milyarlarca çiftlik hayvanı yerine değişik türden pek çok vahşi hayvan (evcilleştirilmiş türlerin vahşi akrabaları dâhil) serpilip gelişebilirdi. Bunun yerine, ABD Tarım Bakanlığı Vahşi Yaşam Hizmetleri "vahşi yaşam hasarı yönetimi" üzere görevlendirilmiş durumda.¹⁴⁸ Kulağa sevimli gelen bu cümle çok sayıda hayvanın soyunun kurutulması anlamında; çünkü avlayarak beslenebilecekleri evcil hayvanlar çiftlikler ve ahırlarda beslenmekte ve mezbahalarda kesilerek öldürülmekteler.¹⁴⁹ Bir başka deyişle devlet, çevrede yaşayan vahşi hayvanları yok ederek evcilleştirilmiş hayvanların çoğaltılmasını destekliyor.

Diğer duyarlı canlıları doğrudan öldürmeyi bir yana bırakırsak, hayvan yetiştiriciliği endüstriyel hayvancılık için ormanların kesilerek alan açılmasını da gerektiriyor. Açılan araziye bir yandan fiziksel olarak hayvanlar yerleştirilirken diğer yandan da, belki de sayısal ve mekânsal anlamda daha önemli olarak, bu alanlar milyarlarca hayvanın beslenmesini sağlamak için tarım arazisi haline getiriliyor.¹⁵⁰ Ormanların bu yok oluşu o ormanlarda yavrularıyla birlikte yaşayan hayvanların ölümü ve nesillerinin tükenmesi

anlamına geliyor.⁴⁵¹

Bazı çiftlik sahipleri ve onların taraftarları otla beslenen hayvanların başka biçimde işe yaramayacak⁴⁵² olan arazileri kullandığını iddia etse de, gerçek bundan farklı.⁴⁵³ Bir süre ekilmemiş olarak bırakılan topraklar nihayetinde verimli hallerine geri dönerler. Eğer çiftlik sahipleri burayı hayvancılık için kullanırlarsa toprak birkaç yıl içinde verimsiz bir duruma gelir.⁴⁵⁴

Verimsizliği bir yana, arazinin akıbeti kesilmek olan besi hayvanlarını beslemek için kullanılmasıyla, başka şekilde çok sayıda evcilleştirilmemiş hayvana yuva olacak bir alan da yok edilmiş olur. Böylelikle evcilleştirilmiş türlerin tüketilmesi, evcilleştirilmemiş hayvanların ölümü ve vahşi türlerin soylarının tükenmesi ile ilişkilidir.

Hayvan ürünleri tüketmenin değerli türlerin “korunmasına” yardımcı olduğunu düşünmek, bu nedenle en naif tabirle bir şekilde yanlış yönlendirilme olarak nitelendirilir. Türlerin DNA’sını seçici çiftleşme yoluyla çoğaltmanın duyarlı canlı bireyler için “başarı” anlamına gelmediği gerçeğini bir yana bıraksak bile bu doğrudur.

Daha da önemlisi, bir hayvanı onun etini ve ürünlerini kullanmak amacıyla dünyaya getirmek, o hayvana şiddet uygulamak anlamındadır. Şiddet bu bireylerin gündelik hayatlarının bir parçasıdır ve kesilerek öldürülmeden önce çok acı veren yaralanmalara maruz kalır, pek çok yoksunluk çekerler. Dahası seçici çiftleşme yöntemi de muazzam şiddet içermektedir, çünkü gelişmeye çok daha uygun hayvanları, insan damak zevkine hitap etsin diye vücutları tarafından ihanete uğrayan hayvanlarla değiştiriyor.

Tükettiğimiz hayvanlara⁴⁵⁵ sunduğumuz yaşama şansının bir hediye olup olmadığına dair felsefî bir soruyu daha yakından incelemek için, aşağıdaki varsayımsal senaryoyu ele alalım.⁴⁵⁶ Başka bir gezegenden bir uzaylı dünyaya gelir ve size yaklaşır. Dünya dışı bu varlık sizin dilinizde konuşabilmektedir ve sizin sahip olduğunuz ahlâkî kapasiteye de sahiptir.

Size, galaksisine insan köleler götürmek istediğini ancak şu anda yeryüzünde yaşayan “vahşi” insanlardan yararlanma niyeti olmadığını söyler. Onun yerine planı, size bir kulak temizleme çubuğu vererek yanağınızın iç tarafına çubuğu hafifçe sürtmenizi istemektir. Uzaylı varlık daha sonra bu çubuğu gezegenine götü-

recek, sizden milyarlarca klon yaratarak galaksideki binlerce gezegene yerleştirecektir.

Bu klonlardan yaratmak sadece Dünya'da değil, tüm evrende insanların henüz yaşamadığı yerlerde de milyarlarca insanın var olmasını güvence altına alacaktır. Klonlama aynı zamanda insan türünün, örneğin güneşimizin sönmesiyle birlikte yok olması gibi bir riski de bertaraf edecektir. Uzaylı sizden aldığı örnekle çoğaltılan klonun DNA'sını dünya dışı varlıkların gereksinimleri doğrultusunda ve insan özelliklerini daha uyumlu hale getirme amacıyla zaman içinde değiştireceğini de ekler.

Son olarak da sizden türetilmiş bu klonların, size de kendi gezegeninizi de aşan, tanımlanabilir ve potansiyel olarak sonsuz genetik bir miras bıraktığınızı bilmekten doğan bir mutluluk vereceklerini söyler. Bunu duyduğunuzda, hisleriniz ne olurdu?

Benim açımdan, bu şekil bir klonlanma olasılığı, bana çok benzeyen bireylerin kurban haline gelecek olması nedeniyle dehşet verici olurdu. Evrenin ücra köşelerinde çoğaltılmaktan değil mutluluk duymak, uzaylılar tarafından köleliğe zorlanmaktan dolayı çekilen eziyetin her dakikasını büyük bir adaletsizlik olarak tanımlardım. Bu insanların sayısı arttıkça öfkem de artardı. Tercih hakkım olsa yavaşlıktan örnek alınmasını istemezdim.

Özel genetik yapım esaret altında tutulan milyarlarca bireyde ortaya çıkacağına, bir daha hiç var olmasın isterdim. Ayrıca uzaylı varlık bana hiç tercih hakkı tanımamış olsaydı ve milyarlarca insan klon yaratmak için DNA'mı zorla alsaydı, insanları sonradan köle yapmak için var etmeye dair bu başlangıç eylemini bir adaletsizlik olarak görürdüm. Bir başka deyişle uzaylı varlık köle olarak hizmet etmesi için insan yaratarak etik dışı davranmış olurdu ve uzaylı varlığın üstüne düşen görev -insanlar yaratıldıktan sonra- insanların ihtiyaçlarını karşılamak (eğer "evcilleştirilmiş" insanlar uzak gezegenlerde ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumdalarsa) ve köleleştirme planından kaçınmak olurdu. Her şeye rağmen plan uygulansaydı, bu durumda insan kölelerin sayıları fazla diye büyük bir başarı kazandıklarını ve uzaylı varlıklara minnet borçları olduğunu iddia etmek saçma olurdu.

Bir çiftlik hayvanı olarak var olmak mı hiç var olmamak mı sorusunu cevaplamak zordur ve konuyla ilgili değildir. Bu soruya cevap verilemez çünkü hiçbir zaman var olmamışlığı tecrübe

etmiş bireyler kategorisi mevcut değildir; dolayısıyla onların tecrübelerini muhtelif koşullarda var olan bireylerin değişik koşullarıyla karşılaştıramayız.⁴⁵ Bu nedenle bir hayvanın dünya üzerinde var olmasını hiç var olmamasıyla kıyaslamak, ancak ve ancak diğerlerinin o hayvanın var olduğu ya da olmadığı bir dünyada yaşamayı tercih etmelerine dair bakış açısından ele alındığında anlamlı olur. Bu bir çiftin dünyaya neden bir bebek getirmeye karar verdiklerine de cevap olur; çünkü onlar kendi dünyalarında bir bebek olmasıyla olmamasını kıyaslayabilmektedirler. Bununla birlikte daha önce gördüğümüz gibi, bu çiftin sadece bir çocuk sahibi oldukları için doğmamış sayısız çocuklarına karşı ahlâki bir suç işlediklerini ileri sürmek anlamsız olacaktır.

Kişi, var ettiği bireye bir armağan verdiğine inanıyorsa bile, o birey hangi sebeple dünyaya getirilmiş olursa olsun, bize ona zarar verne hakkı tanınmadığı bir gerçektir. Sadece, önceki bölümde bahsedilen "Betty" gibi dengesiz ve anormal yaratılışlı biri, daha sonra organ bağışçısı olarak kullanmak için bir çocuk dünyaya getirir.

Böyle bir amacı olmasaydı belki de hiçbir zaman çocuk sahibi olmayacaktı: Bu durumda bebeği, *Never Let Me Go*'daki organ bağışçısı çocuklar gibi "hedef odaklı beslenen" bir çocuk. Bu gerçeğe rağmen biz Betty'yi çocuğunu bir organ bağışçısı olarak kullandığında suçlarız ve bebeği en başta bu amaçla dünyaya getirmiş olması gerçeği bizim öfkemizi azaltmaktan çok artırır. Betty'nin kızı dünyaya gelmiş olduğu için mutlu ve yaşayabildiği kısa hayat için minnettar olsa bile, Betty'nin planını uygulama kalkmasının kınanmayı hak eden bir davranış olduğunu kabul ederiz. Bunun tersine Betty hiç hamile kalmasaydı, onun var olmayan kızına duyduğu saygı nedeniyle masum bir harekette bulunduğunu düşünürdük.

Buna benzer olarak çiftlik hayvanlarının çoğaltılıp kesilmesini mazur göstermek için onlara bahsettiğimiz faydaları öne süremeyiz. Onlara en başta, sağlıklarını tehlikeye atan ve yaşam sürelerini kısaltan özelliklerle çoğaltarak zarar veriyoruz. Onlara önce acı vererek sonrasında da tüketmek amacıyla kesip öldürerek zarar

* Ç.N. Benî Asla Bırakma adıyla Türkçeye çevrilmiş, aynı adlı romandan uyarlanan 2010 yapımı bir film

veriyoruz.

Önceden planlanmış hayvansal ürün tüketimimiz için şu an yeryüzünde yaşayan milyarlarca hayvana karşı olan sorumluluğumuz, diğler hayvanlara karşı sorumluluğumuzdan daha fazla. Bize bağımlılar; onlara bakmalı ve yaşamlarını barış içinde geçirmeleri için izin vermeliyiz. Evcil hayvanların yaşamları için bize minnettarlık duymaları ya da bunun için bir bedel ödemeleri gerekmiyor ve bizim de onların yaşamlarını ellerinden alarak kendi çıkarlarımız için kullanma hakkımız yok.

XIII.

MÜKEMMEL VEGAN DİYE BİR ŞEY YOK, NEDEN CANIMI SIKAYIM Kİ?

En özenli ve dikkatli veganların dahi üretim aşamasında hayvansal ürünlerden faydalanan kaynakları kullanmaktan kaçınmadığını öğrendiğim gün çok hayal kırıklığına uğramıştım. Bununla birlikte talihsiz gerçek budur ve eğer vegan bir bireyi hayvanlardan elde edilen içeriklerden %100 uzak yaşayan biri olarak tanımlarsak o zaman hemen hiç kimse inandırıcı biçimde vegan olduğunu iddia edemez. Vegan olmayan dünyada hayvan etinin ve ürünlerinin seri üretimi mezbahadan elde edilen muazzam miktarlarda yan ürüne yol açar ve bu ürünler de katkı maddesi olarak kullanılmak üzere düşük fiyattan dağıtılır. Bu yan ürünlerin geniş kullanım alanları arasında yollar, otomobil lastikleri, ilaçlar, gübre ve pek çok evin duvarının arasına yerleştirilen kontrplaklar vardır.⁴⁵⁶

Aslında bu tür ürünlere hayvansal katkı maddelerinin konulmasına *İhtiyaç* yoktur. Şu var ki, muazzam sayılarda hayvan doğrudan tüketilmek üzere öldürülüp işlendiğinden, sonuçta ortaya çıkan yan ürünler ucuz olurlar ve bu nedenle kullanılırlar. İnsanlar hayvanlardan elde edilen ürünleri -inek ve koyun eti, tavuk eti, balık, süt ürünleri, yumurta, deri ve yün- büyük miktarlarda talep etmeye devam ettikçe tahmin edileceği gibi, onların ölümüyle ortaya çıkacak yan ürünleri her şeyin içine bir biçimde katmanın yolu bulunacaktır. Bir araç ya da bisiklet süren bir kişi

sebze, meyve ya da tahıl tüketse de bunların üretim sürecinde eklenen hayvanlardan elde edilmiş içerikleri kullanmaya her durumda mecbur olacaktır.

Her yerde her zaman bulunan mezbaha ürünlerinin tüketimine ek olarak, veganların ve naveganların hayvanlara karşı uygulanan şiddette pay sahibi oldukları bir nokta daha vardır. Ekinlerin hasat edilmesi için uygulanan çağdaş tarım yöntemleri o ekinlerin arasında yaşayan hayvanların ölümüne yol açar. Örneğin ekinlerin biçilmesi için kullanılan biçerdöverler diğer endüstriyel tarım aletleri gibi fareleri ve diğer küçük sürüngenleri öldürürler.⁴⁵⁹ Bir çiftçinin ürettiği mısır ya da buğdayı tükettiğimizde, duyarlı pek çok canlının ölümüne yol açan bir süreci desteklemiş oluruz. Vegan olmak, kişinin hayvanlara karşı uygulanan şiddette pay sahibi olmasını tümüyle ortadan kaldırmamaktadır.

Bilinen bu güncel gerçek ışığında bazı kuşkucular vegan bir yaşam sürdürmenin bir anlamı olup olmadığını sormuşlardır.⁴⁶⁰ Tarlasında hayvansal gübre kullanıp ekinleri tarım aletleri yardımıyla hasat eden bir çiftçiden mısır başağı almakla bir çiftçiden veya dükkândan bir kutu dondurma ya da peynir almanın belki de bir farkı yoktur diye iddia etmişlerdir.⁴⁶¹ Her iki tercih de hayvan katliamını eşit derecede mi desteklemektedir?

Bazen insanlar veganlar hakkında böyle sorular sorabilirler; çünkü etik veganların tepeden bakan, yargılayıcı, keyif kaçıran ve etrafındaki hayvan öldüren günahkâr kişilere kıyasla kendilerini ahlâki anlamda üstün gören kişiler olduklarını hayal etmektedirler. Hepimiz kibirli ya da öfkeli veganlarla karşılaşmış ve "Sen de sorunun bir parçasısın çünkü sen de bazı hayvansal ürünleri kullanıyorsun o yüzden in o vaaz verdiğin kürsüden!" dememek için kendimizi zor tutmuşuzdur.

Veganlar arasında sadece azınlık denilebilecek bir grubun bu şekilde yargılayıcı davrandığını düşünüyorum; fakat böyle yapanlar ikiyüzlülük suçlamalarına anlaşılabilir bir biçimde ilham vermektedirler. İnsanlar tarafından yargılandığımızda hemen karşı argüman üretmeye meyilliyiz. Seks skandalına dahil olan pek çok insanın daha önceden bu türden eylemlere katılmış olmaları ulu orta kınanmış olması tesadüf değildir.

Hem yargılayıcı hem de ikiyüzlü bir insanın ileri sürdüğü etik iddiaların kendisini dinleyenlerce reddedilmesi kolaydır; çünkü

kendisi bu iddalara uygun bir duruş sergilememektedir. Bu sorun en çok, yargılayıcı karaktere sahip bir insanın âdil bir davayı savunduğu durumlarda talihsiz bir hal alır; çünkü bu durumda davanın kendisini gözden kaçırabilir ve kişinin bize sevimsiz gelen taraflarına odaklanabiliriz.

Parmağını sallayıp diğerlerine isimleriyle hitap etmeyi veganlığa ikna yolunda bir taktik olarak gören bir insana, günümüz dünyasında hayvana zarar vermekten tümüyle kaçınmanın imkânsızlığını anımsatmak faydalı olabilir. Hiçbirimiz sistemin çarklarının dışında değiliz, bu açıdan bakılırsa hepimiz -vegan ya da navegan- sırça köşklerimizde yaşamaktayız. Neyse ki pek çok etik vegan hayatlarını ahlâkî üstünlük sağlama macerası ya da bu hayatı başkalarına yargı dağıtacakları bir platform olarak görmüyor. Bunun yerine veganlık, çoğumuz için dünyamızı paylaştığımız zayıf ve incinebilir duyarlı bireylere uygulanan şiddetten uzak bir yolculuk anlamını taşıyor. Ayrıca tüm diğer yaşam boyu süren yolculuklar gibi bu da varış noktası olmaktan çok, devam eden bir süreç.

Ne ben vegan olarak doğdum ne de yıllar içinde tanıştığım diğer etik vegan arkadaşlarım. Hepimiz daha önce duymadığımız bilgilere ulaştık (Süt üretiminde hayvan katlianının zorunlu olduğu bu konuda verilebilecek en iyi örneklerden biridir.). Ayrıca her birimiz, hayvanlar hakkında daha önce görmediğimiz, belki de hayvanların aynı anda hem yaygın hem de görünmez rolünü daha iyi takdir etmek için görmezden geldiğimiz şeyleri fark etmeyi öğrendik.⁶² Öğrendiklerimize yanıt olarak her birimiz kendi sürecinde öğrenilen bilgiyi bilişsel ve duygusal olarak sindirdi ve herkes kendi yolculuğuna başladı.

Aramızdan biri kendini beğenmiş ya da yargılayıcı olma eğiliminde olursa, yargılarını önce eskiden olduğu bireye yönlendirmesi gerekir. Öz farkındalığımızın bizi alçakgönüllü ve empatik bireyler haline getirmesine ve bu süreçte başkalarını ve kendimizi anlamamızı sağlamasına izin vermek, çok daha çözüm odaklı ve sempatik bir yaklaşım olacaktır. Önemli bir noktaya işaret etmek gerekirse, konu hayvan eti ve ürünlerinin tüketimi olduğunda hiçbirimiz seçim yapmadık ya da tam olarak seçim yapmak için şansımız olmadı.

Bu şartlar altında, yargılamak insanları yabancılaştırmakla

kalmaz, aynı zamanda soğutur. Ayrıca kaçınmanın mümkün olmadığı düşünülen anaakım alışkanlıklara artık dahil olmamaya karar verme noktasında ihtiyaç duyduğumuz özerklik hissini de göz ardı eder. Bizi vegan olmaya ikna eden insanlar bunu özerklik algımızı uyandırarak yaptılar. Bunun karşılığını vermenin en âdil ve etkili yolu, benzer şekilde davranmaktır.

Öyleyse cevap nedir? Eğer günümüz dünyasında hayvanlara zarar verilerek elde edilen içeriklerden tamamen uzak durmak mümkün değilse, o zaman kusurlu bir veganlık için çaba sarfetmenin anlamı var mıdır? Artık, alçakgönüllü olmaya davet edilmesi gereken kendini beğenmiş bir insanla karşı karşıya olmadığınızı, sizi vegan olmaya davet eden nazik bir insanla konuşma yaptığınızı varsayın. O arkadaşınıza şöyle bir soru yöneltin: “Eğer hayvansal türün içeriklerinden tümüyle uzak duramıyorsak, o zaman tümüyle vazgeçip içimizden geldiği gibi davranmasak mı? Böylelikle belli olmayan bir son için faydasız bir biçimde çabalamış oluruz.”

Bu konudaki iki sorgulamayı anladığımızda bu soruyu da tam olarak çözebiliriz. Birincisi, günümüz dünyasında veganların bile hayvan ürünleri kullanmaktan uzak duramadıkları dikkate alındığında, hayvan sömürsünden elini çekmenin bir anlamı olup olmadığını sorgular. İkincisi ise *veganların* kullanmak zorunda kaldıkları hayvan ürünlerinin naveganların kullandıklarından bir farkı olup olmadığını sorgular. Eğer her iki soruya da yanıt “hayır” şeklindeyse, o zaman etik yaşamak için veganlığın tercih edilir bir yol olduğunu dikkate almak için bir neden yoktur.

Neden Kusurluluk (Kusur İleri Sürmek) Bir Savunma Yolu Değildir?

“Neden umursamalıyız?” şeklindeki birinci soru sadece veganlık ya da hayvan hakları konusunda değil, genel anlamda ahlâki eyleme dair bir reddedişi ortaya koymaktadır. Bu soru gerçekten de, bir insanın mevcut koşullarda hedefine tam olarak ulaşması mümkün olmasa da, kişinin aynı hedefe ulaşmak için gayret göstermek zorunda olup olmadığıyla ilgilidir. Bu şekilde

anlaşıldığında, "hayır" cevabının ahlâkî umutsuzluğa boyun eğmek anlamına geldiği görülür. Bu yaklaşıma göre, değerlerimizle tam bir uyum içinde yaşayamayacağımızı bildiğimizden, dünyayı kendimiz ve etrafımızdakiler için daha iyi bir yer yapma konusunda çabalamak için kendimizi sıkmaya gerek yoktur.

Başka bir insanın hayatına değer katmak yahut o kişinin hayatını zorlaştırmak için yaptığımız (ya da yapmadığımız) her eylemimizde, benzer biçimde "Neden dert edeyim ki?" diye sorabiliriz. Pek çoğumuz hayır kurumlarına bağış yapıyor ya da dünyadaki acıyı azaltmak için gönüllü olarak zamanını hayır işlerine ayırıyor. Pek çoğumuz ürettiğimiz kirliliği azaltmak amacıyla naylon poşetler yerine kağıt ya da bez torbalar kullanıyor. Sevdiklerimize ve yabancılara karşı daha nazik ve daha sabırlı olmak için çaba gösteriyoruz.

Bahsedilen bu çabaların hiçbirinde mükemmeliyete ulaşamayacağımızın neredeyse muhakkak olduğu söylenebilir. Belki zamanımızın ya da paramızın daha fazlasını hayır işleri için harcayabilir, normalden daha az alışveriş yapıp arabayla daha az gezebilir, olduğumuzdan daha nazik bir insan olabiliriz. Bu kavrayış yaptıklarımızın ya da yapmaktan kaçındıklarımızın değerini hükümsüz kılar mı? Kılmaz. Daha fazlasını yapabileceğimiz gerçeği (ya da söz konusu eyleme bağlı olarak belki de daha az), hiçbir şey yapmamak için geçerli bir neden değildir. İbranicede Mishnah'ın Türkçeye "Babalarımızın Bölümü" ya da "Babalarımızın Ahlâkı"⁶³ olarak çevrilebileceğimiz, "Pirkei Avot" olarak bilinen bir parçası vardır. Bu bölüm Museviliği temele koyan ve şüphesiz diğer dinlerin de paylaştığı ahlâkî öğretiler içerir. İkinci Bölüm, 21. Ayet burada ileri sürülen soruyu tartışır: "Sizden görevi tamamlamanız beklenmiyor ancak bundan geri durma özgürlüğünüz de yok."⁶⁴ Yeteneklerimizin sınırını bilmek, vazgeçmek için bir temel oluşturuyor.

Bir ebeveyn olarak sakin ve sabırlı olmamın çocuklarım için daha iyi olduğunu bildiğim halde, kimi zaman sabırsız ve kızgın olabiliyorum. Bu bilgi, çocuklarıma yönelik kızgınlığımın farkına vardığımda rahatsızlığımı şefkat ve sabırla hafifletmek için bana ilham veriyor. Bu onlarla olan tüm iletişimimde kibar ve tatlı ol-

* Ç.N. Talmud'un Yahudiliğinin sözlü dini kurallarından oluşan bir parçası

duğum anlamına mı geliyor? Hayır.

Yine de zaman zaman onlara karşı sabırsız davrandığım oluyor. Bununla birlikte, sabrımı artıracığıma dair verdiğim bilinçli kararın öncesine kıyasla daha seyrek sabırsızlığa kapılıyorum. Şüphesiz daha iyisini yapabilirim ve bu gerçek, mükemmel bir sonuç elde edemeyeceğimi bilsem dahi, beni o yönde çabalarımı artırmaya sevk ediyor.

Benim için diğer bir seçenek, hiçbir zaman mükemmel olamayacağım için çocuklarıma karşı rahatsızlık ve kızgınlık hissine teslim olmaktır. Bu seçenek bana çekici gelmiyor ve çocuklarıma da kesinlikle çekici gelmeyecektir.

Benim için vegan olmak çocuklarıma karşı sabrımı artırmaya bilinçli bir şekilde karar vermek gibi gelişti. Hâlâ devam eden süreç boyunca bilinçsizce miras kalmış alışkanlıklar biliçli biçimde tercih edilenlere boyun eğdiler ve şimdi hayat eskisi kadar kolay ve aynı zamanda dünya görüşümle daha uyumlu bir durumda. Şu anda hayvansal ürünleri tamamıyla hayatımdan çıkarmasam da çoğunu çıkarabilirim. Ayrıca vegan olma maceram devam ettikçe, daha önce kullanılmasını kaçınılmaz gördüğüm hayvansal ürünleri kullanmamanın yollarını da keşfediyorum. Mükemmel olamayacağımı biliyorum fakat bu beni elimden gelenin en iyisini yapmaktan alıkoymuyor.

Hayvan Tüketimi Konusu Neden Umursanmalıdır?

Mükemmel olmayan veganlıkla ilgili ikinci soru, genel etiğin kusurluluğu sorunu yerine veganlığı sıfır noktasına taşır. Veganların hayvansal ürünlere dayalı yaşantılarının naveganların hayvansal ürünlere dayalı yaşantılarından kategorik olarak farklı olup olmadığını sorar. Bu soru önemlidir; çünkü özellikle veganlığın navegan tüketim tercihlerine alternatif bir şey önerip önermediğine yöneliktir.

Mükemmel başarıyı elde etme kabiliyetimiz olmamasına karşın, kendimizi daha iyi bir insana dönüştürme yolunda çaba göstermek manalı gelse de vegan olarak yaşamak gerçekten kendi-

mizi ve hayvanların yaşamını daha iyi hale getirmek için bir yol mudur şeklinde bir soru sorulabilir. Eğer naveganlarınkinden farklı olsa da veganların da hayvanlara verdikleri zararlar varsa, o zaman vegan olmak, inek eti yerine daha çok süt ürünü, tavuk eti yerine daha çok yumurta tüketmekten daha anlamlı bir tercih olmayacaktır. Bu, avukatların bazen dile getirdikleri “fark yaratmayan bir ayrım” anlamına gelecektir.

Bu soruyu cevaplamak için, neden kılı kırk yaran veganların dahi günümüzde hayvansal ürün tüketmekten tümüyle kaçınmadığını irdelemek faydalı olacaktır. Bunun nedeni hayvansal ürünlerin yaradılış itibarıyla hayatta kalmamız için gerekli olmaları değildir; bunun böyle olmadığını zaten gördük. Ayrıca insanların mutluluğunun merkezinde hayvansal ürünlerin tüketiminin bulunmadığını da gördük.

Sağlığı destekleyen ve leziz bitkisel yiyeceklerle gelişimimizi sağlayabiliriz ve duyarlı canlıların tüyleri, kılları, derileri olmaksızın sıcak ve rahat bir biçimde giyinebiliriz. Veganların hayvansal ürünlerden uzak duramamalarının nedeni, hayvansal ürünlerin gereksiz yere sürekli olarak hemen her şeyin üretiminde kullanılmasıdır.

Amerika tarihinden bir benzetmeyi ele alalım. ABD’de bir dönem pamuk üretimi neredeyse sadece köle işçilerin vasıtasıyla gerçekleşirdi. Pamuk elbette kölelik olmadan da üretilebilir.⁴⁶⁵ Kölelik döneminde ABD’de, kölelik karşıtı Quaker’lar⁴⁶⁶ tarafından satılan bir miktar pamuk dışındaki tüm pamuk içeren ürünler bu nefret uyandıran kurumun meyveleri durumundaydı. Bu ürünleri satın alan kişiler de böylece doğrudan desteklemeseler dahi farkında olmadan bu kurumun bir parçası durumunda oluyorlardı.⁴⁶⁷

İnsan köleliğinin pamukla olan ilişkisinin aksine, hayvan zulümü ve cinayetinin doğal ve kaçınılmaz biçimde “meyvesi” olan ürünler mevcuttur. Biftek, tavuk eti, süt ürünü ya da yumurta almaya niyetlenen biri aslında daha önce yaşayan bireylerin etini veya vücutlarında ürettikleri herhangi bir şeyi satın almaktır. Pamuk doğası gereği köle çalıştırılan bir ürün değildir, fakat hayvan ürünleri esasen hayvanlardan elde edilir ve şu anda muazzam boyutlarda gerçekleşen zulüm ve ölümler hayvan ürünlerine olan talebe bir cevap olarak gerçekleşmektedir.⁴⁶⁸ Hayvancılık yapan insanların hayvanları kullanmak ve sonra da öldürmek amacıyla

dünyaya getirmeleri için tek bir sebepleri vardır: İnsanlar dana eti, tavuk eti, balık, süt ürünleri, yumurta, deri ve yün satın alarak bu faaliyeti tartışmasız biçimde talep etmektedirler.

Kimse bu ürünleri tüketmeyi tercih etmezse milyarlarca hayvanı çoğaltmak ve öldürmek de ekonomik anlamda mantıksız olacaktır. Bir başka deyişle sadece yollar, lastikler ve kontrplak üretmek için bitkileri yetiştirip daha sonra bu bitkileri hayvan etine dönüştürmek (çiftlik hayvanlarını bitkilerle besleyerek) verimsiz olacaktır; çünkü tüm bu sayılanlar bitkilerden ve sentetik maddelerden de üretilebilmektedir. Hayvanlar bu malların zorunlu bir parçası değildirler, ancak hayvansal ürünler mezbahaların bir çıktısı oldukları için kullanılmaktadırlar; kullanılmadıkları zamansa sadece çöp olmaktadır.

Aynı şey gübre için de geçerlidir. İnsanların bitki yetiştirmek için hayvan gübresine ihtiyacı yoktur.⁴⁶⁹ Günümüzde sebze ve meyvelerini yetiştirmek için sadece vegan malzeme kullanan birkaç vegan çiftlik⁴⁷⁰ mevcuttur. İler ne kadar bu çiftlikler azınlıkta olsalar da, hayvanları yemek ve giyecek olarak yetiştirmek kârlı bir iş olmaktan çıkarsa onların da sayıları kesinlikle artacaktır.

Alternatif sunulduğu takdirde her yıl milyonlarca ineğe sırf dışkıları, kanları, kemikleri gübre olarak kullanılsın diye barınak ve yiyecek sağlanmazdı.⁴⁷¹ Sadece hayvanlardan gelen ürünlerin talebinin azaltılıp sonra da tamamen ortadan kaldırılması halinde, hayvancılık ve hayvan kesimlerinin bir yan ürünü olan ve pek çok tüketici kaleminin bir parçası halindeki ikincil ürünlere yönelik büyük talep de eş zamanlı olarak azalacaktır.

Kazara Olan Ölümleri Azaltmak

Endüstriyel makinelerin tarlalarda yaşayan küçük hayvanlara yönelik ölümcül etkisine dair biraz farklı bir sorunla da karşı karşıyayız. Bu sorun farklı, çünkü çiftçiler söz konusu hayvanları bilerek öldürmüyorlar. İnsan tüketimi için yetiştirilen ve kesilen inekten farklı olarak bir biçerdöverin altında ölen bir fare, çiftçiliğin savaş lisanında "sivil zayıftır". Burada amaç ekini hasat etmektir ve farelerle diğer böceklerin ölümü amaçlanmamış bir sonuçtur.

Bu ayrım neden önemlidir? Eğer hayvanları öldürüyorsak bunu bilerek ya da bilmeden yapmanın ne farkı vardır? Bir fark şudur ki, genelde şiddet doğuracak eylemleri bilerek yapmakla bilmeden yapmaya farklı düzeyde ahlâkî suçlama yöneltiriz. İnsanları bilerek isteyerek öldürme eylemine “cinayet”⁴⁷¹ adı veririz, ancak başka bir insanın kazara ölümüne neden olursak “kasıtsız adam öldürme”⁴⁷² gibi daha aşağı dereceden bir suç tanımı yaparız ya da hiçbir suç yüklemeyiz.⁴⁷⁴

Üretim ve tüketimden kaynaklı şiddet üzerine yapılan tartışmayla ilgili olarak, günümüzde insan ölümlerine öngörülebilir ve daimi biçimde neden olan fazla sayıda teknoloji ve ürün kullanıyoruz. Doktorlar hayatî tehlikenin olmadığı durumlarda bile, öngörülebilir olduğu halde hastanın ölümüne neden olabilecek ilaçlar reçete ediyorlar ve bu durum diğer tıbbî tedaviler için de geçerli.⁴⁷⁵ Otomobil üreticileri çok sayıda yayayı ve sürücüyü sakat bırakacağı ya da öldüreceği tahmin edilen araçlar üretiyorlar.⁴⁷⁶ Alkollü içki satıcıları, dağıttıkları içkinin alkol kaynaklı bir takım ölümlere neden olacağını en baştan bilirler.⁴⁷⁷

Bu durumların herhangi birinde söz konusu üreticileri aslında makul ve yasal faaliyetlerinin neden olduğu, öngörülebilir fakat kasit içermeyen ölümler için sorumlu tutar mıyız?

Şimdi bir biçerdöver kullanılarak hasat edilmiş tahılı tüketen insanı ele alalım. Hasat süresince biçerdöver muhtemelen birkaç hayvanı öldürmüştür; tıpkı otomobillerin insanları ve insan olmayan hayvanları öldürdüğü gibi... Bununla birlikte her iki durumda da ölümlerde kasit yoktur. Aynı tahıl tek bir hayvan öldürülmeden üretilseydi, tüketiciler örneğin daha düşük bir kalitede bir mahsül satın aldıkları için şikâyet etmezlerdi. Bu durumda hasat sırasında gerçekleşen şiddet, ürün yönünden tesadüfidir.

Şiddetin kastî olmadığını ifade etmek, önemsiz olduğunu ileri sürmek anlamına gelmez. Hayvan haklarını savunan hiç kimse tarım nedeniyle ölen sıçanların ya da diğer masum ve duyarlı canlıların kötü durumuna karşı duygusuz kalamaz. Ne ben ne de biçerdöveri kullanan şahıs hayvanları öldürme kastı gütsede, şahsen beni hayvanların ölümüne katkıda bulunmak fikri çok rahatsız ediyor.

Bu noktada insan tüketimi için çiftlik hayvanlarını yetiştirme sürecinde de kastî olmayan hayvan (ve insan) ölümlerinin gerçek-

leştigini hatırd tutmak faydalı olacaktır. 8. Bölüm'de de belirtildiği gibi ABD'de ve diğer ülkelerde yetiştirilen bitkisel ürünlerin çoğu kullanılmak ve sonra öldürölmek üzere "şişmanlatılan" hayvanlara yediriliyor. Bu da, vegan yiyecekler tüketmenin sadece duyarlı çiftlik hayvanlarının kasıtlı biçimde öldürölmesinin azaltılmasına değil, aynı zamanda tarlalarda istem dışı öldürölen küçük hayvanların sayısının da azaltılmasına hizmet edeceği anlamına gelmektedir.⁴⁷⁸

Böylelikle çiftlik hayvanlarından elde edilen ürünleri tüketmenin verimsizliği, ekinlerin yetiştirilmesi sırasında gerçekleşen kasıtsız şiddet yoluyla da artar; çünkü milyarlarca çiftlik hayvanını beslemek için gereken ekin, daha az sayıdaki insanı doğrudan beslemek için gerekli ekinden çok daha fazladır. Bu nedenle çiftlik hayvanlarını yetiştirme ve öldürme eylemindeki kasıtlı şiddetten uzak yaşayan vegan bir bireyin "öldürücölük ayak izinin" bir hepçil ya da bir vejetaryen bireye kıyasla daha az olması pek de şaşırtıcı değildir.⁴⁷⁹

Veganlığa geçiş hayvanların diğer şekillerde kazara öldürölmelerini de azaltabilir. Mezbahalardan elde edilen yan ürünlerin lastik yapımında kullanılmasının mezbaha ürünlere talebin azalması halinde kolayca sona erebileceği gibi, şiddet içermeyen uygulamalara talep olması da ekinlerin hasat edilmesinde alternatif yöntemlere yol açabilir. Her ne kadar çiftçi tarlasındaki hayvanları bilerek ve isteyerek öldürmüyor olsa da, çiftçinin farklı hasat yöntemlerini tercih etmesi sonucunda pek çok ölümün önüne geçilebilir.

Bir çiftçiden, kesilmek üzere beslenen çiftlik hayvanlarına vermek için yetiştirdiği soya ya da mısırın hasadı sırasında ölecek farelerin hayatını kurtarmayı öncelik olarak benimseyip buna göre ekipman tercih etmesini beklemek açıkça mantıksız olur. Ancak daha fazla tüketici vegan oldukça, şiddet içermeyen ürünlere yönelik artan talep, yol üzerindeki küçük hayvanların yaşamını tehdit etmeyen hasat makinelerinin geliştirilmesi ve yaygınlaşmasını destekleyecektir.

Vegan olmaya karar veren her insan, hayvansal ürünlere ve bunların üretiminin doğasında olan (Hayvanları kapalı alanlarda tutmak, onları kullanmak ve sonra öldürmek ya da önce öldürmek ve parçalarını kullanmak gibi) eylemlere olan talebin azalmasına

katkıda bulunmaktadır. Ayrıca hem tarım alanlarından etkin bir biçimde faydalanarak hem de topluma hayvanların canını bağışlamak hususunda yeni bir kaygı sunarak kasıtlı olmayan hayvan ölümlerinin de sayısı azaltılmaktadır. İnsanlar vegan olmayan ve iş makineleri kullanan çiftliklerden (sebze ve meyve çiftliklerinin büyük çoğunluğu) gelen sebzeleri satın alsalar, kamuya ait yollarda araçlarını kullansalar ve duvarları örülürken hayvansal içerik kullanılan evlerde otursalar dahi inek ve tavuk eti, balık, süt ürünleri, yumurta, deri ve yün tüketmeyi reddetmek etkin bir biçimde hayvana yönelik sürdürülen şiddeti azaltmaktadır.

Vegan olmanın çoğaltan bir etkisi de vardır. Biz son derece sosyal bir türüz; o nedenle pek çok insana hayvanları tüketmekten vazgeçmek göz korkutucu gelmektedir. Her birey veganlığı memnuniyetle kucaklayarak diğerlerine de aynı tercihi yapmaları için ilham verebilir.

Hayatımda ilk kez bir veganla tanışana kadar vegan olmayı hiç düşünmemiştim. Tanıdığım tüm veganlar da benzeri deneyimler yaşamışlardı. Gerçek hayatta var olan bir veganın deneyimlerini okumadan ya da onunla tanışmadan çoğumuz konfor bölgelerimizi terk etmek konusunda motivasyon eksikliği yaşıyoruz. Yaşam biçimimizi değiştirmeden önce başkalarının bize ilham vermesine ihtiyaç duyarız ve her yeni vegan bir yandan sağlıklı bir şekilde mutlu mesut beslenirken diğer yandan hayvanların özgür ve barış içinde yaşadıkları bir dünya inşa etmekte diğerlerine ilham olur.

Şekerle İlgili Sıkıntı

Vegan olmaya karar verdiğimizde, yine de veganlıkla ilgili yapmamız gereken etik tercihler söz konusudur. Rafine şekerli gıdalar tüketecek miyiz? Aksine bir not düşülmedikçe şeker kamışından elde edilen şeker kemik kömürü ile rafine edilir; kemik kömürü ise mezbahada kesilen hayvanların kemiklerinden arta kalanlardan elde edilir. ⁴⁶

Şeker doğrudan kemikten elde edilmiyor olsa da, üretim aşamasında hayvansal ürün kullanılır. Hayvansal ürün kullanılarak süzülen ya da arıtılan belli biralara ve şarapları içecek miyiz? Benzer şekilde, alkolün içinde hayvansal içerik olmasa da ürünün ya-

pım aşamasında kullanılmış olabilirler.

Peki ya bal? Arılar ve diğer böcekler de memeliler, kuşlar ve balıklar konusundaki etik vegan bakış açısına tâbiler mi? Eğer öyleyse, arıların yetiştirilmeleri, “kontrol edilmeleri”, bir yerden diğerine taşınmaları ve sadece bal yapımı konusunda değil, ekinlerin yetişmesi için polen yaymak hususunda da sömürülmele-ri gerçeği ile nasıl başa çıkıyoruz?⁴⁸¹ Günümüzde fındık, sebze, elma, kavun, yaban mersini, bal kabağı ve ayçiçeği yetiştiriciliği arı tozlamasına dayanmaktadır.⁴⁸² Ayrıca vahşi arılar çağdaş tarım düzeyini desteklemek için yeterli sayıda değildirler.⁴⁸³

Farklı veganlar bu değişik sorunlarla farklı şekillerde başa çıkarlar. Kemik tozuyla rafine edilmiş şekerle başlayalım. Yaşamak için rafine şeker ihtiyacımız yoktur; diğer yandar hem şeker kamışından elde edilmiş ama rafine edilmemiş (buharlaştırılmış şeker kamışı suyu) hem de kemik kömürünün kullanılmadığını beyan eden rafine şekerler mevcuttur.⁴⁸⁴ Bu durumda kemik kömürü ile yapılmış şekerden uzak durmak kolaydır. Eğer bir kişi şeker içeren işlenmiş gıdaları seviyorsa bu durumda iş biraz daha zorlaşmaktadır; fakat abur cubur reyonunda bile -şeker içerenler-ler dâhil- durumu kolaylaştıracak biçimde gün geçtikçe daha çok ürün “vegan” etiketiyle işaretlenmektedirler.

Bununla birlikte kemik kömürü ile rafine edilmiş şeker satın almanın hayvanların yetiştirilip öldürülmesine bir etkisinin olmadığı; çünkü et, süt ürünleri ve yumurta pazarı olmaksızın, alternatif rafine yöntemleri mevcutken kemik kömürü için evcil hayvan çoğaltıp, besleyip, sulayıp öldürmenin ekonomik olarak anlamsız kaldığı makul bir biçimde savunulabilir. Otoyollardaki, araç lastiklerindeki ve kontrplaklardaki mezbaha yan ürünleri gibi onların da orada bulunma nedeni, başka türlü çöpe gidecek olmalıdır.

Aynı argüman biralar ve şaraplar için de ileri sürülebilir: Bu ürünlerin de vegan seçeneklerini bulmak kolaydır; çünkü süzme ve arıtma işlemlerinde hayvansal ürün kullanılması zorunlu değildir.⁴⁸⁵ Diğer yandan vegan olmayan bira ve şarap tüketiminin hayvanların çoğaltılıp sömürülmeleri ve öldürülmelerinde önemli bir rolü olamaz. Bu soruna veganların farklı yaklaşımları olduğunu biliyorum. Ben şahsen bu ürünleri tüketmekten kaçınıyorum; çünkü rahatça yerlerine başkasını koyabiliyorum, fakat

veganlığın geleceğinde önemli bir katkıları ya da zararları olacağını düşünmüyorum.

Arılarla İlgili Sorun

Arılarla ilgili sorunun daha zor olduğunu düşünüyorum. Baldan kaçınmak kolay ve hattâ şu anda piyasada balsız yaşayamayacağını düşünenler için balla aynı tat, koku ve içerikte olan "Just-Like-Honey" adlı bir ürün var. Aynı zamanda arıların öznel deneyimlere sahip olabildikleri ve kovanlarına saldırıda bulunulmasını rahatsız edici buldukları da bir gerçek. Arıların kovandan bal alırken koruyucu giysi giymeleri ve maske takmalarının sebebi de bu olsa gerek.⁴⁸⁶

Arılar insanları değil, arıları beslemek için bal yaparlar; bu nedenle onların yiyeceklerine haksız biçimde el koyma olarak gördüğüm bu eylemde pay sahibi olmaktan dolayı rahatsızım. Diğer yandan bal yemek için ısrarcı olmayı da anlamlı bulmuyorum. Kendini peynir yemek zorunda hisseden naveganlarla veganlık hakkında konuşurken kendimi bal yemek zorunda hisseden bir vegan olarak tanımlarsam bu durumun işleri biraz karıştıracığından endişe duyuyorum.

Aynı zamanda sömürülen bal arılarının tarımsal rolü esasta bal üretmek değil, daha önce de belirtildiği gibi ekinlerin yetişmesi hususundadır. Yaban arılarının toprağı işleme süreci gönüllülük esasında ilerler ve sebzelerle meyveleri yememiz sonucunda arılara bir zarar gelmez. Ancak ekin yetiştiriciliğinin çok geniş ölçekte olması nedeniyle ticari anlamda sömürülen arılar oradan oraya taşınır, satılır ve süreç boyunca idare edilirler.⁴⁸⁷

Aslında arıların insanlar tarafından idare edilmeleri ve sömürülmeleri, Kı kolonilerinin kaybolması anlamına gelen "koloni çöküş sendromu" ya da "koloni çökme bozukluğu" nun nedenlerinden biri olabilir.⁴⁸⁸ Ticari arı bakımı operasyonlarında düzenli olarak arılara tahriş edici spreyle uygulanır ve bu da kraliçe arının ölmesine neden olur.⁴⁸⁹ Arıların sömürülmesi yoluyla yetiştirilen meyveleri, sebzeleri ve diğer bitkisel gıdaları tüketen veganlar nasıl rahat edebilirler?

Bu soru daha da zordur; çünkü zorunluluk içermeyen ve ra-

hatça yerine başka bir şeyin konulabileceği bal dışında bir ürünü konu etmektedir. Eğer veganlar arılar yüzünden bitkisel yiyecekleri yemekten kaçınırsalardı, o zaman geriye yiyebilecekleri pek az şey kalırdı. Başka bir deyişle yaşamak için meyve, sebze, bakliyat ve tahıl yemek zorunludur. Eğer arıların sömürülmesi ile hiçbir şey yememek arasında bir seçim yapılması zorunlu ise, birincinin tercih edilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Gary Francione, analogik senaryoları -insanların hayatlarının ya da sağlıklarının et yemeye bağlı olduğu- "makulden" çok "bağışlanabilir" olarak tanımlamıştır; çünkü bir şeye ihtiyacımız olduğunda bile onu bir başkasından zorla alma hakkına sahip değiliz.⁴⁹⁰ Bir davranışın "mazur" görülmesi o davranışın "makul" ya da "merhametli" olmadığı anlamına gelir; ancak eşzamanlı olarak aktörün davranışıyla bağlantılı olan ahlâkî kusuru değerlendirirken bu kusuru arttırıp eksiltebilecek çevre koşulları ve baskıları dikkate alınır.

Arılar tarafından polenlenmiş sebzeleri yemenin bağışlanabilir ya da makul görülebilir olduklarına inanalım ya da inanmayalım, bir insandan etik kararlılığı nedeniyle ölmesini ya da hasta olmasını istemek, bir insandan etik nedenlerle sağlıklı ve faydalı tercihler yapmasını istemekten hayli farklıdır. Vegan olmak bunlardan ikincisini önermekle ilgilidir.

Veganların yemek zorunda oldukları için bitkileri ("yönlendirilen" arı kolonileri tarafından polenlendikleri halde) yediği iddiasına cevap olarak bunun neden et ya da süt ürünleri tüketmekten farklı olduğu sorulabilir. Bir başka deyişle, eğer tüm yemek yeme eylemleri hayvanlara bir zarar vermekte ve onları sömürmekteyse, o zaman arıları sömürerek yetiştirilmiş bir elmayı yemekle inekleri sömürerek üretilmiş bir dondurmayı yemek arasında fark var mıdır? Bu, doğrudan veganlığın özüne yönelik bir sorudur. Eğer tüm seçenekler eşit derecede zarar verici olsaydı, diğer alternatifler yerine veganlığı seçmek için iyi bir neden olmazdı.

Bununla birlikte, seçenekleri gözden geçirirsek, tüm yemek tercihlerinin eşit olmadığını görürüz. Eğer günümüzde gerçekten de tüm yiyecekler -bitkisel yiyecekler dâhil- hayvan sömürüsü içeriyorsa, hayvansal yiyecek yerine bitkisel yiyecekler tükettiğimizde bu sömürü çarpıcı biçimde azalmaktadır. Bunun nedeni, daha sonra yemek için katledeceğimiz hayvanları beslemek amaçlı ekin yetiştirmenin şaşırtıcı verimsizliğidir.

İnsanların doğrudan beslenmesi için bitki (sebze, meyve, tahıl) yetiştirilmesinde kullanılan arılara kıyasla hamile bırakılıp, sağılıp sonra da öldürülecek bir ineği beslemek amacıyla yetiştirilecek yoncaları polenlemeye daha çok arı gerektiğini dikkate alınız.

Sadece bitkisel yiyecekler tüketen kişiler, böylelikle arıların sömürsündeki katkılarını önemli ölçüde azaltmış olurlar. Yediklerimiz hayvansal yerine bitkisel besinler olduğunda arılara daha az zarar vermiş oluruz. Ayrıca herkes vegan olsa, ekinlerimizi yaban arılarının yardımıyla başarılı biçimde polenlemek bile mümkün olabilir.

Şurası da kesin ki, veganlık öncelikli olarak arıların hayatını kurtarmak demek değildir. Arı ayak izimizi azaltmanın dışında, sürüngenlere karşı acımasız uygulamalara katkıda bulunmaktan kaçınmak da ayrıca önemlidir. Böcekler hakkında emin olduğumuz kadar, sürüngenlerin de yaralandıklarında, ailelerinden ayrıldıklarında ve öldürüldüklerinde (hayvancılık pratiklerinin her birinde hepsinin öldürüldüğü gibi) en az bizim kadar acı çektiğinden emin olabiliriz.⁴⁹¹

Memelilerin (domuzlar, inekler, koyunlar ve keçiler gibi), kuşların (tavuklar, hindiler, ördekler ve kazlar gibi) ve balıkların (alabalıklar, ton balıkları, somon balıkları ve Japon balıkları gibi) acıya verdikleri tepki fiziksel ve kimyasal anlamda insanların verdiği tepkiden farklı değildir.⁴⁹² Onlar da bizim gibi acıyı yok eden endojenöz maddeler üretirler ve bunu yapmak için duyu organları⁴⁹³ vardır ve onlar da bilişsel olduğu kadar psikolojik⁴⁹⁴ olarak acı çektiklerini ortaya koyan davranışlar sergileyebilirler; bir başka deyişle onlar da duyarlıdır.

Bunun tersine böcekler bizden hayli farklıdır; bu da onların acıyı hissedip hissedemeyecekleri sorusunu beraberinde getirir.⁴⁹⁵ Böceklerin yaralanmalara verdikleri çelişkili tepkiler acı çekiyor olma ihtimalleri kadar çekmeme ihtimallerinin de olduğunu ortaya koyar. Örneğin bir böcek diğer bir böcek onu yutmakta iken yemek yemeye devam edebilir.⁴⁹⁶ Yine de bu konuyu tam olarak bilmiyoruz ve böceklerin de duyarlı olduklarına dair kanıtlar mevcut.⁴⁹⁷

Hayvan davranışları üzerine çalışan bilim insanı Jonathan Balcombe'a duyarlı ve duyarlı olmayan canlılar arasındaki çizgiyi nereye çektiği sorulduğunda cevabı şöyle olmuştur: "Bu çizgiyi nereye

çizersem çizeyim, tükenmez kalem yerine kurşun kalemle çizdiğimden emin oluyorum.”⁴⁹⁸ Böceklerle zarar vermenin bir alternatifi varken bu alternatifi seçmeme hatasına düşmem; bu seçenek ister bal içermeyen bir tatlandırıcı olsun isterse de evimizden böcekleri göndermek için ölüm içermeyen bir yöntem... O böceğin acı çektiğinden emin olmasam bile, çekiyor olabileceklerini düşünmek ve hayatlarını kurtarmak için yeterli nedenim var.

Bununla birlikte konu duyarlı oldukları tartışmasız olan hayvanlara geldiğinde, böcek meselesi dikkat dağıtma yöntemi olmak dışında pek bir şey ifade etmiyor. Böceklerin hayatını kurtarmanın tümüyle mümkün olamayacağı gerçeği, çalışanlarını dahi travmatik bir şekilde etkileyen uygulamaların sürdüğü bir yer olan mezbahaların ürünlerini tüketmemiz için bize hiçbir biçimde bir neden sunmuyor.⁴⁹⁹

Üç Kusur

Özetlemek gerekirse, vegan olmayı düşündüğümüzde canımızı sıkabilecek başlıca üç çeşit kusur mevcut: Her yerde karşımıza çıkan mezbaha yan ürünleri; çoğu ekinin hasadı sırasında kasıtlı olmasa da ölen küçük hayvanlar ve sebze ve meyvelerin üretimi sırasında bal arılarının sömürülmesi. Birinci kusur veganlık aleyhinde hiçbir iddia ileri süremez, çünkü hayvanlara doğrudan zarar veren ürünlere -hayvan eti, balık, süt ürünü, yumurta, deri ve yün- olan talebimizi geri çekerek çiftlik hayvanlarını dünyaya getirme nedenini de ortadan kaldırmış oluyoruz. İneğin kesilmiş bedenini ve buzağının sütünü talep eden tüketiciler mevcut değilse hiç kimse bir ineği sadece yapıştırıcı üretmek için çoğaltıp, besleyip sonra da öldürmez.

İkinci kusur, -sebze ve meyve üretimi sırasında küçük hayvanların kazara öldürülmesi- önemlidir ancak çiftlik hayvanlarına uygulanan doğrudan ve kasıtlı zarardan önemli noktalarda farklılık gösterir. Çünkü biz ezelden beri kaza ile sebep olunan ölümlere kıyasla kasıtlı ölümlerin daha kötü olduğunu düşünmüşüzdür. Diğer yandan insan tüketimi için yetiştirilen çiftlik hayvanlarına yedirilen ekinler doğrudan insanlarca tüketilenlerden daha fazladır. Dolayısıyla bu ekinlerin yetiştirilmesi sırasında ölen hayvan

sayısı da görece daha fazladır. Şunu da kaydetmek gerekir; artan vegan topluluğun talebi doğrultusunda çiftçilerin tarla farelerinin ve diğer hayvanların canına zarar vermeyecek hasat yöntemleri benimsemek konusunda harekete geçeceklerine dair umut vardır.

Üçüncü türden bir kusur olarak ekin yetiştirme sırasında bal arılarının kullanılmasının veganlığın argümanlarını çürütücek bir yönü yoktur. Öncelikle, doğrudan bitkileri tüketerek on milyarlarca çiftlik hayvanını doyurmak için ürün yetiştirmek zorunluluğundan kaçınabilir ve ticari anlamda sömürülen bal arılarına duyulan ihtiyacı azaltabilir, sonra da tümünden ortadan kaldırabiliriz. İkinci olarak, hayvansal ürün tüketmek duyarlı olduklarını bildiğimiz hayvanlara zulüm uygulanmasını, onların fiziksel ve duygusal anlamda stres altında tutulmasını desteklemektedir; diğer yandan bitkisel ürün tüketmek duyarlılıkları tartışmalı olan bal arılarına zarar (niceliksel olarak daha az) vermektedir. Bir şeyler yemek zorunda olduğumuz için, seçiminizle birlikte gelen kusurlardan bağımsız olarak hayvansal ürünle bitkisel ürün arasında tercih yapmak doğrudan bir yaklaşımdır.

Her vegan farklıdır ve hayvanlara uygulanan zulümle dolu bir dünyada her gün yapılan tercihler konusunda farklı tepkiler verecektir. Bazı günler veganlığın hüküm sürdüğü bir adaya taşınmayı hayal ederim; hayalimde oturduğum bir masada ne başka bir hayvanın ölü bedeni ne de hormonal sıvısı vardır. Böyle bir adada bal yoktur ve yollar bitkisel, sentetik maddelerden yapılmıştır.

Fakat sonra kendime hatırlatırım; sadece yedi yıl önce bu adaya gitmeyi düşünmezdim ve eğer tüm veganlar o adada yaşasalardı benim de vegan olabilmek için bir fırsatım ya da şansım olmazdı. Vegan bir adadan uzak yaşamak karşılaşmayı tercih etmeyeceğim ikilemlerle karşı karşıya olmam anlamına geliyor. Satın aldığım reçeteli ilaçlar hayvanlar üzerinde test edilmekte ve hayvansal bağlayıcı maddeler içermekte. Bunu rahatsız edici buluyorum ve keşke farklı olsaydı diye düşünüyorum.

Bununla birlikte, aynı zamanda bitkisel ürünler tüketerek hayvanlara uygulanan en büyük zulmün destekleyicisi olmaktan kaçındığım için minnettarım. Vegan olduğum için mükemmel olduğumu asla iddia etmem ancak hayatım yedi yıl öncesine kıyasla çok daha huzurlu.

— SONUÇ —

Bu kitabı yazarken aklımda çoğunlukla bir grup navegan vardı. Bunun bir neticesi olarak her bölümde sorulan soruları yanıtlarken kendi öyküm ve deneyimimin yanı sıra yardımcı olabilecek bilgi ve kanıtları da ekledim. Bununla birlikte okurlarımın bazıları halihazırda vegan olabilirler ve kitabımı benzer sorulara muhatap olurlarsa neler söyleyeceklerine (ya da söylemeyecekleri) karar vermek için okumuş olabilirler.

Neden İnsanlar Veganlara Çok Fazla Soru Soruyorlar?

Yeni bir vegana arkadaşlar, aile ve hattâ yabancıardan gelen sorular kimi zaman saygısızca ya da kibirli gelebilir ve hiç gündeme getirilmeyen kocaman bir cevabı ortaya çıkarabilir: Neden naveganlar bana veganlık hakkında ahlâk, felsefe ve beslenmeye dair zor sorular soruyorlar? Neden beni değerlerimi yansıtan bir biçimde sürdürdüğüm yaşamımı savunmak zorunda bırakıyorlar? Bu sonuç bölümünde veganlardan gelen bu soruların altında yatan endişeden bahsedeceğim. Bu soruların hayvan hakları ve veganlığın geleceği için olumlu gelişmelere işaret ettiğini düşünüyorum.

Yedi yıldan daha kısa bir süre önce vegan olduğum sıralarda ben de neden bu tercihi yaptığım hakkında pek çok kişi tarafından yönlendirilen sorulara muhatap olmuşum. Bir restoranda yemek

siparişi verdiğimde insanlar sadece dana eti ve tavuk değil; balık, süt ürünleri ve yumurtadan da uzak durduğuma dikkat ediyorlardı. Ben veganlıktan söz etmeden önce bile bu yeni tutumum herkes için bariz bir durumdu.

Sıklıkla duyduğum sorulardan biri sağlık nedenleriyle mi yoksa etik sebeplerle mi vegan olduğumdu. "Etik nedenlerle" diye cevapladığım zaman bunu pek çok soru takip ediyordu. Neden bitkileri yemenin normal olduğunu düşünüyordum? Canım biftek veya pastırma çekmiyor muydu? Hayvanların birbirlerini yemeleri hakkında ne düşünüyordum? Süt ürünleri ve yumurtayla ilgili sorun neydi? Amerikan yerlilerinin yedikleri hayvanlara teşekkür ediyor olmalarına hayran değil miydim?

Bu türden sorulara verdiğim ilk tepki savunma olmuştu. Soruyu soran kişi "Neden hayvansal ürünler yemeyi tercih ediyorsunuz?" sorusunu değil cevaplamak, aklına bile getirmezken ben neden hayvansal ürünleri tüketmemeye kararına gerekçe göstermek zorunda kalıyordum? Bir keresinde üç yaşındaki kızım duruma el attı ve arkadaşının annesine şu soruyu yöneltti: "Neden et ve yumurta yiyorsunuz?" Arkadaşının annesinin kafası karışmış görünüyordu, sonra gülümsedi ve soruyu şöyle yanıtladı: "Sanırım vegan olmadığım için."

O sırada dilimi ısırıp şu cevabı vermemek için kendimi tuttum: "Bu aslında bir yanıt değil; sadece soruyu, bildiren bir formda yeniden ifade etmek. 'Neden vegan değilsiniz?' 'Çünkü vegan değilim.' " Bir arkadaşımı bu şekilde çapraz sorguya çekemezdim; bununla birlikte zeki ve bilgili bir yetişkinin yeni yürümeye başlayan bir çocuğun sorduğu bu kolay soruya bir cevabının olmaması gerçeği beni çok etkiledi. Bu deneyim kibarca yapılan konuşmalarda bile bu sorunun ne kadar nadiren sorulduğunu ortaya koyuyordu.

Pek çok vegan gibi ben de tercihim hakkında sıkça sorulan soruları şaşırıcı, bazen de sinir bozucu buluyordum. "Ya cevap veremezsem?" diye dertleniyordum. Bu arkadaşımı vegan olmaya ikna etmek için tek şansım, bunu yapamadığımda başarısızlığa uğradığımı mı hissedeceğim? Her an sorgulanmaya hazır olmak bana karşı haksızlık değil mi?

Bununla birlikte zaman içinde, zor soruları yükten çok hediye olarak görmeye başladım. Birisi bana veganlık hakkında soru

sorarsa, bu onun değişik bir şey yaptığını fark ettiği ve benim çevremdeki âdetlerden nasıl ve neden uzaklaştığımı merak ettiği anlamına geliyor. Yemeğimizi paylaştığımız insanlarla ortak pek çok şeyimiz olduğundan, veganları diğerlerinden ayıran tek şey -menüden ne sipariş ettiğimiz- doğal olarak yanımızda oturanların dikkatini çekiyor ve tartışmayı davet ediyor.

Klişelerle Karşılaşma Korkusu

Bu kitapta tartışılan sorulardan birini duyan bir veganın saçlarının diken diken olmasının sebebi, sadece daha önce soruyu cevaplamak değil aynı zamanda arkadaşlarının veganlar hakkında muhtemelen geliştirdikleri olumsuz klişeleri de yok etmek zorunda kalmış olmasıdır. Claude Steele'in müthiş ve bir o kadar da önemli kitabı *Whistling Vivaldi*'de⁵⁰⁰ ileri sürdüğü gibi, insanların basmakalıp fikirlerini onaylama kaygısı (Steele bunu "klişelerle karşılaşma korkusu" olarak adlandırmaktadır.) biz veganları beklenen düşünce sürecini tümüyle dikkatli ve etkili biçimde gerçekleştirmekten alıkoyabilir. Eğer "Bu insanın beni 'kızgın vegan' ya da 'kendini beğenmiş vegan' veya 'fedakâr, münzevi vegan' ya da "insanları sevmeyen vegan' olarak algılamasını istemiyorum," gibi düşüncelerle dikkatim dağılmışsa, o zaman sorduğu sorulara doğru ve tam cevaplar vermek için dikkatimi toplamam zor olacaktır.

Veganların bunun gibi klişelerle karşılaştıklarında pek çok insanın aslında veganlar hakkında hemen hiçbir şey bilmediğini ve bize soru sorarken aslında yeni bir şeyler öğrenmeyi umduğunu hatırd tutmaları iyi olacaktır. Veganlar hakkında olumsuz klişeler mevcut olsa da, sanırım farklı, arkadaş canlısı ve içten insanlar olarak bu türden kalıpları çoktan yıkmaya başladık ve etrafımızdaki insanlar vegan olduğumuzu bile öğrenmeden önce bizi bu yönlerimizle tanıdılar.

Navegan insanların bakış açısından, bir veganla yemek yediğini fark etmek kafa karıştırıcı olabilir. Aynı şekilde her hâliyle "tıpkı bizim gibi" olan yemek arkadaşının alışılmamış ve belki de iftiraya uğramış bir kültürden geldiğini öğrenmek veya komşusunun vegan olduğunu fark etmek, karşı tarafla ilgili sorulan

sorulara ilham verebilir. Bu bir tür "Veganlar Hakkında Bilmek İsteddiğiniz Ancak Sormaya Korktuğunuz Her Şey" anıdır. Sorular, paylaşma ve bağ kurma fırsatı verirler. Bu bilginin ışığında, sorgulandığınızı hissettiren şeyi tekrar değerlendirebilir ve bunun aslında bağ kurmak için bir çağrı olduğu ve bu haliyle azınlık bakış açımızı paylaşarak karşı tarafla daha da yakınlaşabileceğimiz çıkarımını yapabiliriz.

Veganlar vegan olmayan arkadaşlarına nadiren "Neden hayvansal ürünler yiyorsun?" diye sorarlar. Bununla birlikte naveganın bakış açısından, veganın sadece hayvansal içeriği olmayan bir yemek sipariş etmesi bile doğrudan soru sormasına benzer türden hisler uyandırabilir. Vegan bitkisel içerikli bir yemek sipariş ederek vegan olduğunu aşikâr hale getirdiğinde, navegan biftek, peynirli makarna ya da omlet sipariş etmesinin hayvansal ürünleri tüketme kararı anlamına geldiğinin farkına varır.

Daha öncesinde tat alma duyusuyla yönlendirilen ve önemsiz bir tercih gibi görünen bir karar şimdi başka bir şekil almıştır: İma edilen ahlâkî bir fikir. Bu dönüşüm hoş karşılanmayabilir ve rahatsız edici olabilir. Veganlar naveganların "Neden?" sorusu karşısında ne kadar savunmada hissediyorlarsa, naveganlar da veganlar bitkisel yiyecekler sipariş ettiklerinde aynı şekilde hissedebilirler. Bu da tercihin, etik ya da sağlık, hangi gerekçe ile yapıldığı üzerine sorulan izleyen alışıldık soruyu açıklamaya yardımcı olabilir. Ahlâkî gerekçelerle yapılan bir tercih üstü kapalı bir biçimde, farklı bir tercih yapmanın etik anlamda doğruluğunu sorgular.

Bir başka deyişle bir kişinin davranışının etik anlamda gerekçelendirildiğini tespit etmek, dinleyen kişinin yargılandığına dair kuşkusunu tetikleyebilir ve bu kuşku da kendiliğinden bir savunma meydana getirebilir. Yargılandığına dair kaygı, 5. Bölüm'de tartışılan "Ben cheeseburger söylesem senin için sakıncası olur mu?" sorusunu açıklamaya da yardımcı olabilir. Bu soruyu sorarken kişi, belki de, restoranlarda sıradan bir biçimde sipariş ettiği türden bir yiyeceği sipariş etme kararının birlikte yemek yediği insanı ne kadar kızdırdığı veya incittiğini ölçmeye çalışmaktadır.

Veganlıkla ahlâkın arasındaki bağlantı bilinen bir gerçek olduğu için bu tepki anlaşılabilir. Bunun tersine birlikte yemeğe gittiğiniz birinin "Mercimek çorbası sipariş ettiğini gördüm. Mercimek

yerine domates çorbası sipariş etsem seni incitmiş olur muyum?" diye sorması pek olası değildir. Bir vegana hayvansal ürün içeren bir yiyeceği sipariş edip etmemek hakkında soru yöneltmek, vegan bir seçeneğin, mercimeği domatese veya Hint yemeğini Çin yemeğine ya da çikolatalı dondurmaya kaymaklı dondurmaya tercih etmekten hayli farklı olduğunu kabul etmektir. Bu fark, veganların "Sence sakıncası var mı?" sorusuna geçerli bir cevap bulmayı neden zor bulduklarını anlamaya yardımcı olur.

Değerli Bir Fırsat

Savunuculuk potansiyelinden bağımsız olarak, pek çok naveganın soruları açık fikirlilikle merak etmesinden kaynaklanmaktadır. Meraka odaklanır ve kuşku ile savunuculuğu diğer tarafa ayırabilirsek, birbirimizle üretken bir iletişim kurabiliriz. Veganlık ve hayvan hakları ile ilgili sistemli olarak düşünme şansı ya da ortamı pek bulamamış bir kişi, veganların hayvansal proteinin insan sağlığındaki rolü ya da süt ürünleri, kalsiyum ve osteoporoz arasındaki ilişki hakkında söyleceklerini duymakla ilgileniyor olabilir.

Pek çoğumuz -vegan ya da navegan benzer şekilde- süt içmenin ya da balık yemenin "önemli" ya da yararlı olduğunu duymuştur ve bu yiyeceklerden uzak duran biriyle karşılaştığımızda doğal olarak bunu neden ve nasıl yaptıklarını merak ederiz. Bu soru veganlara beslenme ile ilgili değerli bilgiler paylaşma şansı verir.

Sağlıkla ilgili soruların yanı sıra, hayvansal ürünler tüketmeye alışkın insanlar muhtemelen vegan olmanın hayatın en büyük zevklerinden biri olan beslenme mutluluğundan "yoksun bırakacağını" düşünürler. Et, süt ürünleri ve yumurtayı mutfak ile ilgili ulaşılabilecek nihai zevkin üç tarafı mimarı olarak ele alan bir dünyada, pek çok naveganın milyonlarca insanın bitkisel bazlı mutfağın çeşitlilik ve lezzetlerini gerçekten harikulâde bulduğu hakkında hiç fikri yoktur. Naveganlar vegan mutfağın sayısız lezzetlerinden birini denediklerinde, "Bunun vegan olmasına imkân yok!" şeklindeki kuşku dolu tepkiyle sıkça karşılaşılır. Böylece "tatsızlık" ya da "can çekmesi" ile ilgili yöneltilen bir soru, vegan

yiyeceklerin hayvansal ürünlerle yapılmış benzerlerinden daha az lezzetli ve tatmin edici olduğuna dair anlaşılabilir fakat doğru olmayan endişeyi gidermek için bir fırsat yaratır.

Elbette bazı konular etiğe mahsustur ve onlar doğaları gereği düşmanca gelebilir. Yine de öyle gelmesi gerekmez. İnsanları bir veganın proteinini ve kalsiyumunu nereden aldığına dair sorular sormaya iten merak aynı şekilde vegan bir bireyin içinde yer aldığı toplumla paylaştığı diğer değerlerle veganlığı nasıl uzlaştırabilirdiğine dair sorulara da yol açabilir.

Diğer değerler din ya da yaratılış hiyerarşisini içeriyor olabilir. Aynı zamanda kürtaj ve bitki yaşamının tüketimine yönelik yasal olarak izin verilen ölümlerle ilgili fikirleri de içerebilir. Ayrıca bir aslan bir ceylanı ya da bir tilki bir tavşanı yakaladığında "normal" gibi görünen davranışlarla ilgili bir görüş de içermesi olasıdır. Buna ek olarak değişik kültürlerle ilgili artan farkındalık ve duyarlılık önemli ve hemfikir olunan bir değeri öne çıkarmaktadır: yerli kültürlerle ve onların mensuplarının avlanma ve diğer şekillerde hayvan öldürülmesi ve tüketilmesini içeren ve uzun zamandır mevcudiyetini koruyan ritüellerine duyulan saygı.

Bu nedenle veganlar Tanrı'nın insanları yüceltmesi, kürtaj, diğer hayvanların doğal davranışları ve Amerika yerlilerinin avlanma âdetleri gibi konularla ilgili sorulacak sorulara hazır olmalı ve bunları memnuniyetle yanıtlamalıdır. Tüm bu sorular vegan bireye etik dünya görüşünün etrafındaki insanların ve özellikle o an konuştuğu insanın sahip olduğu görüş kadar kapsayıcı olduğunu açıklaması için mükemmel bir fırsat verir. Böylelikle parçası olduğu toplumun değerli bulduğu her şeyi reddetmediği hususunda arkadaşının güvenini tazeleyebilir. Dindar ya da seküler olmaya, kürtajda yaşamdan ya da tercihten yana olmaya, aslan ya da kaplanlara karşı hiçbir garezi olmaksızın bir doğa aşığı olmaya ve yerli halkların yaşam biçimlerine kültürel anlamda duyarlı bir birey olmaya devam edebilir.

Bu türden sorularla karşılaşan bir vegan kendi duruşunu savunmak için savlar öne sürmek yerine, içinde bulunduğu toplumdaki ortak fikir ve önceliklere de yer açan ve hayatlarımıza değer veren kolay ve anlaşılır bir anlatı sunabilir.

Diğer sorular eksik bilgiye dayalı ve veganlık karşısına sezgi yoluyla öğrenilmiş yanıtlar biçimindedir. "Hayvanlar zaten ölü de-

giller mi?" sorusu bir süpermarketin karakterini yansıtmaktadır. Bu marketteki tüketicinin üretim süreciyle doğrudan etkileşimi çok azdır ve bu nedenle tüketici talebini karşılamak için hayvanlara ne olması gerektiğiyle eyleminin doğrudan bir bağlantısı yokmuş gibi hisseder. Bir hamburger, bir dilim pizza veya sahanda yumurta yemek şiddete katılıyormuş gibi bir "his" vermez; çünkü olaydan sonra gerçekleşiyor gibidir.

Timothy Pachirat, çağdaş mezbahaları ifşa eden dikkat çekici kitabı *Every Twelve Seconds*'da, süregelen varlığı, talebini karşıladığı toplumdaki sözel ve duygusal anlamda gizli kalmasına bağlı olan mezbahaları tartışır. Bu gizlilik bir paket bonfilenin (ya da başka bir hayvansal ürünün) bir avuç çilekten daha fazla şiddet içermiyormuş gibi görünmesine yol açar. Birisi bizi sorguladığı zaman gizlenmiş bu gerçeği gün ışığına çıkarma ve dinleyicilerimizin diğer kaynaklardan zaten bildiği arz ile talep arasındaki ilişkiyi ifşa etme şansımız olur.

Aynı psikolojik gizlilik insanlara, "insancıl bir şekilde yetiştirilmiş" ve "insancıl bir şekilde kesilmiş" hayvanların ve hayvansal ürünlerin mevcut olduğunu düşünme izni verir. Bu durumda "insancıl" sözcüğünün kullanımı, katledilen hayvanların çığlık ve haykırışlarını anlaşılabilir hale getirmeyi başarır. Dr Jeffrey Masson eğlenceli bir videoda⁵⁰¹ restoranında kuzu da dâhil olmak üzere servis ettiği her yemeğin geçmişte güzel bir hayatı olduğunu iddia eden Alice Waters'a cevap verir. "Bir dakika Alice yalancısı... Birkaç hafta yaşamış bir bireyin iyi bir yaşam sürdürdüğünü nasıl söyleyebilirsin?"⁵⁰² Yanlış etik varsayımlara inanmayı çoktan bırakmış güvenilir bir arkadaşla bir diyalog başlattığımızda, bu varsayımları sorgulamak ve nihayetinde reddetmek çok daha fazla kolaylaşır.

Bir kişinin neden vejetaryen değil de vegan olmayı tercih edeceği konusunun ise çok ihtiyaç duyulan, ancak pek az haberdar olunan bilgiye aşırı derecede gereksinimi vardır. Pek çoğumuz için "ortadaki" pozisyonun bir cazibesi vardır. Herhangi bir konuda "uçta" olmamayı tercih eder, ılımlılığı benimsemeye meyilli oluruz. Bu içgüdü sıklıkla mantıklı bir tercihtir, çünkü akla "Goldilocks" prensibini getirir: "çok sıcak", "çok soğuk", "çok katı" ya da "çok yumuşak"tan çok "tam kıvamında"yı tercih etmemiz gerektiğine dair fikir.

Ancak bu iki uç noktadan biri tüm insan davranışlarının organize olduğu görüntünün neredeyse tamamını kapsadığında ortaya bir sorun çıkar. Bir Goldilocks benzetmesi olarak, bir evde pişirilen üç yulaf lapasının ısılarının sırayla 182 derece, 126 derece ve 71 derece olduğunu hayal edin.³⁰³ Bu örnekte en soğuk lapanın “uygun” derecede olduğu görülür. Bu örnekte ortadakini seçme durumunda Goldilock’un dili fena halde yanacaktır.

Bu durumda süt üretim sürecine yabancı olan insanlar açısından et yemeyi reddetmekle birlikte bu ürünleri tüketmek “uygun” gibi görünebilir. Çünkü buldukları nokta her iki yönde aşırıktan uzak, güvenli bir noktadır. Taze et üretmek için birisinin duyarlı bir bireyi katletmiş olma gerekliliği, güzelce gizlenmiş olsa da açık bir gerçektir. Diğer yandan süt ürünleri ve yumurta zararsız ve masum ürünler gibi görünmektedir.

Bir navegan vegana, neden vejetaryen olmanın ötesine geçmeyi tercih ettiğine dair bir soru yönelttiğinde, bu soru vegan bireye, hayvan etinin yumurtadan uzak *gibi görüldüğünü*, bu nedenle de vejetaryen olmanın cazip geldiğini anlatmak için bir fırsat verir. Çoğu vegan birey vegan olmadan önce vejetaryen olmuştur ve bunun, bir tarafta hayvanlardan gelen yiyecekler, diğer yanda ise yemeğin *kendisi olan* hayvanlara dair bariz ayırım gibi bir gerekçesi vardır.

Bununla birlikte, etik nedenlerle vegan olmuş bir kişi görünüşte mantıklı gibi görünen ve hayvansal ürünler arasında sezgisel biçimde yapılan bu ayırımın gerçekte hiç de doğru olmadığını açıklayabilir. Endüstriyel bir çiftlikten ya da bir aile çiftliğinden süt ürünleri ve yumurta alıp tüketmenin, inek ya da tavuk eti yemek kadar ineklerin ve tavukların sakatlanmasını ve öldürülmesini gerektirdiğini ve bu eylemleri desteklediğini anlatabilir. Gerçekten de bunlara ek olarak, süt ürünleri tüketimi, yeni doğan buzağların her seferinde feryat eden annelerinden alınmaları gibi bir zulmü de destekler.

Bu gerçekleri anlamak, vejetaryenliğin bir işletme aracılığıyla ineklere ve tavuklara zarar vermek ve onları öldürmekle, diğer işletme aracılığıyla ineklere ve tavuklara zarar vermek ve onları öldürmek arasında hayalî bir çizgi çizdiğini kavramak anlamına gelmektedir. Bu kavrayış idrak edildiğinde navegan, vejetaryenliği “ılımlı” ya da “tam ölçüsünde” etik bir tercih olarak tanımlama-

nın neden doğru olmayabileceğini anlayabilir.

Bir başka benzetmeyi ele alalım; bu da kadın haklarını içeriyor olsun. Cinsel şiddete karşı sürdürülen kavgada elde edilen gelişmeyi değerlendirelim. Sadece birkaç on yıl önce de, hayatlarındaki kadınlara son derece değer veren pek çok insan tecavüzü yasaklayıp cezalandırmaya yürekten inanmaktaydı. Yine de tecavüz tanımlarına evli çiftlerin rıza dışı cinsel birliktelikleri girmiyordu.³⁰⁴

Bu durumda “ılımlı” olarak tanımladıkları tavrı benimsiyor gibiydiler: tanımadıkları kadınlarla zorla cinsel ilişkiye giren erkeklerin neden olduğu tecavüzü yasaklama ve yasal olarak evli oldukları kadınlara yönelik kocaların uyguladığı kabul edilebilir türden tecavüze izin verme. Artık biliyoruz ki tecavüzün asla bahanesi olamaz; yanlış erkekler yanlış kadınlara tecavüz ettiği için değil, herkesin arzu etmediği cinsel bir ihlâli reddetmeye kayıtsız şartsız hakkı olduğu için.

Bazı teorisyenlerin³⁰⁵ yaptığı gibi, hayvan eti tüketimine karşı olmak ve bir yandan da süt ürünleri ve yumurta tüketimini onaylamak ya da göz yummak, bir erkeğin yabancı bir kadına tecavüz etmesine karşı olmak ve diğer yandan da kendi eşine tecavüzünü onaylamaktan pek de farklı değildir. Eğer sorun şiddet ve ihlâl ise o zaman çözüm farklı kurbanlara karşı uygulanan farklı bir yöntem ya da şiddet değil, barış ve saygıdır.

Geriye kalan sorular iki karşıt senaryo önerir: Öncelikle, şayet veganlar başarılı olurlarsa o zaman nihayetinde hiç evcil hayvan olmayacak mıdır ve bu durum hayvanların açısından tercih edilmeyen bir durum yaratmayacak mıdır? İkinci olarak da, sorgulayan kişi, hiç kimse “mükemmel vegan” olamayacağına göre, veganlık girişiminin tamamı anlamsız ve başarısız olmaya mahkûm mudur, diye merak eder.

Bazı açılardan bu sorular birbirleriyle iç içedir. Şayet vegan olmak evcil hayvan türlerinin sömürülme ve katledilme düzenine bir engel yaratamayacaksa, o zaman bu türlerin yok olmasına dair dertlenmeye de hiç gerek yoktur. Ayrıca eğer dünyadaki evcil hayvanlar yok olursa, o zaman tüm insanların “mükemmel” vegan olmaya özenmeleri de daha kolay olacaktır. Mezbahaların araba lastiklerinden toplu taşımadaki koltuklara dek uzanan yan ürünlerinden kaçınıldığında dünyanın vegan olmasını zorlaştırı-

cak bir engel kalmayacaktır.

Bu iki sorunun temel dayanaklarındaki tutarsızlıklardan bağımsız olarak, her ikisini de açıklamaya ve arkalarında yatan varsayımları irdelemeye çalıştım.

Evcil türleri artık çoğaltmayarak onlara “zarar veriyor” olup olmayacağıma dair soruya, acı ve ölümü, mutluluk ve huzuru deneyimleyenlerin DNA değil, hayvan bireyler olduğuna dikkat çektim. Türü tükenenin ise DNA olduğunu vurguladım. Evcil hayvanlar onları kullanmamızı kolaylaştıran şekillerde çoğaltılmışlardır; ancak sahip oldukları özellikler her ne kadar bizim işimize yarasa da, bu dünyada onların mutlu mesut yaşamalarını kolaylaştıracak cinste değildirler. Burada bizimle birlikte olduklarına göre, onlara bakmak ve onlara zarar vermekten vazgeçmek bizim mecburiyetimizdir; ayrıca onları daha fazla çoğaltma zorunluluğumuz yoktur. Özellikle yaptıkları her doğumun onlara büyük acı verdiğini ve insanlar gibi diğer yırtıcı hayvanların da düşmanları olduğunu dikkate aldığımız zaman...

Bize bağımlı olan çiftlik hayvanlarını “korumak”; yaşam alanları hayvan ve hayvan yemi yetiştirmek için çiftlik arazisi haline getirilen hayvanları öldürmeyi ve hattâ kimi zaman soylarının tükenmesini de içermektedir. Bir bireyin güven ve huzur içinde yaşamasıyla türlerin hayatta kalması ve gelişebilmesini karıştırmaktan kaçınmamızı istiyorum. Birinci seçenekte bir bireyin yaşamının kendi bakış açısına göre “daha iyi” ya da “daha kötü” olması; diğer seçenekte ise türün sayısal anlamda büyümesinin yaşadığı azabı yansıtması söz konusudur. Tıpkı evcil çiftlik hayvanlarının travma içerisinde doğması ve büyümesi ve daha olgunluğa bile ulaşmadan katledilmesi gibi...

“Neden dert edeyim ki?” konusuyla ilgili hiç kimsenin hayatın hiçbir alanında mükemmeliyete ulaşamayacağını, fakat bunun pes etmek için bir neden olamayacağını öne sürdüm. Veganlığın özünde insanlara yaşadıkları dünyada aktif bir rol sahibi olmaları, bunu yaparken de eş zamanlı olarak hayvanlara karşı uygulanan şiddete doğrudan dahil olmayı ve her yana yayılmış formlarına dâhil olmayı reddederek, yırtıcılık yerine şefkati seçmeleri için yapılan olumlu bir çağrı bulunmaktadır.

Bu daveti kabul eden her kişinin çevresindeki insanlar üzerinden bir etkisi olur ve bu kişi onlara daha önce ihmal edilen ya

da hafife alınan konular üzerinde tekrar düşünmeleri için ilham kaynağı olur. İnsanlar bunu yaparak "çiftlik hayvanları" yetiştiriciliğinin özünde var olan eziyet ve ölüme yönelik talebi azaltırlar. Bu değişim piyasayı da değiştirir ve veganlığın herkes için giderek daha kolay olacağı "erdemli bir ortam" yaratır. Eğer geçmişte herkes bilinçli bir biçimde barışçıl ve şefkatli bir yol takip etme tercihi yapan bireylerin seçiminin gücünden kuşku duymuş olsaydı, köleliği reddeden hümanizm ve insan hakları hareketleri hiçbir şekilde yol kat edemezlerdi.

Veganların iyi bildiği gibi, ".....'nu dikkate alacak olursak, neden vegansın?" gibi karşıma çıkacak her soruyu cevaplayamam. Etik nedenlerle vegan olmuş her birey gibi hikâyemi anlatabilirim ve bizim de çok uzak olmayan bir geçmişte navegan bir yaşamımız olduğunu; fakat hayatımızı ölçülemez biçimde iyi yöne doğru değiştiren bir şeyler öğrendiğimizi söyleyebilirim. İnsanların hayatlarında dikkat çeken değişimler yapabileceklerine dair inancımız, bizim bunları gerçekleştirebilmemiz yüzündendir ve biz diğer insanlardan ne daha "iyi", ne daha "iradeli", ne de daha "erdemliyiz".

Vegan olmadan çok süre önce onayladığımız tüm yaşayan, hissedilen canlılara yönelik etiğe dair değerlerin en iyi şekilde; mutfaklarımızdan, dolaplarımızdan ve hayatlarımızdan şiddeti elimizden geldiğince çıkardığımızda hayata geçtiğini keşfettik. Zaman ilerledikçe her birimiz öğrenmeye devam ediyor ve davranışlarımızı buna göre ayarlamaya gayret ediyoruz. Umuyorum ki kendi düşüncelerimi, veganlık hakkında duyduğum alışılmış sorulara verdiğim cevapları paylaşarak diğer veganlara ve dünyada hüküm sürecektir daha büyük bir barışa doğru yolculuğa çıkıp ileride vegan olacaklara yardımım olur.

— TEŞEKKÜR —

Michael C. Dorf, Taimie Bryant, Jonathan Balcombe, Harold Brown, David Cassuto, Melanie Joy, Jeffrey Masson, Alan Scheller-Wolf, Steven H. Shiffrin, Ronald K.L. Collins ve Lui Chiesa'ya son derece yardımcı yorumları, geri bildirimleri ve düzeltme önerileri için minnettar olduğumu bildirmek isterim. Ayrıca Cornell Hukuk Fakültesi kütüphane sorumlusu Matthew M. Morrison'a ve itinalı çalışmaları, titiz araştırmaları ve düzenleme önerileriyle bu kitabın ilerlemesini sağlayan araştırma asistanları Sarah Hack, Antonio Haynes, Danny Fischler, Meghan Bowman, Ian Brekke, Temidayo Aganga-Williams, J.R. Rothstein, Judah Druck, Divya Rao, Aaron Fraizer, Lucas McNamara, Melissa Cabrera, Robert Jerry ve L. Sheldon Clark'a borçluyum. Son fakat aynı derecede önemli olarak, Lantern Yayınevi'nden editörüm Wendy Lee'ye uzman editoryal geri bildirimleri, Nancy Rosenfeld'e bu kitap için Lantern'de yer verdiği, Lantern'den Kara Davis ve Eric Charles Lindstrom'a kapak düzenlemesinin tasarım ve geliştirmesindeki yardımları için teşekkür ediyorum.

— DİPNOTLAR —

- 1 Tiffany Hsu, *More Vegans, Vegetarians Fuel Meatless Market. Soy Burger Anyone?*, L.A. TIMES (Mar. 20, 2012, 9:53 AM), <http://www.latimes.com/business/money/la-fi-mo-meatless-vegans-vegetarians-20120320,0,3945988.story>.
- 2 Bkz. T. COLIN CAMPBELL & THOMAS M. CAMPBELL II, *Çin Mucizesi* (Martı Yayınları) 2010
- 3 FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS, *LIVESTOCK'S LONG SHADOW: ENVIRONMENTAL ISSUES AND OPTIONS* 267 (2006).
- 4 Robert Goodland & Jeff Anhang, *Livestock and Climate Change: What if the Key Actors in Climate Change are Cows, Pigs, and Chickens?*, WORLD WATCH, Kasım/ Aralık 2009, Sf. 10, 15-19.
- 5 EDGAR G. HERTWICH VE DİĞERLERİ, UNITED NATIONS ENVIRONMENT PROGRAMME, *ASSESSING THE ENVIRONMENTAL IMPACTS OF CONSUMPTION AND PRODUCTION: PRIORITY PRODUCTS AND MATERIALS: A REPORT OF THE WORKING GROUP ON THE ENVIRONMENTAL IMPACTS OF PRODUCTS AND MATERIALS TO THE INTERNATIONAL PANEL FOR SUSTAINABLE RESOURCE MANAGEMENT* (2010) 12, 72, 78-82. <http://www.unep.org/resourcepanel/Publications/PriorityProducts/tabid/56053/Default.aspx>.
- 6 Her ne kadar insanlar alışageldik biçimde insan dışı hayvanları "şu", "bu" olarak gönderme yapıyorlarsa da, ben onlara "o" demeyi tercih ediyorum (Ç.N. İngilizce de üçüncü tekil kişiler kadın, erkek ve cansız obje ya da hayvan olarak üçe ayrılır.) Bunu yaparken insan dışı hayvanların cansız nesnelere çok bilinç sahibi canlılar olduklarına, dünyayı deneyimleyebileceklerine gönderme yapıyorum.
- 7 Bkz. *ömr.*, THE ENCYCLOPEDIA OF APPLIED ANIMAL BEHAVIOUR AND WELFARE 639 (Daniel S. Mills ve diğerleri, editörler, 2010); JOHN WEBSTER, UNDERSTANDING THE DAIRY COW 114 (2d ed., 1993).
- 8 Bkz. HUMANE SOCIETY OF THE U.S., AN HSUS REPORT: THE WELFARE OF ANIMALS IN THE VEAL INDUSTRY (2012), available at <http://www.hu->

- manesociety.org/assets/pdfs/farm/hsus-the-welfare-of-animals-in-the-veal-industry.pdf.
- 9 Bkz. *id.* at 3; *Dairy Cows Fact Sheet*, ANIMALS AUSTRALIA, <http://www.animalsaustralia.org/documents/factsheets/DairyCowsFactSheet.pdf> (son ziyaret Oct. 3, 2012).
- 10 Bkz. *The Dairy Industry*, PETA.ORG, <http://www.peta.org/issues/animals-used-forfood/dairy-industry.aspx> (son ziyaret Oct. 9, 2012).
- 11 Bkz. Jennifer Welsh, *Hens Feel for Their Chicks' Discomfort*, LIVE SCI. (Mar. 9, 2011), <http://www.livescience.com/13135-hens-show-empathy-chicks.html>.
- 12 Bkz. PEACEABLE KINGDOM: THE JOURNEY HOME (Tribe of Heart 2009), *kıp* http://www.peaceablekingdomfilm.org/pk_videos_english.htm. adresinde izlenebilir
- 13 Bkz. Marion Rumpf & Barbara Tzschentke, *Perinatal Acoustic Communication in Birds: Why Do Birds Vocalize in the Egg?*, 3 OPEN ORNITHOLOGY J. 141 (2010), <http://www.benthamscience.com/open/tooenij/articles/V003/S10124TOOENIJ/141TOOENIJ.pdf>.
- 14 Bkz. HUMANE SOCIETY OF THE U.S., AN HSUS REPORT: THE WELFARE OF ANIMALS IN THE EGG INDUSTRY I (2009), http://www.humanesociety.org/assets/pdfs/farm/welfare_egg.pdf. Adresinde mevcuttur.
- 15 Bkz., *örn.*, *Hens from the Egg Industry*, ANIMALPLACE.ORG, <http://animalplace.org/animal-care.html> (son ziyaret Oct. 9, 2012).
- 16 Bkz. ERIK MARCUS, VEGAN: THE NEW ETHICS OF EATING 102-03 (2. basım 2000).
- 17 Bkz. HSUS REPORT (ANIMALS IN THE EGG INDUSTRY), yukarıda geçen not 14, at 1; Vegetarian Society, *Fact Sheets: Cattle*, VEGSOC.ORG, <http://www.vegsoc.org/page.aspx?pid=556> (en son Feb. 2010'da güncellendi).
- 18 Bkz., *örn.*, *The Emotional World of Farm Animals* (EarthViews Productions, KQED-TV, San Francisco television broadcast Ekim, 2004), <http://video.google.com/videoplay?docid=8312987796490958256#de> izlenebilir
- 19 Bkz. MARC BEKOFF, THE EMOTIONAL LIVES OF ANIMALS: A LEADING SCIENTIST EXPLORES ANIMAL JOY, SORROW, AND EMPATHY—AND WHY THEY MATTER I (2007).
- 20 Bkz. ELIZABETH MARSHALL THOMAS, THE HIDDEN LIFE OF DOGS xvii (1996).
- 21 Bkz. GARY FRANCIONE, INTRODUCTION TO ANIMAL RIGHTS: YOUR CHILD OR THE DOG? 2 (2000).
- 22 Bkz. Marc Bekoff, *Animal Passions and Beastly Virtues: Cognitive Ethology as the Unifying Science for Understanding the Subjective, Emotional, Empathic, and Moral Lives of Animals*, 41 ZYGON 71, 75 (2006); VICTORIA BRAITHWAITE, DO FISH FEEL PAIN? (2010).
- 23 CLARE PALMER, ANIMAL ETHICS IN CONTEXT 9 (2010).
- 24 Bkz. Michael J. Murray & Glenn Ross, *Neo-cartesianism and the Problem of Animal Suffering* 23 FAITH & PHIL. 169, 178 (2006); R.G. Frey, *Rights, Interests, Desires and Beliefs*, 16 AM. PHIL. Q. 233, 237 (1979).
- 25 Bkz. IMMANUEL KANT, THE METAPHYSICS OF MORALS 33 (Mary Gregor

- ed., 1996).
- 26 Bkz. ANDREW LINZEY, WHY ANIMAL SUFFERING MATTERS: PHILOSOPHY, THEOLOGY, AND PRACTICAL ETHICS 30 (2009).
- 27 Bkz., örn., Eric Moskowitz, *YouTube Dog Clip Sparks Outrage*, BOSTON GLOBE, Mart 1, 2009, at B.3, http://www.boston.com/news/local/massachusetts/articles/2009/03/01/youtube_dog_clip_sparks_outrage/'de izlenebilir.
- 28 JEREMY BENTHAM, INTRODUCTION TO THE PRINCIPLES OF MORALS AND LEGISLATION 311 (2. Basım 1823).
- 29 Bkz., örn., MARTHA C. NUSSBAUM, FRONTIERS OF JUSTICE: DISABILITY, NATIONALITY, SPECIES MEMBERSHIP 387 (2006).
- 30 HUMPHREY PRIMATE, A DISSERTATION ON THE DUTY OF MERCY AND SIN OF CRUELTY TO BRUTE ANIMALS 7-8 (1776).
- 31 A.g.e. Sf. 13-14
- 32 Jonathan Leake, *The Secret Life of Moody Cows*, SUNDAY TIMES, 27 Şubat 2005, 13. Sf
- 33 JOHN WEBSTER, ANIMAL WELFARE: LIMPING TOWARDS EDEN: A PRACTICAL APPROACH TO REDRESSING THE PROBLEM OF OUR DOMINION OVER THE ANIMALS 50 (2005).
- 34 PETER SINGER, PRACTICAL ETHICS 133 (1993); BENTHAM, yukarıda geçen not 28, at 311.
- 35 Epicurus, *Letter to Menoeceus*. GREEK AND ROMAN PHILOSOPHY AFTER ARISTOTLE: READINGS IN THE HISTORY OF PHILOSOPHY 50'de (Jason L. Saunders ed., 1994).
- 36 Bkz. Kennedy v. Louisiana, 554 U.S. 407 (2008); Coker v. Georgia, 433 U.S. 584 (1977).
- 37 Bkz. JULIAN FRANKLIN, ANIMAL RIGHTS AND MORAL PHILOSOPHY 10 (2005).
- 38 Bkz., örn., Jaime Solano ve diğerleri, *A Note on Behavioral Responses to Brief Cow-calf Separation and Reunion in Cattle (Bos indicus)*, 2 J. VET. BEHAV.: CLINICAL APPLICATIONS & RES. 10, 11 (2007).
- 39 MELANIE JOY, WHY WE LOVE DOGS, EAT PIGS, AND WEAR COWS: AN INTRODUCTION TO CARNISM 61 (2010); Frances C. Flower & Daniel M. Weary, *Effects of Early Separation on the Dairy Cow and Calf: 2. Separation at 1 Day and 2 Weeks After Birth*, 70 APPLIED ANIMAL BEHAV. SCI. 275 (2001).
- 40 Bkz. Anne L. Engh ve diğerleri, *Behavioural and hormonal responses to predation in female chacma baboons (Papio hamadryas ursinus)*, 273 PROC. ROYAL SOC'Y B:BIOL. SCI. 707, 710-11 (2006).
- 41 Humane Methods of Livestock Slaughter Act, 7 U.S.C. §§ 1901-1907 (2006); Ayrıca bkz. Treatment of Live Poultry Before Slaughter, 70 Fed. Reg. 56624 (Sept. 28, 2005).
- 42 Bkz., örn., TIMOTHY PACHIRAT, EVERY TWELVE SECONDS: INDUSTRIALIZED SLAUGHTER AND THE POLITICS OF SIGHT 144-45 (2011); FRANCIONE, yukarıda geçen not 21, at 12.
- 43 Bkz., örn., *The Girl Who Can't Feel Pain*, ABCNEWS.COM (Dec. 9, 2005), <http://>

- abcnews.go.com/GMA/OnCall/story?id=1386322.
- 44 Bkz. örn., Exodus 20:13 (King James); QURAN 17:33 (Saheeh International Translation); WILLIAM BLACKSTONE, *Of Homicide*, in COMMENTARIES ON THE LAWS OF ENGLAND: BOOK THE FOURTH 177 (12. baskı 1795).
- 45 21 Aralık 2009, D2'de, <http://www.nytimes.com/2009/12/22/science/22angi.html>'de izlenebilir
- 46 Bkz. ROD PREECE, SINS OF THE FLESH: A HISTORY OF ETHICAL VEGETARIAN THOUGHT 293 (2008).
- 47 Bkz. NATIONAL INSTITUTES OF HEALTH, UNDERSTANDING THE IMMUNE SYSTEM: HOW IT WORKS 2 (2007), <http://www.niaid.nih.gov/topics/immuneSystem/Documents/theimmunesystem.pdf>'de izlenebilir.
- 48 A.g.e. Sf. 2-3, 42
- 49 Bkz. Mark Bittman, *A Food Manifesto for the Future*, N.Y. TIMES: OPINIONATOR, (1 Şubat 2011, 10:28 PM), <http://opinionator.blogs.nytimes.com/2011/02/01/a-food-manifesto-for-the-future/>; Leo Horrigan ve diğerleri, *How Sustainable Agriculture Can Address the Environmental and Human Health Harms of Industrial Agriculture*, 110 ENV'T HEALTH PERSP. 445 (2002).
- 50 Bkz. HERTWICH VE DİĞERLERİ, UNITED NATIONS ENVIRONMENT PROGRAMME, ASSESSING THE ENVIRONMENT IMPACTS OF CONSUMPTION AND PRODUCTION: PRIORITY PRODUCTS AND MATERIALS 82 (2010), http://www.unep.org/resourcepanel/Portals/24102/PDFs/PriorityProductsAndMaterials_Report.pdf'de izlenebilir.
- 51 Bkz. JONATHAN BALCOMBE, SECOND NATURE: THE INNER LIVES OF ANIMALS 16 (2010).
- 52 Bkz. BALCOMBE, yukarıda geçen not 51, at 137; BEKOFF, yukarıda geçen not 19, at 13; BRAITHWAITE, yukarıda geçen not 22, at 11; LESLEY J. ROGERS, MINDS OF THEIR OWN: THINKING AND AWARENESS IN ANIMALS 20-21 (1997); *Can You Ask a Pig if His Glass is Half Full?*, SCIENCEDAILY.COM, 28 Temmuz 2010, <http://www.sciencedaily.com/releases/2010/07/100727201515.htm>'de izlenebilir.
- 53 Bkz. Charles Stahler, *How Often Do Americans Eat Vegetarian Meals? And How Many Adults in the U.S. Are Vegan?*, 30 VEGETARIAN J., no. 4, 2011 at 10, <http://www.vrg.org/journal/vj2011issue4/VJIssue42011.pdf>'de izlenebilir; Charles Stahler, *How Many Vegetarians Are There?*, 28 VEGETARIAN J., no. 4, 2009 at 12, www.vrg.org/journal/vj2009issue4/Issue%204%202009.pdf'de izlenebilir.
- 54 Bkz., örn., *Vegan-TV, Interview: A Lifelong Vegan*, YOUTUBE (July 29, 2007), <http://www.youtube.com/watch?v=teJSFIYczhQ>.
- 55 Bkz. DANIEL GILBERT, STUMBLING ON HAPPINESS 92, 232 (2006).
- 56 Bkz. A.g.e. Sf. 99.
- 57 Colleen Patrick-Goudreau, *Life After Cheese, Vegetarian Food for Thought: Inspiring a Joyful, Sustainable, Compassionate Diet* (Feb. 26, 2007) (downloaded using iTunes), <http://feeds.feedburner.com/VegetarianFoodForThought>'da izlenebilir.
- 58 Cf. Milton R. Mills, *The Comparative Anatomy of Eating*, VEGSOURCE (21 Kasım 2009), <http://www.vegsource.com/news/2009/11/the-comparative-anat>

tomy-of-eating.html.

59 Bkz. Tara Parker-Pope, *Tasty Vegan Food? Cupcakes Show It Can Be Done*, N.Y. TIMES: WELL (6 Eylül 2010, 17:10), <http://well.blogs.nytimes.com/2010/09/06/tasty-vegan-food-cupcakes-show-it-can-be-done/>.

60 John Pomfret, *Diplomacy in the Operating Room: U.S., Chinese Scientists Cooperate to Unravel Esophageal Cancer*, WASH. POST, 7 Haziran 1998, at A17, <http://www.cicams.ac.cn/epi/washingtonpost.htm>.<http://www.cicams.ac.cn/epi/washingtonpost.htm>. 'de izlenebilir.

61 Bkz. CAMPBELL & CAMPBELL, yukarıda geçen not 2, at 102, 139-40; Caroline Wilbert, *Vegan Diet Good for Type 2 Diabetes: Vegan Diet Beats ADA-Recommended Diet in Lowering Heart Disease Risk*, WEBMD, (1 Ekim 2008), <http://diabetes.webmd.com/news/20081001/vegan-diet-good-type-2-diabetes>.

62 Bkz. Drn., Alexander Stephens, Vice President of the Confederacy, Cornerstone Address at Savannah, Ga., (Mar. 21, 1861); WILLIAM JOHN GRAYSON, THE HIRELING AND THE SLAVE viii (2. basım 1855).

63 CTR. FOR NUTRITION POL'Y & PROMOTION, U.S. DEPT OF AGRIC., THE FOOD GUIDE PYRAMID 1-2 (1992, rev. 1996). <http://www.cnpp.usda.gov/Publications/MyPyramid/OriginalFoodGuidePyramids/FGP/FGPPamphlet.pdf>. 'de izlenebilir.

64 JOEL FUHRMAN, EAT TO LIVE: THE REVOLUTIONARY FORMULA FOR FAST AND SUSTAINED WEIGHT LOSS 138 (2005).

65 A.g.e.

66 A.g.e. Sf. 137-39.

67 Bkz. A.g.e. Sf. 166, 118-119.

68 A.g.e. Sf. 166.

69 A.g.e.

70 Mary Pilon, *Sculpted by Weights and a Strict Vegan Diet*, N.Y. TIMES, 4 Ocak 2012, at B10, <http://www.nytimes.com/2012/01/05/sports/vegans-muscle-their-way-into-bodybuilding.html>. 'de izlenebilir.

71 A.g.e.

72 A.g.e.; Bkz. www.veganbodybuilding.com/forum.

73 Bkz. Pilon, yukarıda geçen not 70; Bkz. also *One Man, One Day, 4,300 Vegan Calories*, N.Y. TIMES, Jan. 5, 2012, available at <http://www.nytimes.com/imagepages/2012/01/05/sports/05vegan-graphic.html?ref=sports>.

74 Bkz. Pilon, yukarıda geçen not 70.

75 Bkz. Stephen Honig, *Osteoporosis: New Treatments and Updates*, BULLETIN OF THE NYU HOSP. FOR JOINT DISEASES 68, 166, (2010); National Osteoporosis Foundation, *Prevalence Report*, NOF.org, <http://www.nof.org/advocacy/resources/prevalencereport> (son ziyaret Oct. 11, 2012).

76 Bkz. Paul Lips, *Epidemiology and Predictors of Fractures Associated With Osteoporosis*, AM. J. MED., 18 Ağustos 1997, 35, 35-45'te.

77 Bkz., Drn., California Milk Processor Board, *About the Brand, GOT MILK?, got-milk.com* (follow "About" hyperlink) (son ziyaret 11 Ekim 2012).

78 FUHRMAN, yukarıda geçen not 64. 88'de.

79 Bkz. CAMPBELL & CAMPBELL, yukarıda geçen not 7, 204-05'te; Anteneh Roba,

- Letter to the Editor, *Dairy: A Re-Evaluation*, 97 J. NAT'L MED. ASS'N 843 (2005).
- Bkz. generally S. Maggi ve diğeri, *Incidence of Hip Fractures in the Elderly: A Cross-National Analysis*, 1 OSTEOPOROSIS INT'L 232, 238 (1991).
- 80 A.g.e. Sf. 86; Ji-Fan Hu ve diğeri, *Dietary Intakes and Urinary Excretion of Calcium and Acids: A Cross-Sectional Study of Women in China*, 58 AM. J. CLIN. NUTR. 398, 401 (1993); Linda K. Massey, *Does Excess Dietary Protein Adversely Affect Bone? Symposium Overview*, 128 J. NUTR. 1048 (Haziran 1998).
- 81 FUHRMAN, yukarıda geçen not 64, sf. 86; Hu ve diğeri, yukarıda geçen not 80, sf. 402.
- 82 Benjamin J. Abelow ve diğeri, *Cross-Cultural Association Between Dietary Animal Protein and Hip Fracture: A Hypothesis*, 50 CALCIFIED TISSUE INT'L 14, 16 (1992) FUHRMAN, yukarıda geçen not 64, , 86'da.
- 83 Bkz. Academy of Nutrition and Dietetics, önceki adı the American Dietetic Association, *Position of the American Dietetic Association: Vegetarian Diets*, 109 J. AMER. DIETETIC ASS'N 1266 (2009), <http://www.eatright.org/Media/content.aspx?id=1233&terms=vegetarian#.UPhofB00V8F>. 'de izlenebilir
- 84 A.g.e. Sf. 1267.
- 85 Bkz. Academy of Nutrition and Dietetics formerly the American Dietetic Association, *Who Are the Academy's Corporate Sponsors?*, EATRIGHT.ORG, <http://www.eatright.org/corporatesponsors/> (son ziyaret 11 Kasım 2012); MARION NESTLE, *FOOD POLITICS: HOW THE FOOD INDUSTRY INFLUENCES NUTRITION AND HEALTH* 126-29 (2002).
- 86 Bkz. BENJAMIN SPOCK & ROBERT NEEDLMAN, *DR. SPOCK'S BABY AND CHILD CARE* 381 (9. Basım 2012); Jane E. Brody, *Final Advice from Dr. Spock: Eat Only All Your Vegetables*, N.Y. TIMES, 20 Haziran 1998, A1'de, <http://www.nytimes.com/1998/06/20/us/final-advice-from-dr-spock-eat-only-all-your-vegetables.html?pagewanted=all&src=pm>. 'de izlenebilir
- 87 Bkz..örn., Kim Willsher, *French Vegans Face Trial After Death of Baby Fed Only on Breast Milk*, GUARDIAN, 30 Mart 2011, 23'te. <http://www.guardian.co.uk/world/2011/mar/29/vegans-trial-death-baby-breast-milk>. 'de izlenebilir.
- 88 Bkz. CAMPBELL & CAMPBELL, yukarıda geçen not 2, 250'de, 327, 328-29; CALDWELL B. ESSELSTYN, JR., *PREVENT AND REVERSE HEART DISEASE* 3 (2008); Pauline W. Chen, *Teaching Doctors About Nutrition and Diet*, N.Y. TIMES (16 Eylül 2010), <http://www.nytimes.com/2010/09/16/health/16chen.html>; Kelly M. Adams ve diğeri, *Nutrition Education in U.S. Medical Schools: Latest Update of a National Survey*, 85 ACAD. MED. 1537, 1538 (2010).
- 89 Bkz. Nina Planck, Op-Ed., *Death By Veganism*, N.Y. TIMES, May 21, 2007, A19'da, <http://www.nytimes.com/2007/05/21/opinion/21planck.html> 'de izlenebilir; ayrıca bkz. Sherry F. Colb, *Death By Ignorance*, DORF ON LAW (22 Mayıs 2007, 7:02), <http://www.dorfonlaw.org/2007/05/death-by-ignorance.html>; John McDougall, *McDougall Reply to New York Times*, DRMCDUGALL.COM (May 21, 2007), <http://www.drmcDougall.com/misc/2007other/nytimes.html>.
- 90 Bkz. *Friends: The One With the Fake Party* (NBC television broadcast 19 Mart 1998); Jessica Carlson, *Natalie Portman Won't Stay Vegan During Pregnancy*, IM-

- PERFECTPARENT.COM (11 Nisan, 2011), <http://www.imperfectparent.com/topics/2011/04/11/natalie-portman-wont-stay-vegan-during-pregnancy/>.
- 91 Bkz. TRUST FOR AMERICA'S HEALTH & ROBERT WOOD JOHNSON FOUNDATION, ISSUE REPORT: F AS IN FAT: HOW OBESITY THREATENS AMERICA'S FUTURE 9, 101-02(2010), <http://healthyamericans.org/reports/obesity2010/Obesity2010Report.pdf>'de izlenebilir; Katherine M. Flegal ve diğ-
gerleri, Prevalence and Trends in Obesity Among US Adults, 1999-2008, 303 J. AM. MED. ASS'N 235, 240 (2010).
- 92 DOUGLAS J. LISLE & ALAN GOLDHAMER, THE PLEASURE TRAP: MASTERING THE HIDDEN FORCE THAT UNDERMINES HEALTH AND HAPPINESS 88-89 (2003).
- 93 Bkz. *id.* 65, 67 sf; Jonathan Wright, *Wild Animals: Overweight Wild Animals*, ALLEXPerts.COM (14 Eylül 2006), <http://en.allexperts.com/q/Wild-Animals-705/Overweight-Wild-Animals.htm>; Alla Katsnelson, *Lab Animals and Pets Face Obesity Epidemic*, SCIENTIFICAMERICAN.COM (Nov. 24, 2010), <http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=lab-animals-and-pets-face-obesity>.
- 94 Bkz. Ass'n for Pet Obesity Prevention, *Fat Pets Getting Fatter According to Latest Survey*, PETOBESITYPREVENTION.COM (23 Eylül 2011), <http://www.petobesityprevention.com/lab-pets-getting-fatter-according-to-latest-survey/>.
- 95 LISLE & GOLDHAMER, yukarıda geçen not 92, at 74; Bkz. also Mark Bittman, *Hooked on Meat*, N.Y. TIMES: OPINIONATOR (May 31, 2011, 8:30 PM), <http://opinionator.blogs.nytimes.com/2011/05/31/meat-why-bother/>.
- 96 LISLE & GOLDHAMER, yukarıda geçen not 92, 90. sf; Corby K. Martin ve diğ-
gerleri, *The Association Between Food Cravings and Consumption of Specific Foods in a Laboratory Taste Test*, 51 APPETITE 324 (2008).
- 97 Bkz., örn., JULIE SHERTZER & JAMIE FOSTER, OHIO STATE UNIVERSITY EXTENSION, FACT SHEET: FAMILY AND CONSUMER SCIENCES: NUTRITIONAL NEEDS OF PREGNANCY AND BREASTFEEDING 2 (updated 2008). ohioline.osu.edu/hyg-fact/5000/pdf/5573.pdf; JOINT STATEMENT BY THE WORLD HEALTH ORGANIZATION, THE WORLD FOOD PROGRAMME AND THE UNITED NATIONS CHILDREN'S FUND: PREVENTING AND CONTROLLING MICRONUTRIENT DEFICIENCIES IN POPULATIONS AFFECTED BY AN EMERGENCY 1 (2007) ve http://www.who.int/entity/nutrition/publications/micronutrients/WHO_WFP_UNICEFstatement.pdf'de izlenebilir.
- 98 Bkz. Michela Dai Zovi, *Western Diet Culture*, LIVESTRONG.COM (26 Eylül 2010), <http://www.livestrong.com/article/260131-western-diet-culture/>; Carrie R. Daniel ve diğ-
gerleri, *Trends in Meat Consumption in the United States*, 14 PUBLIC HEALTH NUTRITION 575, 579 (2011).
- 99 Bkz. *Does Want Pregnancy Guidelines Louverd*, MSNBC.MSN.COM, (14 Ağustos 2007, 15:34), <http://www.msnbc.msn.com/id/20265998/>.
- 100 Bkz. COMMITTEE TO REEXAMINE IOM PREGNANCY WEIGHT GUIDELINES, INSTITUTE OF MEDICINE, WEIGHT GAIN DURING PREGNANCY: REEXAMINING THE GUIDELINES 15 (Kathleen Rasmussen & Ann L. Yak-

- tine editörler, 2009).
- 101 Bkz. Roni Caryn Rabin, *New Goal for the Obese: Zero Gain in Pregnancy*, N.Y. TIMES. 15 Aralık 2009, D1'de. <http://www.nytimes.com/2009/12/15/health/15obese.html>'de izlenebilir
- 102 Reed Mangels, *Iron in the Vegan Diet*, VRG.ORG, <http://www.vrg.org/nutrition/iron.htm> (son ziyaret 13 Ekim 2012); Bkz. Ayrica FUHRMAN, yukarıda geçen not 64, 60.sf.
- 103 Bkz., örn., Dan McKenna *Myopathy, Hypokalaemia and Pica (Geophagia) in Pregnancy*, 75 ULSTER MED.I. J. 159 (2006); Ernest B. Hook, *Dietary Cravings and Aversions During Pregnancy*, 31 AM. J. CLINICAL NUTRITION 1355, 1359, tbl.5 (1978).
- 104 CAMPBELL & CAMPBELL, yukarıda geçen not 2, 232. Sf.
- 105 A.g.e.
- 106 A.g.e. Sf. 233.
- 107 Bkz. A.g.e. Sf. 31 Sf.; FRANCES MOORE LAPPÉ, *DIET FOR A SMALL PLANET: TWENTIETH ANNIVERSARY EDITION* 162 (1991); JOHN ROBBINS, *DIET FOR A NEW AMERICA* 170-202 (1998).
- 108 CAMPBELL & CAMPBELL, yukarıda geçen not 2, 105, 119, 190. Sf.
- 109 A.g.e. Sf 77.
- 110 A.g.e. Sf. 78-79
- 111 A.g.e. Sf. 79.
- 112 A.g.e.
- 113 Bkz. A.g.e. bk. B 353-57. Sf.
- 114 Bkz. A.g.e. Sf. 73-74, 80
- 115 Bkz. A.g.e. Sf. 80, 88-89
- 116 *Id.* A.g.e. Sf. 71
- 117 A.g.e. 118 Bkz. Donna L. Hoyert & Jiaquan Xu, U.S. Dep't of Health and Human Services & Centers for Disease Control and Prevention, *Deaths: Preliminary Data for 2011*, 61 CDC NAT'L VITAL STAT. REP., 10 Ekim 2012. 1.sf., tbl.B 28.sf., http://www.cdc.gov/nchs/data/nvsr/nvsr61/nvsr61_06.pdf'de izlenebilir.
- 119 Bkz. Norman Jolliffe & Morton Archer, *Statistical Associations Between International Coronary Heart Disease Death Rates and Certain Environmental Factors*, 9 J. CHRONIC DISEASES 636, 639, tbl.1, 650 (1959).
- 120 Caldwell B. Esselstyn, Jr., *Is the Present Therapy for Coronary Artery Disease the Radical Mastectomy of the Twenty-First Century?*, 106 AM. J. CARDIOLOGY 902 (2010).
- 121 A.g.e. Sf 92
- 122 Bkz. ESSELSTYN, yukarıda geçen not 88, 11-12, 67. Sf. *Compare Cholesterol Levels: What Numbers Should You Aim For?*, MAYOCLINIC.COM (last updated 21 Eylül 2012). <http://www.mayoclinic.com/health/cholesterol-levels/CL00001>.
- 123 Bkz. Esselstyn, yukarıda geçen not 120, 902. Sf.
- 124 Axel Strom & R. Adelsten Jensen, *Mortality From Circulatory Diseases in Norway 1940-1945*, 257 LANCET 126 (1951).
- 125 Bkz. Esselstyn, yukarıda geçen not 120, 902. Sf.
- 126 Bkz. Strom & Jensen, yukarıda geçen not 124, 129. Sf.; Esselstyn, yukarıda geçen

not 120), 902. Sf.

127 Bkz. Strom & Jensen, yukarıda geçen not 124, 129. Sf.

128 Bkz. örn., Yingfen Hsia ve diğerleri, *An Increase in the Prevalence of Type 1 and 2 Diabetes in Children and Adolescents: Results From Prescription Data from a UK General Practice Database*, 67 BRIT. J. CLINICAL PHARMACOLOGY 242 (2009); Anne Fagot-Campagna et al., *Type 2 Diabetes Among North American Children and Adolescents: An Epidemiologic Review and a Public Health Perspective*, 136 J. PEDIATRICS 664 (2000).

129 Bkz., örn., U.S. Dep't of Health and Human Services & Centers for Disease Control and Prevention, *National Diabetes Fact Sheet: National Estimates and General Information on Diabetes and Prediabetes in the United States 8* (2011), www.cdc.gov/diabetes/pubs/pdf/ndfs_2011.pdf; Elizabeth H.B. Lin'de izlenebilir. ve diğerleri, *Depression and Advanced Complications of Diabetes: A Prospective Cohort Study*, 33 DIABETES CARE 264 (2010).

130 CAMPBELL & CAMPBELL, yukarıda geçen not 2, 149 sf. (Kelly M. West & John M. Kalbfleisch'den alıntı, *Glucose Tolerance, Nutrition, and Diabetes in Uruguay, Venezuela, Malaya, and East Pakistan*, 15 DIABETES 9 (1966).

131 CAMPBELL & CAMPBELL, yukarıda geçen not 2, 152. Sf. (R. James Barnard'dan alıntı ve diğerleri, *Response of Non-Insulin-Dependent Diabetic Patients to an Intensive Program of Diet and Exercise*, 5 DIABETES CARE 370 (1982).

132 Bkz., örn., NEAL BARNARD, DR. NEAL BARNARD'S PROGRAM FOR REVERSING DIABETES: THE SCIENTIFICALLY PROVEN SYSTEM FOR REVERSING DIABETES WITHOUT DRUGS (2007); JOHN A. MCDUGALL, THE MCDUGALL PROGRAM FOR A HEALTHY HEART: ALIFE-SAVING APPROACH TO PREVENTING AND TREATING HEART DISEASE (1998).

133 Bkz. USDA NATIONAL AGRICULTURAL STATISTICAL SERVICE, HATCHERY PRODUCTION 2010 SUMMARY 1 (2011), <http://usda.mannlib.cornell.edu/usda/nass/HatchProdSu//2010s/2011/HatchProdSu-04-15-2011.pdf>'de izlenebilir; MICHAEL C. APPLEBY VE DİĞERLERİ, POULTRY BEHAVIOR AND WELFARE 184 (2004); *Farming in Season*, FARMFORWARD.COM, <http://www.farmforward.com/features/spring> (son ziyaret Oct. 26, 2011); David Fraser et al., *Farm Animals and Their Welfare in 2000 in THE STATE OF THE ANIMALS 2001* 87, 90 (Deborah J. Salem & Andrew N. Rowan editörler, 2001) (USDA NATIONAL AGRICULTURAL STATISTICAL SERVICE, HATCHERY PRODUCTION SUMMARY (1999)'den alıntı).

134 Bkz. HUMANİTİ SOCIETY OF THE U.S., AN HSUS REPORT: THE WELFARE OF COWS IN THE DAIRY INDUSTRY (2009), <http://www.humanesociety.org/assets/pdfs/farm/hsus-the-welfare-of-cows-in-the-dairy-industry.pdf>'de izlenebilir.

135 Bkz. A.g.e. , HSUS REPORT (ANIMALS IN THE VEAL INDUSTRY), yukarıda geçen not 8.

136 Bkz. HSUS REPORT (COWS IN THE DAIRY INDUSTRY), yukarıda geçen not 134; U.S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE, FOOD SAFETY & INSPECTION SERVICE, VEAL FROM FARM TO TABLE, http://www.fsis.usda.gov/Fact_Sheets/Veal_from_Farm_to_Table/index.asp. 'de izlenebilir.

- 137 Bkz. *Genel olarak*, J. LINDSAY FALVEY, AN INTRODUCTION TO WORKING ANIMALS 108-12 (1985).
- 138 American Academy of Pediatrics, *Breastfeeding and the Use of Human Milk*, 115 PEDIATRICS 496, 498 (2005). <http://pediatrics.aappublications.org/content/115/2/496.full>'de izlenebilir; World Health Organization, *Breastfeeding*, Who.int, <http://www.who.int/topics/breastfeeding/en> (son ziyaret Ekim 26, 2011).
- 139 Bkz. Frances C. Flower & Daniel M. Weary, *Effects of Early Separation on the Dairy Cow and Calf: 2. Separation at 1 Day and 2 Weeks After Birth*, 70 APP. ANIM. BEHAV. SCI. 275, 275 (2001); Susan J. Hudson & M.M. Mullord, *Investigations of Maternal Bonding in Dairy Cattle*, 3 APP. ANIM. ETHOL. 275 (1977).
- 140 THE ENCYCLOPEDIA OF APPLIED ANIMAL BEHAVIOUR AND WELFARE 636 (Daniel S. Mills ve diğeri, editörler, 2010).
- 141 Bkz. KAREN DAWN, THANKING THE MONKEY: RETHINKING THE WAY WE TREAT ANIMALS 162 (2008).
- 142 THE ENCYCLOPEDIA OF APPLIED ANIMAL BEHAVIOUR AND WELFARE, yukarıda geçen not 140, sf. 639; JOANNE STEPANIAK, THE VEGAN SOURCEBOOK 39 (2.basım 2000); JOHN WEBSTER, UNDERSTANDING THE DAIRY COW 114 (2. basım, 1993).
- 143 Bkz. *Pennsylvania Cruelty Case—26 Cows and Calves Rescued*, FARM SANCTUARY, <http://www.noforeign.org/rescue/rescues/past/butler.html>.
- 144 Bkz. *Cruelty to Cows*, DAIRYCRUELTY.COM.AU, <http://www.dairy cruelty.com.au/cows.php>.
- 145 Bkz. Tara Parker-Pope, *Maternal Instinct Is Wired Into the Brain*, N.Y. Times Blog (Mar. 7, 2008, 2:00 PM), <http://well.blogs.nytimes.com/2008/03/07/maternal-instincts-wired-into-the-brain>.
- 146 Bkz. HSUS REPORT (COWS IN THE DAIRY INDUSTRY), yukarıda geçen not 134; *The Welfare of Cattle in Dairy Production*, FARM SANCTUARY, <http://the-hill.com/images/stories/whitepapers/pdf/DairyCattleWelfareReport.pdf>.
- 147 Bkz. J.R. Perkins ve diğeri, *A Study of 1,000 Bovine Genitalia*, 37 J. DAIRY SCI. 1158, 1159 (1954); D.E.B. Lawton ve diğeri, *Farmer Record of Pregnancy Status Pre-Slaughter Compared with Actual Pregnancy Status Post-Slaughter*, 48 N.Z. VET. J. 160, 162, tbl.1 (2000).
- 148 Bkz. RONALD M. NOWAK, WALKER'S MAMMALS OF THE WORLD 1157 (1999); Baahaus Animal Rescue Group, *Farm Animal FAQs*, BAAHAUS.ORG, <http://www.baahaus.org/faqs.html>.
- 149 Bkz. Nicholas D. Kristof, *Where Cows Are Happy and Food Is Healthy*, N.Y. Times, 8 Eylül, 2012, sf. S1, http://www.nytimes.com/2012/09/09/opinion/sunday/kristof-where-cows-are-happy-and-food-is-healthy.html?_r=0'de izlenebilir.
- 150 Bkz. I.I. Trout & B.I. Osburn, *Meat From Dairy Cows: Possible Microbiological Hazards and Risks*, 16 REVUE SCIENTIFIQUE ET TECHNIQUE 405 (1997); Jim Bodor & Jacqueline Reis, *How Safe is Our Beef?: Inspectors, Farmers, Brokers Part of Mad Cow Defense*, WORCESTER TELEGRAM & GAZETTE, 18 Ocak, 2004, sf. A1.

- 151 A.W. Nordskog, *Breeding for Eggs and Poultry Meats*, ANIMAL AGRICULTURE: THE BIOLOGY OF DOMESTIC ANIMALS AND THEIR USE BY MAN 321 (H.H. Cole & Magnar Ronning editörler, 1974); SIDNEY L. SPAHR & GEORGE E. OPPERMAN, THE DAIRY COW TODAY: U.S. TRENDS, BREEDING, AND PROGRESS SINCE 1980 8 (1995); *Broiler Chicken Fact Sheet*, ANIMALS AUSTRALIA, http://www.animalsaustralia.org/factsheets/broiler_chickens.php.
- 152 THE ENCYCLOPEDIA OF APPLIED ANIMAL BEHAVIOUR AND WELFARE, yukarıda geçen not 140, sf. 95.
- 153 Bkz. JOHN WEBSTER, UNDERSTANDING THE DAIRY COW 261 (2. basım, 1993).
- 154 USDA National Agriculture Library, Entry for "veal calves" in Agricultural Thesaurus and Glossary, NAL Services, <http://agclass.nal.usda.gov/mtwdk.exe?k=glossary&cl=60&w=7551&n=1&c=5&t=2> (son ziyaret 2 Kasım, 2011).
- 155 Joanna Lucas, *Letter From a Vegan World*, PEACEFUL PRAIRIE SANCTUARY, <http://www.peacefulprairie.org/letter.html>; Amy, *My Trip to the Stockyard*, ANIMAL WRITES BLOG (31 Temmuz, 2009, 10:26), <http://studentsforanimalrights.blogspot.com/2009/07/my-trip-to-stockyard.html>; *The Cow Ribbon Campaign*, LIBERATION BC, <http://liberationbc.org/projects/cow-ribbon>.
- 156 Bkz. HSUS REPORT (ANIMALS IN THE VEAL INDUSTRY), yukarıda geçen not 8.
- 157 The Humane Farming Association, *HFA's National Veal Boycott—Campaign Decimating Sales*, HFA.ORG, <http://www.hfa.org/vealBoycott.html> (son ziyaret- Dec. 3, 2011).
- 158 For photos of a broiler-bred chick beside a layer-bred chick of the same age, Bkz. Powered By Produce, *Movie Review: Food, Inc.*, POWERED-BY-PRODUCE.COM (28 Ocak, 2010), <http://www.powered-by-produce.com/2010/01/28/movie-review-food-inc> (six weeks- old).
- 159 Bkz. THE ENCYCLOPEDIA OF APPLIED ANIMAL BEHAVIOUR AND WELFARE, yukarıda geçen not 140, sf. 96; HUMANE SOCIETY OF THE U.S., AN HSUS REPORT: THE WELFARE OF ANIMALS IN THE CHICKEN INDUSTRY, HUMANE SOCIETY OF THE U.S., 4 (2008), http://www.humane-society.org/assets/pdfs/farm/welfare_broiler.pdf'te izlenebilir (alıntı C.G. SCANES VE DİĞERLERİ, POULTRY SCIENCE 260 (4. basım, 2004)).
- 160 Bkz. Vancouver Humane Society, *Farm Animals: Animal Rescue*, VANCOUVER-HUMANESOCIETY.BC.CA, http://vancouverhumanesociety.bc.ca/farmanimals_rescue.html (son ziyaret 2 Kasım, 2011).
- 161 M. N. Romanov & S. Weigend, *Analysis of Genetic Relationships Between Various Populations of Domestic and Jungle Fowl Using Microsatellite Markers*, 80 POULTRY SCI. 1057 (2001), <http://ps.fass.org/content/80/8/1057.full.pdf>'de izlenebilir.
- 162 United Poultry Concerns, *Chickens: The Egg-Laying Hen*, UPC-ONLINE.ORG, <http://www.upc-online.org/chickens/chickensbro.html> (son ziyaret 6 Kasım, 2011).
- 163 Bkz. HUMANE SOCIETY OF THE U.S., AN HSUS REPORT: WELFARE ISSUES WITH SELECTIVE BREEDING OF EGG-LAYING HENS FOR PRO-

- DUCTIVITY 1 (2010), http://www.humanesociety.org/assets/pdfs/farm/welfiss_breeding_egg.pdf'te izlenebilir (alıntı A.B. Webster, *Welfare Implications of Avian Osteoporosis*, 83 *POULTRY SCI.* 184, 188 (2004)); S.C. Bishop ve diğerleri, *Inheritance of Bone Characteristics Affecting Osteoporosis in Laying Hens*, 41 *BRITISH POULTRY SCI.* 33 (2000), <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00071660086376>'de izlenebilir.
- 164 Conversation with Harold Brown, former animal farmer and founder of FarmKind.org, in Ithaca, N.Y. (31 Ekim, 2010).
- 165 Bkz. HSUS REPORT (ANIMALS IN THE EGG INDUSTRY), yukarıda geçen not 14, sf. 7.
- 166 Bkz. A.g.e. Sf. 1.
- 167 Bkz. DAVIDEAGLEMAN, INCOGNITO: THE SECRET LIVES OF THE BRAIN 57 (2011).
- 168 Bkz. HSUS REPORT (ANIMALS IN THE EGG INDUSTRY), yukarıda geçen not 14, sf. 1. Erkekleri tasnif edip ortadan kaldırma için, Bkz. Compassion for Animals, "Farm to Fridge" by Mercy for Animals: Condensed Version, YOUTUBE.COM (June 10, 2011), <http://www.youtube.com/watch?v=hP3y3OwSHyk>.
- 169 Bkz. 7 C.F.R. §§ 205.236–205.239 (2010); HUMANE FARM ANIMAL CARE, ANIMAL CARE STANDARDS: EGG LAYING HENS (2009), available at [http://www.certifiedhumane.org/uploads/pdf/Standards/English/Std09_Layers.2\].pdf](http://www.certifiedhumane.org/uploads/pdf/Standards/English/Std09_Layers.2].pdf).
- 170 Bkz. JONATHAN SAFRAN FOER, EATING ANIMALS 109 (2009); *Food Choices*, FARMFORWARD.COM, <http://www.farmforward.com/farming-forward/food-choices> (son ziyaret 25 Kasım, 2011).
- 171 Bkz. Institute for Reproductive Health, *Natural Family Planning*, irh.org, <http://archive.irh.org/nfp.htm> (son ziyaret 25 Kasım, 2011).
- 172 Bkz. Laurie Zoloth, "Each One an Entire World": A Jewish Perspective on Family Planning, in SACRED RIGHTS: THE CASE FOR CONTRACEPTION AND ABORTION IN WORLD RELIGIONS 21, 31 (Daniel C. Maguire ed., 2003), DAVID MICHAEL FELDMAN, BIRTH CONTROL IN JEWISH LAW: MARITAL RELATIONS, CONTRACEPTION, AND ABORTION 48 (1968).
- 173 *Genesis* 3:16 (King James).
- 174 Bkz. ABUL FADL MOHSIN EBRAHIM, ABORTION, BIRTH CONTROL & SURROGATE PARENTING: AN ISLAMIC PERSPECTIVE 19 (1989) (Islam); Sandhya Jain, *The Right to Family Planning, Contraception, and Abortion*, in SACRED RIGHTS: THE CASE FOR CONTRACEPTION AND ABORTION IN WORLD RELIGIONS 129, 130 (Daniel C. Maguire ed., 2003) (Hinduism); Amirrtha Srikanthan & Robert L. Reid, *Religious and Cultural Influences on Contraception*, 30 J. Obstet. Gynaecol. Can. 129, 134 (2008), http://www.jogc.com/abstracts/full/200802_WomensHealth_1.pdf'te izlenebilir. (alıntı B. Gnanawimala, *The Buddhist View: Free to Choose*, ASIaweek, Oct. 27, 1993, 54) (Buddhism).
- 175 Bkz. *Egg Yolk Peritonitis*, AVIANWEB.COM, <http://www.avianweb.com/eggvolkperitonitis.html> (son ziyaret 27 Kasım, 2011); *Egg Binding*, BIRDVET.COM.AU, <http://www.birdvet.com.au/birdcare/EGG%20BINDING.htm>

- (son ziyaret 27 Kasım, 2011); Merck Veterinary Manual, *Egg-Bound or Impacted Oviducts*, MERCKVETMANUAL.COM, <http://www.merckvetmanual.com/mvm/index.jsp?cfile=htm/bc/205803.htm> (son ziyaret 27 Kasım, 2011); *Prolapsed Cloaca*, AvianWeb.com, <http://www.avianweb.com/Prolapse.htm>(son ziyaret 27 Kasım, 2011).
- 176 Bkz. Cow, ANIMAL PLANET (Apr. 22, 2008), <http://animals.howstuffworks.com/mammals/cow-info.htm>; Jan Sargeant ve diğerleri, *Clinical Mastitis in Dairy Cattle in Ontario: Frequency of Occurrence and Biological Isolates*, 39 CAN. VET. J. 33, 35 (1998).
- 177 Bkz. Ruth C. Newberry ve diğerleri, *Management of Spent Hens*, 2 J. APPLIED ANIMALWELFARE SCI. 13, 14 (1999).
- 178 Bkz. *dm.*, Blake Morrison, Peter Eisler and Anthony DeBarros, *Old-hen Meat Fed to Pets and Schoolkids*, USA TODAY, Dec. 9, 2009, http://usatoday30.usatoday.com/news/education/2009-12-08-hen-meat-school-lunch_N.htm.
- 179 *The Dairy Industry*, PETA, <http://www.peta.org/issues/animals-used-for-food/dairy-industry.aspx> (son ziyaret 1 Mayıs, 2012); HSUS REPORT (COWS IN THE DAIRYINDUSTRY), yukarıda geçen no: 134, at 8.
- 180 Bkz. Barbara McDonald, *Once You Know Something, You Can't Not Know It: An Empirical Look at Becoming Vegan*, 8 SOC'Y & ANIMALS 1, 4. tbl.1 (2000), http://www.animalsandsociety.org/assets/library/404_s811.pdf. de izlenebilir.
- 181 Francione veganlığa "aşamalı" bir yaklaşımı blogunda ele almaktadır. *Animal Rights: The Abolitionist Approach. Vegan Mondays?*, ABOLITIONISTAPPROACH.COM, <http://www.abolitionistapproach.com/vegan-mondays/> (4 Nisan, 2010).
- 182 Bkz. HSUS REPORT (ANIMALS IN THE CHICKEN INDUSTRY), yukarıda geçen not 159, sf. 7.
- 183 Bir ineğin kesilmeyi beklerken hissettiği korku ve kaçmaya çalışmasının izlenebileceği bir video için. Bkz. *Dans le Couloir de la Mort (Death Row)*, YOUTUBE.COM (Dec. 8, 2008), <http://www.youtube.com/watch?v=aHTNq33cXBQ>.
- 184 Farm Sanctuary, *The Dish on Vegetarianism*, VegForLife.org, http://www.vegforlife.org/cats_dish.htm (son ziyaret Dec. 4, 2011); PETA, *Three Reasons to Go Vegetarian*, PETA.org, <http://www.peta.org/tv/videos/psas-vegetarianism/1617808251001.aspx> (son ziyaret 29 Ekim, 2012).
- 185 Jo Tyler, *I Say Vegan, You Say Vegetarian, Let's Call the Whole Thing Off*, This-VeganLife.org (Eylül 2011), <http://www.thisveganlife.org/i-say-vegan-you-say-vegetarian-lets-call-the>.
- 186 Bkz. James Oliver Horton, *Safe Harbor: John Brown*, WQLN.ORG, <http://www.wqln.org/main/television/original%20productions/Safe%20Harbor/Film/InterviewTranscripts/Horton/JohnBrown.htm>.
- 187 Bowers v. Hardwick, 478 U.S. 186, 188 n.2 (1986).
- 188 Lawrence v. Texas, 539 U.S. 558, 578-79 (2003).
- 189 Bkz. Human Rights Campaign, *Civil Unions*, HRC.ORG, <http://www.hrc.org/issues/pages/civil-unions> (son ziyaret 18 Aralık, 2012); Human Rights Campaign, *Domestic Partners*, HRC.ORG, <http://www.hrc.org/issues/pages/do>

- mestic-partnerships (son ziyaret 17 Ekim, 2012).
- 190 Bkz., örn., NORRIS VINCENT, SELF-MADE MAN: ONE WOMAN'S JOURNEY INTO MANHOOD AND BACK AGAIN (2006); THOMAS EGELSTON, THE LIFE OF JOHN PATERSON: MAJOR-GENERAL IN THE REVOLUTIONARY ARMY 236-40 (2. baskı 1898), reprinted in *Deborah Sampson: How She Served as a Soldier in the Revolution – Her Sex Unknown to the Army*, N.Y. TIMES, Oct. 8, 1898, <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9402E3D71139E-433A2575BC0A9669D94699ED7CF>'de izlenebilir.
- 191 Bkz., örn., HENRY LOUIS GATES, JR., *The Passing of Auntie Brandy*, in THIRTEENWAYS OF LOOKING AT A BLACK MAN, 180-214 (1997).
- 192 Bkz., örn., *Statement on Philosophy*, HOMOSEXUALS-ANONYMOUS.COM, <http://www.homosexuals-anonymous.com/statement-on-philosophy> (son ziyaret 17 Ekim, 2012).
- 193 Bkz., örn., OUTRAGE (Magnolia Pictures 2009); Eve Conant, *Left Wing: When Gay Bashers Are Gay, Why Do People Just Mock and Turn Away?*, Newsweek.com (6 Mayıs 2010, 14:07), <http://www.newsweek.com/blogs/the-gaggle/2010/05/06/left-wing-whengay-bashers-are-gay-why-do-people-just-mock-and-turn-away.html>.
- 194 Bkz. Jesse Bering, *Single, Angry, Straight Male . . . Bkz.ks Same?*, SCIENTIFIC AMERICAN, January 2009, <http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=single-angry-straight-male>'de izlenebilir.
- 195 Bkz. KENJI YOSHINO, COVERING: THE HIDDEN ASSAULT ON OUR CIVIL RIGHTS 18, 19 (2007).
- 196 Bkz., örn., MICHELANGELO SIGNORILE, QUEER IN AMERICA: SEX, THE MEDIA, AND THE CLOSETS OF POWER (2003).
- 197 Bkz. Michael Warner, *Introduction*, in FEAR OF A QUEER PLANET: QUEER POLITICS AND SOCIAL THEORY xxi (Michael Warner ed., 1993); The Kinsey Institute, *Kinsey's Heterosexual-Homosexual Rating Scale*, IUB.EDU (son güncelleme Mart 2009), <http://www.iub.edu/~kinsey/research/ak-hhscale.html>.
- 198 Bkz. JOY, yukarıda geçen not 39, at 96-97, 109.
- 199 Bkz. genelde NICK FIDDES, MEAT: A NATURAL SYMBOL. (1991); MICHAEL POLLAN, THE OMNIVORE'S DILEMMA (2006).
- 200 Bkz., örn., Heather Timmons & Nikhila Gill, *India's Health Minister Calls Homosexuality 'Unnatural'*, N.Y. TIMES (5 Temmuz, 2011), <http://www.nytimes.com/2011/07/06/world/asia/06india.html>.
- 201 Ayrıca Bkz. JOY, yukarıda geçen not 39, sf. 11-12.
- 202 YOSHINO yukarıda geçen not 195, sf. 61, 68.
- 203 Hayvanların duygusal yaşamlarına dair öyküler için, bkz. JEFFREY MOUSSAIEFFMASSON & SUSAN MCCARTHY, WHEN ELEPHANTS WEEP (1995).
- 204 Bkz. Sherry F. Colb, *Probabilities in Probable Cause: and Beyond: Statistical Versus Concrete Harms*, 73 LAW & CONTEMP. PROBS, 69, 71-73 n.12 (2010); Karen E. Jenni & George Loewenstein, *Explaining the "Identifiable Victim Effect,"* 14 J. RISK & UNCERTAINTY 235-37 (1997).
- 205 Bkz. örn., Marlene D. Henderson ve diğerleri, *Transcending the "Here": The Effect of Spatial Distance on Social Judgment*, 91 J. PERSONALITY & SOC. PSYCHOL.

- 845 (2006).
- 206 Bkz. örn., FREDERICK TAYLOR, DRESDEN: 13 ŞUBAT, SALL, 1945 416 (2004).
- 207 Bkz. JOY, yukarıda geçen not 39, sf 40, 48; John Ezard, *Getting Meat's Image Off the Hook: Butchers Seek to Play Down the Gruesome Image of Their Trade*, GUARDIAN, 30 Aralık, 1984; *Labeling Debate: Engaging the Public*, MEATINFO: ONLINE MEAT TRADES 1, (15 Ekim, 2010), http://www.meatinfo.co.uk/news/fullstory.php/aid/11623/Labeling_Debate:_Engaging_the_public.html.
- 208 William Neuman, *Gassing Chickens Before Killing Them to Ease Stress*, N.Y. TIMES, 22 Ekim, 2010, sf A1, <http://www.nytimes.com/2010/10/22/business/22chicken.html>'de *New Way to Help Chickens: Cross to Other Side* başlığı altında izlenebilir.
- 209 Bkz., örn., Milton Mills, Physicians Committee for Responsible Medicine, Address at the Annual Conference of the North American Vegetarian Society: Meat Eating and the Biology of Disgust (8 Temmuz, 2010); Harold Kudler, *The Limiting Effects of Paradigms on the Concept of Traumatic Stress*, INTERNATIONAL HANDBOOK OF HUMAN RESPONSE TO TRAUMA 5 (Arieh Y. Shalev ve diğerleri editörler, 2000).
- 210 Bkz. AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION, DIAGNOSTIC AND STATISTICAL MANUAL OF MENTAL DISORDERS 467-68 (4. basım, metin revizyonu 2000) (shell shock); RACHEL M. MACNAIR, PERPETRATION-INDUCED TRAUMATIC STRESS: THE PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF KILLING 32- 34 (2002) (cellatlar); GAIL A. EISNITZ, SLAUGHTERHOUSE: THE SHOCKING STORY OF GREED, NEGLECT, AND INHUMANE TREATMENT INSIDE THE U.S. MEAT INDUSTRY 62 (1997) (mezbaşa çalışanlar); JOY, yukarıda geçen not 39, sf 82-84.
- 211 Bkz. PACHIRAT, yukarıda geçen not 52, sf. 257-70, 159-61.
- 212 Bkz. B.F. SKINNER, ABOUT BEHAVIORISM 51 (1976).
- 213 Bkz. ADAM SMITH, THE WEALTH OF NATIONS 57 (1937); JOHN MAYNARD KEYNES, THE GENERAL THEORY OF EMPLOYMENT, INTEREST AND MONEY 292 (1935).
- 214 9 Aralık, 1999 tarihli kanun, Yayın No. 106-152, 113 Stat. 1732 (değiştirilerek kanunlaştırılmıştır sf. 18 U.S.C. § 48 (2006) (amended 2010)), United States v. Stevens, 130 S.Ct. 1577 (2010) ile yürürlükten kaldırılmıştır; 2010 tarihli, Hayvan Ezme Videosu Yasaklama Kanunu, Yayınlanma No. 111-294, 124 Stat. 3177.
- 215 A.B.D. Stevens'a karşı, 130 S.Ct. 1577, 1592, 559 U.S. ____ (2010).
- 216 ABD için belge sayfa 17-18, ABD Stevens'a Karşı, 130 Yüksek Mahkeme 1577 (2010) (NO.08-769) (Hayvanlara Şiddetin Cezalandırılması ve 1999 tarihli Federal Mahkum Sağlık Kesintisi Kanunu: Temsilciler Meclisi 1887 ve Temsilciler Meclisi 1349 Yargı Yüksek Komisyonu Alt Komitesi Celsesi, 106. Kongre 126 (1999))
- 217 A.B.D. Stevens'a karşı, 533 F.3d 218, 220-21 (3d. Cir.2008).
- 218 A.B.D. Stevens'a karşı, No. 04-cr-00051 (W.D. Pa., 10 Kasım, 2004), Petition for Writ of Certiorari at 71a, A.B.D. Stevens'a karşı, 130 S.Ct. 1577'da izlenebilir. (2010) (No. 08-769).

- 219 John Schwartz, Child Pornography, and an Issue of Restitution, N. Y. TIMES, 2 Şubat, 2010, <http://www.nytimes.com/2010/02/03/us/03offender.html>; Jonathan Turley, Pay Misty for Me: Courts Mull Over Restitution Payments to Victims of Child Pornography From Possessors, JONATHANTURLEY.ORG.BLOG (3 Şubat, 2010), <http://jonathanturley.org/2010/02/03/pay-misty-for-me-courts-mull-over-restitution-payments-to-victims-of-child-pornography-from-possessors/>.
- 220 Bkz., örn., 18 U.S.C. § 2252(a)(2), (a)(2)(A), (b)(1) (2006).
- 221 "İşleme" ünitesinde açtığımız tavukların betimlemeleri için, bkz. EISNITZ, yukarıda geçen not 210, at 165-67 and Factory Farming: Poultry, FARM SANCTUARY, <http://www.farmsanctuary.org/issues/factoryfarming/poultry/> (son ziyaret 11 Temmuz, 2011).
- 222 Bkz. GWYNNE DYER, WAR: THE LETHAL CUSTOM 57 (2006); Stephen Evans, How Soldiers Deal with the Job of Killing, BBC NEWS WORLD, 11 Haziran, 2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-13687796>.
- 223 Bkz. Ginny Sprang, Post-Disaster Stress Following the Oklahoma City Bombing: An Examination of Three Community Groups, 14 J. INTERPERSONAL VIOLENCE 169, 179-81 (1999).
- 224 Dave Grossman, Teaching Kids to Kill, NAT'L E., Eylül 2000, sf.12; DA-VEGROSSMAN, ON KILLING: THE PSYCHOLOGICAL COST OF LEARNING TO KILL IN WAR AND SOCIETY 13 (1995).
- 225 Bkz. GROSSMAN, yukarıda geçen not 224, sf. 18-37, 82.
- 226 A.C. Iverson ve diğerleri, Risk Factors for Post-Traumatic Stress Disorder Among UK Armed Forces Personnel, 38 PSYCHOLOGICAL MEDICINE 511, 516 (2008).
- 227 Bkz. WILLIAM J. DUIKER AND JACKSON J. SPIELVOGEL, WORLD HISTORY: VOLUME I: TO 1800 xxii (6. baskı 2010).
- 228 Bkz. William C. Donnino, Practice Commentary, Contract Killing, N.Y. PENAL-LAW § 125.27 (McKinney 2009).
- 229 RALPH WALDO EMERSON, Fate, in THE CONDUCT OF LIFE: NINE ESSAYS ON FATE, POWER, WEALTH, CULTURE, WORSHIP, ETC. 1, 5 (1903).
- 230 David Cassuto'ya, bir sohbetimizde tüketicilerin sonunda hayvanlara yönelik en açık şiddet gösterilerine bile alıştıklarını ve bu uyuşma sürecinin bir tür travma sonrası stres bozukluğuna yol açabileceğini öne sürdüğü için teşekkürler.
- 231 Skinned Alive—Cruel Catfish Slaughter Exposed, YOUTUBE (14 Ocak, 2011), 2:10, "mercyforanimals," tarafından yayımlanmıştır. <http://www.youtube.com/watch?v=sD9M8cjXsL0>.
- 232 Bkz., örn., Overlooked: The Lives of Animals Raised for Food, YOUTUBE, (10 Ocak, 2008), 5:29, "hsus," tarafından paylaşılmıştır. <http://www.youtube.com/watch?v=Z-cor1uZZAM>; Meet Your Meat PETA Part I, YOUTUBE, (23 Ekim, 2009), 7:45, "OptimisticPessimist," tarafından paylaşılmıştır. <http://www.youtube.com/watch?v=UFNFvOyTjd8>.
- 233 Bkz., örn., kürtaj fotoğrafları, PROLIFEAMERICA.COM, http://www.prolifeamerica.com/Abortion_Pictures.cfm (son ziyaret 17 Ağustos, 2009).

- 234 Bkz. GUTTMACHER INSTITUTE, STATE POLICIES IN BRIEF: REQUIREMENTS FOR ULTRASOUND (1 Ağustos, 2011), http://www.guttmacher.org/statecenter/spibs/spib_RFU.pdf.
- 235 Bkz. Carol Sanger, Seeing and Believing: Mandatory Ultrasound and the Path to a Protected Choice, 56 UCLAL. REV. 351, 393-94 (2008).
- 236 Bkz., örn., Naomi Wolf, *Our Bodies, Our Souls*, THE NEW REPUBLIC, 16 Ekim, 1995, sf. 32; In re Jane Doe, 19 S.W.3d 346, 361 (Tex. 2000).
- 237 Bkz. Amy J. Fitzgerald, A Social History of the Slaughterhouse: From Inception to Contemporary Implications, 71 HUMAN ECOLOGY REV. 64 (2010); Lance A. Compa, Blood, Sweat, and Fear: Workers' Rights in U.S. Meat and Poultry Plants, HUMAN RIGHTS WATCH (2004 Report), <http://www.hrw.org/en/node/11869/section/1>, 'de izlenebilir. Hayvan mezbahası ve işleme endüstrisindeki çalışanların güncel iş ve görevleriyle ilgili bilgi için, bkz. U. S. DEPT OF LABOR, OCCUPATIONAL EMPLOYMENT STATISTICS, Mayıs 2011 National Industry-Specific Occupational Employment and Wage Estimates, NAICS 311600 - Animal Slaughtering and Processing, http://www.bls.gov/oes/current/naics4_311600.htm.
- 238 Hayvan katliamı görsel korunması için, bkz., örn., Animal Enterprise Terrorism Act, 18 U.S.C. § 43 (2006); H.F. 589, 84th Gen. Assemb., Reg. Sess. (Ia. 2011); H.F.1369, 87th Leg. Sess. (Mn. 2011). Kürtaj görsel korunması için Bkz., örn., "buffer" and "bubble" tıbbi merkezler ve kadınların yanında ses ve görselleri sınırlayan bölge kanunları için, bkz. King v. Madsen, 512 U.S. 753 (1994); Shenck v. Pro-Choice Network of Western New York, 519 U.S. 357 (1997).
- 239 Bkz. Lydia Saad, Americans Still Split Along "Pro-Choice," "Pro-Life" Lines, GALLUP.COM, <http://www.gallup.com/poll/147734/americans-split-along-pro-choice-pro-life-lines.aspx>; Rich Karlgaard, Rise Up, Vegan Republicans!, HUFFINGTONPOST.COM (Mart 4, 2010), http://www.huffingtonpost.com/rich-karlgaard/rise-up-vegan-republicans_b_485906.html.
- 240 Bkz., örn., Rich Deem, The Bible and Abortion: The Biblical Basis for a Pro-life Position, GODANDSCIENCE.ORG, <http://www.godandscience.org/doctrine/prolife.html#human>; Steven Ertelt, The Triumph of Peter Singer's Values: Animal Rights More Important Than Human Rights, LIFENEWS.COM, 28 Temmuz, 2008, <http://www.lifenews.com/2008/07/28/bio-2518/>, 'da izlenebilir.
- 241 Bkz. Susan J. Lee ve diğerleri, Fetal Pain: A Systematic Multidisciplinary Review of the Evidence, 294:8 JAMA 947, 952 (2005); ROYAL COLLEGE OF OBSTETRICIANS AND GYNECOLOGISTS, FETAL AWARENESS: REVIEW OF RESEARCH AND RECOMMENDATIONS FOR PRACTICE 11, Mart 2010, <http://www.rcog.org.uk/files/rcog-corp/RCOGFetalAwarenessW1'R0610.pdf>, 'da izlenebilir.
- 242 Bkz., örn., Nebraska Pain-Capable Unborn Child Protection Act, Neb. Rev. Stat. §§ 28-3,102 to 28-3,111 (2010).
- 243 Bkz., örn., P.L. 193-2011, H.E.A. No. 1210, 117th Gen. Assemb., Reg. Sess. (Ind. 2011).

- 244 *Gonzales v. Carhart*, 550 U.S. 124, 125 (2007).
- 245 *A.g.c. Sf.* 138–39.
- 246 *Bkz.* RESTATEMENT (SECOND) OF TORTS: DUTY TO ACT FOR PROTECTION OF OTHERS § 314 (1965).
- 247 *Risk of Pregnancy: What is my risk of getting pregnant if I have sex without using contraception or my birth control fails?*, THE EMERGENCY CONTRACEPTION WEBSITE (14 Haziran, 2012 14:42), <http://ec.princeton.edu/questions/risk.html>.
- 248 *Bkz., örn.* *Birth Control Pills*, PLANNED PARENTHOOD, <http://www.plannedparenthood.org/health-topics/birth-control/birth-control-pill-4228.htm> (son ziyaret 25 Temmuz, 2012).
- 249 *Bkz., örn.* *The Peta Files, Vegans Save 198 Animals a Year*, PETA.ORG (13 Aralık, 2010), <http://www.peta.org/b/thepetafiles/archive/2010/12/13/vegans-save-185-animals-a-year.aspx>. de izlenebilir.
- 250 *Bkz., örn.*, Mayo Clinic Staff, *Pregnancy Weight Gain: What's healthy?*, MAYOCLINIC.COM, <http://www.mayoclinic.com/health/pregnancy-weight-gain/PR00111> de izlenebilir; Mayo Clinic Staff, *Third Trimester Pregnancy: What to Expect*, MAYOCLINIC.COM, <http://www.mayoclinic.com/health/pregnancy/PR00109>. de izlenebilir.
- 251 *Bkz., örn.*, Peaceful Prairie Sanctuary, <http://www.peacefulprairie.org/>; WoodstockFarm Animal Sanctuary, <http://woodstocksanctuary.org/>; Catskill Animal Sanctuary, <http://casanctuary.org/>; For The Animals Sanctuary, <http://www.fortheanimalsanctuary.org/>; Farm Sanctuary, <http://www.farmsanctuary.org/>. For a directory of farm animalsanctuaries around the United States, *Bkz.* *National Shelter List*, <http://www.farmanimalshelters.org/links.htm>.
- 252 GARY FRANCIONE & ROBERT GARNER, *THE ANIMAL RIGHTS DEBATE: ABOLITION OF REGULATION?* (2000).
- 253 *Bkz.* GUTTMACHER INSTITUTE, *FACTS ON INDUCED ABORTION IN THE UNITED STATES* (Ağustos 2011), http://www.guttmacher.org/pubs/fb_induced_abortion.html. de izlenebilir
- 254 *Bkz., örn.*, PLATO, CRITO 52a (Cathal Woods & Ryan Pack trans., 2007), <http://ssrn.com/abstract=1023145> ya da <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1023145> de izlenebilir; THOMAS HOBBS, *LEVIATHAN* 88 (J.C.A. Gaskin ed. 1998) (1651); JOHN LOCKE, *TWO TREATISES OF GOVERNMENT*, Second Treatise § 95, at 348–49 (Peter Laslett ed., 1960) (1689). Fakat, *bkz.* TOM REGAN, *THE CASE FOR ANIMAL RIGHTS* 274 (1983).
- 255 *Bkz., örn.* Craig Howard Kinsley and Kelly G. Lambert, *The Maternal Brain*, *SCIENTIFIC AMERICAN*, Ocak 2006, sf. 72.
- 256 *Bkz.* *Female Bomber's Mother Speaks Out*, BBC NEWS, 30 Ocak, 2002, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/1791800.stm>; *An Interview with the Mother of a Suicide Bomber*, MIDDLEEAST MEDIA RESEARCH INSTITUTE (MEMRI) (Special Dispatch No.391), 19 Haziran, 2002, <http://www.memri.org/report/en/0/0/0/0/0/683.htm>.
- 257 Paul Rozin, *Preference for Natural: Instrumental and Ideational/Moral Motivations, and the Contrast Between Foods and Medicines*, 43 *APPETITE* 147 (2004).

- 258 Bkz., örn., *ConAgra Lawsuit: Cooking Oil Giant Sued Over Fishy 'All-Natural' Claims*, HUFFINGTON POST, Aug. 25, 2011, http://www.huffingtonpost.com/2011/08/25/conagra-lawsuit_n_936157.html.
- 259 Bkz., örn., Heather Timmons & Nikhila Gill, *India's Health Minister Calls Homosexuality Unnatural*, N.Y. TIMES, July 5, 2011, <http://www.nytimes.com/2011/07/06/world/asia/06india.html>.
- 260 Bkz. CHARLES ZASTROW & KAREN K. KIRST-ASHMAN, UNDERSTANDING HUMAN BEHAVIOR AND THE SOCIAL ENVIRONMENT 497 (7. basım 2007).
- 261 Frans B.M. de Waal, *Bonobo Sex and Society*, SCIENTIFIC AMERICAN, Mart 1995, at 88.
- 262 Bkz. GEORGES H. WESTBEAU, LITTLE TYKE: THE TRUE STORY OF A GENTLE VEGETARIAN LIONESSE (1986); Adrian Blomfield, *Lioness Who Lay Down with the Antelope*, Telegraph, Jan. 8, 2012, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/kenya/1380783/Lioness-who-lay-down-with-the-antelope.html>.
- 263 Mills, yukarıda geçen not 58.
- 264 A.g.e.
- 265 A.g.e.
- 266 Bkz. Craig T. Palmer, *Rape in Nonhuman Animal Species: Definitions, Evidence, and Implications*, 26 J. SEX RES. 355, 360-67 (1989).
- 267 Bkz. RANDY THORNHILL & CRAIG T. PALMER, A NATURAL HISTORY OF RAPE: BIOLOGICAL BASES OF SEXUAL COERCION 80 (2000).
- 268 Bkz. Sarah Blaffer Hardy, *Infanticide as a Primate Reproductive Strategy*, 65 American Scientist 40, 43-44 (1977); Anne E. Pusey & Craig Packer, *Infanticide in Lions: Consequences and Counterstrategies*, in INFANTICIDE AND PARENTAL CARE 279 (Stefano Parmigiani & Frederick S. vom Saal editörler, 1994).
- 269 Bkz. DEAN BUONOMANO, BRAIN BUGS: HOW THE BRAIN'S FLAWS SHAPE OUR LIVES 134 (2011).
- 270 Bkz. A.g.e.
- 271 Bkz. genel CULTURAL DIVIDES: UNDERSTANDING AND OVERCOMING GROUP CONFLICT (Deborah A. Prentice & Dale T. Miller editörler, 1999).
- 272 Bkz. BUONOMANO, yukarıda geçen not 269, sf. 134.
- 273 Bkz., örn., Adam Rutland, *The Development of National Prejudice, In-group Favouritism, and Self-stereotypes in British Children*, 38 Brit. J. Soc. Psych. 55, 61 (1999); Jenny Hsin-Chun Tsai, *Xenophobia, Ethnic Community, and Immigrant Youths' Friendship Network Formation*, 41 ADOLESCENCE 285, 287 (2006).
- 274 Bkz., örn., VIVIAN GUSSIN PALEY, YOU CAN'T SAY YOU CAN'T PLAY 93-134 (1992).
- 275 Bkz. Mills, yukarıda geçen not 58.
- 276 Bkz. A.g.e.
- 277 Bkz. A.g.e.
- 278 Bkz. Andy Lagomarsino, *Food Poisoning Cases Increase During Thanksgiving*, NEW JERSEY NEWSROOM, Nov. 25, 2009, <http://www.newjerseynewsroom.com/healthquest/food-poisoning-cases-increase-during-thanksgiving>.

- 279 Bkz. Mills, *yukarıda geçen not 58*.
- 280 Bkz. World Cancer Research Fund'un Basın Bülteni, Most Authoritative Ever Report on Bowel Cancer and Diet: Links with Meat and Fibre Confirmed (Mayıs 23, 2011) (on file with author). http://www.wcrf-uk.org/audience/media/press_release.php?recid=153'de izlenebilir; James Meikle, *Study Suggests Link Between Eating Red Meat and Crohn's Disease*, GUARDIAN, 15 Temmuz, 2005, <http://www.guardian.co.uk/society/2005/jul/16/health.food>.
- 281 Bkz. *U.S. Could Feed 800 million People with Grain that Livestock Eat. Cornell-Ecologist Advises Animal Scientists Future Water and Energy Shortages Predicted to Change Face of American Agriculture*, CORNELL UNIVERSITY SCIENCE NEWS, 7 Ağustos, 1997, <http://www.news.cornell.edu/releases/Aug97/livestock.hrs.html>.
- 282 Bkz. RICHARD A. OPPENLANDER, COMFORTABLY UNAWARE xi-xii (2011); Joyce D'Silva, *Introduction to THE MEAT BUSINESS: DEVOURING A HUNGRY PLANET* xv (Geoff Tansey & Joyce D'Silva editörler 1999).
- 283 Bkz. Mary Beckman, *Crime, Culpability, and the Adolescent Brain*, 305 SCIENCE 596-599 (2004).
- 284 Bkz., örn., Matthew S. Stanford ve diğerleri, *Impulsiveness and Risk-taking Behavior: Comparison of High-school and College Students Using the Barratt Impulsiveness Scale*, 21 PERSONALITY AND INDIVIDUAL DIFFERENCES 1073, 1075 (1996).
- 285 Bkz. EAGLEMAN, *yukarıda geçen not 167*, sf. 158.
- 286 TOM REGAN, THE CASE FOR ANIMAL RIGHTS 279 (2. basım 2004); Thomas McPherson, *The Moral Patient*, 59 PHILOSOPHY 171-72 (1984).
- 287 Mary Midgley, *Duties Concerning Islands*, LX ENCOUNTER 36 (1983).
- 288 A.g.e. sf. 36, 42-43.
- 289 Bkz., *The Cornwall Declaration on Environmental Stewardship*, THE CORNWALL ALLIANCE (Oct. 1999), <http://www.cornwallalliance.org/docs/the-cornwall-declaration-on-environmental-stewardship.pdf>.
- 290 Bkz. REGAN, *yukarıda geçen not 286*, sf. 153.
- 291 Bkz., örn., Insanity Defense Reform Act of 1984, 18 U.S.C. § 17(a) (2006).
- 292 BALCOMBE, *yukarıda geçen not 51*, sf. 137; Bkz. also Inbal Ben-Ami Bartal ve diğerleri, *Empathy and Pro-Social Behavior in Rats*, 334 SCIENCE 1427, 1430 (2011).
- 293 Bkz. BEKOFF, *yukarıda geçen not 19*, sf. 13; DALE PETERSON, THE MORAL LIVES OF ANIMALS (2011).
- 294 Christian the lion—Full ending, YOUTUBE (28 Temmuz, 2008), 6:06, "bornfreefoundation," tarafından paylaşılmıştır. <http://www.youtube.com/watch?v=cvCjyWp3rEk>.
- 295 JENNIFER S. HOLLAND, UNLIKELY FRIENDSHIPS: 47 REMARKABLE STORIES FROM THE ANIMAL KINGDOM 69-72 (2011).
- 296 Bkz. James Barron, *Polar Bears Kill a Child at Prospect Park Zoo*, N.Y. TIMES, 20 Mayıs, 1987, <http://www.nytimes.com/1987/05/20/nyregion/polar-bears-kill-a-child-at-prospect-park-zoo.html>.
- 297 Bkz. George P. Fletcher & Luis E. Chiesa, *Self-Defense and the Psychotic Aggressor*, CRIMINAL LAW CONVERSATIONS'da 365, 372 (Paul H. Robinson, Stephen P. Carvey & Kimberly Kessler Ferzan editörler, 2009); Sherry F. Colb, *Justifying Homicide Against Innocent Aggressors Without Denying Their Innocence*

- re, CRIMINAL LAW CONVERSATIONS'da 375 (Paul H. Robinson, Stephen P. Garvey & Kimberly Kessler Ferzan editörler, 2009).
- 298 EAGLEMAN, yukarıda geçen not 167, sf. 208.
- 299 TennesBkz. v. Garner, 471 U.S. 1, 3 (1985).
- 300 Bkz. Sherry F. Colb, *Why Is Torture "Different" and How "Different" Is it?*, 30 CARDOZOL. REV. 1411, 1458 (2009).
- 301 Regina v. Dudley & Stephen [1884] 14 Q.B.D. 273 (U.K.); Bkz. ALLAN C. HUTCHINSON, IS EATING PEOPLE WRONG? : GREAT LEGAL CASES AND HOW THEY SHAPED THE WORLD 19 (2011).
- 302 Bkz. OPPENLANDER, yukarıda geçen not 282, sf. 27-28.
- 303 Bkz. generally OPPENLANDER, yukarıda geçen not 282; HENNING STEINFELD VE DİĞERLERİ, LIVESTOCK'S LONG SHADOW: ENVIRONMENTAL ISSUES AND OPTIONS (2006).
- 304 Bkz. MAARTEN J. CHRISPEELS & DAVID E. SADAVA, PLANTS, GENES, AND AGRICULTURE 25-57 (1994); STEINFELD, yukarıda geçen not 303, sf. 23-32.
- 305 David Pimentel & Marcia Pimentel, *Sustainability of Meat-based and Plantbased Diets and the Environment*, 78 AM. J. CLINICAL NUTRITION 660S, 662S (2003).
- 306 *Soy Benefits*, NAT'L SOYBEAN RES. LABORATORY, http://www.nsr1.uiuc.edu/soy_benefits.html (son ziyaret 3 Ekim, 2011).
- 307 OPPENLANDER, yukarıda geçen not 282, sf. 1 36-37.
- 308 Bkz. Genesis 1:26-1:31; Qu'ran 6:165; Paul W. Taylor, *Are Humans Superior to Animals and Plants?*, 6 ENVTL. ETHICS 149 (1984) (alıntı PADMANABH S. JAINI, THE JAINA PATH OF PURIFICATION 106-110 (1979)).
- 309 Bkz. generally SAM HARRIS, THE MORAL LANDSCAPE: HOW SCIENCE CAN DETERMINE HUMAN VALUES (2010).
- 310 Bkz., örn., Jewish Vegetarians of North America, <http://jewishveg.com/torah.html>; The Christian Vegetarian Association, <http://www.all-creatures.org/cva/default.htm>; Zamir Elhai, *Islam and Vegetarianism*, http://www.godsdirectcontact.org.tw/eng/news/178/vg_53.htm (son ziyaret 27 Haziran, 2012); L.T. Hu-Pham ve diğerleri, *Veganism, Bone Mineral Density, and Body Composition: A Study in Buddhist Nuns*, 20 OSTEOPOROSIS INTERNATIONAL 2087, 2088 (2009); Sarah Soifer, Note, *Vegan Discrimination: An Emerging and Difficult Issue*, 36 LOY. L.A. L. REV. 1709, 1711 (2003); Jain Vegans, <http://groups.yahoo.com/group/JainVegans/> (son ziyaret 27 Haziran, 2012).
- 311 Bkz. Françoise-Marie Arouet de Voltaire, *Oeuvres de Voltaire 1829*, in OEUVRES DE VOLTAIRE 48, (Adrien Jean-Quentin Beuchot and Pierre-Auguste-Marie Miger editörler, Lefèvre, Paris 1832).
- 312 Bkz. Kur'an Suresi: 17:33; Tipitaka AN 8.39, *Ahimsana Sutta. Rewards*, (Thanissaro Bhikkhu trans.), <http://www.accesstoinsight.org/tipitaka/an/an08/an08.039.than.html> 'de izlenebilir.
- 313 *Leviticus 1:2-5* (Jewish Publication Society).
- 314 *Genesis 9:1-3* (Jewish Publication Society).
- 315 *Numbers 31:17-18* (Jewish Publication Society).
- 316 *Leviticus 25:44-46* (Jewish Publication Society).

- 317 Bkz. Ner LeElef, *World Jewish Population*, Judaism Online, http://www.simp-letoremember.com/vitals/world-jewish-population.htm#_Toc26172077 (Son ziyaret 20 Haziran, 2012).
- 318 Bkz., *örn.*, ELIEZER BERKOVITS, NOT IN HEAVEN: THE NATURE AND FUNCTION OF HALAKHAH 74 (1983).
- 319 NORM PHELPS, THE DOMINION OF LOVE: ANIMAL RIGHTS ACCORDING TO THE BIBLE (2002).
- 320 A.g.e. Sf. 15.
- 321 *Genesis* 1:26-28 (Jewish Publication Society).
- 322 Bkz. *örn.* Rod Preece & David Fraser, *The Status of Animals in Biblical and Christian Thought: A Study in Colliding Values*, 8 SOC'Y & ANIMALS 245, 246 (2000).
- 323 *Genesis* 1:29-30 (Jewish Publication Society).
- 324 Norm Phelps draws a similar conclusion from the juxtaposition of these verses. Bkz. Phelps, *yukarıda geçen not* 319, sf. 55.
- 325 *Isaiah* 11:6, 9 (Jewish Publication Society).
- 326 Richard Schwartz, *The Vegetarian Teachings of Rav Kook*, Jewish Virtual Library, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/ravkook_veg.html (son ziyaret 27 Haziran, 2012) (alinti Philip Pick, *The Source of Our Inspiration 2* (Jewish Vegetarian Society, Paper) (Rav Kook'tan alinti)).
- 327 Bkz. *Leviticus* 11:1-8 (Jewish Publication Society); *Leviticus* 11:9-12 (Jewish Publication Society).
- 328 Bkz. *örn.* *Deuteronomy* 12:21; *Leviticus* 17:10.
- 329 Bkz. *Leviticus* 7:26-27 (Jewish Publication Society); *Leviticus* 17:10-14 (Jewish Publication Society); MISHNEH TORAH, *Sefer Kedushah: MaAchalot Assurot*, at Chapter 6, Halacha 1 (Eliyahu Touger trans.), http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/968262/jewish/Chapter-6.htm. 'de izlenebilir
- 330 *MaAchalot Assurot*, 6. Bölüm'de, Halacha 10-11. http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/968263/jewish/Chapter-7.htm. 'da izlenebilir
- 331 *Genesis* 32:33 (Jewish Publication Society).
- 332 Bkz. *Exodus* 23:19 (Jewish Publication Society); *MaAchalot Assurot*, 9. Bölüm'de, Halacha 1, http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/968265/jewish/Chapter-9.htm. 'de izlenebilir
- 333 Abraham Chill, THE MITZVOT: THE COMMANDMENTS AND THEIR RATIONALE 400 (2000) (KELI YAKAR'ın yazarı Efraim Luchitz'dan alinti).
- 334 *Isaiah* 66:3 (Jewish Publication Society).
- 335 *Exodus* 23:12 (Jewish Publication Society).
- 336 *Deuteronomy* 22:6 (Jewish Publication Society).
- 337 *Deuteronomy* 25:4 (Jewish Publication Society).
- 338 *Leviticus* 22:27 (Jewish Publication Society).
- 339 *Leviticus* 22:28 (Jewish Publication Society).
- 340 Bkz. FRANCIONE, *yukarıda geçen not* 21, sf. xxxiii.
- 341 Bkz., *örn.*, Andrew C. Revkin, *The Troubling Path from Pig to Pork Chop*. N.Y. TIMES DOT EARTH BLOG (2 Şubat, 2012, 17:38), <http://dotearth.blogs.nytimes.com/2012/02/02/the-troubling-path-from-pig-to-pork-chops>.
- 342 Bkz. PHELPS, *yukarıda geçen not* 319, sf. 18; Ayrıca bkz. ISAAC BASHEVIS SIN-

- GER, *The LetterWriter*, in THE COLLECTED STORIES OF ISAAC BASHEVIS SINGER 250, 271 (1982).
- 343 Bkz. *Meat, Dairy and Pareve*, OK KOSHER CERTIFICATION, <http://www.ok.org/Content.asp?ID=63> (son ziyaret 30 Haziran, 2012).
- 344 *Exodus 23:19* (Jewish Publication Society); *Exodus 34:26* (Jewish Publication Society); *Deuteronomy 14:21* (Jewish Publication Society).
- 345 Bkz. Frederick E. Greenspahn, *What is the Hebrew Bible?*, in THE WILEY-BLACKWELL HISTORY OF JEWS AND JUDAISM 15, 21 (Alan T. Levenson ed., 2012).
- 346 Bkz. STRONG'S CONCORDANCE 2102. <http://concordances.org/hebrew/2102.htm>. de izlenebilir.
- 347 Bkz., örn., JANZEN FAMILY FARMS, <http://www.janzenfamilyfarms.com/beef.html> (son ziyaret Sept. 28, 2012); *Get the Facts: The Destructive Dairy Industry*, BORN FREE USA, <http://www.bornfreeusa.org/facts.php?more=1&p=373> (son ziyaret 28 Eylül, 2012).
- 348 Bkz., örn., FOER, *yukarıda geçen not* 170, sf. 113.
- 349 Bkz. *Turkey for Thanksgiving?*, SOC'Y FOR THE ADVANCEMENT OF ANIMAL WELLBEING, <http://www.saawinternational.org/turkey.htm> (son ziyaret 30 Haziran, 2012).
- 350 Bkz., örn., *Deuteronomy 14:8* (King James).
- 351 Bkz. *Pig Farming - Here's Your Bacon!*, SOC'Y FOR THE ADVANCEMENT OF ANIMAL WELLBEING, <http://animalwelfaretaiwan.webs.com/pigs.htm> (son ziyaret 30 Haziran, 2012).
- 352 Bkz. *Cows*, SOC'Y FOR THE ADVANCEMENT OF ANIMAL WELLBEING, <http://animalwelfaretaiwan.webs.com/cows.htm> (son ziyaret 30 Haziran, 2012).
- 353 Bkz., örn., Peggy Trowbridge Filippone, *US Lamb Grades: American Lamb is Mild in Flavor*, ABOUT.COM, <http://homecooking.about.com/od/lamb/a/lambgrades.htm> (son ziyaret 28 Eylül, 2012).
- 354 Örneğin kaz ciğeri üretimi için kullanılmayan ördekler ve kazlar sadece yedi haftalıkken öldürülebilirler. Bkz. *Ducks and Geese*, SOC'Y FOR THE ADVANCEMENT OF ANIMAL WELLBEING, <http://animalwelfaretaiwan.webs.com/geeseandducks.htm> (Son ziyaret 30 Haziran, 2012).
- 355 Bkz. Shmuly Yanklowitz, *How Kosher is Your Milk?*, JEWISHJOURNAL.COM (June 7, 2012, 05:16), http://www.jewishjournal.com/socialjustice/av/item/rabbi_herschel_schachters_chumra_on_milk_abuse_in_the_dairy_industry_201206/; MISHNEH TORAH, *Sefer Kedushah: Shechitah* at Chapter 10, Halacha 9 (Eliyahu Touger trans.), http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/971836/jewish/Chapter-10.htm. de izlenebilir
- 356 Bkz. Yanklowitz, *yukarıda geçen not* 355.
- 357 Bkz., örn., Philip Caulfield, *PETA Hopes to Launch Pornography Site, PETA, XXX.to Promote Veganism*, N.Y. DAILY NEWS, 20 Eylül, 2011, http://articles.nydailynews.com/2011-09-20/news/30202195_1_peta-lindsay-rajt-graphic-images. de izlenebilir.
- 358 Bu bölümü yazarken büyük annesi Anishinaabe halkına mensup bir Amerikan

- yerlisi olan arkadaşım Harold Brown'a desteği, yüreklendirmesi ve benimle paylaştığı bilgiler için teşekkür etmek isterim.
- 359 Bkz. Mary Story ve diğerleri, *Nutritional Health and Diet-Related Conditions*, in AMERICAN INDIAN HEALTH: INNOVATIONS IN HEALTH CARE, PROMOTION, AND POLICY 201, 212, 213 (Everett R. Rhoades ed., 2000).
- 360 Bkz. MARCIA EAMES-SHEAVLY, THE THREE SISTERS: EXPLORING AN IROQUOIS GARDEN 7 (1993).
- 361 Bkz., örn., LINDA MURRAY BERZOK, AMERICAN INDIAN FOOD 19, 20 (2005); Colleen Patrick-Goudreau, *Thanksgiving for the Turkeys*, THE COMPASSIONATE COOK FOOD FOR THOUGHT BLOG (13 Kasım, 2007), <http://www.compassionatecook.com/writings/food-for-thought-writing/thanksgiving-for-the-turkeys>.
- 362 Bkz., örn., Rita Laws, *Native Americans and Vegetarianism*, VEGETARIAN J. (Vegetarian Res. Grp. Eylül 1994), <http://www.vrg.org/journal/94sep.htm#native>'de izlenebilir; BERZOK, yukarıda geçen not 361, sf. xv.
- 363 Bkz., örn., A.g.e.; BERZOK, yukarıda geçen not 361, sf. 172-73.
- 364 Bkz. JORDAN PAPER, NATIVE NORTH AMERICAN RELIGIOUS TRADITIONS: DANCING FOR LIFE 29 (2007).
- 365 Bkz., örn., Atticus, *Posting to Questions from Non-Vegans: "We Have Great Respect for the Animals We Kill,"* THE VEGAN FORUM (23 Eylül, 2005, 5:39 AM), <http://www.veganforum.com/forums/archive/index.php/t-5614.html>; Susan Bergerstein, *Avatar Will Upset Animal Rights Activists*, EXAMINER.COM (19 Aralık, 2009), <http://www.examiner.com/celebrity-headlines-in-indianapolis/avatar-will-upset-animal-rights-activists>.
- 366 JIM MASON, AN UNNATURAL ORDER: WHY WE ARE DESTROYING THE PLANET AND EACH OTHER 109 (2005) (internal quotations omitted). I want to express my gratitude to Jeffrey Masson for calling my attention to Jim Mason's quotation of indigenous peoples.
- 367 A.g.e. Sf. III.
- 368 Bkz., örn., HAPPY PIG CAFÉ, <http://www.thehappypig.com/>, DANCING PIG BBQ, <http://www.dancingpigbbq.com/>; ANGUS TAYLOR, ANIMALS & ETHICS: AN OVERVIEW OF THE PHILOSOPHICAL DEBATE 97 (3. baskım 2009); Aynica bkz., SUICIDE FOOD, <http://suicidefood.blogspot.com/>.
- 369 *Saturday Night Live: Cluckin' Chicken* (NBC yayını 21 Kasım, 1992). <http://www.hulu.com/watch/2317/saturday-night-live-cluckin-chicken>'de izlenebilir.
- 370 Bkz. MASON, yukarıda geçen not 366, sf. 52.
- 371 Bkz. USD, ECONOMIC RESEARCH SERVICE, OBESITY (30 Temmuz, 2012), <http://www.ers.usda.gov/topics/food-choices-health/obesity.aspx>'de izlenebilir.
- 372 Bkz. Patricia Gadsby, *The Inuit Paradox*, DISCOVER MAGAZINE (1 Ekim, 2004), <http://discovermagazine.com/2004/oct/inuit-paradox>'de izlenebilir.
- 373 Bkz., örn., COLIN TUDGE, FEEDING PEOPLE IS EASY 54 (2007).
- 374 Bkz. *Dothard v. Rawlinson*, 433 U.S. 321, 345 (1977) (Marshall, J., öfken ayrılma). Bkz. genel olarak, Michelle J. Anderson, *From Chastity Requirement to Sexuality License: Sexual Consent and a New Rape Shield Law*, 70 GEO. WASH. L.

- REV. 51 (2002).
- 375 Bkz. CELIA E. NAYLOR, AFRICAN CHEROKEES IN INDIAN TERRITORY: FROM CHATTEL TO CITIZENS 2 (2008).
- 376 Circe Sturm, *Blood Politics, Racial Classification, and Cherokee National Identity: The Trials and Tribulations of the Cherokee Freedmen*, 22 AM. INDIAN Q. 230, 232 (1998); Tony Seybert, *Slavery and Native Americans in British North America and the United States: 1600 to 1865*, SLAVERYINAMERICA.ORG, http://web.archive.org/web/20040804001522/http://www.slaveryinamerica.org/history/h_s_es_indians_slavery.htm.’de arşivlenmiştir.
- 377 Bkz. KAREN ANDERSON, CHAIN HER BY ONE FOOT: THE SUBJUGATION OF NATIVE WOMEN IN SEVENTEENTH-CENTURY NEW FRANCE 207–216 (1993). Yürürlükteki yasal rejimin Amerikan Yerlisi kadınları cinsel saldırıya karşı nasıl eksik koruduğuna dair bir tartışma için. Bkz. Sarah Deer, *Sovereignty of the Soul: Exploring the Intersection of Rape Law, Reform and Federal Indian Law*, 38 SUFFOLK U. L. REV. 455, 464 (2005).
- 378 Bkz., orn., Jill Elaine Hasday, *Contest and Consent: A Legal History of Marital Rape*, 88 CALIF. L. REV. 1373, 1375 (2000).
- 379 Bkz. genel olarak NICOLETTE HAHN NIMAN, RIGHTEOUS PORKCHOP: FINDING ALIVE AND GOOD FOOD BEYOND FACTORY FARMS (2009); JOEL SALATIN, FOLKS, THIS AIN’T NORMAL: A FARMER’S ADVICE FOR HAPPIER HENS, HEALTHIER PEOPLE, AND A BETTER WORLD (2011).
- 380 Bkz., orn., Ariz. Rev. Stat. § 13-2910.07 (2011) (“Proposition 204”); Prevention of Farm Animal Cruelty Act (“Proposition 2”), CAL. HEALTH & SAFETY CODE, § 25990 (2012); COLO. REV. STATE. § 35-50.5-102(a), (b) (2011); FLA. CONST. ART. X, § 21 (2012) (“Pregnant Pig Amendment”); OR. REV. STAT. § 600.150 (2009).
- 381 Bkz. A. MOOD & P. BROOKE, ESTIMATING THE NUMBER OF FARMED FISH KILLED IN GLOBAL AQUACULTURE EACH YEAR 19, Tablo 9 (2012), <http://fishcount.org.uk/published/std/fishcountstudy2.pdf>’da izlenebilir. (Katledilen kara hayvanları ile ilgili tahminlerin yanısıra katledilen deniz hayvanları ile ilgili tahminler de içermektedir)
- 382 ERIC SCHLOSSER, FAST FOOD NATION: THE DARK SIDE OF THE ALL-AMERICAN MEAL 171 (2002).
- 383 Örneğin, Arizona’da oy verenler 204 no’lu Değişikliği 2006’da kabul ettiler, fakat kanun hükümleri 31 Aralık, 2012.’ye kadar yürürlüğü girmede. Bkz. ARIZ. REV. STAT. § 13-2910.07 (2011). California’nın 2 No’lu önerisi oy verenler tarafından 4 Kasım, 2008’de kabul edildi, ancak 1 Ocak, 2015’e kadar yürürlüğe girmede. Bkz. CAL. HEALTH & SAFETY CODE, § 25990 (2012). Florida’nın sözde Hamile Domuz Değişikliği oy verenler tarafından kabul edilmesinin üzerinden altı yıl geçtikten sonra yürürlüğe girdi. FLA. CONST. ART. X, § 21 (2012).
- 384 Bkz. U.S. GOV’T GEN. ACCOUNTABILITY OFFICE, GAO-04-247, HUMANE METHODS OF SLAUGHTER ACT: USDA HAS ADDRESSED SOME PROBLEMS BUT STILL FACES ENFORCEMENT CHALLENGES 4, 5 (2004).
- 385 Bkz. Gary L. Francione, *Abolition of Animal Exploitation: The Journey Will Not Begin While we are Walking Backwards*, ANIMAL EQUALITY (2006), <http://www>.

- animalequality.net/articles/francione/abolition-of-animal-exploitation.
- 386 Bkz. genel olarak GARY L. FRANCIONE, ANIMALS AS PERSONS: ESSAYS ON THE ABOLITION OF ANIMAL EXPLOITATION (2008).
- 387 Bkz. Dwight Garner, *The Joys and Pains of Being an Animal*, N.Y. TIMES, 20 Ocak, 2009, sf. C1.
- 388 Bkz. örn., OLIVER SACKS, AN ANTHROPOLOGIST ON MARS: SEVEN PARADOXICAL TALES 244 (1996); *We Salute Temple Grandin, A Hero for Animals*, ENCYCLOPEDIA BRITANNICA BLOG (3 Ağustos, 2009), <http://advocacy.britannica.com/blog/advocacy/2009/08/we-salute-temple-grandin-a-hero-for-animals/>; Glenn Whipp, *A Walk in Her Boots*, L.A. TIMES, 5 Ağustos, 2010, sf. S12.
- 389 Bkz. örn., Alessandra Stanley, *Peering into a Mind That's 'Different, but Not Less'*, N.Y. TIMES, 4 Şubat, 2010, sf. C1.
- 390 A.g.e., Sf. 307.
- 391 TEMPLE GRANDIN & CATHERINE JOHNSON, ANIMALS IN TRANSLATION: USING THE MYSTERIES OF AUTISM TO DECODE ANIMAL BEHAVIOR 180 (2005).
- 392 Bkz. *Temple Grandin Interview*, GREENMUZE (29 Temmuz, 2009), <http://www.greenmuze.com/reviews/interviews/1357-temple-grandin-interview.html>
- 393 Bkz. TEMPLE GRANDIN, CORPORATIONS CAN BE AGENTS OF GREAT IMPROVEMENTS IN ANIMAL WELFARE AND FOOD SAFETY AND THE NEED FOR MINIMUM DECENT STANDARDS, NAT'L INST. ANIM. AGRIC. (4 Nisan, 2001), <http://www.grandin.com/welfare/corporation.agents.html>. de izlenebilir
- 394 *Fresh Air: Temple Grandin On 'The Best Life for Animals'*, NATIONAL PUBLIC RADIO (5 Ocak, 2009), <http://www.npr.org/templates/transcript/transcript.php?storyId=99009110>. de izlenebilir.
- 395 Bkz. Bari Weiss, *The Weekend Interview with Temple Grandin: Life Among the 'Yak-kity Yaks'*, WALL ST. J., 20 Şubat, 2010, Sf. A11.
- 396 Bkz. Temple Grandin, Professional Resume, COLO. STATE UNIV., <http://lamar.colostate.edu/~grandin/professional.resume.html> (son ziyaret 6 Ekim, 2012).
- 397 Bkz. CHARLES PATTERSON, ETERNAL TREBLINKA: OUR TREATMENT OF ANIMALS AND THE HOLOCAUST 132 (2002).
- 398 A.g.e., Sf. 132-133.
- 399 Bkz., örn., FRANCIONE, yukarıda geçen not 386, sf. 69-70.
- 400 Bkz., örn., Jim Severson, *Suddenly, the Hunt is on for Cage-Free Eggs*, N.Y. TIMES, 12 Ağustos, 2007, at A1. Disturbing images and stories of "cage-free" hens are available from Peaceful Prairie Sanctuary: <http://www.peacefulprairie.org/freerange1.html> (son ziyaret 6 Ekim, 2012).
- 401 Bkz., örn., Jeffrey Davis, *Niman Ranch Raises Meat So Naturally That Even Vegetarians May Want a Taste*, MOTHER NATURE NETWORK (18 Ocak, 2010, 12:14). <http://www.mnn.com/your-home/organic-farming-gardening/stories/niman-ranch-raises-meat-so-naturally-that-even-vegetaria>.
- 402 Bkz., örn., Aaron Kagan, *A Little Slice of Park Heaven; Upstate New York Busi-*

- ness Thrives Raising Heirloom Pigs, BOSTON GLOBE, 19 Ekim, 2011, sf. 24; Cornell Sun Video, *The Piggery Owners Talk Farming and Pigs*, YOUTUBE (9 Kasım, 2011), <http://www.youtube.com/watch?v=INVt3zDJ7pM>.
- 403 Bkz., örn., U.S. Office of Mgmt & Budget, *Mobile Slaughter Unit Compliance Guide* (24 Mayıs, 2010), http://www.fsis.usda.gov/PDF/Compliance_Guide_Mobile_Slaughter.pdf'de izlenebilir; FOER, yukarıda geçen not 170, sf. 115.
- 404 VICTORIA MORAN, MAIN STREET VEGAN (2012).
- 405 Victoria Moran, Plenary Address at Vegetarian Summerfest: Your Mission, if You Choose to Accept It (11 Temmuz, 2010).
- 406 Bkz., örn., Peter Singer, *Cold Turkey: Jonathan Safran Foer's Eating Animals*, THE MONTHLY (Aralık 2009-Ocak 2010), <http://www.themonthly.com.au/books-peter-singer-cold-turkey-jonathan-safran-foer-s-eating-animals-2173>'de izlenebilir.
- 407 Bkz. Laura M. Holson, *The New Court of Shame is Online*, N.Y. TIMES, 23 Aralık, 2010, sf. ST2, <http://www.nytimes.com/2010/12/26/fashion/26shaming.html?pagewanted=all>'de izlenebilir.
- 408 Bkz. A.g.r.; CBS, *Woman Who Throws Cat In Trash: 'It's Just a Cat.'* YOUTUBE (25 Ağustos, 2010), <http://www.youtube.com/watch?v=Bb0FEb88k-YI>.
- 409 Bkz. Holson, yukarıda geçen not 407.
- 410 Bkz., örn., Megan Gibson, *Top 10 Animal Stories: 3. Lady Throws Cat in Dumpster, Unleashes the Rage of the Internet*, TIME SPECIALS (9 Aralık, 2010), http://www.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,2035319_2034893_2034901,00.html'de izlenebilir.
- 411 Catherine Burt, *Cats in Trash Bins—The Humane Myth in Action*, IN-A-GADDA-DA-VEGAN (26 Ağustos, 2010), <http://blogs.standard.net/in-a-gad-da-vegan/2010/08/26/cats-in-trash-bins-the-humane-myth-in-action/>.
- 412 A.g.r.
- 413 Bu hikayeye yapılan okuyucu yorumlarının pek azı kedinin yasal sahiplerine yönelik zarardan bahsetmekte, buna karşın Lola ve toplum ile ilgili kaygılar dile getirilmektedir. Bkz., örn., Cryostatic, Comment to *Woman Who Dumped Cat in Trash: 'I Thought It Would Be Funny.'* THE HUFFINGTON POST (27 Ağustos, 2010, 12:31), http://www.huffingtonpost.com/2010/08/25/mary-bale-cat-in-trash_n_693933.html.
- 414 Bkz. genel olarak KAZUO ISHIGURO, NEVER LET ME GO (2005).
- 415 Bkz. AM. VET. MED. ASS'N, AVMA GUIDELINES ON EUTHANASIA 18 (Haziran 2007), <https://www.avma.org/KB/Policies/Documents/euthanasia.pdf>'de izlenebilir.
- 416 Bkz., örn., OPPENLANDER, yukarıda geçen not 282, sf. 122-23.
- 417 Bkz. A.g.r., Sf. 124, 125, 129-30.
- 418 Bkz. STEVEN PINKER, THE BETTER ANGELS OF OUR NATURE: WHY VIOLENCE HAS DECLINED 188 (2011). Bununla birlikte Pinker, hayvan ürünleri tüketme konusunda şiddetsizlik taahhüdünün olası sonuçlarını bütünüyle takdir etmekte başarısız olmaktadır. Bkz. Sherry F. Colb, *A Clash of Justice and Nonviolence*, DORF ON LAW (30 Kasım, 2011, 06:30), <http://www.dorfonlaw.org/2011/11/clash-of-justice-and-nonviolence.html>.

- 419 Bkz. *yukarıda geçen not 402.*
- 420 Bkz. *More than Four Hundred Years Ago...*, NAVAJO-CHURRO SHEEP ASS'N, <http://navajo-churrosheep.com/> (son ziyaret 11 Ocak, 2012).
- 421 Bkz. *A Traditional Taste of the Past: Carrying the History of Standard-Bred Poultry into the Future*, GOOD SHEPHERD POULTRY RANCH. <http://www.goodshepherdpoultryranch.com/> (son ziyaret 5 Ocak, 2012).
- 422 Bkz. PETER SINGER, ANIMAL LIBERATION 228 (2d ed. 1990); PETER SINGER, PRACTICAL ETHICS 108 (3. basım 2011).
- 423 Bkz., *örn.*, 1 LESLIE STEPHEN, *Ethics and the Struggle for Existence*, in SOCIAL RIGHTS AND DUTIES: ADDRESSES TO ETHICAL SOCIETIES 221, 236 (1896).
- 424 The Food and Agriculture Organization of the United Nations places the 2010 world population of chickens at over 19 billion. FAOSTAT: *Live Animals*, FAOSTAT, <http://faostat.fao.org/site/573/default.aspx#ancor> (son ziyaret 12 Ocak, 2012).
- 425 Bkz. *Global Livestock Counts: Counting Chickens*, THE ECONOMIST: GRAPHIC-DETAIL (July 27, 2011, 2:56 P.M.), <http://www.economist.com/blogs/dailychart/2011/07/global-livestock-counts> (alıntı Food and Agriculture Organization of the United Nations).
- 426 Bkz., *örn.*, Bryan Hodgson, *Buffalo: Back Home on the Range*, NAT'L GEOGRAPHIC, Nov. 1994, sf. 64, 69-71.
- 427 AARON HASS, IN THE SHADOW OF THE HOLOCAUST: THE SECOND GENERATION 12 (1996); WILLIAM B. HELMKEICH, AGAINST ALL ODDS: HOLOCAUST SURVIVORS AND THE SUCCESSFUL LIVES THEY MADE IN AMERICA 128 (1992).
- 428 Bkz. Jeff W. Tyler & James S. Cullor, *Mammary Gland Health and Disorders*, in LARGE ANIMAL INTERNAL MEDICINE 1019 (Bradford P. Smith ed., 3. basım 2002) (alıntı William M. Sisco ve diğerleri, *Economics of Disease Occurrence and Prevention on California Dairy Farms: A Report and Evaluation of Data Collected for the National Animal Health Monitoring System, 1986-1987*, 8 PREVENTIVE VET. MED. 141 (1990)).
- 429 Bkz. Carolyn L. Stull ve diğerleri, *A Review of the Causes, Prevention, and Welfare of Nonambulatory Cattle*, J. AM. VET. MED. ASS'N. 227, 232 (2007).
- 430 Bkz. Hudson & Mullord, *yukarıda geçen not 139*, sf. 271, 275.
- 431 Bkz. FOOD & WATER WATCH, FACTORY FARM NATION: HOW AMERICA TURNED ITS LIVESTOCK FARMS INTO FACTORIES, v (2010).
- 432 Bkz. Lyd Saad, *Plenty of Common Ground Found in Abortion Debate*, GALLUP (8 Ağustos, 2011), <http://www.gallup.com/poll/148880/Plenty-Common-Ground-Found-Abortion-Debate.aspx>.
- 433 Patrick Martins, *Op-Ed., About a Bird*, N.Y. TIMES, 24 Kasım, 2003, sf. A23, <http://www.nytimes.com/2003/11/24/opinion/about-a-bird.html?src=pm'de> izlenebilir.
- 434 Bkz. Press Release, Farm Sanctuary, Farm Sanctuary's "Turkey Whisperer" Shares 10 Fascinating Facts about Turkeys (23 Kasım, 2011), http://www.adoptaturkey.org/aat/media_center/pr_2011_turkey_facts.html de izlenebilir.

- 435 Bkz. Colin C. Whitehead ve diğerleri. *Skeletal Problems Associated with Selection for Increased Production*, in POULTRY GENETICS, BREEDING AND BIOTECHNOLOGY 29, 47(William M. Muir & Samuel E. Aggrey editorler, 2003); Martins. yukarıda geçen not 433, sl. A23.Sabri Ben-Achour. *The Evolution of the Thanksgiving Turkey*. AMERICAN UNIVERSITY RADIO NEWS (NOV. 23, 2011). http://wamu.org/news/11/11/23/the_evolution_of_the_thanksgiving_turkey (quoting Julie Long, poultry researcher at the U.S. Dep't of Agric.'s Agric. Research Center).
- 436 Bkz. Farm Sanctuary, yukarıda geçen not 434.
- 437 Bkz. HUMANE SOC'Y OF THE U.S., AN HSUS REPORT: THE WELFARE OF ANIMALS IN THE TURKEY INDUSTRY 3 (2009); Heidi's Hens®—The Certified Organic, Range Grown Turkey, DIESTEL TURKEY RANCH, http://www.diestelturkey.com/products_the_hh.htm(son ziyaret 19 Şubat, 2012).
- 438 Bkz. MATTHEW MULCAHY, HURRICANES AND SOCIETY IN THE BRITISH GREATER CARIBBEAN, 1624–1783, 96–97 (2006); DAVID PATRICK GREGGUS, HAITIAN REVOLUTIONARY STUDIES 56 (2002).
- 439 Bkz. *Global Livestock Counts: Counting Chickens*, yukarıda geçen not 425.
- 440 Endangered Species Act of 1973, 16 U.S.C. §§ 1531–1544 (2006).
- 441 Bkz. 16 U.S.C. § 1538(a)(1)(B).
- 442 Bkz. Ian Sample, *Wide Roaming Animals Fare Worst in Zoo Enclosures*, THE GUARDIAN, 2 Ekim, 2003. http://www.guardian.co.uk/uk/2003/oct/02/environment.science;Rox_Clubb_&Georgia_Mason,_Animal_Welfare:_Captivity_Effects_on_Wide-ranging_Carnivores.425 NATURE 473 (2003).
- 443 Bkz. Georgia J. Mason, *Stereotypes: A Critical Review*, 41 ANIM. BEHAV. 1015(1991).
- 444 Bkz. P.H. Cransberg ve diğerleri. *Sequential Studies of Skeletal Calcium Reserves and Structural Bone Volume in a Commercial Layer Flock*. 42 BRITISH POULTRY SCI. 260, 263(2001); J. S. Rennie ve diğerleri, *Studies on Effects of Nutritional Factors on Bone Structure and Osteoporosis in Laying Hens*, 38 BRITISH POULTRY SCI. 417, 421 (1997) ("[T]he modern hybrid laying hen is highly susceptible to osteoporosis.").
- 445 Bkz. C.M. Dwyer, *Environment and the Sheep*, in THE WELFARE OF SHEEP 41, 52(Cathy M. Dwyer ed., 2008).
- 446 Bkz. CLIVE PHILLIPS, THE WELFARE OF ANIMALS: THE SILENT MAJORITY 125 (2009).
- 447 Bkz. *Sheep*, ANIMAL LIBERATION VICTORIA, <http://www.alv.org.au/issues/sheep.php> (son ziyaret 17 Mart, 2012).
- 448 Bkz. U.S. Dep't of Agric., Animal and Plant Health Inspection Serv., *Wildlife Damage Management*, USDA: APHIS, http://www.aphis.usda.gov/wildlife_damage/ (son ziyaret 11 Mart, 2012).
- 449 For data on how many animals Wildlife Services killed or euthanized in 2010, Bkz. WILDLIFE SERVICES' PROGRAM DATA REPORTS, ANNUAL TABLES FY 2010: TABLE G. ANIMALS TAKEN BY WILDLIFE SERVICES—FY 2010 (2011), http://www.aphis.usda.gov/wildlife_damage/prog_data/2010_

- prog_data/PDR_G/Basic_Tables_PDR_G/Table%20C_ShortReport.pdf'de izlenebilir.
- 450 Bkz. OPPENLANDER, *yukarıda geçen not 282*, sf. 27-28.
- 451 Bkz. WORLD WILDLIFE FUND, SOY EXPANSION—LOSING FORESTS TO FIELDS 2(2003), <http://awsassets.panda.org/downloads/wwfsoyexpansion.pdf>'de izlenebilir; JASON CLAY, WORLD AGRICULTURE AND THE ENVIRONMENT: A COMMODITY-BY-COMMODITY GUIDE TO IMPACTS AND PRACTICES 475 (2004); World Wildlife Fund, *Environmental Impact of Beef: Habitat Conversion*, WWF GLOBAL, http://wwf.panda.org/what_we_do/footprint/agriculture/beef/environmental_impacts/habitat_conversion/ (son ziyaret 29 Nisan, 2012).
- 452 Bkz., *örün.*, CATTLEMEN'S BEEF BOARD, FACT SHEET: THE ENVIRONMENT AND CATTLE PRODUCTION, MYBEEFCHECKOFF.COM, <http://www.beefboard.org/news/files/factsheets/The-Environment-And-Cattle-Production.pdf> (son güncelleme Ekim 2007); AMERICAN MEAT INSTITUTE, AMI FACT SHEET: CLIMATE CHANGE AND ANIMAL AGRICULTURE 2 (2009), <http://www.meataml.com/ht/a/GetDocumentAction/i/52379>'de izlenebilir.
- 453 Ed Hamer, *Fallow and Fertile*, ECOLOGIST (20 Haziran, 2008), http://www.theecologist.org/blogs_and_comments/commentators/other_comments/269443/fallow_and_fertile.html; Levente Czeglédi & Andrea Radácsi, *Overutilization of Pastures by Livestock*, 3 GYEPGAZDÁLKODÁSI KÖZLEMÉNYEK 29, 34 (2005), <http://www.agr.unideb.hu/kiadvany/gyep/2005-03/06C-zeglledi.pdf>'de izlenebilir.
- 454 Bkz. OPPENLANDER, *yukarıda geçen not 282*, sf. 28-32; World Wildlife Fund, *Environmental Impact of Beef: Habitat Conversion*, WWF GLOBAL, http://wwf.panda.org/what_we_do/footprint/agriculture/beef/environmental_impacts/habitat_conversion/ (son ziyaret 29 Nisan, 2012).
- 455 Bkz. Ori Herstein, *Why 'Nonexistent People' Do Not Have Zero Well-Being but Not Well-Being at All* 12 (Cornell Hukuk Fakültesi, Çalışma Notu No. 95, 2012), http://scholarship.law.cornell.edu/clsops_papers/95/'de izlenebilir.
- 456 The author credits Michael C. Dorf for proposing this hypothetical scenario in a conversation.
- 457 Bkz. Herstein, *yukarıda geçen not 455*, sf. 3.
- 458 Bkz. Steve Graham, *Animal Ingredients in Home Improvement Products*, NETWORKX (26 Temmuz, 2011), <http://www.networkx.com/article/animal-ingredients-in-home-improvement-p>.
- 459 Andy Lamey, *Food Fight! Davis versus Regan on the Ethics of Eating Beef*, 38 J. SOC. PHIL. 331 (2007), <http://animalrights.aresistance.net/readings/Andy%20Lamey%20-%20Food%20Fight!%20Davis%20versus%20Regan%20on%20the%20Ethics%20of%20Eating%20Beef.pdf>'te izlenebilir. Stephanie Ernst, *Are Vegans Responsible for More Deaths in the Fields? No Way*, CHANGE.ORG (31 Ekim, 2009), reprinted at <http://www.all-creatures.org/articles/ar-field.html>. Belli ürünleri yetiştirme sonucunda belli hayvanların yaşamaları için gerekli olan alanların yok edebileceğine dair bir bahis için, bkz. ELLIE BROWN & MI-

- CHAEEL F. JACOBSON, CENTER FOR SCIENCE IN THE PUBLIC INTEREST, CRUELOIL: HOW PALMOIL HARMS HEALTH, RAINFOREST & WILDLIFE (2005), <http://www.cspinet.org/palm/PalmOilReport.pdf> de izlenebilir.
- 460 Bkz., *örn.*, No Such Thing as a Vegan, WE KNOW MEMES (2 Mart, 2012). <http://weknowmemes.com/2012/03/there-is-no-such-thing-as-vegan/>.
- 461 Bkz., *örn.*, Annie B. Bond, Top 10 Eco-Friendly Reasons to Buy Organic Meat & Dairy, CAREA. <http://www.care2.com/greenliving/why-buy-organic-dairy-meat.html>(son ziyaret 9 Ekim, 2012).
- 462 Bkz. CAROL J. ADAMS, THE SEXUAL POLITICS OF MEAT: A FEMINIST-VEGETARIANCRITICAL THEORY 40 (1990); JOY, yukarıda geçen not 39, sf. 21.
- 463 Bkz. PIRKEI AVOS, ETHICS OF THE FATHERS: A NEW TRANSLATION WITH A CONCISECOMMENTARY ANTHOLOGIZED FROM THE CLASSICAL RABBINIC SOURCES 6 (Mesorah Publications, 1984).
- 464 A.g.e., Sf. 23.
- 465 Bkz. JAMES OLIVER HORTON & LOIS E. HORTON, SLAVERY AND THE MAKING OF AMERICA 83 (2005); 2 JOHN ASHWORTH, SLAVERY, CAPITALISM AND POLITICS IN THE ANTEBELLUM REPUBLIC: THE COMING OF THE AMERICAN CIVIL WAR 1850-1861, 162 (2007).
- 466 Bkz. I A. Glerin Crothers, *Free Produce Movement*, in ENCYCLOPEDIA OF ANTISLAVERY AND ABOLITION 266-68 (Peter Hinks & John McKivigan editörler, 2007); Margaret Hope Bacon, *By Moral Force Alone: The Antislavery Women and Nonresistance*, in THE ABOLITIONIST SISTERHOOD: WOMEN'S POLITICAL CULTURE IN ANTEBELLUM AMERICA 275, 278-279 (Jean Fagan Yellin & John C. Van Home editörler, 1994). Rather than support the institution of slavery, some Quakers refused to buy cotton products altogether. Bkz. MARGARET H. BACON, THE QUIET REBELS: THE STORY OF THE QUAKERS IN AMERICA 100-01, 105 (1969).
- 467 Bkz. genel olarak ANNE FARROW VE DİĞERLERİ, COMPLICITY: HOW THE NORTH PROMOTED, PROLONGED, AND PROFITED FROM SLAVERY (2005).
- 468 Bkz. FARM FOUNDATION, THE FUTURE OF ANIMAL AGRICULTURE IN NORTH AMERICA 7 (Nov. 2004), <http://www.farmfoundation.org/projects/documents/Initial-WhitePaperNovember04.pdf>.
- 469 Bkz. JENNY HALL & IAIN TOLHURST, GROWING GREEN: ORGANIC TECHNIQUES FOR A SUSTAINABLE FUTURE 2-3 (2006).
- 470 VEGANIC AGRICULTURE NETWORK, <http://www.goveganic.net/> (son ziyaret 28 Eylül, 2012).
- 471 Bkz. *Veganic Fertility: Growing Plants from Plants*, VEGANIC AGRICULTURE NETWORK (25 Ağustos, 2012), <http://www.goveganic.net/spip.php?article=205>.
- 472 Bkz., *örn.*, MODEL PENAL CODE § 210.1 (1985); *Murder: An Overview*, LEGAL INFORMATION INSTITUTE (19 Ağustos, 2010, 17:20), http://www.law.cornell.edu/wex/murder#model_penal_code.
- 473 Bkz. MODEL PENAL CODE § 210.3 (1985); *Manslaughter*, LEGAL INFORMATION INSTITUTE (19 Ağustos, 2010, 17:19), <http://www.law.cornell.edu/>

- wex/manslaughter.
- 474 Bkz., örn., CAL. PENAL CODE § 195(2011), <http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/displaycode?section=pen&group=00001-01000&file=187-199'de> izlenebilir.
- 475 Bkz., örn., GARY NULL VE DİĞERLERİ, DEATH BY MEDICINE (2011), http://www.lef.org/magazine/mag2004/mar2004_aws_i_death_01.htm'de izlenebilir; 3 Gilbert Lau, *Introgemichjury: A Forensic Perspective*, in FORENSIC PATHOLOGY REVIEWS 351, 353 (MichaelTsokos ed., 2005).
- 476 Bkz. NATIONAL CENTER FOR STATISTICS AND ANALYSIS, NATIONAL HIGHWAYTRAFFIC SAFETY ADMINISTRATION, FATALITY ANALYSIS REPORTING SYSTEM ENCYCLOPEDIA,<http://www-fars.nhtsa.dot.gov/Main/index.aspx> (son ziyaret 2 Ekim, 2012).
- 477 Bkz. genel olarak CDC, ALCOHOL AND PUBLIC HEALTH, <http://www.cdc.gov/alcohol/>(Son güncelleme: 14 Eylül, 2012).
- 478 Bkz. COLLEEN PATRICK-GOUDREAU, THE 30-DAY VEGAN CHALLENGE: THE ULTIMATEGUIDE TO EATING CLEANER, GETTING LEANER, AND LIVING COMPASSIONATELY 8-9 (2011).
- 479 Gaverick Matheny, *Least Harm: A Defense of Vegetarianism From Steven Davis'sOmnivorous Proposal*, 16 J. OF AGRIC. & ENVTL. ETHICS 505, 506 (2003), rebutting StevenL. Davis, *The Least Harm Principle May Require That Humans Consume a Diet ContainingLarge Herbivores, Not a Vegan Diet*, 16 J. OF AGRIC. & ENVTL. ETHICS 387, 388 (2003).
- 480 Bkz. Jeanne Yacoubou, *Is Your Sugar Vegan?*, THE VEGETARIAN RES. GROUP(2007), http://www.vrg.org/journal/vj2007issue4/2007_issue4_sugar.php.
- 481 Bkz., örn., Eric C. Mussen, *Impact of Honey Bees on the Californian Environment*,UNIV. CAL. BEE BRIEFS, Feb. 2, 2002, <http://ucanr.org/sites/entomology/files/147620.pdf'de> izlenebilir.
- 482 Bkz. Alexei Barrionuevo, *Honeybees Vanish, Leaving Keepers in Peril*, N.Y. TIMES,27 Şubat, 2007, <http://www.nytimes.com/2007/02/27/business/27bees.html?pagewanted=all'da> izlenebilir.
- 483 Bkz., örn., Ingrid H. Williams, *Insect Pollination and Crop Production: A EuropeanPerspective*, in POLLINATING BEES: THE CONSERVATION LINK BETWEEN AGRICULTUREAND NATURE 36 (PETER G. Kevan & Vera L. Imperatriz-Fonseca editörler, 2002), http://www.webbee.org.br/bpi/pdfs/livro_02_williams.pdf'de izlenebilir.
- 484 Bkz. Deris Craven, *Vegan Sweeteners*, SLASHFOOD (25 Ağustos, 2006, 18:10),<http://www.slashfood.com/2006/08/25/vegan-sweeteners/>.
- 485 Bkz. Searchable Vegan Beer, Wine and Liquor Guide, BARNIVORE, <http://www.barnivore.com/liquor?vfilter=Vegan> (son ziyaret 2 Ekim, 2012).
- 486 Bkz. *Honey Bee Basics: Bee Senses*, SONOMA CNTY. BEEKEEPERS' ASS'N, http://www.sonomabees.org/html/honey_bee_basics.html (son ziyaret 2 Ekim, 2012).
- 487 Bkz., örn., Singeli Agnew, *The Almond and the Bee*, S.F. CHRONICLE, 12 Ekim,2007, <http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/c/a/2007/10/14/>

CM2SS2SNO.DTL'de izlenebilir.

- 488 Bkz. *Pesticide Issues in the Works: Honeybee Colony Collapse Disorder*, EPA, 15 Mayıs, 2012, <http://www.epa.gov/pesticides/about/intheworks/honeybee.htm>.
- 489 Bkz. *Re-Queening*. THE BEE WORKS, <http://www.beeworks.com/informationcentre/queening.html> (son ziyaret 2 Ekim, 2012).
- 490 Bkz. Gary L. Francione, *Commentary 34: Follow-Up to "Pets" Commentary: Non-Vegan Cats*, ANIMAL RIGHTS: THE ABOLITIONIST APPROACH (17 Ağustos, 2009), <http://www.abolitionistapproach.com/follow-up-to-pets-commentary-non-vegan-cats/>.
- 491 Bkz. FRANCIONE, yukarıda geçen not 21, sf. 175-76; Dana Goodyear, *Eating Bugs to Save the Planet*, THE NEW YORKER, 15 Ağustos, 2011, sf. 38.
- 492 Bkz. yukarıda geçen not 22, ve ekindeki metin.
- 493 Bkz. Howard H. Erickson, *Animal Pain*, 56 J. APPLIED PHYSIOLOGY 1135 (1984).
- 494 Bkz. David DeGrazia & Andrew Rowan, *Pain, Suffering, and Anxiety in Animals and Humans*, 12 THEORETICAL MED. & BIOETHICS 193 (1991).
- 495 Bkz. Alan Dawrsi, *Can Insects Feel Pain?*, UTILITARIAN-ESSAYS.COM (Temmuz 2012), <http://www.utilitarian-essays.com/insect-pain.html>.
- 496 Bkz., örn., Debbie Hadley, *Do Insects Feel Pain?*, ABOUT.COM, <http://insects.about.com/od/insects101/f/Do-Insects-Feel-Pain.htm> (son ziyaret 2 Ekim, 2012).
- 497 Bkz., örn., Douglas Fox, *Consciousness in a Cockroach*, DISCOVER MAGAZINE, 10 Ocak, 2007, <http://discovermagazine.com/2007/jan/cockroach-consciousness-neuron-similarity>.
- 498 Bkz. JONATHAN BALCOMBE, THE EXULTANT ARK: A PICTORIAL TOUR OF ANIMAL PLEASURE 13 (2011).
- 499 Bkz. EISNITZ, yukarıda geçen not 210, sf. 273; James McWilliams, *PTSD in the Slaughterhouse*, TEXAS OBSERVER, Feb. 7, 2012, <http://www.texasobserver.org/eat-your-words/item/18297-ptsd-in-the-slaughterhouse>.
- 500 Claude Steel, WHISTLING VIVALDI (2010).
- 501 Bkz. Jeffrey Masson, *Does "Humane Meat" Exist?*, YOUTUBE (2 Aralık, 2011), <http://www.youtube.com/watch?v=LNGyVmoJlwk>.
- 502 Bkz. *A.g.e.*, Sf. 2:20.
- 503 Su 212 Fahrenheit derecede kaynar.
- 504 Bkz., Michael D.A. Freeman, *"But If You Can't Rape Your Wife, Who[n] Can You Rape?": The Marital Rape Exemption Re-examined*, 15 FAM. L.Q. 1, 9-10 (1981) (alıntı MATTHEW HALE, HISTORIA PLACITORUM CORONAE 636 (1736)); Joanne Schulman, *State-by-State Information on Marital Rape Exemption Laws*, in DIANA E.H. RUSSELL, RAPE IN MARRIAGE 375, 375-81 (1982).
- 505 Bkz., örn., FOER, yukarıda geçen not 170, st 241; Catherine Clyne, *Singer Says: The Satya Interview with Peter Singer*, SATYA, Oct. 2006, available at <http://www.satyamag.com/oct06/singer.html>; JEAN KAZEZ, ANIMALKIND: WHAT WE OWE TO ANIMALS 178-80 (2010).